T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İZMİR'DEKİ YAYIN ORGANI İTTİHAD GAZETESİ

Özgür YATKIN

Danışman
Doç. Dr. Melih TINAL

İZMİR – 2018

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki Yayın Organı İttihad Gazetesi" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../.....

Özgür YATKIN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

İzmir'deki Yayın Organı İttihad Gazetesi

Özgür YATKIN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

30 yıl süren ve birçok alanda olduğu gibi basın alanında da baskısı ağır şekilde hissedilen istibdat dönemi, 1908 yılında meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesi ile sona ermiştir. Sonrasında ortaya çıkan özgürlük ortamı özellikle basın alanında kendini göstermiş ve değişen siyasi iklim, sayısız gazete ve derginin de ilk defa yayın hayatına başlamasına imkân sağlamıştır.

İttihad **gazetesi de bu özgürlük ortamında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olarak yayın hayatına başlamış (8 Ekim 1908) ve cemiyetin sözcülüğünü yapmayı kendine ilke edinmiştir. Gazete bu misyonunu 142. nüshasına kadar (3 Nisan 1909) sürdürmüş ve bu tarihte yaşanan yönetim değişikliği sonrasında fikirsel bağımsızlığı temel alan bir anlayışı benimseyerek cemiyetin sözcülüğünü yapma misyonunu terk etmiştir.**

Tez çalışmasında gazetenin, cemiyetin sözcülüğünü yaptığı ilk 142 nüshasının analizi üzerinden dönemin olayları karşısında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüş, tutum ve yaklaşımları irdelenmiştir. Ayrıca ***İttihad***'**ın istibdat rejiminin olumsuz sonuçlarını takiben toplumun İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı döneminde başlayan toplumsal ve siyasal dönüşüm yolunda sağladığı katkılar ayrıntılarıyla incelenmiştir.**

Gazetenin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin görüşleri ile uyumlu hareket ettiği ve uzun süre cemiyet politikalarını savunduğu ortaya çıkmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin getirmiş olduğu "Özgürlük", "Eşitlik", "Kardeşlik" ve

"Adalet" kavramları üzerinden "Osmanlılık" fikrini temel alan bir yayın politikası takip ettiği ortaya çıkmaktadır.

Bu tez çalışması ile *İttihad* gazetesinin ilk 142 sayısında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sözcülüğünü yapma misyonunun gerekliliklerini istisnasız bir biçimde yerine getirdiği ve II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamının da etkisiyle siyasal ve toplumsal dönüşüm adına İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından girişilen işlere, İzmir özelinde destek verdiği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Basın, *İttihad* Gazetesi, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti, İzmir.

ABSTRACT

Master's Thesis

Ittihad Newspaper as the Publication of

Committee of Union and Progress in Izmir

Özgür YATKIN

Dokuz Eylül University

Graduate School Of Socıal Scıences

Department of History

History of the Turkish Republic Program

The period of Istibdat, run for 30 years in when the field of press as well many other fields heavily felt under pressure, ended with the declaration of a new Constitution for the second time in 1908. The freedom environment that emerged afterwards manifested itself especially in the field of press, and allowed countless newspapers and magazines to start broadcasting for the first time under the shadow of a changing political climate.

The *Ittihad* newspaper started its life of newspaper (on October 8, 1908) as the publication body of the Committee of Union and Progress in Izmir during this new context of freedom and made it their principle to act as the spokesman for the committee. The newspaper continued this mission until its 142nd edition (on April 3, 1909), and abandoned this mission after the change of administration, adopting an approach based on ideological independence.

In this dissertation, the opinions, attitudes and the approaches of the Committee of Union and Progress towards the events during that period were investigated through the analysis of its first 142 editions by the newspaper, emerged as the spokesman of the committee. In addition *Ittihad*, following the negative consequences of the Istibad regime, the contributions of the committee to the social and political transformation during their rule in power were examined in details.

It emerges that the newspaper acted in accordance with the views of the Committee of Union and Progress and defended its policies for a long time. It

turns out that their publication policy was based on the idea of "Ottomanism" originated from the concepts of "Freedom", "Equality", "Brotherhood" and "Justice" modelled by the Committee of Union and Progress.

The dissertation concludes that in the first 142 editions, the Ittihad newspaper fulfilled the requirements of their mission to act as the spokesman of the Committee of Union and Progress without exception, and under the shadow of the freedom environment by the new constitution, they gave journalistic supported for the political activities initiated by the Committee of Union and Progress with the name of political and social transformation in Izmir case.

Keywords: Press, *Ittihad* Newspaper, II. Constitutionalism, The Comittee of Union and Progress, Izmir.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İZMİR'DEKİ YAYIN ORGANI İTTİHAD GAZETESİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI İİ

YEMİN METNİ İİİ

ÖZET İV

ABSTRACT Vİ

İÇİNDEKİLER Vİİİ

KISALTMALAR X

TABLOLAR LİSTESİ Xİ

EKLER LİSTESİ Xİİ

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAD GAZETESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ İLE İÇ VE DIŞ SİYASAL OLAYLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

1.1. GENEL ÖZELLİKLERİ 20

1.1.1. Nüshaları 20

1.1.2. Dili 21

1.1.3. Teknik Özellikleri 21

1.1.4. İdaresi, Yazarları ve Ücreti 22

1.1.5. Genel Yayın Politikası 24

1.2. İÇ VE DIŞ SİYASAL OLAYLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU 25

1.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyet'in İlanında Yaşanan Siyasi Olaylar ile Osmanlı Devleti'nin Durumu 25

1.2.2. Meclis-i Mebusân Seçimleri 37

1.2.3. Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ile Bosna-Hersek'in Avusturya ve Macaristan Tarafından İlhakı Meseleleri ve Osmanlı Devleti'nin Tepkisi 54

1.2.4. Girit Meselesi 94

İKİNCİ BÖLÜM

İTTİHAD GAZETESİ VE İZMİR

2.1. XIX. VE XX. YÜZYILLARDA İZMİR 101

2.2. MECLİS-İ MEBUSÂN SEÇİMLERİ VE İZMİR 104

2.2.1. Atina Seyahati 127

2.3. BOYKOT VE İZMİR 132

2.4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE İZMİR 158

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İTTİHAD GAZETESİ'NİN İZMİR'İN SOSYO-KÜLTÜREL YAŞAMINA VE KENTSEL SORUNLARA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI

3.1. EĞİTİM FAALİYETLERİ 164

3.2. TİYATRO FAALİYETLERİ 177

3.3. BELEDİYE ÇALIŞMALARI 184

3.4. ASAYİŞ 201

3.5. ULAŞIM FAALİYETLERİ 208

3.6. DEPREM AFETİ VE SALGIN HASTALIKLAR 220

3.7. DİĞER HABERLER VE İLANLAR 226

SONUÇ 238

KAYNAKÇA 243

EKLER

KISALTMALAR

APİKAM	Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi
BEO	Bab-ı Âli Evrak Odası
Bkz.	Bakınız
bkz.	Bakınız
Co.	Company
çev.	Çeviren
Der.	Derleyen
Doç.	Doçent
Dr.	Doktor
Ed.	Editör
Haz.	Hazırlayan
KARAM	Karadeniz Araştırmaları Merkezi
km²	Kilometrekare
Ltd.	Limited
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TÜBAR	Türklük Bilimi Araştırmaları
vb.	Ve Benzerleri
vd.	Ve Diğerleri

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Hadika-i Maarif'te Gece Dersleri Programı s.170

EKLER LİSTESİ

Ek 1: İttihad Gazetesinin İlk Nüshasının İlk Sayfası ek s.1
Ek 2: İttihad Gazetesinin İlk ve Son Başlığı ile Değişen Tanıtıcı Yazıları ek s.2
Ek 3: II. Abdülhamit'in Hal' Edilmesine Dair Çıkarılan Fetva ek s.3
Ek 4: İttihad Gazetesinin Meclis-i Mebusân'ın Açılışına Özel Nüshası ek s.4
Ek 5: Ahenk Gazetesinin Meclis-i Mebusân'ın Açılışına Özel Nüshası ek s.5
Ek 6: Köylü Gazetesinin Meclis-i Mebusân'ın Açılışına Özel Nüshası ek s.6
Ek 7: Tevfik Rüştü ek s.7
Ek 8: Bekir Behlül ek s.8
Ek 9: Tokadizade Şekip ek s.9
Ek 10: İttihad Gazetesinin İdarehanesinin de Bulunduğu Frenk Mahallesi ek s.10

GİRİŞ

"*Modern çağları açan üç öğe; basımevi, barut ve pusuladır.*"
Francis Bacon

Bacon'un saydığı bu öğelerden basımevinin doğal sonucu olan basın, tarihsel niteliğinin dışında günümüzde de siyasi ve sosyal olayların akışına etki eden en önemli güçlerden biridir. Basın tarihçiler için de vazgeçilmez bir kaynak olarak göze çarpmaktadır ki bu, basının temel öğesi olan süreli yayınların çok eski dönemlere dayanması nedeniyle birinci elden kaynak olabilme özelliklerinden dolayıdır.

Süreli yayınların en kapsamlı, önemlisi ve tarih araştırmaları için vazgeçilmez olan gazetelerin geçmişi ise yazının ortaya çıktığı dönemlere kadar uzatılabilirse de modern anlamda basın, çağdaş yaşamdaki yerini basımevlerinin gelişmesinden sonra bulmuştur.[1]

1450'lerde beliren basımevleri, 1500'lerde Avrupa'nın her yanına yayılmış, 1600'lerden itibaren ise süreli yayınlar ortaya çıkarken 1700'lerde günlük gazete deneyimi bunu pekiştirmiş ve 1800'lerde yeni teknik ve buluşların etkisiyle de yüksek tirajlara ulaşılmıştı. Böylece basın, dört yüz yıllık bir süreçle, kendi evriminde büyük bir yol kat etmiş oluyordu.[2]

Türkiye'de ilk basımevi, Gutenberg'in Avrupa'da 1455 yılında[3] ilk kitap olarak *İncil*'i basmasından otuz sekiz - otuz dokuz yıl sonra yani 1494 yılında[4] kurulmuştur. İspanya'dan kaçan Yahudilerden bazıları Osmanlı ülkesine sığınırken, bu ilk basımevinin de ülkeye girişi demek oluyordu. David ve Samuel Nahmes kardeşler, Hazreti Musa'nın *Beş Kitap* adlı kutsal kitabını 1494 yılında İstanbul'da basmışlardır. 1500'lü yıllarda ise Selanik, Halep ve Edirne kentlerinde başka Musevi basımevleri de kurulmuştu. [5]

---

[1] Ali Gevgilili, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 202.
[2] Orhan Koloğlu, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, (İçeriği ve Rejimi), s. 68.
[3] Avrupa'da ilk basımevi ve basım faaliyetinin 1440 yılında olduğunu söyleyen kaynaklar için bkz. Server İskit, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 2000, s. 17 ve M. Nuri İnuğur, **Türk Basınında İz Bırakanlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1988, (İz Bırakanlar), s. 1.
[4] Bazı kaynaklar bu tarihi 1493 yılı olarak verdiğinden dolayı kesin bir yıl belirtmek doğru değildir. 1493 yılı olarak belirten kaynak için bkz. Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı: Müteferrika Matbaası**, Cilt:1, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 27.
[5] Gevgilili, s. 203.

Bunlardan farklı olarak Sivaslı Apkar adında bir Ermeni'nin İtalya'dan getirttiği aletlerle İstanbul Kumkapı'da 1567'de, Nikodomos Meteksas isimli bir rahibin de İngiltere'den getirttiği aletlerle 1627 yılında yine İstanbul'da matbaa kurdukları bilinmektedir.[6]

Osmanlı Devleti'ndeki esas unsur olan Türklerin matbaa ile buluşması ise XVIII. yüzyıla denk gelir. Bu yüzyılda Avrupa'ya gönderilmeye başlanan elçiler arasında 1721'de Paris'e atanan Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi bu anlamda matbuat tarihimiz açısından önemli bir yere sahiptir.

Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi Paris'e giderken oğlu Sait Mehmet Efendi'yi de memur olarak yanında götürüyordu. Burada matbaayı ilk kez görmüşlerdi. Bu seyahat bizde matbaacılığın tesisinin de yolunu açmıştı ki Sait Mehmet Efendi'nin gayreti ile olmuştur denebilir. Sait Mehmet Efendi memlekete dönüşte matbaa kurma fikrini hayata geçirmek için Dergâh-ı Âli müteferrikalarından İbrahim Ağa'yı kendisine yardımcı olarak seçip faaliyetlere başlayarak ilk adımı atmış oldu.[7]

Macar kökenli İbrahim Müteferrika[8] ile Sait Mehmet Efendi, uzun uğraşlardan sonra ilk Türk basımevinin kurulması amacıyla gerekli izni 1726 yılında alabilmişlerdir. Bu izin İstanbul'da yazıcılar denen kesimin büyük protesto eylemlerine yol açtığı halde, dönemin sultanı III. Ahmet ile veziri Damat İbrahim Paşa'nın destekleri sayesinde İbrahim Müteferrika ve Sait Mehmet Efendi ilk Türk basımevini 14-16 Aralık 1727 tarihinde kurabilmiş ve kısa bir süre sonra da, *Vankulu Lügatı* diye tanınan ilk kitaplarını çıkarmışlardır.[9]

Yazıcılar, yani hattatlar kesiminin rahatsızlığı Osmanlı lonca sistemindeki mesleklerin ayrıcalıklı ve berata sahip özel kesimler olmalarından dolayıdır ki matbaacılık işinde de ayrıcalık sadece İbrahim Müteferrika ile Sait Mehmet Efendi'ye verilmişti. Bu da beratlı yeni bir meslek gurubunu ortaya çıkarmaktaydı ama bu iki kişi dışında da başka birilerinin matbaa açma yetkisi de bulunmuyordu.[10]

Zaten İbrahim Müteferrika ve Sait Mehmet Efendi'ye has olan ayrıcalık ile açılan matbaada 1727 yılında basılan kitabın ardından geçen ilk otuz sene zarfında

---

[6] Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s. 92.
[7] İskit, s. 18.
[8] İbrahim Müteferrika ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Orlin Sabev, **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
[9] Gevgilili, s. 203.
[10] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 58.

ise çok fazla kitap basıldığı söylenemez ki 1756 yılında Osmanlı Devleti sınırları dâhilindeki matbaalarda sadece on altı ila on sekiz bin nüshayı barındıran yirmi beş ciltlik eser ortaya çıkabilmişti.[11]

Basımevleri ve basının Batı'da 1400'lü yılların ortalarında başlayan serüveninden çok daha önce başlayan gazetenin serüveni ise, yazının ortaya çıktığı dönemlere dayandırılmasından başka, gazetenin atası olarak kabul görmüş olan haber mektupları ile başlar. İtalya'da "Gazetta" olarak adlandırılan bir Venedik parasına satıldığı için gazetenin aslı Gazetta'ya dayandırılmaktadır.[12]

Osmanlı ülkesinde Türkçe olarak çıkarılan ilk gazete olan ve II. Mahmut'un öncülüğünde 1 Kasım 1831'de İstanbul'da yayınlanan *Takvim-i Vekayi*'den önce çıkan yabancı gazeteler[13] ise Osmanlı toprakları dâhilinde çıkan ilk gazetelerdi.

Bunlardan ilki Fransa Büyükelçiliğince 1794'te basımına başlanan *Bulletin des Nouvelles* adındaki bir haber bülteniydi ve onu yine Fransızlar tarafından 1796'da çıkarılmaya başlanan *Gazette Française de Costantinople* izlemiştir. XVIII. yüzyıl Osmanlı'sının sayılan ancak özel bir durumu olan Mısır'da ise Napoleon'un işgali esnasında 1798'de *Courrier d'Egypte* ve *Decade Egyptienne* adlarında iki gazete çıkmıştı. Başkent ve Mısır haricinde ticaretin önemli merkezlerinden olan İzmir'de de 1831 öncesi 1824'te *Smyrnéen* adlı gazete çıkmaya başlamış ve bu gazetenin ismi daha sonra *Le Spectateur Oriental* adını almıştır. 1828 yılına gelindiğinde ise *Le Courrier de Smyrne* adlı gazete çıkmaya başlamış ve 1829'da kapanmıştır. 1828 yılının bir başka gazetesi ise Girit'te çıkan *Vekayi-i Giridiye*'dir. Yine aynı yıl Mısır'da yarısı Türkçe ve yarısı Arapça olarak çıkan *Vekayi-i Mısıriye*'nin ilk Türkçe gazete olarak kabulü ise tartışmalıdır.[14] 1831 yılında ise *Takvim-i Vekayi*'nin Fransızca versiyonu diyebileceğimiz *Le Moniteur Ottoman*

[11] H. A. Ubicini, **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 181.
[12] Turgut Er, **Türkiye'de Basın-Yayın ve Tanıtma**, Ümit Yayınları, Ankara, 2003, ss. 17-18.
[13] Takvim-i Vekayi'den sonra çıkan yabancı gazeteler listesi için bkz. Hülya Baykal, **Türk Basın Tarihi 1831-1923**, Afa Matbaacılık, İstanbul, 1990, ss. 46-47.
[14] *Vekay-i Mısıriye*'yi ilk Türkçe gazete olarak kabul eden kaynak için bkz. Orhan Koloğlu, **İlk Gazete, İlk Polemik, Vekayi-i Mısıriye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması**, Engin Yayınlar Basımevi, Ankara, 1989.

Alexandre Blacque[15] tarafından çıkarılmaya başlansa da yine uzun ömürlü olamamıştır.[16]

Kısacası 1794'lerde İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliği'nde çıkan ilk gazete *Bulletin des Nouvelles* ile 1831'de II. Mahmut'un isteğiyle yine İstanbul'da çıkmış olan *Le Moniteur Ottoman* (Fransızca) dâhil olmak üzere bu süreçte çıkan gazeteleri saymazsak -ki hepsi yabancı dille çıkan gazeteler olduğu için sayamayız- Osmanlı kamuoyu gazeteyle ancak ilk Türk basımevinin tesisinden 104 yıl sonra *Takvim-i Vekayi*'nin çıkarılmaya başlanması ile tanışabilmişlerdir.

Türkçe yayınlanan *Takvim-i Vekayi*'nin, daha sonraki aylarda Fransızca dışında; Rumca, Farsça, Ermenice ve Arapça nüshaları da yayınlanmaya başladı. Devlet organı olan gazete böylece Osmanlı ülkesindeki diğer unsurlara da ulaşmaktaydı. Gazetenin baskısını 1831 yılında kurulan Takvimhane-i Amire matbaası yapıyordu.[17]

İlk resmi gazete sıfatını taşıyan gazeteye ismi[18] bizzat II. Mahmut tarafından verilmiş ve özel buyrukla çıkmıştır. Padişah *Takvim-i Vekayi* ile devlet politikalarının ana çizgilerinin yönetici kesim tarafından iyice kavranmasını sağlamaya çalışmak ve hükümetin yaptığı ileri halka duyurmanın dışında kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.[19]

Türkçe olarak ilk özel gazeteyi yayınlayan ise, William Churchill adlı bir İngiliz yurttaşıydı. Churchill'in 3 Temmuz 1840'ta yayına giren gazetesi *Ceride-i Havadis* yarı resmi bir gazete sayılabilir çünkü devlet, sahibine aylık bağlayarak gazeteyi kapanmaktan kurtarmıştır. Türkiye basınında özellikle 1860'lı yıllar gittikçe canlı bir basın ortamının ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Bu durum bir yandan yeni gazetelerin sayısında hızlı bir artışa yol açarken, öte yandan bir dizi özgürlükçü fikirlere sahip ve genç yazarın basın alanında sivrilmeleriyle sonuçlanmıştır.[20]

---

[15] İzmir'de *Le Spectateur Oriental* ve *Le Courrier de Smyrne* gazetelerini çıkaran ve bu girişimleri takdir edilerek bizzat Padişah II. Mahmut tarafından İstanbul'a davet edilip burada masrafları devlet tarafından karşılanan *Le Moniteur Ottoman*'ı çıkaran Fransız tüccar.
[16] Ertuğ, ss. 135-144.
[17] Er, s. 23.
[18] Gazetenin isminin verilme öyküsü için bkz. Nesimi Yazıcı, **Takvim-i Vekayi "Belgeler"**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983, ss. 41-44.
[19] İnuğur, (İz Bırakanlar), ss. 2, 17.
[20] Gevgilili, s. 204.

Devlet organı olan *Takvim-i Vekayi* ve yarı resmi sayılan *Ceride-i Havadis*'in dışında, 21 Ekim 1860 tarihinde de ülkedeki ilk özel teşebbüs gazetesi olan *Tercüman-ı Ahval*'i hariciyeci Agâh Efendi çıkarmıştır.[21]

Tercüman-ı Ahval'in yayın hayatına başlaması Türk basınında yeni bir dönemin kapısını açmaktaydı denilebilir çünkü gazete devletten yardım almadan tamamen yerli imkânlarla çıkıyordu. Ülkenin mali sorunları, dış politika konusundaki eleştiriler *Tercüman-ı Ahval*'in işlediği konulardı ve haberi ön plana çıkaran yaklaşımın yanı sıra, gazetede araştırmalara da yer veriliyordu. Bunlar, eko-politika bilimi, bankacılık ve eğitim sistemi gibi konulardı.[22]

Tercüman-ı Ahval'den sonra bir Türk (Şinasi)[23] tarafından çıkarılan ikinci özel gazete olan *Tasvir-i Efkâr*, bugünkü gazete kavramına benzer bir niteliğe sahipti. Yönetimden kaynaklanan çeşitli baskı ve sansür gibi olumsuzluklara rağmen Türk fikir gazeteciliği tarihinde önemli bir yer işgal eden *Tasvir-i Efkâr* ileride "Meşrutiyet" ile sonuçlanacak bir hareketin doğmasına büyük katkıda bulunmuştur ki buna kanıt ise bünyesinde özgürlükçü fikirlere sahip kişileri barındırmış olmasıdır.[24]

Tercüman-ı Ahval özel teşebbüsle çıktığı halde gazetecilik tekniği açısından gelişmişti. Ondan bir sene kadar sonra çıkmış olan *Tasvir-i Efkâr* ise daha ileriye gitmiş ve bu gazeteler basın tarihi açısından özel bir yere sahip olmuşlardır. Şinasi'den sonra siyasi ve toplumsal konularda yazan gazeteler yayın hayatına başlamıştır ki bunlar çok uzun ömürlü olamamışlardır. Ali Suavi tarafından 1866'da ilk nüshası çıkan *Muhbir* ile Basiretçi Ali Bey'in 1869'da çıkarmaya başladığı *Basiret* bunların[25] en önemlilerindendir.[26]

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı ekonomisini çökertmesine Kırım savaşından sonra başlayan dış borçlanma bunalımlara neden

---

[21] Er, s. 23.
[22] Koloğlu, (İçeriği ve Rejimi), ss. 76-77.
[23] Şinasi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Memet Fuat, **Şinasi-Yaşamı, Düşünce Dünyası, Sanatçı Kişiliği, Seçme Yapıtları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
[24] Necdet Hayta, **Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002, ss. 1-2.
[25] Ali Suavi ve Basiretçi Ali Bey ile bunların çıkardığı gazeteler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1982, (Basın ve Yayın), ss. 206-214.
[26] Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Basın Konusunda Bir Değerlendirme", **Tanzimatın 150. Yılı Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 31 Ekim - 3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, (150. Yılı), s. 68.

olmuştur. Yoğunlaşan bunalımlar Osmanlı devlet yönetimini yeni yetişen aydınların demokratik isteklerini kısıtlama ve bu istekleri baskı altında tutma yoluna itmiştir. Ülkede ancak iki gazetenin yayınlanmakta olduğu 1858'de çıkarılan ceza kanununda basın da ceza kapsamına alınmış ve 1864'te yayınlanan ilk Matbuat Nizamnamesi[27] ile de Osmanlı toprakları dâhilinde gazete yayıncılığı önizin koşuluna bağlanıp kontrol edilmeye çalışılmıştır.[28]

Fikir ve eleştiri, 1864 Nizamnamesi'ne kadar gelişmiş ama Matbuat Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra basında olan gelişmeler alınan önlemin basını kontrol altında tutmaya yetmediği inancında olan devlet; 1867 tarihinde Sultan Abdülaziz dönemi sadrazamlarından Ali Paşa tarafından çıkarılan Âli Kararname ile, basın için olumlu bir girişim olarak kabul görmüş olan 1864 Nizamnamesini geçici olarak yürürlükten kaldırarak, uzun yıllar sürecek sıkı basın rejiminin temelini atmış oldu.[29]

Âli Kararname geçici olarak çıkartılmış olmasına rağmen 1909'a kadar yürürlükte kalmıştır. Çünkü kararnamenin çıkartılmasına neden olan koşullar ortadan kalkmamıştır. Buna ek olarak iş başına gelen hükümetler de kararnameyi kendince kullanarak gazete kapatma ve yasaklama, yayın durdurma gibi basını kısıtlayacak hamlelerde bulunmuşlardı.[30]

Zaten kararnamenin ilk uygulaması yine aynı yıl *Muhbir* ve *Vatan* gazetelerinin kapatılmaları oldu. Gazeteciler uyarıldı ya da yeni görevlere atanarak İstanbul'dan sürgün edildiler. Bunun sonucu olarak *Tasvir-i Efkâr* ile *Tercüman-ı Ahval* de yayınlarına son vermek zorunda kaldılar. Avrupa'ya kaçan aydınlar 1867 ile 1870 yılları arasında buranın farklı şehirlerinde *Hürriyet* gibi ülke içinde dahi aşırı ilgi gören gazeteler çıkardılar.[31]

Bilindiği üzere hükümet, ülke içinde yayınlanan gazeteleri nizamname ve kararnamelerle denetlemeye çalışıyordu. 1862'de *Takvim-i Vekayi*'i çıkarmak ve basıldığı matbaayı denetlemek için kurulan Matbuat Müdürlüğü ülke içindeki gazeteleri denetleyen asıl kurumken, ülke dışındaki gazeteleri denetlemek için

[27] Nizamname'nin maddeleri için bkz. Ertuğ, ss. 234-240 ve Baykal, ss. 87-98.
[28] Gevgilili, ss. 204-205.
[29] Er, s. 26.
[30] Hıfzı Topuz, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, (Holdinglere), s. 46.
[31] Koloğlu, (İçeriği ve Rejimi), s. 82.

Hariciye Nezareti'nde oluşturulan ve yabancı dil bilen memurlarla takviye edilen bir birim Avrupa'da basılan bütün gazeteleri inceleyip nezarete rapor vermekle görevliydi.[32]

Devletin basın üzerindeki bu aşırı denetçiliğine karşın Avrupa'ya kaçan aydınlar sahip oldukları fikirlere daha sıkı sarılarak çalışmalarını kesintisiz olarak sürdürmekteydi ki ülke içi basın çalışmaları da Avrupa'dan gelenlerle desteklenip sürdürülüyordu.

Bu bağlamda tohumları 1865'te atılmış olan Yeni Osmanlılar düşüncesini besleyen isimlerin en önemlilerinden biri olan Namık Kemal'in başyazarlığını, Ebuzziya Tevfik ve Paris'ten dönen Reşat ve Nuri Beyler'in de yazarlığını yaptığı *İbret* gazetesinden önemi dolayısıyla bahsetmekte yarar vardır. Çünkü *İbret* II. Abdülhamit'in istibdadı başlamadan önce, en son çıkan[33] özgürlükçü Tanzimat dönemi gazetesiydi.

İbret gazetesi 1870 yılında Aleksan Sarrafyan tarafından çıkarılmaya başlanan ancak, çıkmaya başladıktan sonra bir ay süreyle kapatıldığı için adı sahibi tarafından *İbratneme-yi Âlem* olarak değiştirilip haftalık bir mizah gazetesine dönüşen bir gazeteydi. 1872 yılında ise gazete Ahmet Mithat Efendi tarafından kiralanınca yeniden günlük gazete oldu ve başyazarı Namık Kemal öncülüğündeki yeni kadrosuyla *İbret*,[34] yaydığı fikirlerle Yeni Osmanlılar düşüncesi doğrultusunda toplumu değiştirme görevine soyunmuştu. Fakat 1872'de dört ve 1873'te de bir ay olmak üzere yeniden kapatılan gazeteye son darbe ise Namık Kemal'in yazmış olduğu Vatan yahut Silistre oyunuyla ilgili yayımlanan bir yazı nedeniyle vuruldu ve oyunun yarattığı coşku ile halk üzerinde oluşturduğu heyecan bahane edilerek 5 Nisan 1873 tarihinde tamamen kapatıldı.[35]

Tanzimat dönemi çağdaşlaşma yolundaki fikirlerin basın sahasında canlanmaya neden olmasının dışında birçok vilayette taşra basını denen ve vilayet matbaalarında basılan vilayet gazetelerinin[36] de çıktığı bir dönemdir. XX. yüzyılın

---

[32] Yazıcı, (150. Yılı), ss. 80-81.
[33] Tanzimat Dönemi'nin en son kapatılan gazetesi ise *Basiret*'tir. Gazete Mayıs 1878'de kapatılmıştır.
[34] Namık Kemal ve *İbret* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Nihat Özön, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.
[35] Topuz, (Holdinglere), ss. 27-28.
[36] Vilayet gazeteleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 99-102.

ilk yıllarında İstanbul dışında 29 yerde vilayet matbaası faaliyette ve Osmanlı vilayetlerinin 25'inde de vilayet gazetesi yayınlanmaktaydı. Yönetim ile yönetilenler arasında bir iletişim kanalı oluşturan bu gazetelerin kamuoyu oluşturma gibi önemli işlevleri de vardı. Bu önemli işlevlere sahip matbaa ve gazetelerin ilk örneğini de Tuna Vilayet Matbaası ve orada basılan *Tuna* gazetesi[37] oluşturmuştur.[38]

Tanzimat dönemi basınında ortaya çıkan vilayet gazeteleri dışında yine bu dönem ortaya çıkmış olan bir başka tür ise mizah gazeteleriydi.[39] İlk örneği 1868 yılında çıkan *Terakki* ve bunu eki olarak başlayıp sonradan gazeteye dönüşen *Letaif-i Âsar* oluşturmaktaydı. Ancak genellikle basın tarihimizde mizah Teodor Kasap'ın *Diyojen*[40] gazetesiyle başlatılır. Teodor Kasap birkaç defa kapatılan bu gazeteden sonra sırasıyla *Çıngıraklı Tatar, Hayal* ve *İstikbal* gazetelerini çıkarmışsa da 1877'de aldığı hapis cezası hem kendi gazeteciliğinin hem de Tanzimat dönemi mizah gazeteciliğinin sonu olmuştur.[41]

Basının üzerinde baskıya neden olan bütün bu olumsuzluklara rağmen Tanzimat Dönemi basın tarihimiz açısından büyük bir önem taşır. Hem II. Abdülhamit'in aşırı baskıcı ve sansürlerle dolu döneminin gelişinin habercisi olması hem de basın tarihimizin ilklerinin yaşandığı bir dönem olması nedeniyle yeri yadsınamaz bir dönemdir.

II. Abdülhamit dönemi ise basın açısından sansürlerle hatırlanan bir dönemdir ancak ondan önce basına ilk sansür Abdülaziz döneminde 11 Mayıs 1876 tarihinde Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın emriyle çıkarılan yeni bir Âli Kararname ile uygulanmıştır.

Bu kararnameye karşı bazı gazetelerin kendilerince gösterdikleri tepkiler[42] sonucunda Mahmut Nedim Paşa görevini bırakmış ve yeni gelen sadrazam Rüştü Paşa da kararnameyi geri çekmiştir. Böylece 30 Mayıs 1876 tarihinde tahttan

---

[37] Tuna gazetesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ertuğ, ss. 207-208.
[38] Uygur Kocabaşoğlu, **Yoktur Zulme Rızamız**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004, ss. 46-47.
[39] Mizah konusu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bülent Varlık, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1092-1100.
[40] İlk mizah gazetesi Diyojen ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbuatı**, (Der.) Ali Birinci, Gezgin Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 133-136.
[41] İnuğur, (İz Bırakanlar), ss. 30-32.
[42] Örneğin Sabah gazetesinin sansürün yasakladığı yazıların yerini boş bırakarak bastığı 65 numaralı nüsha ve sansür ile ilgili kapsamlı bilgi için bkz. Cevdet Kudret, **Abdülhamit Devrinde Sansür**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

indirilen Abdülaziz'in yerine başa gelip kısa bir süre padişahlık yapabilen V. Murat döneminde (3 Ay) basında geçici özgürlük dönemi de başlamış oluyordu.[43]

Oluşan bu özgürlük ortamı sayesinde sürgünde olanlar İstanbul'a dönmeye başlamış, gazetelerde her çeşit yazı yer almaya başlamış ve hatta yeni gazeteler bile çıkmıştı. Bu sırada 31 Ağustos 1876 yılında V. Murat'ın yerine Anayasa'yı yayınlayıp, meclisi açacağına söz veren II. Abdülhamit geldi ve verilen bu sözlerin tutulmasıyla da I. Meşrutiyet adını alan on dört ay sürecek dönem başlamış oldu.[44]

İlk Anayasa (Kanun-i Esasi)'nın ilanı basındaki bu özgürlük havasını daha da güçlendirmiş ama bu hava Abdülhamit'in tahta çıkışının daha dördüncü ayında yayınlattığı tebliğle tersine esmeye başlamıştı. 1877 yılında yayınlanan ikinci bir tebliğ ve Anayasa'nın 12. maddesinde geçen "*Basın kanun dairesinde serbesttir*" ifadesinin muallâklığı yaklaşan fırtınanın habercisiydi ki 13 Şubat 1878'de meclisin süresiz olarak kapatılmasıyla başlayan istibdat dönemi ile de otuz yıl sürecek olan fırtına kopmuştur.[45]

İlk Anayasa'nın ilanından sonra bu sefer ilk basın kanunu hazırlanması için Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında bir komisyon kurulmuş ve tasarı Nisan 1877'de meclise geldikten sonra maddeleri milletvekillerince değiştirilerek kabul edilmiş ancak buna kızan padişah tasarıyı onaylamamış, buna ek olarak 20 Eylül 1877'de sıkıyönetim kararnamesi çıkartarak basına sansür ve baskının yolunu açmıştır.[46]

II. Abdülhamit, 1878'de oluşturduğu sansür heyetini matbuat kalemine bağladı. Dâhiliye Nezaretine bağlı olan Matbuat Müdürlüğü Türkçe ve bağlı memleketlerin dillerinde çıkan yayınları inceleyecekken, yabancı memleketlerde basılan ile Osmanlı Devleti sınırları içerisinde basılan yabancı dilli yayınları ise Hariciye Nezareti'ne bağlı Matbuat Müdürlüğü inceleyecekti. Böylece sansür heyeti sistemli bir şekilde çalışacaktı ki sadece matbuatın değil tiyatroların da sansüre tabi tutulması buna kanıttı.[47]

---

[43] İnuğur, (Basın ve Yayın), ss. 253-254.
[44] Baykal, ss. 105-106.
[45] Topuz, (Holdinglere), ss. 48-50.
[46] Hamza Çakır, **Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri (Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, ss. 54-55.
[47] İskit, s. 90.

Tiyatrolara uygulanan sansür haricinde yukarıda bahsettiğimiz matbuat sansürlerine eklenebilecek üçüncü sansür türü de kitaplara uygulanan sansürdü. Yerli ve yabancı ayırt etmeksizin uygulanan sansüre ek olarak bir de hükümetçe zararlı görülen kitapların yakılması[48] uygulanan baskının şiddetini göstermekteydi.[49]

Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın adlı kitabında sansürden şu şekilde bahsetmektedir:

> *Abdülhamit rejiminin yarattığı sansür canavarı, saltanatının alaya alınmasının başlıca konusu olmuştur. Bir Pera gazetesinde tefrika edilen romanı gümrükte tutmak, İstanbul dükkânlarında satılan hem de Abdülhamit'i öven bir diğerini postada alıkoymak tabii ki alaya alınacaktı. Bu çelişkiler yüzünden sansürün yasakladığı sözcük listeleri -çoğunlukla aslı olmadığı halde- herkes tarafından varsayılmıştır. Son araştırmalar, "Murat", "Islahat", "Türk", "İttihat", "Cünun" gibi sözcüklerin iddiaların aksine kullanıldığını ispatlamıştır. Yine yasaklar arasında sayılan "Parlamento" sözcüğüne Takvim-i Vekayi'de rastlamak mümkündür. Bu karmaşayı yaratan sansür memurlarının işgüzarlığıydı. Ama onları işgüzar olmaya yönelten de Abdülhamit'in jurnalciliğe vermiş olduğu primdi…*[50]

Koloğlu'nun bahsettiği postada alıkoymak gibi uygulamalar istibdat döneminde yaratılan baskının sınırlarını çizebilmemizde bize yardımcı olacak örneklerdi ki dönemin aydınlarının tek çözümü yine Avrupa'ya kaçıp orada yayın yapmak olmuştur. Evrak-ı Muzırra[51] olarak adlandırılan bu yayınlar ironik olarak yalnızca postaneler aracılığıyla ülkeye sokulabilmekteydi.[52]

II. Abdülhamit uygulamaya soktuğu bu baskıcı yöntemlerden farklı yollar da izlemiştir ki bunlar; gazetecilere ödenek sağlayıp nişanlar vermek, yabancı basının satın alınması gibi yollardı. Bir taraftan ülke içinde gazetecileri susturmak için ödemeler yapılırken diğer taraftan yabancı ülkelerdeki muhabirler satın alınarak içerde yaşanan olayların yabancı ülkelerde duyulmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.[53]

---

[48] Kitapların yakılması ile ilgili belgelerden derlenen örnekler için bkz. Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, ss. 63-66.
[49] Baykal, ss. 113-114.
[50] Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, (Osmanlı'dan Günümüze), s. 53.
[51] 1880-1882 yılları arasında ülkeye girişleri yasaklanan yayınların listesi için bkz. Orhan Koloğlu, **Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 80-81.
[52] Tevfik Çavdar, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler-Babıâli'den Geriye Ne Kaldı?**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, (Ne Kaldı?), s. 41.
[53] Topuz, (Holdinglere), ss. 59-61.

İstibdat döneminde basın sert uygulamalarla sindirilmeye çalışılsa da çıkarılan gazeteler genellikle uzun ömürlü olmuştur. Ancak gazetelerin özel olarak kalitesi, genel olarak ise seviyesi yükselememiştir. II. Abdülhamit'in 33 yıllık yönetimi sırasında uygulanan ağır sansür, ülkede basını yok etmiştir denilebilir.[54]

Aydınların yurtdışına kaçmak zorunda kaldığı bu dönemde ülke içinde satın alınmayıp muhalif kalabilmiş tek gazete Mizancı Murat Bey'in çıkardığı *Mizan* gazetesiydi. İstibdat dönemi basını[55] deyince akla gelen sınırlı gazetelerden biri olan *Mizan*'dan başka İstanbul'da çıkan diğer üç önemli istibdat dönemi yayın organı ise; Ahmet Mithat Efendi'nin yayınladığı *Tercüman-ı Hakikat*, Mihran Efendi'nin çıkardığı *Sabah* ve Ahmet Cevdet Bey'in *İkdam* gazeteleriydi.[56]

Sansürler, para ve hapis cezaları, gazete kapatmalar, kitap yakmalar, sürgünler ve basına dayatılan daha birçok ağır uygulama ile dolup taşan otuz yıllık dönem nihayet 24 Temmuz 1908 günü meşrutiyetin ikinci kez ilan ettirilmesiyle son bulmuş oluyordu. Elbette bunu hazırlayan en önemli etken bilindiği gibi Jöntürk'ler ve onların istibdat döneminde yapmış oldukları siyaset ve basın-yayın faaliyetleriydi.

Jöntürk'lerin basın-yayın alanındaki faaliyetleri ilk örneklerini 1878'den sonra yurt dışına kaçanlarca çıkarılan ve çoğunlukla kısa ömürlü olan -Ali Şefkati'nin *İstikbal*'i hariç- gazeteler ile vermiştir. 1890'a kadar geçen 10-11 yılık bir durgunluk döneminden sonra ise Jöntürk gazeteciliği canlanarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi yayın organları olan önemli gazeteler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gazetelerin en önemlileri sırasıyla *Meşveret*, *Mizan*, *Osmanlı* ve *Şûra-yı Ümmet* olmuştur.[57] Ancak farklı ülkelerde çok fazla başka Jöntürk gazeteciliği[58] faaliyetleri de yürütülmüştür.[59]

Meşrutiyet'in ilan edildiği haberi 24 Temmuz sabahında İstanbul gazetelerinden bütün halka duyurulmuş ve muharrirler kendi aralarında toplanarak

---

[54] İnuğur, (Basın ve Yayın), s. 305.

[55] 1864-1908 yılları arasında yayınlanan başlıca gazete ve dergiler için bkz. Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları, Ankara, 2011, ss. 43-45.

[56] Çavdar, (Ne Kaldı?), ss. 41-44.

[57] Bu dört önemli gazete ve onlara ek olarak *İçtihad* dergisi ile ilgili önemli ve ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 81-290.

[58] Jöntürk gazeteleri ile ilgili ayrıntılı liste için bkz. Dündar Akünal, "Jön Türk Gazeteleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 850-856.

[59] M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türk Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 845-849.

yazı provalarını sansüre göndermemeye karar vermişlerdi. Nitekim 25 Temmuz günü artık gazeteler otuz yıldan beri ilk defa yazılarını sansüre göndermeden çıkmaya başladılar.[60]

II. Meşrutiyet'in, diğer bir ifadeyle hürriyetin ilanıyla birlikte hürriyet kelimesine en çok muhtaç olarak sayabileceğimiz basın bunu sonuna kadar kullanmıştı. Bir ya da birkaç nüsha ömre sahip yayınlar haricinde ülke genelinde 120 olan gazete ve dergiye ek meşrutiyetin ilk yedi ayında 730 imtiyaz başvurusu yapılmış, bu sayı İstanbul'da 52'den 377'ye çıkmıştır ki Mekke ve Medine bile ilk kez bu dönemde gazete ile tanışmıştır.[61]

Bizim çalışmamız olan *İttihad* gazetesi kendisinin de dâhil olduğu II. Meşrutiyet dönemi basınındaki bu artışı rakamlarla vermiştir. 24 Temmuz 1908'den haberin verildiği 21 Ekim 1908 gününe kadar geçen 3 aylık süreden bahseden haber imtiyaz başvurusu sayısı dışında matbaalara verilen ruhsat sayısı hakkında da bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır.

"*Kanun-i Esasi'nin ilanından bu güne kadar Dersaadet ve Vilayat-ı Şahane'de Türkçe ve eslene-i muhtelife üzere ihdas ve neşrine ruhsat verilen gazete ve risalelerin miktarı cem'an üç yüz seksene ve Eylül nihayetine kadar küşadına ruhsat olunan matabi'in yekûnu da otuz sekize baliğ olmuştur.*"[62]

Server İskit'e göre "*İlk Anarşi*"[63], Hıfzı Topuz'a göre "*Basın Bayramı*"[64], Orhan Koloğlu'na göre -kitabının adından da anlaşılacağı üzere- "*Basın Patlaması*"[65] gibi tanımlamalarla nitelendirilen bu yeni dönemin ilk günlük gazetesi 26 Temmuz'da Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey tarafından yayınlanmaya başladı. Hemen ardından Tevfik Fikret'in adını verdiği *Tanin*, 10 Ağustos'ta ünlü mizah gazetesi *Karagöz*, 21 Ağustos'ta *Köylü* (İzmir) ve 27 Ağustos'ta da *Sırat-ı Müstakim* gazeteleri[66] yayın hayatına hızlıca girerek basında meydana gelen bu patlamanın fitilini yakmış oluyorlardı.[67]

---

[60] Baykal, s. 156.
[61] Koloğlu, (Osmanlı'dan Günümüze), s. 54.
[62] *İttihad*, No. 12, 8 Teşrin-i Evvel 1324 (21 Ekim 1908), Çarşamba, s. 3.
[63] Bkz. İskit, s. 91.
[64] Bkz. Topuz, (Holdinglere), s. 82.
[65] Bkz. Orhan Koloğlu, **1908 Basın Patlaması**, Bas-Haş Yayınları, İstanbul, 2005.
[66] 1908-1919 yılları arasında yayınlanan başlıca gazete ve dergiler için bkz. Tokmakçıoğlu, ss. 46-47.
[67] Uygur Kocabaşoğlu, **"Hürriyet"i Beklerken-İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 2-3.

Basındaki bu özgürlük dönemine 13 Nisan 1909'da yaşanan gerici 31 Mart olayı ve bu olayın, Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesinde yaptığı gibi, bazı gazetelerce kışkırtılması nedeniyle oluşan yeni bir sıkıyönetim havası sonucunda 16 Temmuz 1909'da çıkarılan "Matbaalar Kanunu"[68] son vermiş oldu.[69]

II. Meşrutiyet dönemi basını içerisinde olduğunu daha önce belirttiğimiz çalışmamız *İttihad* gazetesini incelemeye geçmeden önce 1908 yılı öncesi İzmir basını ve bu basının oluşmasında büyük role sahip olan XIX. yüzyıl İzmir'ine kısaca bakmakta yarar görmekteyiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nun XV. yüzyılda[70] Suriye ve Mısır'a doğru ilerlemesi ülkenin ekonomi merkezinin Halep ve İskenderiye olarak ortaya çıkmasına neden oldu. Ancak imparatorluğun genişlemesinin durup sahip olduğu toprağın küçülmeye başladığı iki yüz yıl sonra ise yeni ve parlak bir ticari merkez olan İzmir ortaya çıkmaktaydı.[71]

İzmir, XVII. yüzyıl boyunca başlayıp XVIII. yüzyıl boyunca devam eden hızlı bir büyüme süreci yaşamış ve iki evreden oluşan bu süreçte 1740'tan sonra başlayan ikinci evre ile de sahip olduğu uluslararası liman kenti statüsünden bir dünya kenti statüsüne geçmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İzmir'e bir nevi altın çağlar yaşatan bu süreç İzmir'i Doğu Akdeniz ve Osmanlı Devleti'nin en önemli ihraç limanları arasında ilk sıralarda yer alan bir kent yapmıştır.[72]

Avrupa ekonomisinin genişleme evresine denk gelen bu süreç İzmir'i bölgede önemli bir mali merkez konumuna da getirmişti ki bu özellikle o dönem ticaretinde çok önem taşıyan pamuk yetiştiriciliği sayesinde olmuştur. Bu dönem yaygınlaşan Osmanlı-Avrupa ticareti ve İzmir limanının avantajlı konumu pamuk ticareti için insanları kendine çekerek nüfusun sürekli artmasını da sağlamıştır.[73]

---

[68] 1909 Matbuat Kanunu'nun hükümleri ve daha sonra değişen maddeleri için bkz. Baykal, ss. 185-188.

[69] Çakır, s. 116.

[70] XV ve XVI. yüzyıllarda İzmir'in sosyo-ekonomik durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdi Yapısı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.

[71] Daniel Goffman, **İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)**, çev. Ayşen Anadol ve Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 1.

[72] Fikret Yılmaz ve Sabri Yetkin, **İzmir Kent Tarihi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2002, ss. 53-54.

[73] Elena Frangakis-Syrett, "Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)", **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, 2. Baskı, (Der.) Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 28-33.

Farklı tarihlerde (1688 ve 1778)[74] yaşanan depremlerin yarattığı yıkıcı etkilere rağmen İzmir'in iktisadi büyümesi devam eder ve buna paralel olarak nüfusu da önemli ölçüde artar. 1800'lere doğru 100.000, 1885'te ise 225.000 olan nüfus[75] sayesinde İzmir, İskenderiye, Şam, Selanik ve Edirne'den daha kalabalıktı.[76]

Nüfusunun bu fazlalığı İzmir'e kozmopolit bir yapı da katmıştı. Geçmişten beri süregelen deniz ticaretinin şehre kattığı ekonomik refah sayesinde kentte kültürel, etnik ve dinsel bir çeşitlilik oluşmuş ve bu çeşitliliğin farklı yapıtaşları da bunlara paralel bir şekilde kendini gösterme şansı bulmuştu. Basın da bu yapıtaşlarından biriydi ki başta Fransızca olmak üzere Rumca, Ermenice, Yahudice vb. birçok dilde gazetenin[77] çoğunlukla ilk olarak İzmir'de varlık göstermiş olması buna önemli bir kanıt oluşturmaktadır.

Basının matbaalarla olan bağından daha önce bahsetmiş ve bu ikisinin tarihsel gelişiminin ayrılmaz olduğunu anlatmıştık. Bu bağlamda İzmir'deki basın da buradaki matbaacılık faaliyetleriyle birlikte başlamıştır demek yanlış olmayacaktır.

Matbaa İzmir'e tıpkı İstanbul'da olduğu gibi Yahudiler aracılığıyla girmiş ve XVII. yüzyılda kurdukları matbaada ilk kitap basımı 1660 yılında gerçekleştirmişlerdi. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla gelindiğinde ise İzmir'de başka birçok matbaa kurulmuştur.[78]

XIX. yüzyılda İzmir'e yerleşen yabancılar, Levantenler ve yerli etnik unsurlar açtıkları eğitim kurumları, kurdukları matbaalar ve çıkardıkları gazeteler gibi giriştikleri kültürel faaliyetleri ile o dönem doğunun küçük Paris'i olarak tanımlanan İzmir'e bu alanda büyük katkılar sağlamışlardır. İlk Fransızca gazeteler burada basılırken onları Rumca, Ermenice, İbranice ve hatta Bulgarca gazeteler izledi.[79]

İzmir'de çıkan Fransızca gazetelerden daha önce bahsetmiştik. Rumlara ait ilk gazete ise 1831'de çımaya başlayan *Filos Ton Neon* gazetesidir. Kısa ömürlü

---

[74] İzmir'in iktisadi hayatına darbe vuran bu iki yıkıcı deprem ile ilgili Fransız arşivlerinden derlenen bilgiler için bkz. Konstantinos Oikonomos ve Bonaventure F. Slaars, **Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir**, çev. Bilge Umar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 201-208.

[75] XIX. yüzyıl İzmir'in nüfusu hakkında farklı kaynaklarda farklı rakamlar verilmekte olduğundan kesin bir rakama ulaşmak zordur. Bu nedenle verilen bu rakamlar net rakamlardır denemez.

[76] Henri Nahum, **İzmir Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 16.

[77] Osmanlı Devleti genelinde çıkan yabancı dildeki gazeteler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, "Türkçe Dışı Basın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 94-98.

[78] Rauf Beyru, **19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 293.

[79] Ziya Somar, **Yakınçağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, s. VII.

olmasına rağmen bu gazete İzmir'deki Rum gazeteciliğinin yolunu açmıştır diyebiliriz ki onu çok fazla gazete takip etmiştir.[80] Ermeniler tarafından çıkarılan ilk gazete 1839'da çıkan *İçtemeran Bidani Kidelyats*'dır ve bu da diğer Ermenice gazetelerin yolunu açtı. Yahudice yayınlar Ladino[81] olarak 1842'de *La Buena Esperansa* gazetesi ile başlamış ve bunu aynı dilde *Şaare Mizrah* (1846) ve *La Esperansa* (1871) gazeteleri izledi. Bu etnik unsurlar dışında kalan Bulgarlar da ilk gazetelerini 1842 yılında İzmir'de *Ljuboslowije*[82] adıyla çıkarmışlardır.[83]

İzmir'de Türkler tarafından matbaacılık ve buna paralel olarak gazetecilik faaliyetleri ise ancak 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin çıkarılmasından sonra 1867 yılında vilayet matbaasının kurulmasıyla olmuştur ve vilayetin ilk gazetesi olan *Aydın* adındaki resmi vilayet gazetesi[84] yayına 1869 yılında başlamıştır.[85]

Mehmet Salim Efendi, çıkardığı *Aydın* gazetesinden sonra *Devir* (1872) ve *İntibah* (1875) adında iki gazete daha çıkarmış ve böylece İzmir'de Türk matbaasında basılan Türkçe gazetelerin ilk örnekleri görülmüştür. Bunun yanında İzmir'in ilk mizah gazetesi olan *Kara Sinan* da 1875 tarihinde çıkmıştır. 1877'de çıkan *İzmir* gazetesinden sonra ise istibdat döneminin etkisiyle yoğun bir gazetecilik faaliyeti[86] olduğu söylenemez. Tevfik Nevzat[87] ve Halit Ziya (Uşaklıgil)'nın 1886 yılında çıkardığı *Hizmet*, Ali Nazmi Bey'in çıkardığı *Ahenk* ve Bıçakçızade Hakkı'nın yine İzmir adıyla 1896'da çıkardığı gazeteler II. Meşrutiyet'in ilanından önceki en önemli gazetelerdendi.[88]

---

[80] *Astir en ti Anatoli* (1832), *Mnimosini* (1833), *Othomanikos Minitor* (1835), *Ionikos Paratiritis* (1837), *Amalthia* (1838) bunlardan yalnızca birkaçıdır.

[81] İspanyol Yahudilerinin kullandığı dile verilen ad.

[82] *Ljuboslowije* (*Lyoboslovie*) gazetesi ve onu çıkaran Konstantin Fotinov ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 279-282.

[83] Erkan Serçe, **İzmir'de Kitapçılık 1839-1928**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996, ss. 12-13.

[84] *Aydın* gazetesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, **İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2004, (Fikir Hareketleri), ss. 122-132.

[85] Zeki Arıkan, "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda İzmir", **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyumu**, İzmir, 9-10 Ekim 2000, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, s. 58.

[86] Bu dönemde daha çok dergicilik faaliyeti olmuştur. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Zeki Arıkan, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 103-111.

[87] İzmir basın tarihinin ilk ve en önemli isimlerinden olan Tevfik Nevzat ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ziya Somar, **Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi: Tevfik Nevzad İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2. Baskı, İzmir, 2001 ve İbrahim Şahin, **Bir Şair Tevfik Nevzad**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.

[88] Huyugüzel, (Fikir Hareketleri), ss. 52-54.

II. Meşrutiyet dönemi İzmir basınına örnek oluşturan gazetelerin bazıları yine vilayet matbaasında basılırken İzmir'de başka matbaalar da mevcuttu ve bazı gazeteler isimlerini basıldıkları bu matbaalardan almaktaydılar. Bu dönemin gazetelerinin bazılarını çıktıkları yıllara göre *Gave*, *İttihad* (1908), *Osmanlı* (1910) ve *Teşhir* (1912) olarak sıralayabiliriz. İzmir'in en önemli mizah gazetesi *Edep Yahu*[89] ise 1908 ile 1909 yılları arasında çıkmıştır[90]

İttihad hakkında o dönem İzmir'de olan Bezmi Nusret Kaygusuz "Bir Roman Gibi" adlı kitabında şu ifadelerle söz etmiştir:

"*31 Mart 1325'te vuku bulan irtica hadisesinin bastırılması ve ortalığın sükûn bulması üzerine İzmir'e döndüm. İzmir'de Ahenk'ten maada İttihad ve Köylü isimleriyle günlük iki gazete daha intişara başlamıştı. İttihad gazetesi, Cemiyetin Naşir-i Efkârı idi…*"[91]

Aslında Naşir-i Efkâr sıfatı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteği doğrultusunda Osmanlı coğrafyasında bu sıfatı kullanan bütün gazetelerden kaldırılmıştı. *İttihad* da kararı 83. nüshadaki "*Beyan-ı Mühim*" başlığıyla duyurmuştur ve bu nüshadan itibaren ifade gazeteyi tanıtıcı yazıdan çıkartılmıştır.

Cemiyetin almış olduğu karar ile *İttihad*'ın bu karar karşısındaki tutum ve yorumu ise halka şu sözlerle bildirilmiştir:

"*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nizamname-i esasisi muktezası geçen Eylül evasıtında içtima eden umumi kongre mukarreratının beşinci maddesi ahkâmına tevfikan vilayet merkezlerindeki Cemiyet-i Mübeccele'nin Naşir-i Efkârı olan gazetelerin doğrudan doğruya müdür-ü mesule tabi olması icap ettiğinden bu günden itibaren madde-i mezkure ahkâmı icabı olarak "Naşir-i Efkâr" cümlesi hazf edilmiştir. Gazetemiz yine cemiyetin malı ve hadimidir. Yalnız bademe makalat ve mütalaatı cemiyetten sadır olmuş gibi telakki edilmemelidir. Mesuliyeti müdüre raciadır. Ve yine mezkûr kongre mukarreratının yedinci maddesi mucibince meslek ve programımız muayyendir.*"[92]

---

[89] *Edep Yahu* ve II. Meşrutiyet Dönemi İzmir'deki diğer mizah gazeteleri için bkz. Şerife Çağın, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Çıkmış Mizah Gazeteleri -Edeb Yahu-", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:28, TÜBAR Yayınları, Ankara, 2010, ss. 117-144.

[90] Serçe, s. 63.

[91] Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, 2. Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002, ss. 36-37.

[92] *İttihad*, No. 83, 10 Kanun-u Sani 1324 (23 Ocak 1909), Cumartesi, s. 1.

Bu çalışma İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olan *İttihad* gazetesinin ilk 142 nüshası üzerinden yürütülmüştür. Çünkü *İttihad*'ın 1. nüshasında gazetenin nasıl bir anlayışa sahip olacağını belirten "*Mesleğimiz*" başlıklı yazıda geçen "*İttihad, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'de vasıta-i Naşir-i Efkârı olmak üzere tesis oluyor. Cemiyet ne ise, neyi takip ediyor ise İttihad da odur, onu takip edecektir.*"[93] şeklindeki cümlede altı çizilen duruşun değiştiğini görmekteyiz.

142. nüshadan sonra gazetenin yönetiminin değişmesiyle birlikte gazete, "*Naşir-i Efkâr*" anlayışı yerine "*İstiklâl-i Efkâr*" temelli bağımsız bir anlayışa bürünmüştür. Ayrıca gazetenin nüshaları 143. nüshadan itibaren yeniden numaralandırılmaya (143, 144 − 2, 145− 3, …) dahi başlanmıştır ki bu durum da gazetedeki yeni başlangıca işaret eden önemli kanıtlardandır.

Anlayışı değişen *İttihad*'ın yeni müdürü Bekir Behlül[94] gazetede yaşanan değişimi kendi ifadeleriyle şu şekilde anlatmıştır:

"*İfade-i Mahsusa*

İttihad gazetesinin idaresi bugünden itibaren uhde-i acziyeme geçti. İmtiyazın suret-i resmiyede devri muamelesi de der-dest-i icradır. Birinci vazifem gazetenin idaresini son derece taht-ı intizam ve inzibata almak olacaktır.

Umur-u tahririyesine gelince, bu cihet de ıslah edilmiş ve az bir müddette daha mükemmel bir hale ifrağı der-dest bulunmuştur. Gazetenin mündericatına ait ıslahat-ı mutasavvereye dair ikmali kuvva-yı karibeye gelen heyet-i tahririyemiz yakında gayet esaslı bir program neşredecektir. Şimdilik şu kadarını arz ederim ki Doktor Tevfik Rüştü ve Deavi Vekili Mustafa Faik Bey'ler kema-fi's-sabık muntazaman muavenet-i tahririyede bulunacaklarını vaat ettiler. Gazetenin hurufunu ve kâğıdını da nihayet on güne kadar tecdid etmekliğimiz cümle-i mukarreratımızdandır.

Hülasa İttihad'ı vilayetimiz ahalisi için cidden mütalaa edilmeye seza bir derece-i mükemmeliyete getirmeye çalışacağımı beyan eylerim. Fi-maba'd İttihad, Pazartesi günü de dâhil olduğu halde her gün hizmet-i neşriyesine devam eyleyecektir.

[93] *İttihad*, No. 1, 25 Eylül 1324 (8 Ekim 1908), Perşembe, s. 1.
[94] Bekir Behlül ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Ö. Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, (Sanat Adamları), ss. 95-98.

Hamiş:

İttihad'ın 20 Mart tarihine kadar toptan ve perakende satış hesaplarının tesviyesi müdür-ü sabık Mustafa Faik Bey'e ait olacağından alakadaranın bu babda mûmaileyhe müracaat etmeleri lazım gelir.

Müdür-ü Mesul

Bekir Behlül"[95]

Bekir Behlül'ün yazısında on güne kadar gerçekleşeceğinden bahsettiği harf değişimi daha ilk yeni nüshada gazetenin adının farklı bir yazım tarzıyla çıkmasıyla kendini göstermiştir. Ayrıca adın hemen altında gazete hakkında bize önemli bilgiler veren tanıtıcı yazılar da değiştirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan ve sözcülüğünü yapma misyonunu 142. nüshaya kadar sürdüren gazetenin adının altında cemiyeti öven ve sahip olduğu fikirlere atıf yapan dörtlükte;

"*Sedd-i Zulmü Yıkan Bu Cemiyet – Cümleyi Birliğe Eder Davet*

İttihat Olmayınca Ümmette – Ne Memalik Kalır Ne Hürriyet"

ve "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'de Naşir-i Efkârı olmak üzere Cuma'dan maada neşrolunur Siyasi, İlmi, Edebi Osmanlı gazetesidir.*" yazıyorken yeni yönetim anlayışının çıkardığı ilk nüshada cemiyet ve hürriyet gibi kavramlar yerine daha çok fikir ve düşünce bağımsızlığına vurgu yapılarak "*İstiklâl-i Efkâr'a malik ve husûl-u İttihat'a hadim yevmi Osmanlı gazetesidir.*" denilmiştir. Bu ifade sadece 143. nüshada kullanılmış ve 144−2. nüshadan itibaren de "*Müstakil ve Yevmi Gazete*" ifadesi tercih edilerek gazetenin artık tamamen fikirsel bağımsızlık temelli bir anlayışla yayınlanmaya devam edeceğinin altı çizilmiştir.[96]

Bunun dışında Bekir Behlül'ün yazısında Tevfik Rüştü (Aras)[97]'nün yardıma devam edeceğinden bahsediliyorsa da Tevfik Rüştü 139. nüshada, "*İttihad'ı; altı aydan beri iştigallerime, feryatlarıma cesurane tahammül eden, bu aciz kalemin en asabi darbelerine katlanan, ufk-u mukadderatımızda o tevfik bilmeyen tahvilatın tevlid ettiği yeni bir ye's-i tebaki içinde bana tesliyetler veren bu gazeteyi kemal-i teessürle bırakmaya mecburum.*"[98] şeklindeki sözleriyle istifa edeceğini belirtmiştir.

[95] *İttihad*, No. 143, 24 Mart 1325 (5 Nisan 1909), Salı, s. 1.
[96] Bkz. ekler kısmı Ek 2.
[97] Tevfik Rüştü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Melih Tınal, **Bir İttihatçının Günlük Yazıları-Dr. Tevfik Rüştü Aras**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2016, ss. 1-9.
[98] *İttihad*, No. 139, 19 Mart 1325 (31 Mart 1909), Perşembe, s. 1.

Tevfik Rüştü'yü gazeteden ayrılmaya mecbur bırakan değişime rağmen yazar, yardımını esirgemeyerek gazeteye yazılarından birkaç defa daha göndermiştir. 143. nüshadan itibaren ise başyazar Hüseyin Fehmi[99] olmuştur.

Ana hatlarıyla bahsettiğimiz Türk basın tarihinin başlangıcından II. Meşrutiyet'in ilanına kadar gelen sürecinde yer almış olan ve özellikle İzmir basın hayatında önemli bir yer edinen *İttihad* gazetesinin ilk 142 nüshadan oluşan bu çalışmamızı üç bölümden meydana getirdik.

Birinci bölümde öncelikle gazeteyle ilgili teknik detaylara yer verdik. Bölümün devamında dönemin iç ve dış siyaseti bağlamında İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Meşrutiyet, 1908 Meclis-i Mebusân seçimleri, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı ve Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı ile Girit'in Yunanistan'a katılma isteği meselelerinin gazetenin sahip olduğu duruş paralelinde nasıl yansıtıldığını aktarmaya çalıştık.

İkinci bölümde XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarındaki İzmir'in durumundan bahsedilip yine iç ve dış siyaseti meşgul eden önemli olaylar olan 1908 Meclis-i Mebusân seçimleri ile Bulgaristan ve Avusturya ve Macaristan'a karşı başlatılan boykot meselelerinin İzmir'de nasıl yankılandığını aktarmaya çalışıtık. Ayrıca bu bölümde özel olarak İzmir'i ilgilendiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki faaliyetlerinin de üzerinde durduk.

Üçüncü bölümde ise *İttihad* gazetesinin İzmir'deki sosyo-kültürel durumuna etki eden doğal afetler, eğitim ve tiyatro ile kent için önemi yadsınamayacak olan belediye çalışmaları, asayiş ve ulaşım gibi faaliyetlere olan yaklaşımı irdeledik ayrıca gazetede görülmüş olan farklı konular ve ilanları da bir araya getirmeye çalıştık.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olma görevini üstlenerek yayın hayatına başlayan *İttihad* gazetesinin ilk 142 nüshası üzerinden yürüttüğümüz çalışmamızdaki yöntemimiz, gazete haberlerinin taranması, kullanılacak olan haberlerin fotoğraflanması, bu fotoğrafların konularına göre tasnifi ve transkribe edilerek kullanılması şeklinde olmuştur. Böylece ortaya çıkan çalışmanın dönemin hem iç ve dış siyasal olaylar bağlamında genel olarak, hem de İzmir özelinde yerel olarak anlaşılması ve irdelenmesini amaç edindik.

[99] Hüseyin Fehmi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Huyugüzel, (Sanat Adamları), ss. 232-234.

BİRİNCİ BÖLÜM
İTTİHAD GAZETESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ İLE İÇ VE DIŞ SİYASAL OLAYLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

1.1. GENEL ÖZELLİKLERİ

1.1.1. Nüshaları

Toplamda 929 nüshadan oluşan *İttihad* gazetesinin nüshaları ciltlenmiş halde 1-96, 2-96, 97-123, 98-301, 303-567, 569-712, 713-929 şeklinde yedi cilt olarak İzmir Milli Kütüphanesi Vakfı'na bağlı olan Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM)'nde bulunmaktadır. Ayrıca, gazetenin bazı nüshaları Beyazıt Devlet Kütüphanesi bünyesindeki Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nde de mevcuttur.[100]

Çalışmamız olan gazetenin ilk 142 nüshası da eksiksiz ve az tahrip olmuş halde APİKAM'da mevcuttur ve biz çalışmamızı sadece APİKAM bünyesindeki nüshalardan yürüttük.

İttihad gazetesi ilk 23. nüshasına kadar Cuma günü hariç diğer her gün çıkıyordu. Bu, gazete hakkında yazılan tanıtıcı yazıda da belirtilmiş ve "*...Cuma'dan maada neşrolunur Siyasi, İlmi, Edebi Osmanlı gazetesidir*." denmiştir.[101]

Ancak 24. nüshadan itibaren gazetenin artık Pazartesi günleri hariç her gün çıkacağı yine "*...Pazartesi'den maada neşrolunur Siyasi, İlmi, Edebi Osmanlı gazetesidir*."[102] şeklinde okuyuculara bildirilmiş ve üç nüsha (97, 98 ve 99) hariç 142. nüshaya kadar bu böyle devam etmiştir.

97. nüshadaki "*Gazetemizin badema akşama doğru intişar edeceğine ve Pazar günlerinin yevm-i tatil ittihaz edildiğine dikkat edilmelidir.*"[103] şeklindeki ifadeye rağmen 100. nüshadan itibaren tekrar Pazartesi hariç her gün çıkmıştır.

[100] Hakkı Tarık Us Kütüphanesi süreli yayınlar koleksiyonu, Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi ile birlikte dijitalleştirilmiştir. Tokyo Yabancı Diller Üniversitesi web sitesinde bu yayınlara ücretsiz erişim olanağı sağlanmaktadır. Bkz. http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/ (17.12.2014)
[101] *İttihad*, No. 1, 25 Eylül 1324 (8 Ekim 1908), Perşembe, s. 1.
[102] *İttihad*, No. 24, 28 Teşrin-i Evvel 1324 (10 Kasım 1908), Salı, s. 1.
[103] *İttihad*, No. 97, 28 Kanun-u Sani 1324 (10 Şubat 1909), Çarşamba, s. 1.

Gazetenin ilk nüshası 25 Eylül 1324 (8 Ekim 1908), 142. nüshası 22 Mart 1325 (3 Nisan 1909) tarihinde ve *İttihad* ismiyle son nüshası ise 18 Teşrin-i Sani 1327 (30 Ekim 1911) tarihinde çıkmıştır. Daha sonra ise gazete *Anadolu* ismini almıştır.

1.1.2. Dili

Gazetenin dili Osmanlı Türkçesi'dir. Yazar makaleleri ve okuyucu mektupları da dâhil olmak üzere sade ve anlaşılır bir matbu yazı tipine sahiptir. Gazetede Latin harflerine sadece bir İngiliz şirketinin ilanında şirket ismi olarak rastlanılmış ve 142 nüsha içerisinde bir iki başka ufak istisna dışında Latin harfleri görülmemiştir.

Kaynak: *İttihad*, No. 78, 4 Kanun-u Sani 1324 (17 Ocak 1909), Pazar, s. 4.

Gazetenin 96. nüshaya kadar basıldığı yer "*İzmir'de Keşişyan Matbaası'nda tab' olunmuştur.*" olarak belirtilirken 97. nüshadan itibaren "*Mizanü'l Hukuk Matbaası'nda tab' olunmuştur.*" şeklindeki yazıyla 142. nüshaya kadar da kullanacağı yeni matbaası tanıtılmıştır.[104]

1.1.3. Teknik Özellikleri

İttihad gazetesi 44,5 cm boy ve 29,5 cm en ebatlarındadır. Bir nüshası 4 sayfa olarak düzenlenmiştir ama bazı nüshalarının 6 sayfa olarak çıktığı da olmuştur.

[104] Gazetenin nerede basıldığı nüshaların en son sayfalarında en altta solda yazılmaktadır.

Nüshaların sayfalarının her biri 4 sütundan meydana gelmektedir. Ancak 97. nüshadan sonra gazetenin hacmi, sayfalar 5 sütundan oluşacak şekilde genişletilmiştir. Bunun sonucunda sayfaların ebatları 53,5 cm boy ve 36,5 cm en olarak basılmaya başlamıştır.

Gazetenin ilk sayfasında genellikle iç siyasal haberler "*Ahval-i Siyasi: Dâhili*", dış siyasal haberler ise "*Ahval-i Siyasi: Harici*" şeklinde yer almıştır. Makaleler de genellikle ilk sayfada bulunurken bazılarının ise 2. veya 3. sayfada olduğu da olmuştur. Yazı dizileri başlangıcından bitişine kadar hep 2. sayfadan başlatılmıştır. Gazetenin arka sayfalarda ise (3 ve 4) yerel haberlere ve bazen de ilanlara yer verilmiştir.

Gazeteye telgraflarla gelen haber ve bilgiler genellikle son sayfada bulunurken, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne gönderilen özel telgraflar ise herhangi bir sayfada olabilmekteydi. İstanbul ile ilgili haberler "*Payitaht*", kişilere ait şahsi makaleler ise "*Makale-i Mahsusa*" başlıkları altında yayımlanmaktaydı.

1.1.4. İdaresi, Yazarları ve Ücreti

İttihad gazetesinin ilk başyazarı ve müdürü Hafız İsmail[105]'di. Gazetede düzenli yazılar yazan Tevfik Rüştü, daha önce bahsettiğimiz gibi Hafız İsmail'den sonra başyazar olacaktı. Mustafa Faik ise hem yazılar yazmış hem de müdürlük yapmıştır. Diğer yazarları ise; Tokadizade Şekip[106], M. Ragıp, A. Vecdi, Bekir Behlül gibi isimlerdi.

Zeki Arıkan, Hafız İsmail ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

> *İkinci Meşrutiyet öncesinde İzmir'de gizlice yürütülen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütlenme çalışmalarına katılmış olmalıdır. İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra yayına giren (8 Ekim 1908) İttihad gazetesinin başına getirilmiş olması, onun bu çabalarıyla ilgili olmalıdır… …Ne var ki İttihad gazetesindeki sorumlu müdürlük ve başyazarlığı çok kısa yani bir ay kadar sürmüştür…*[107]

[105] Hafız İsmail ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Huyugüzel, (Sanat Adamları), ss. 267-274.
[106] Gazetenin önemli yazarlarından biri olan Tokadizade Şekip ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sabahattin Çağın, **Tokadîzade Şekip**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998 ve Huyugüzel, (Sanat Adamları), ss. 556-561.
[107] Zeki Arıkan, **İzmir Basın Tarihi (1868-1938)**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006, s. 77.

Hafız İsmail, gazetenin 22. nüshasında "*Neşrine ibtidar edeceğim Sada gazetesiyle meşgul olmak arzu eylediğimden hizmet-i neşriyesinde bulunduğum İttihad'tan çekilmeye mecbur oluyorum. Cemiyet-i Mukaddese'nin uhdeme tevdi' ettiği bu vazifeyi şimdiye kadar mütercimimiz Sabit Efendi biraderimin himmetiyle yalnızca ifaya çalıştım. Bundan sonra da intisabıyla müftehir olduğum o cemiyetin en ufak bir emrini feda-yı hayat edercesine icraya sai edeceğim tabiidir. Sai-i ittihat olmak ise en mukaddes, en kadim mesleğimdir.*" ifadelerini kullanarak *İttihad*'tan ayrılmıştır.[108]

Hafız İsmail'in istifasından sonra başyazarlığa getirilen Tevfik Rüştü ise bir teşekkür yazısı yazarak okuyuculara bu göreve layık olmaya çalışacağından şu cümlelerle bahsetmiştir:

"*Selefim Hafız İsmail Efendi'nin vuku-u istifası üzerine maahaza bir eser-i teveccüh olarak İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mübeccelesi İzmir merkezi İttihad Gazatesi'ni uhde-i acizaneme tevdi' eyledi. Böyle mühim bir gazetenin riyaset-i muharririye ve idaresinde olarak bila-muhaba meydan-ı matbuata atılışım emin olunuz ki hadd-na-şinaslığımdan değildir… …İzmir ve melhukatı, acizlerini bir buçuk mah'tan beri muharriri bulunduğum Sedat Gazetesi'nden şüphesiz tanırlar zannederim. İttihad gazetesinde dahi ifa-yı hüsn-ü hizmette sai edeceğimi vaat eylerim.*

Ve-min Allah'üt-tevfik

Doktor Tevfik Rüştü"[109]

Gazetenin idari binası gazetenin sağ üst köşesinde "*İzmir'de Beyler Sokağında Daire-i Mahsusadır*" şeklinde belirtilmiştir. Ancak idarehanenin daha sonra "*Kordonboyu'ndaki eğlence yerleri, büyük ithalat ve ihracat şirketleri, benzerleri ancak yeni yeni görülebilen mağazalarıyla İzmir'in tüm zenginliğini kendi sınırları içinde toplayan Frenk Mahallesi*"[110] şeklinde tanımlanan ünlü mahalleye taşındığını anlıyoruz çünkü gazetenin 16. nüshasından itibaren idarehane için "*İzmir'de Frenk Mahallesi'nde Esponti Ferhanesi Medhalinde Daire-i Mahsusadır*" olarak değiştirilen ifadeye rastlamaktayız. Ayrıca yine 16. nüshada "*İhtar*" başlığıyla

[108] *İttihad*, No. 22, 25 Teşrin-i Evvel 1324 (7 Kasım 1908), Cumartesi, s. 4.
[109] *İttihad*, No. 24, 27 Teşrin-i Evvel 1324 (10 Kasım 1908), Salı, s. 1.
[110] Yaşar Aksoy, **Bir Kent, Bir İnsan-İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 35.

idarehanenin taşındığı "*İdarehanemiz: Beyler Sokağı'ndan, Frenk Mahallesi'nde Esponti Ferhanesi medhalinde kâin haneye naklolundu.*" ifadesiyle belirtmiştir.[111]

Gazetenin ücreti ise sağ üst köşede "*Abone Şeraiti*" başlığı altında İzmir için senelik 80, altı aylık 40; taşra için senelik 110, altı aylık 60 kuruş olarak belirtilmiş ve verilecek ilanlar için yine sağ üst köşede "*İlanatın beher satırından 100 para tekrarında 1 kuruş alınır. Havadis sırasında yazılacak olanlar ayrıca pazarlığa tabidir. Ücret peşindir.*" şeklinde belirtilmiştir. Gazetenin nüshası ise hem sağ hem de sol üst köşesinde belirtildiği şekliyle 10 paradır.

1.1.5. Genel Yayın Politikası

Daha önce II. Abdülhamit'in 33 yıllık yönetimi sırasında gittikçe sertleşen aşırı bir sansür uygulamasının hüküm sürdüğünden ülkede basının neredeyse yok olduğundan bahsetmiştik. Bu ağır sansür aydınları rahatsız etmiş ve yapılan baskı neticesinde yine bilindiği gibi birçok aydın yurtdışına gidip basın faaliyetlerine orada devam etmişlerdi.

Yurtdışındaki aydınların gayretleri sayesinde ilan edilen meşrutiyet ile birlikte sona eren baskı ve oluşan özgürlük ortamından en çok faydalananlar arasında olan basın *İttihad* gazetesinin de içinde olduğu birçok gazetenin yayın hayatına başlamasına neden olmuştu. *İttihad*, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organlarından biri olması nedeniyle doğal olarak baskıya, sansüre ve istibdat düşüncesine karşı bir politika benimsemiştir.

Gazete ittihatçı bir kimliğe sahip olduğu için cemiyet tarafından bir propaganda aracı olarak görülmüş ve bu doğrultuda yayımlanan makaleler ile halkın bu yeni sisteme adaptasyonu sağlanmaya çalışılmıştır. İşte bu durum gazetenin yayın politikasını belirleyen en önemli unsurun İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun takip ettiği çizgi olduğunu göstermektedir.

İttihad gazetesi ittihatçı kimliğinin yanında bir halk gazetesi olabilme becerisini de gösterebilmiştir. İç ve dış siyasal olaylar hakkında halkı haberdar etme konusunda başarılı olmuştur. Ayrıca, kentin özellikle kültürel yönden kalkınması için tiyatro başta olmak üzere eğitim vb. konularda haberler var oldukça yayımlamıştır.

[111] *İttihad*, No. 16, 18 Teşrin-i Evvel 1324 (31 Ekim 1908), Cumartesi, s. 4.

1.2. İÇ VE DIŞ SİYASAL OLAYLAR KARŞISINDAKİ TUTUMU

1.2.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meşrutiyet'in İlanında Yaşanan Siyasi Olaylar ile Osmanlı Devleti'nin Durumu

Yukarıda da belirtimiz gibi *İttihad* gazetesinin yayın politikasını belirleyen en önemli unsur İttihat ve Terakki Cemiyeti ve onun takip etmekte olduğu çizgidir. Bu nedenle özellikle makalelerde sık sık İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin propagandası yapılmasının yanı sıra birçok yazıda cemiyetten övgü dolu cümlelerle bahsedilmekteydi.

Sadece cemiyeti övmek ya da propagandasını yapmak için yazılan yazılardan farklı olan bir örnek verecek olursak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ağır hakaretler içeren yazılar kaleme alan *Serbesti* gazetesine "*Cemiyet-i Mukaddese - Serbesti*" başlıklı bir yazıyla karşılık verilen yazıyı gösterebiliriz.

Bu yazıda bir taraftan *Serbesti* sert sözlerle eleştiriliyorken başka bir taraftan da cemiyet satır aralarında övülmekteydi.

"*Serbesti. Evet, İstanbul'da neşredilmekte olan Serbesti, Cemiyet-i Mukaddese'ye taarruz etmeyi kendine meslek edinmiş! Erbab-ı vicdan, ashab-ı izan tabiidir ki o gazetenin yazdıklarına ehemmiyet vermez, ehemmiyet vermez değil onları takbih eder, yazanların nisab-ı ahlakından mahrumiyetlerine acır, böyle birtakım kimselerin Osmanlı kavm-i necibi arasında türemiş olduğuna teessüf eder.*

Vicdanının feryat ve itirazını işitemeyecek derecede sema-i ruhi sağırlaşmış bir haydudun, cebindeki beş on kuruşa tama ile birkaç dakika evvel hayatını kurtaran bir zatı, velinimetini itlafa kıyam eylemesi kabilinden olarak Serbesti gazetesi de müdürünü menfalardan, zindanlardan kurtararak kendisine hürriyet ve serbestîsini iade eden ve fazla olarak Sırbistan'a idare-i kelam etmesi hakkını bahşeyleyen İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mukaddesesi'nin aleyhinde bulunuyor, onun Millet-i Osmanîye ile umum dünya ahalisinin kalplerinde işgal ettiği mevkii ihtiramı çekemeyerek ulvi kadrini tenzil için aleyhinde zeban-dıraz taarruz olmaya cüret eyliyor. Mezkûr gazete bu kadarla da kalmıyor. Henüz kökleşmeye başlayan secer-i muazzez hürriyetimizi -kökünden koparıp atacak olan- harici ve dâhili fırtınalara karşı kendisi muhafazaya muktedirmiş gibi onun muhafız-ı bidarı bulunan İttihat ve

Terakki cemiyet-i mukaddessinin -artık vazifesi kalmadığını bahane ederek- dağılmasını arzu ediyor.

Fesuphanallah! İnsan, bu yazıları yazanın Osmanlı heyet-i mübeccelesi efradından olduğunu düşünüyor da o efradın bazılarında ahlakın bu derece inhitatına mütessir oluyor. Zavallı adamlar! Siz kimi aldatmaya çalışıyorsunuz! Öyleyse aldanıyorsunuz. Osmanlı milleti bugün gözünü açtı. İyi ile kötüyü birbirinden tefrik edebiliyor. Sizin bütün bu yaygaralarınız mehtaba karşı uluyan köpeklerin avavesi kadar ehemmiyetsizdir. Herkes anlıyor ki siz hastasınız; beyniniz, ruhunuz muzdariptir. Onun için size karşı hiddet etmiyorlar. Yazılarınızı dudaklarında meraretengiz bir tebessüm-ü merhamet olduğu halde okuyorlar. Fakat size doğrusunu söyleyeyim mi? (Lakin yavaşça söyleyelim. Kimse işitmesin, sır aramızda kalsın) Ben sizin maksadınızı keşfeder gibi oluyorum. Zannedersem -ki bu zannım oldukça kavidir- siz cismiyet-i kuvviye-i ittihadı devirerek onun yerini alırım ve o zaman istediğim memuriyetlere, münasebetlere nail olurum fikrinde bulunuyorsunuz. Veyahut yine hırs-ı mal ve cah ile muhafızını ortadan kaldırmaya uğraştığınız meşrutiyet-i idareyi mahv-u nâ-bûd ve yerine istibdad-ı sabıkı iadeden tesise sarf-ı gayret ve bu hususta vezin olan bazı kuvvetli rüzgârlara tabiiyet ediyorsunuz.

Mamafih size şimdiden söyleyebilirim ki bütün bu koşuşlarınız ve gayretleriniz akıntıya karşı kürek çekmek kabilindendir ve olacaktır. İleride yalnız yorgunluklarınızla, kazanacağınız nefret ve telinlerle kalabileceğiniz gibi kendilerini akıntıya kaptırarak bir girdap içinde mahv-u tebah olmanız da mümkünsüz değildir.

Binaenaleyh size yegâne tavsiyem: Bina-yı meşrutiyetimizin bani-i sanisi olan Cemiyet-i Mukaddese-i İttihat aleyhinde zeban-dırazlıktan sarf-ı nazarla bütün gayretinizi, kuvvetinizi milletimizin terakki ve nüfuz-u esbabını tefkir ve istihsale hasretmenizdir. İşte ancak bu suretle der ki vazifenizi, gazetecilik vazife-i mühime ve mukaddessini edebileceksiniz.

A. Vecdi"[112]

Serbesti'ye ek olarak *Serbest İzmir* gazetesi de, bir ittihatçı ve meşrutiyet idaresinin sağlanmasında büyük emeği olan, Resneli Niyazi'ye ağır ithamlarda

[112] *İttihad*, No. 85, 13 Kanun-u Sani 1324 (26 Ocak 1909), Salı, ss. 1-2.

bulunurken Resneli Niyazi bu ithamlara yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yücelterek cevap vermiştir.

"*Serbesti ile Serbest İzmir'de fırka-i Ahrar'a intisaba dair bir fıkra gördüm. Külliyen yalan ve fesad-amizdir. İşte matbuatımızın halini görmeli. Matbuatımızdan bunu mu intizar edecektik? Vatanımızı kurtaran, ağızlarımızı açtıran İttihat ve Terakki Cemiyeti değil mi? Bu cemiyetin maksadı saadet ve selamet i vatandır. Ömrüm oldukça İttihat ve Terakki Cemiyet-i muhteremesinin en aciz bir azası sıfatıyla muhterem milletime hizmet-i feda-kâranede bulunacağımı ve azmimi ölümden gayri hiçbir şeyin tağyire imkânı olamayacağını kemal-i fahr ile ilan ederim. Ahalimizin terbiye-i ahlakiyeye çok ihtiyacı vardır. Matbuattan hizmet bekler iken menfaat-i şahsiyet dolayısıyla bilakis fikirleri zehirleniyor. Vatanını seven bunlara ehemmiyet vermezse de günahtır. Artık yeter. Matbuat ve erbab-ı mufsidattan insaf.*

İttihat ve Terakki Cemiyeti aciz azalarından Kolağası Resneli Niyazi"[113]

Tevfik Rüştü'nün cemiyete muhaliflik edenleri ağır şekilde eleştirdiği "*İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Muarızları*" başlıklı makalesinde de benzer bir tutumla cemiyete toz kondurulmamıştır.

"*İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni artık tanımayan bilmeyen hiçbir kimse yoktur. Bu muhterem cemiyeti sevmeyen, takdir etmeyen, tebcil eylemeyen bir vicdan-ı pak tasavvur olunamaz. Bu makaleden maksadım yeniden bu muazzez cemiyeti tarif eylemek, malumu ilâm etmek değildir. Mahza necip ahalimizin o nezih, masum kalplerini merhametsiz, düşman, kirli ellerin, vicdanları kararmış nakislerin durmayıp etrafa serpmekte oldukları namus katili, vatan muhribi zehirlerden vikaye ve muhafaza emeliyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muarızlarına dair birkaç söz söylemek daha doğrusu şu günlerde ru-sefid matbuatı karalayan şaibedar eden iftiralarının maiyet ve gayesini meydana çıkarmak isterim. Allah bilir ki o pervasız, utanmaz hasetçilerin avave-i hezeyanı şahsıma münhasır olsaydı cevap vermeye tenezzül etmezdim. Açıktan açığa yalan söylemeye sıkılmayan, her gün yeni yeni yalanları yüzlerine çarpıldığı halde yüzleri kızarmayan o müfsitlere mukabele etmek erbab-ı namus için bir züll bir hacalettir. Efsus ki kötünün yedi mahalleye fenalığı vardır, sözü meşhur meseldir; işte bu kötü huyluların bi-tevakkuf bu hâk-i pak-i*

[113] *İttihad*, No. 129, 7 Mart 1325 (19 Mart 1909), Cumartesi, s. 2.

*vatana serpmekte oldukları nifak, fenalık tohumlarını ta'kim etmek, felaket-*dide *memleketimizi sıyanet edebilmek için faydalı mübahase hasretmek istediğimiz sütunlarımızı ara sıra bu acı münakaşalara da açmaya mecburuz.*

Ne elim; fakat elzem bir mecburiyet. Vatan uğruna temiz diller için utandırıcı, nefirine seza bu bi-mana münakaşatın hiss-i facialarına, kalbi kederlerine tahammül etmeliyiz. Bu da bir mücahede-i hamiyettir. Susmak, cevap vermemek pek doğru lakin o sefil mahlukat bu adem-i tenezzülden de utanacak, yerlere girecek bir de istifade tarikine sapmıyorlar, sapmıyorlar da hani şütuma, tahkire alışmış hem o kadar alışmış ki itiyat hasıl etmiş bazı kepazeler gibi mutlaka her gün yeni bir hakarete uğramak için sükutumuzu cevapsızlığımıza hamletmeye bu suretle ahaliyi iğfale başlıyorlar; bizi de cevap vermeye icbar ediyorlar. Nasıl mecbur olmayalım ki göz göre göre o bin türlü cinayat-ı içtimaiyelerini setrederek müheyyiç, muğfil yazılarla efkâr-ı milleti karıştırmaya menfaat-i şahsiyetleri için vatanı mühlik bir girdaba bila-tereddüt sevk etmeye çalıştıklarını görüyoruz. Amal-i hasiselerini terviç için en mukaddes isimler altında dolap çevirmeye çalışan bu yüzsüzlerin necip lakin henüz cahil ahalimizin masumiyetlerini müsaade-i rüzgâr telakki ederek milleti iğfale yeltendiklerini aleni müşahede ediyoruz. Bu bin türlü mefsedetler içinde sükût kabil mi ki sükût da bir cinayet oluyor.

Yalnız galiz kelimelerden, sakil tabirattan içtinap etmeye çalışıyorum. Çünkü bu tabirlerin, isti'mali bende deruni deruni kederler husule getiriyor. Hayfa ki mümkün mü? O kadar rezilane yalanlar tasni' ediyorlar ki doğrusu gayr-i ihtiyari sinirleniyorum. Asabiyetim isyan ediyor. Eğer bu adi mahlukata da elfaz-ı ihtiramiye yazılır ise bundan büyük adem-i müsavat olur mu? Sonra bu müstehcen kelimeler bu gibilere alem olmak için icat edilmemiş mi? Bu suret-i tevil insanı biraz müteselli ediyor. Bizi bu azab-ı deruniden, vatanı bir dam-ı iğfalden halas etmek için daha bir çare var ki ahali-i muhtereminin elindedir. Bu da yalan azviyyat, müfteriyat mecmualarıyla ellerini, hafızalarını telvis etmemeleridir. Bu sayede hem biz bu can sıkıcı müdafaalardan, hem millet bu kaza-i meşhuttan kurtarılmış olur… …"Serbesti" ve "Hukuk-u Umumiye" gibi gazetelerin mahiyetleri malum. Bir de bu meslek-i sakime bir iki mahtan beri açıktan açığa sülük eden Serbest İzmir var. İşte bir paçavra daha ne yazarsa serapa, hezeyan-ı sania…"[114]

[114] *İttihad*, No. 138, 18 Mart 1325 (30 Mart 1909), Çarşamba, s. 1.

Görüldüğü gibi *İttihad*, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olma gerekliliklerini yerine getirmiş ve cemiyeti karalamaya çalışanlara fırsat vermemeye çalışmıştır. Çünkü hürriyet ile meşrutiyetin koruyucusu ve özdeşi olarak görülen cemiyete gelebilecek her zarar aynı zamanda yeni rejimi tehdit etmekteydi.

Halkın koruyucu olarak görüp kutsallaştırdığı İttihat ve Terakki Cemiyeti aynı zamanda II. Meşrutiyet döneminin hazırlayıcısı ve kurucusu olduğu için tarihi 1908'den önce başlar. Cemiyet ilk olarak 1889 yılında "İttihad-ı Osmanî" adıyla İstanbul Demirkapı'da Askeri Tıbbiye'de buradaki öğrenciler arasında kurulmuştur. Aynı yıl Paris'teki Jöntürk lideri Ahmet Rıza Bey'le kurulan ilişki neticesinde "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır.[115]

1895 yılında Ahmet Rıza Bey'in çıkardığı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk resmi yayın organı kabul edilen *Meşveret*'te cemiyetin de ilk görüşleri "*Programımız*" başlıklı yazıyla anlatılmıştı ve burada imparatorluk dâhilindeki bütün unsurların Osmanlılık kimliği ile birleştirilmesi gerektiğinin altı çizilmişti.[116]

Cemiyetin programında "*Şiddet yoluyla elde edilen imtiyazlar karşısında dehşet duyarız*" şeklinde bir ifade vardı ancak 1896'da tertiplenen bir darbe teşebbüsü[117] ortaya çıkınca da çoğu üye sürgüne gönderilmişti. Sürgünde ise cemiyet içindeki ilk ayrışma Mizancı Murat'ın Paris'e gelişiyle oldu.[118] Mizancı Murat, Ahmet Rıza'nın yerine başkan seçilip cemiyetin merkezini de Cenevre'ye taşıdı. Ahmet Rıza'nın daha sonra yerini pekiştirerek tekrar başa gelmesi ile cemiyet ilk kongresini 1902'de Paris'te yaptı ve hareket burada Prens Sabahattin ile Ahmet Rıza'nın farklı fikirleri nedeniyle ikiye bölündü. İkinci kongre ise 1906 yılında Selanik'te kurulan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ile cemiyetin 1907'de birleşmesinin hemen ardından yine Paris'te yapıldı ama artık yürütülecek olan muhalefet

[115] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, (İkinci Meşrutiyet), s. 51.
[116] Ernest Edmondson Ramsaur, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, çev. Nuran Ülken, Sender Yayınları, İstanbul, 1972, ss. 40-41.
[117] İttihatçıların Saraya ve hükümetlere karşı yaptıkları bu ve diğer bütün darbe girişimleri ile ilgili özel ve ayrıntılı bilgiler için bkz. Edward F. Knight, **1908 İhtilâli'nin Hikâyesi-Jön Türkler ve II. Abdülhamid**, çev. Sabiha Deniz, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2010.
[118] Tertiplenen darbe teşebbüsü ve Mizancı Murat'ın Paris'e gelişiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki ve Jön Türklük (1889-1902)**, 2. Baskı, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 209-219.

hareketinin yeni merkezi Selanik, meşrutiyetin ilanına sebep olacak yer ise Selanik'i de içinde barındıran Makedonya[119] olacaktı.[120]

Makedonya, Selanik'ten başka Kosova ve Manastır'ı kapsayan bir coğrafyaydı. Burada Müslümanlardan sonra en çok nüfusa (900.000) sahip olan Bulgarlar önce bir ay (1902) sonra üç ay (1903) sürecek olan ayaklanmalar çıkarmış ve bölgedeki diğer unsurları da sindirip asimile etmeye çalışan faaliyetlerde bulunarak Makedonya sorununu yaratmışlardı. Sorunun çözümü adına Rusya ve Avusturya'nın hazırladığı ıslahat programı dışında İngiltere ve Rusya'nın da bu sebeple 1908'de Reval'de görüşmesi Osmanlı Devleti'nin Batılılarca parçalanacağının emaresi gibi yorumlandı ve bu olay İttihat ve Terakki'yi faal olarak ortaya çıkarmış oldu. Manastır'da Kolağası Niyazi Bey, aralarında önemli kamu görevlilerinin de bulunduğu dört yüz kişiyle dağa çıktı ve padişahın hareketi bastırmak için giriştiği çabalar da boşa çıkınca 23 Temmuz 1908'de Hürriyet ilan edilmiş oldu.[121]

24 Temmuz 1908'de padişahın, halkın isteklerine uyarak Meclis-i Mebusân'ın yeniden açılmasını kabul ettiğinin gazetelerde yayımlanmasıyla meşrutiyet resmen ikinci kez ilan edilmiş oldu. Bu önemli gelişme, dağlardan inen farklı unsurlardaki çetelerin birbirine sarıldığı, tüm mahkûmların serbest bırakıldığı, büyük toplulukların alanlarda "Hürriyet", "Müsavat", "Uhuvvet" ve "Adalet" sloganları attığı, asker ve sivillerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bayrak ve afişleriyle sabahlara kadar gezindikleri sevinç gösterileri içinde kutlanıyordu.[122]

Osmanlı ülkesini sevinç içinde bırakıp çeşitli unsurları kaynaştıran bu gelişme Batıda aynı heyecanla karşılanmadı ve Avrupa bu olayı menfaatlerine uygun bulmadığı için pek onaylar görünmemiş hatta siyasi ve iktisadi baskısını artırdı. Osmanlı Devleti'nin Avrupalılarca artık paylaşılabileceğinin kanıtı sayılan Reval

[119] Selanik ve Makedonya'nın Meşrutiyet'in ilanındaki önemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı-Köktenci Modernitenin Doğuşu**, Cilt:1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 1-65.

[120] Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 137-141.

[121] Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 52-53.

[122] Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, 3. Baskı, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, ss. 132-137.

görüşmelerindeki niyet meşrutiyetin ilanıyla bozulsa da Batılı devletler, Osmanlı'dan ayrılmak isteyen unsurların bu isteklerini destekledi.[123]

Nitekim dış baskılarla birlikte dış sorunların da ortaya çıkması uzun sürmedi ve 5 Ekim'de Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. 6 Ekim'de Avusturya ve Macaristan Berlin Kongresi'nde yönetilmek üzere kendisine verilmiş olan ancak Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki Bosna-Hersek'i ilhak etti. Yine 6 Ekim'de Girit Yunanistan'a bağlandı. Burada da Osmanlı Devleti'nin egemenliği mevcuttu ama İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus askeri işgali de vardı.[124]

İç siyasette de durum pek iç açıcı değildi. Kısa süreli (1 - 7 Ağustos 1908)[125] Sait Paşa hükümeti ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun çabası sonucu gelen Kâmil Paşa (İngilizci) hükümetinin[126] dış siyasetteki bu durumu toparlayamamasının yanında zamanla cemiyetle ters düşecek kararlar alması gibi nedenler iç siyasetin en az dış siyaset kadar çalkantılı olduğunun kanıtlarıydı.

Buna ek olarak meşrutiyetin ilanının üzerinden daha iki ay geçmeden Rumeli'de başlayan işçi grevleri[127] gündemi fazlasıyla meşgul etmişti. Selanik, Varna, Manastır ve Üsküp gibi yerlerde demiryolu, tramvay, reji tütünü, havagazı vb. işlerde çalışan işçilerin grevlerini İstanbul ve İzmir'deki ulaştırma işçileriyle Adana'daki pamuk işçilerinin grevleri izlemiştir. Bu grev dalgasının önü ancak, 25 Eylül 1908'de ilan edilen "*Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatı*" ile alınabilmiştir.[128]

İşçilerin grevi, meşrutiyetin ilanıyla birlikte gelen özgürlük havasının yarattığı ortamın sonucuydu ve aynı ortam kadın hareketinin başlamasına da vesile olmuştur. Basında kadınların hak ve özgürlüklerini savunan yazılar çıkmaya başlarken, kadınlar da ilk defa erkeklerle alışverişe çıkıyordu. Kadının toplumsal hayat içerisinde görünmesi, istibdadın yıkılmasının yarattığı şok ve meşrutiyet yönetiminin hürriyetçi faaliyetlere desteği bazı gerici olayların yaşanmasına da neden

---

[123] Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlânı-İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 10.

[124] Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 134.

[125] Aslında 22 Temmuz 1908'de Avlonyalı Ferit Paşa'nın istifası üzerine sadrazamlığa getirilmişse de Padişah, Sait Paşa Kabinesi'ni 1 Ağustos tarihli Hatt-ı Hümayûn ile göreve getirmiştir.

[126] Kâmil ve Sait Paşalar ve diğer sadrazamlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 61-189.

[127] Meşrutiyet döneminde gerçekleşen grevlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 803-828.

[128] Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908 – 1925)**, Bds Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 29-30.

olmuştu. Kör Ali denen bir müezzinin meşrutiyet aleyhtarı konuşmalar yapıp yürüyüş tertip etmesi, Abdülkadir adlı bir imam vekilinin Karagöz Tiyatrosu'nu basıp tahrip etmesi ve Müslüman bir kızın Rum bir gençle kaçmasının infiale sebep olması şeklinde sayılabilecek bu olaylar meşrutiyet gibi olumlu bir hadisenin etkisiyle ortaya çıkmış olumsuz sonuçlardı.[129]

II. Meşrutiyet'in iç siyasette en önemli ve hassas noktası ise şüphesiz ilk defa yapılacak olan seçimler (Kasım 1908) ve onu takiben Osmanlı parlamentosunun yeniden açılması olmuştur. Seçim mücadelesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti rakipsiz durumdaydı. Sonuçta cemiyet seçimleri kazandı ve Meclis-i Mebusân 17 Aralık 1908'de açıldı.[130]

İttihat ve Terakki Cemiyeti meşrutiyeti yeniden ilan ettirip, yapılan seçimleri de kazanan olarak parlamentoda güçlü görünüyordu. Ancak halk, cemiyetin denetleyici pozisyonda değil de hükümette olduğu ve iktidara tam anlamıyla sahip olduğu inancındaydı.

İttihad bu konuda halkı sürekli uyarma gereği duymuştur ve istibdat yanlılarının bundan faydalanıp cemiyeti halk gözünde işgörmez olarak göstermeye çalışmalarının da önüne geçilmek istenmiştir. Bu konuyla ilgili art arda iki yazı yayımlamıştır.

"*İttihat ve Terakki Cemiyeti*

Daha Hürriyet'i müteakip sırasıyla neşr ve ilan edilen tebligat-ı mukarrere Cemiyet-i Mukaddese'nin umur-u hükümete müdahale etmediği bildirilmesine rağmen ahalideki bu zehab-ı batıl yine külliyen izale edilememiş olmalı ki hâlâ bazı zevat bu hususta hiçbir müracaat ve münasebeti olmadığı halde beray-ı tavsit idarehanemize bile müracaatta devam ediyorlar. Vakıa gazetemiz bilcümle cerait gibi efrad-ı ümmetin iştikalarını istima'a mecbur ise de bu gibi hususatı cemiyete arz edemez. Çünkü cemiyet mahkeme ve hükümet değildir. Yalnız hürriyeti istirdat eden Cemiyet-i Mukaddese vücudu mümteni' olmayan hain, müstebit memurini bulur adaletin pençesine tevdi' ettirir. Lakin umur-u eşhas ile meşgul olamaz.

[129] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, (Demokrasi), ss. 117-120.
[130] Tunaya, (İkinci Meşrutiyet), s. 38.

Binaenaleyh Cemiyet-i Mukaddese'yi meşagil-i mühimesi arasında bir de hususat-ı zatiyemizle tasdi' etmemeliyiz."[131]

*

"*İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mukaddesesi*

İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mukaddesesi'nin gaye-i amali meşrutiyet ve hürriyetin nigah-banı olmak ve neşr ve ta'mim-i maarifle milletin seviye-i irfanını âlâ etmektir. Şimdiye kadar defaatle ilan ettiği vechle umur-u hükümete doğrudan doğruya müdahale etmemiş ve etmeyecektir.

İşitildiğine göre bazı kimseler Cemiyet-i Mukaddese namına hükümete müracaat etmekte ve bazı metalibat-ı mu-hakka ve gayr-ı mu-hakka da bulunmaktadırlar. Cemiyet, herhangi bir yere bir meselenin tahkiki için göndereceği memurlara itimatnameler vermekte olduğundan itimatnameyi hâsıl olmayarak müracaat eden kesanın reddedilmesi ve haklarında takibat-ı lâzıme-i kanuniyede bulunulması lazımdır. Bahusus Cemiyet-i Mukaddese'ye mensup hiçbir fert kendi başına teşebbüsata cüret edemez.

Binaenaleyh hôd-be-hôd metalibata cüret edenlerin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olamayacakları tabiidir. Eğer mürtekip, müstebit memurlar hâlâ mevcut ise cemiyet-i mübeccelenin nafiz-i nazarı onları arar, bulur, yedd-i adalet-i hükümete tevdi' eder."[132]

Başyazar Tevfik Rüştü de bu duruma benzeyen ve mebusların kontrol altında tutulmasıyla ilgili olan yazısında halkın gözünde "Cemiyet-i Mukaddese" olarak nitelendirilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin böyle bir şey yapmayacağından söz ederek bu iki konuyu birbiriyle ilintilendirip cemiyete bu konularla ilgili gelecek olumsuz eleştirilerin önüne geçmeye çalışmıştır.

"*İttihat ve Terakki Cemiyeti*" başlıklı yazının konuyla ilgili kısmı şu şekildedir:

"*Cemiyet-i mübeccele her gün yeni bir eser-i hamiyet ve vatanperveri ibrazıyla hidemat-ı fevkaladesini, o hayret-bahş ukûl-ü muzafferiyetini tetvic ediyor. Bu cümleden olarak işte bu defa da kendisine mensup olan Meclis-i Mebusân'da İttihat ve Terakki Fırkası namıyla yâd edilen azaya hitaben efkâr ve vicdanları*

[131] *İttihad*, No. 64, 14 Kanun-u Evvel 1324 (27 Aralık 1908), Pazar, s. 1.
[132] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, s. 1.

üzerinde hiçbir tesir ve nüfuz iddiasında bulunmadığını ve azanın istedikleri gibi harekette muhtar olduklarını beyan ve tebliğ eylemiştir.

Ne büyük hamiyet-i vefakâri!

Görülüyor ki Cemiyet-i Mukaddese kendi taraftarlarından mürekkeb bir Meclis-i Mebûsan'a malik olmaya mahza millete karşı vaat ve taahhüt eylediği vazifesini en parlak surette ifa etmek için çalışmıştır. Cemiyetin zaten müsellem-i enam olan menfaat-i vataniye mülahazası bir defa daha bütün ulviyetiyle tecelli etti…"[133]

İttihat ve Terakki Cemiyeti halktaki inancın aksine iktidarda olabilecek çoğunluğu sağladığı halde fiilen iktidara tam anlamıyla ortak bile olamama nedeniyle ikileme düşmüş ve bu ikilemden kendi çabasıyla getirdiği Kâmil Paşa[134]'yı gönderip gücü kendi eline alma planıyla kurtulabilmeyi düşünmüştü. Kâmil Paşa ise cemiyeti aşağılayan, dış politikada boyun eğen, azınlıklara aşırı yakınlık gösteren ve Meclis-i Mebusân'ı yokmuş gibi görüp ikinci plana iten tutumlarına rağmen 13 Ocak 1909'da meclisten güvenoyu almıştı. Ancak, meşrutiyetin korunması için güvence olarak görülen bazı askeri birliklerin (Avcı Taburları) Selanik'e geri gönderileceği söylentileri üzerine meclise izahat bile vermemesi gibi önemli nedenler sonucunda da 13 Şubat 1909'daki oturumda bu defa güvenoyu alamayarak sadaretten düşer ve yerine Hüseyin Hilmi Paşa getirilir.[135]

Kâmil Paşa, 7 Ağustos 1908'deki Hatt-ı Hümayun[136]'da Harbiye ve Bahriye nazırlıklarına karışmama şartıyla sadrazam olmuştu ancak sözü edilen nazırları görevden alınca bu, kendisini sadrazamlıktan edecek bardağı taşıran damla oldu ve *İttihad* gazetesinin de içinde bulunduğu ittihatçı basın bu girişimi tehlikeli bir girişim olarak gördü. *İttihad* 100. nüshasında Kâmil Paşa'nın hükümetten el çektirilmesini basit bir cümleyle "*İstihbarat-ı mahsusamıza nazaran Kâmil Paşa mevkii iktidardan düşmüştür.*" şeklinde okuyucularına servis etti.[137]

---

[133] *İttihad*, No. 81, 8 Kanun-u Sani 1324 (21 Kasım 1909), Perşembe, s. 1.
[134] Kâmil Paşa'nın siyasi hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hilmi Kâmil Bayur, **Sadrazam Kâmil Paşa: Siyasi Hayatı**, Sanat Basımevi, Ankara, 1954.
[135] Çavdar, (Demokrasi), s. 115.
[136] Hatt-ı Hümayun ve hükümet programının orijinali ile transkripsiyonu için bkz. İhsan Güneş, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler - Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 57-66.
[137] *İttihad*, No. 100, 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909), Pazar, s. 4.

Bu kadar basit bir cümle ile duyurulan haber, gazetenin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşısında duranların gazetece önemsenmediğinin kanıtıydı. 103. nüshada ise yeni kabinenin üyeleri paylaşılan bir listeyle tanıtılmıştır.

"*Yeni Heyet-i Vükela*

Yeni Heyet-i Vükela bervech-i ati teşkil etmiştir:

Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı – Hüsyin Hilmi Paşa

Şeyh'ül-İslam – Ziyaeddin Efendi

Hariciye Nazırı – Ref'et Paşa

Harbiye Nazırı – Ali Rıza Paşa

Bahriye Nazırı – Sabık Tophane Nazırı Rıza Paşa

Şura-yı Devlet Reisi – Hüseyin Fehmi Paşa

Maarif Nazırı – Abdurrahman Bey

Maliye Nazırı – Ziya Paşa

Orman ve Maadin Nazırı – Mavro Kurdato Efendi

Nafia Nazırı – Vekâleten Sadaret Müsteşarı Ziya Bey

Adliye Nazırı – Refik Bey

-İttihad-

İşte Heyet-i Vükela bizim neşrettiğimiz ilavede görüldüğü gibi teşkil ettiği tahakkuk etti."[138]

Tevfik Rüştü de yeni kabine hakkındaki "*Heyet-i Cedide-i Vükela*" başlıklı yazısında eski kabinelerden bahsetmiş ve onları yererken yeni kabineyi övmüştür. Yazının önemli kısımları şu şekildedir:

"*Çarşamba günü sadr-ı lahik yeni kabinenin hatt-ı hareketine dair Meclis-i Mebusan'da beyanatta bulundu. Bu beyanat birkaç nokta-i nazardan şayan-ı takdirdir. Hilmi Paşa Hazretleri'nin nüfuz-u nazarı, meşrutiyet-i idareye sadakati sözlerinden anlaşılıyor. Siyaset-i hariciyemize başka bir mecra verilmediği görülüyor ki bizi pek ziyade müsterih eden cihetlerden birisi de budur... ...Hilmi Paşa kabinesi sathı bakılırsa enzara bir yenilik göstermiyor; fakat hakikatte meşrutiyet idaremizin idare-i meşrutiyette teşkil etmiş, bize birçok ümitler veren ilk mütecanis kabinesidir...*

[138] *İttihad*, No. 103, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Çarşamba, s. 2.

...Şu altı aylık meşrutiyetimiz içinde üç buhran-ı vükela gördük. Birincisi Sait Paşa kabinesi idi ki seyl-i huruşan inkılâbın cereyanına duramayacağı aşikâr idi. Bu birinci kabine daha doğarken mevte mahkûm olmuştu. Sonra bir dereceye kadar meşrutiyete muvafık surette teşkil eden Kamil Paşa kabinesi re's-i kara geldi. Bu da kabine reisinin ihtirasat ve istibdadına kurban oldu. Esasen gayr-i mütecanis olduğundan Kamil Paşa kabinesinden bir şey bekleyemezdik. Yalnız Kamil Paşa icraatsızlıkla kalsaydı yine neyse. Lakin meşrutiyet-i idareye tecavüz etti. Harekâtı vatanı, hürriyeti tehlikeye koydu. Şayan-ı teşekkürdür ki Meclis-i Millimizin vakıfane ve akilâne faaliyeti bilhassa ve İttihat ve Terakki Fırka-i Mübeccelesi'nin hüsn-ü hareketi sayesinde bila-vak'a sükût ettirildi.

İşte şimdi mütecanis ve mükemmel bir kabineye malik bulunuyoruz. Hilmi Paşa'nın beyanatı gayet mucezdir. Öyle tumturaklı edalara, belagat-ı müeddaya ehemmiyet vermemiştir. Bütün bu beyanat bize iş görelim iş diyor. Binaenaleyh biz de kabinenin muvaffakiyetini temin için her hal ve hareketimizle hükumete zahir olmalıyız. Kabinenin muvaffakiyeti milletin muvaffakiyeti demektir. Çünkü bu kabine doğrudan doğruya milletvekillerimizin itimadıyla teşkil etmiştir..."[139]

Kâmil Paşa'nın iktidardan düşmesini izleyen iki ay içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni devirmek isteyen bütün güçler harekete geçtiler ve 13 Nisan 1909'da da 31 Mart olayı olarak bilinen gerici ayaklanma meydana geldi. Bu olay, Makedonya'da bulunan ve Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Üçüncü Ordu (Hareket Ordusu)'nun İstanbul'a yürüyüp ayaklanmayı bastırması ile son buldu.[140]

31 Mart olayından hemen sonra II. Abdülhamit, hem bu olay hem de geçmiş olaylar nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hareket Ordusu mensuplarının kendisine güvenmemesinden dolayı Âyan ve Mebusân meclislerinin aldığı ortak karar ile çıkarılan fetva[141] sonucunda 27 Nisan 1909 tarihinde hal' edildi.[142]

II. Abdülhamit'in padişahlığı döneminin etkili isimlerinden Kâmil Paşa ise ikinci ve artık son kez sadrazamlığa getirildiğinde (29 Ekim 1912) I. Balkan Savaşı sürüyordu. Balkan ordularının İstanbul kapılarına kadar yaklaşması ile kabinenin

[139] *İttihad*, No. 107, 10 Şubat 1324 (23 Şubat 1909), Salı, s. 1.
[140] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 5. Baskı, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 49-50.
[141] Fetva için bkz. Ek 3 Bab-ı Âli evrak odası: BEO 3727/279487
[142] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler 2**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 588.

Edirne'yi Bulgarlara vereceğinin zannedilmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından 23 Ocak 1913'te de "Bab-ı Âli Baskını" olarak bilinen hükümet darbesinin gerçekleşmesine neden oldu.[143]

Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908'de başlayan denetleme iktidarından, kendilerini feshettikleri son kongrelerine (14 Kasım 1918) kadar sürecek olan doğrudan iktidar safhasına geçmiş oldular. Artık ne II. Abdülhamit ne de onun adamları devlet kademelerinde vardı.

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl Osmanlı ülkesi, 3.272.000 km²'lik bir yüzölçümüne ve 30 milyona yakın da nüfusa sahipti ama sosyal yapı içler acısı bir durumdaydı. Meşrutiyet rejiminin siyasi hayatı ve kurumları bu geri kalmış taban üzerine kurulmaya çalışılmıştır. Ayrıca meşrutiyet dönemi boyunca dört genel seçim (1908, 1912, 1914, 1919) yapılmış, 1908-1918 yılları arasında toplam olarak dört buçuk yıl süren bir parlamento hayatı olmuştur. Aynı on yıllık süreçte on dört kabine kurulmuştur.[144]

1.2.2. Meclis-i Mebusân Seçimleri

Osmanlı Devleti'nde seçimleri düzenleyen ilk resmi belge I. Meşrutiyet'in ilanından sonra açılacak olan ilk Meclis-i Mebusân'a seçilecek olanları belirlemek için 24 Ekim 1876'da "*Meclis-i Mebusân'ın Suret-i İntihabı ve Tayinine dair Talimat-ı Muvakkate*"[145] adlı geçici talimatnameydi. Bu belge, 23 Aralık 1876'da kabul edilen Kanun-i Esasi'den önce hazırlandığı için de Osmanlı Devleti'nde ilk seçimler Kanun-i Esasi'ye göre değil bu belgedeki esaslara göre yapılmıştı.[146]

Kanun-i Esasi'nin aksine geçici talimatname her toplantı yılı için ayrı bir seçim yapılmasını öngördüğünden 1877'de yapılan ilk seçimle oluşan Meclis-i

---

[143] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 8. Baskı, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, ss. 223-224.

[144] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 127-130.

[145] Talimatnamenin maddeleri için bkz. Tarhan Erdem, **Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982, ss. 135-137.

[146] Zafer Toprak, "Meşrutiyet'te Seçimler ve Seçim Mevzuatı", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 973.

Mebusân[147] (19 ya da 20 Mart 1877) üç aylık bir çalışma süresinden sonra 28 Haziran 1877'de kendiliğinden dağıldı. Aynı talimatname esaslarına göre yapılan ikinci seçimden sonra oluşan ikinci Meclis-i Mebusân yine üç ay sürecek olan çok kısa bir dönem var olmuştu.[148]

13 Aralık 1877'de toplanan ikinci Meclis-i Mebusân padişahı eleştirebilen bir yapıya sahipti. Osmanlı-Rus savaşının (93 Harbi) tartışıldığı özel bir toplantı esnasında İstanbul mebuslarından Astarcılar kethüdası Ahmet Efendi'nin sarayın savaş konusunda gerekeni yapmakta geciktiğini ima eden sözleri üzerine II. Abdülhamit "*Ben artık Sultan Mahmut'un yoluna gitmeye mecbur olacağım*" diyerek toplantı salonunu terk etmiş ve Rus askerlerinin Ayestefanos (Yeşilköy)'a kadar gelmiş olmasını da bahane ederek 14 Şubat 1878'de meclisi süresiz olarak tatil etmişti.[149]

24 Temmuz 1908 sabahı otuz yıldır tatilde olan parlamentonun yeniden toplanabilmesi için seçimlerin bir an önce yapılması gerektiğinin hükümet tarafından açıklanmasından sonra 2 Ağustos'ta, 1877 seçimleri için çıkarılan talimatnameye benzer "*İntihab-ı Mebusan Kanun-u Muvakkati*" ve "*İntihab-ı Mebusan Kanunnamesi'nin Süver-i İcraiyesine Dair Talimat*" adlarındaki iradeler ile bir yandan seçimlerin nasıl yapılacağı hakkında kamuoyu bilgilendirilirken diğer bir yandan da yetkili makamlara düşen görevler sıralanıyordu.[150]

Seçim yasası olarak sayılan ve 3 Ağustos 1908'de padişah tarafından onaylanan bu iradeler 83 maddeden oluşuyordu.[151] Yasa, "*Devair-i İntihabiye ve Aksamı*", "*Müntehibler Defterinin Tanzimi*", "*Heyet-i Teftişiye'nin ve Müntehiblerin Vezaif-i Hukuku ile Suret-i İntihabları*", "*Defatir-i Esasiye'nin Suret-i Tashihine Dair*" ve "*Mevadd-ı Cezaiye'ye Dair*" olmak üzere de beş ana bölüm ile "*Mevadd-ı*

[147] Demokrasi tarihimizin bu ilk parlamentosu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu-Seçme Eserler II**, 3. Baskı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 251-262.
[148] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 25. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 154-155.
[149] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, 2. Baskı, Cilt:8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 240.
[150] Kansu, s. 273.
[151] Bahsi geçen iradelerin tam metni için bkz. Erdem, ss. 138-152.

Umumiye" ve "*Mevadd-ı Mahsusa*" diye de iki ayrı kısımdan meydana gelmekteydi.[152]

Bu maddelere göre her 50.000 erkek nüfus bir mebus seçebiliyordu ancak, erkek nüfusu 50.000'den az olan seçim çevreleri de bir mebus çıkarabilecekti. Nüfusu 50.000'den fazla olan yerlerde ise 125.000'e kadar iki, 175.000'e kadar üç ve 225.000'e kadar olan yerlerden de dört mebus seçilecekti. 225.000'den fazla nüfusa sahip olan yerlerde ise orana göre mebus sayısı artırılacaktı.[153]

Seçimler iki dereceli olacaktı ve her sancak bir seçim bölgesi sayılıyordu ama sancaklarda seçim işleri aynı gün yapılmıyordu. Bu yüzden birinci ve ikinci derece seçmenlerin ve hatta mebusların[154] seçilmeleri farklı tarihlere rastlamaktaydı. Birçok vilayet seçimleri tamamlayıp mebuslarını başkente göndermişken İstanbul başta olmak üzere başka yerlerde hâlâ seçim işlerinin devam etmesi seçimin uzun süren bir süreç olduğuna kanıttı.[155]

Seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanı sıra resmi kuruluş tarihi 14 Eylül 1908 olan Ahrar Fırkası da katılmış ve yarış bu ikisinin arasında geçmiştir ki Ahrar Fırkası seçimlere hazırlanmak için çok zaman bulamamıştır. Fırka, Prens Sabahattin ve Kâmil Paşa gibi ünlü adaylara sahip olmasına karşın İstanbul'dan tek mebus çıkaramamasının yanında fırkadan 288 kişilik meclise sadece bir mebus (Mahir Sait Bey-Ankara) girebilmiştir.[156]

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte seçime giden Osmanlı Devleti'ne ait unsurlar içerisinde en etkili seçim kampanyasını Rumlar yürütüyordu. Siyasi oyunlar konusunda acemi olan Türklerin aksine Rumlar, seçim hilelerinin her çeşidinde başarılıydılar ve bunu oluşacak olan mecliste mümkün olduğunca fazla mebus elde edebilmek için yapıyorlardı. Bu hile ve oyunları Yunanistan ile Fener Rum Patrikhanesi de destekliyordu.[157]

---

[152] İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi**, Cilt:1, 2. Baskı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 2002, s. 244.
[153] Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, ss. 50-51.
[154] Seçmen ve mebus olabilmek için gerekli görülen koşullar için bkz. Servet Armağan, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:33, Sayı:3-4, İstanbul, 1967, ss. 60-61.
[155] Tevfik Çavdar, **Müntehib-i Sani'den Seçmene**, V Yayınları, Ankara, 1987, s. 5.
[156] Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 47.
[157] Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 75.

İttihad gazetesi Rumların seçimler konusunda ne kadar hazırlıklı olduklarından ve buna karşılık ise Türklerin tecrübesizliklerini değerlendirip diğer Türkçe çıkan gazetelere halkı bilinçlendirme konusunda yeterince hassas davranmadıkları için tepki göstermiş ve uzun bir yazıyla uyarılarda bulunmuştur.

"*İntihabat sözü olunca hatıra Rum vatandaşlarımızın gelmemesi kabil olmuyor… …Müntehib-i saniler intihabatı başlar başlamaz Rumca refikamızın sadâsı da yükseldi. Vatandaşlarına bir o kadar intihab sandıklarına gitmelerini, reylerini vermelerini tavsiye ettiler. Zaten müntehib-i sanileri hazırlanmış ve bilumum ashab-ı rey'e tanıtılmış olduğundan, müntehibler bu babda zerre kadar güçlük çekmeyecek, tereddüt etmeyecektir. Bunu elbet takdir ederiz. Bir millet hayat-ı siyasiyesine ne kadar ibraz-ı faaliyet etse o derece mazhar-ı takdir ima olur.*

Bize gelince; lisan-ı millet olan matbuatımızda bile bu mühim dakikalarda saht-ı mekabiri andıran bir sükût hükümferma olmaya başladı. Gazetelerimiz taktik edilecek olsa iki üç gündür -bir ikisi müstesna- bu babda huruf-u vahide bile tesadüf etmek müşkil değil hatta müstahil. Ahalimizin ise birçoğu intihab sandıklarının nerede bulunduğundan bile bihaber. Teessüf olunmaz mı? Bu gidişle nereye varacağımızı kestirmek pek de güç değildir.

Biz bu gaflette, bu atalette devam edecek olursak çalacağımız kapının adem-i muvaffakiyet olacağından zerre kadar şüphe ve tereddüt etmemeliyiz. Gazetelerimiz ahalimizin okuyup yazan kısmına karşı bağırmalı, feryat etmeli. Okuyup yazmak bilmeyen ve maatteessüf ekseriyeti teşkil eden kimseler için dahi mahalleler arasında gür sesli dellalların sadâları gürüldemeli idi.

Bunu yapacak her kim ise dakika bile fevt etmemeli, bu dakikaların istibdadın merde senelerinden daha kıymettar, daha mühim olduğunu artık bilmeli, anlamalıdır. Yine ahalimize anlatmalıdır ki; müntehib-i sani intihabı mebus intihabından aşağı değildir. Eğer hamiyetimiz varsa, eğer vatanımıza muhabbet ediyorsak, eğer hukuk-u siyasiyemizi tanıyor isek her sahib-i rey vicdanından gelen sadâya, evet yalnız ona tabi olarak, mahal-i içtimaa gitmeli ve kutuya reyini atmalıdır… …İnşallah bunlara dikkat eder, pek çok işlerimizde yaptığımız gibi bunda da olup bittikten sonra söylenmeye, izhar-ı tesir etmeye başlamayız.[158]

[158] *İttihad*, No. 18, 20 Teşrin-i Evvel 1324 (2 Kasım 1908), Pazartesi, s. 1.

Rumların seçim konusunda tecrübeli oluşu seçimin istedikleri gibi gideceği anlamına gelmiyordu ki gazeteye yansıyan bazı haberler durumun Rumlarca ciddi şekilde abartıldığını gösteriyordu.

"*İntihabat işlerinin kendi emellerine muvafık olarak cereyan etmediğini gören Rumlar bugün Müslümanlar ve Ermenilerle aralarında bir suret-i tasvip ve itilaf bulmak üzere gönderdikleri zevattan ref'-i salahiyet ediyorlar. Yarın Yanya'dan, daha öbür gün Kırkkilise intihabatından dolayı avaza-i şikâyeti yükseltiyorlar, bağırıyorlar, çağırıyorlar… …Bu feryat ve şikâyetler mülhakatta bazen pek fena bir hal alır. Adeta Yunanistan'ı takliden halkı birbirine düşürmek, kan dökmek belki de öldürmek istiyorlar…*"[159]

Rumların bu olayları çıkarmalarındaki temel amaç, seçimlerde nüfus tezkeresi aranmasından dolayıdır. Çünkü nüfus tezkeresi arandığında Osmanlı vatandaşı olmayan Hıristiyanlara oy kullandıramayacaklarını biliyorlardı. Yunan basını da Türkiye'de 6,5 milyon Rum vatandaş bulunduğundan söz ederek, mebus ve ayan sayısının buna göre belirlenmesini isteyerek durumu kışkırtma yoluna gitmişti.[160]

İttihad gazetesi bu nüfus olayına çok hassas yaklaşmış ve Rumların yapmaya çalıştığını asılsız ve dayanaksız olarak görmüştür. Özellikle *Tanin* gazetesinden yararlanan gazete seçim sonrası oluşan nüfus durumunu aynen şu şeklide aktarmıştır:

"*Bazı hayalperveran Yunan taraftarları Memalik-i Osmanîye'deki Rum nüfusunu altı milyona kadar çıkardıklarını işiterek gülüyor idik. Elde kati bir istatistik bulunmadığından pek ziyade mübalağalı olduğu şüphesiz bulunan bu iddianın derece-i sıhhati bilinmiyordu. İcra edilen intihabat hakikati ortaya çıkarmıştır.*

Bugün Memalik-i Osmanîye'de:

20 ve küsur milyon	*Müslim*
2 ve küsur milyon	*Rum*
1 ve küsur milyon	*Ermeni*
Yedi yüz bin	*Musevi mevcuttur.*[161]

[159] *İttihad*, No. 22, 25 Teşrin-i Evvel 1324 (7 Kasım 1908), Cumartesi, ss. 3-4.
[160] Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990, s. 164.
[161] Dönemin dini ve etnik dağılımı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)-Demografik ve Sosyal Özellikleri**, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 84-101.

Şayan-ı dikkattir ki nüfus-u İslam'ın bir kısmı tahrire dâhil değildir. Binaenaleyh hakiki İslam nüfusu otuz milyona yakındır. Bu hesapça nisbet-i adediye gösterilirse bile Rumlara yirmi, yirmi iki mebustan ziyade isabet etmez."[162]

Ayrıca gazete daha sonra Rum ve Ermeni nüfusunun kadın, erkek ve mezhep olarak nüfus ayrıntılarını da vererek gerçeğe en yakın Rum vekil sayısını da aktarmıştır.

"*Rum nüfusunun miktar-ı sahihi hakkında aldığımız malumat-ı mütemmim bervech-i atidir:*

1.484.762 Erkek
1.338.011 Kadın
2.822.773 Yekûn

Ermeni nüfusu:

556.824 Erkek
493.689 Kadın
1.050.513 Yekûn

Rum Katolik ahalinin mecmuu 60.597, Ermeni Katolik nüfusun mecmuu 90.050 kişidir. Bu hesaibce Rumların takriben 28-30 mebusları bulunmak iktiza ediyor."[163]

Rumlar nüfus konusu dışında ayrıca, seçimlerde -kendilerininki dışında- bazı kanunsuzluklar olduğunu iddia edip gösteriler tertiplemişlerdir. Nitekim 9 Kasım 1908'de Beyoğlu seçimlerinin iptalini ve seçim yapılan yerlerde Rum temsilcilerin bulunması isteğiyle büyük bir protesto gösterisi gerçekleştirmişlerdir.[164]

İttihad gazetesi Bâb-ı Âli önündeki gösteriyi şu ayrıntılarla aktarmıştır:

"*İstanbul'da mebusan intihabatında vuku bulan bazı yolsuzluklar Rumların hiçbir hadise-i mühime husule getirmeyen bazı nümayişlerini intac etmiş idi. Fakat Rumlar, şayet mezkûr yolsuzluklar ıslah edilmeyecek olursa büyük nümayişler tertip edecekleri yolunda bazı tehdidâtta bulunmuşlar idi.*

Filhakika Pazar günü Bâb-ı Âli önünde büyük bir protesto nümayiş cemiyeti teşkil etti. Nümayişçiler tarafından intihab edilen bir heyet Sadrazam Kâmil Paşa ve

---

[162] *İttihad*, No. 28, 1 Teşrin-i Sani 1324 (14 Kasım 1908), Cumartesi, s. 3.
[163] *İttihad*, No. 30, 4 Teşrin-i Sani 1324 (17 Kasım 1908), Salı, s. 4.
[164] Mehmet Ö. Alkan, "1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı", **Tarık Zafer Tunaya Anısına-Yadigâr-ı Meşrutiyet**, (Haz.) Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 100-101.

Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey'le görüştü. Kâmil Paşa balkona çıkarak nümayişçilere talep ettikleri sekiz günlük mühleti ita ve ba'dema yolsuzlukların vuku bulmamasına gayret edeceğini beyan etti. Fakat intihabatın feshini talep eden nümayişçiler bazı tehdidâtta bulunmaya ve vükela-i saire tarafından Beyoğlu tarafına gönderilen Orman ve Maadin Nazırı Mavro Kordato Bey'in arabasını camlarını kırmaya cüret ettiler. Araba bir bölük süvari askeri tarafından telhis edildiği gibi bir başka süvari bölüğü de halkı dağıtmaya çalışıyordu.

Beyoğlu'nda da intihab sandıklarının bulunduğu mevakii taht-ı muhasaraya alan ahali meslul'es-seyf süvari asakiri tarafından dağıtılmıştır. Rumların umum-u ta'kimi -bazısı ecnebi olmak üzere- birçok tütün bayileriyle birahane sahiplerini dükkânlarını kapatmaya icbar ettiler. Ecanib bunların birtakım fesat-pişe baldırı çıplaklar olduğunu anladıkları gibi dükkânlarını tekrar açmışlardır."[165]

Rumların bu taşkınlıkları seçimlerde ortak hareket etme konusunda anlaştıkları Ermenileri bile kendilerine verdikleri destek konusunda yıldıracak boyutlara gelmişti. Hatta Ermeniler, Rumların seçimlerde adaletsizlik yapıldığına dair iddialarından rahatsız olmadıkları gibi seçim sandıklarını Türk ve Ermeni din adamlarının da bulunduğu gösterişli bir alay ile Bab-ı Âli önüne getirerek Rumların bu şikâyetlerine pek de önem vermediklerini göstermişlerdir.[166]

Rumların en çok itirazda bulundukları Beyoğlu seçiminin oy sandıklarının nasıl taşındığını *İttihad* ayrıntısıyla şu şekilde aktarmıştır:

"*Bugün Beyoğlu rey sandıklarının daire-i belediyeye nakli meselesi pek mutantan ve parlak bir surette icra edilmiştir. Alay-ı memurin-i hükümeti icabı kadar asker takip ediyor ve mızıkalar tarafından hürriyet marşı ve ehviye-i saire terennüm ediliyordu. Yolda birçok kişiler tarafından nutuklar irad edildi. Alay, Bâb-ı Âli'den ve İttihat Terakki idarehanesinden geçerek belediyeye vasıl oldu. İşbu alaya Rumlardan pek az kişinin iştirak ettiği görülmüştür.*"[167]

Seçimler yavaş yavaş sona yaklaşırken bir yandan da açılacak olan meclisin binası hazırlanmaktaydı. Binanın eksikliklerinin giderilmesi ile ilgili ayrıntılı betimlemeleri olan bir yazı da gazetede yer bulmuştu.

---

[165] *İttihad*, No. 42, 18 Teşrin-i Sani 1324 (1 Aralık 1908), Salı, ss. 2-3.
[166] Recep Karacakaya, "Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler (1908-1914)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 55.
[167] *İttihad*, No. 48, 25 Teşrin-i Sani 1324 (8 Aralık 1908), Salı, s. 4.

"*Meclis-i Mebusân dairesinin tamiratı ikmal edilmiş, şimdi telvinatı ile iştigal edilmekte bulunmuştur. Kapıdan girilince tesadüf edilen halının etrafında palto ve lastikler vaz'ı için müteaddit dolaplar yapılıyor. İkinci, üçüncü kattaki odalar hasırlarla ve Hereke Fabrika-i Hümayunu mamulâtından halılar ile tefriş olunmaktadır. Her taraf havagazıyla tenevvür olunarak ayan ve mebusan sandalye ve koltuklarına koyu renkte sarı ve kalın meşmu' kaplanmaktadır. Ayan dairesinin koltuk ve kanepelerine penbe ipekli kumaş kaplandığı gibi me'busân kanepeleri de fes rengi kadifedendir.*

Tavanların boya işi ihtimamlı bir surette yaptırılmakta olup müteaddit yerlerde kırmızı hilal resimleri yapılmış ve her iki dairede kürsü-ü riyasetin balasındaki duvara yeşil üzerine yıldızdan tuğra taalluk edilmiştir. Zat-ı şahaneye mahsus teneffüs odasının tavanı boyadan kırmızı Osmanlı bayrağıyla müzeyyen olduğu gibi 10 Temmuz 324 tarihi nazar-ı meserrete çarpmaktadır. Her iki salona nazır olan locaların bir tanesine kafes konulmaktadır. Telvinatın beş güne kadar hitam bulacağı haber verilmektedir."[168]

Binası hazırlanmakta olan meclisin ne zaman açılacağı ise kamuoyunun merak ettiği önemli bir soruydu. *İttihad* gazetesi de konuyla ilgili İstanbul gazetelerinden aldığı şu haberi okuyucularıyla paylaştı.

"*Alınan malumat-ı mevsukaya nazaran Meclis-i Mebusân-ı Osmanîye'nin önümüzdeki Perşembe günü küşadı takrir etmiştir. Yevm-i mezkûrde zeval-i vaktine mahsus olmak üzere yüz bir ve evkat-ı sairede yirmi bir pare endaht edilecektir.*"[169]

İttihad ayrıca Meclis-i Mebusân'ın açılacağı o özel gün için başkent İstanbul için planlanan hazırlıkları da yine ayrıntılı betimlemelerle sunmuştu.

"*O gün camiler mebani-i umumiye tenevvür olunacak. Sefain-i resmiye ve hususiye ile düvel-i ecnebiye sefaini ve ticaret sefainleri ve bütün şehir bayraklar keşide edecek ve her tarafta icra-yı meserret kılınacaktır. Çarşı-yı kebir gece, gündüz gibi tenevvür olunacaktır. Mağaza sahipleri hal ve şanlarına göre müessese-i ticaretlerini tezyine davet olunacaktır. Bilcümle devair-i resmiye rüsumat, banka kapanacaktır.*

Akşam harbiye nezaretinin taht odasında büyük bir ziyafet verilip bütün mebusan davet kılınacak ve sadrazam paşa mebuslara hitaben bir nutuk-u hoşâmedi

[168] *İttihad*, No. 46, 22 Teşrin-i Sani 1324 (5 Aralık 1908), Cumartesi, s. 4.
[169] *İttihad*, No. 51, 28 Teşrin-i Sani 1324 (11 Aralık 1908), Cuma, s. 4.

kıraat edecektir. Şafak zamanı Boğaziçi'nden Çatalca istihkâmına kadar mevzi' bataryalardan ve sefain-i harbiyeden toplar atılacaktır. Dersaadet'te bulunan büyük ve küçük zabitan büyük üniformalarını telbis edip Ayasofya meydanında mebusan geçerken safbeste olacaktır.

Parlamento dairesinin önüne tak-ı zafer konulacak ve mabusların muvasalatında mabeyn mızıkası vatanverperane havalar terennüm edecek ve methalin dehlizinde sadrazam paşa ile kabine azası mebusan-ı kiramı istikbal eyleyeceklerdir. Meclis-i Mebusân reisi, azaları birer birer takdimden sonra içtima salonuna girilecek ve nutuk-u hümayunun kıraatinden sonra Ayasofya meydanında mevzi' bataryadan yirmi bir pare endahtıyla bu içtima-i cedidi selamyacaktır.

Hâkimiyet-i Milliyeye delalet eden Meclis-i Mebusân'ın küşadını ahaliye ihbar için her istihkâmla safain-i harbiyeden mukabele edilecek ve aynı zamanda bütün askeri mızıkaları milli havalar terennüm eyleyecektir."[170]

Meclis-i Mebusân sonunda açıldı ve *İttihad* gazetesi de diğer gazeteler gibi bu özel ve kutlu gün dolayısıyla renkli çıkmıştı.[171] Gazetenin bu özel hazırlanmış nüshasında bir taraftan Meclis-i Mebusân'ın açılışı kutlanırken başka bir taraftan da uzunca bir yazıyla meclisin tekrar açılışına kadar gelinen süreçte istibdat rejiminin ölümlerine sebep olduğu şahıslar anılmış ve mebuslara bu yeni süreçteki sorumlulukları hatırlatılmıştır.

"*Meclis-i Mebusân*

İşte bugün Meclis-i Mebusân, o haclegah-ı yedd-i hürriyet, o istinadgâh-ı saadet-i millet küşad ediliyor. Bu ümmet-i necibe bir sene zarfında iki büyük abd-ı milli idrakiyle bekam oluyor. Bu seneye sal-i abd, daha doğrusu ve daha kadirşinasane tevsim ile sal-i İttihat ve Terakki denmeye sezadır. Çünkü senelerden beri milleti zulm ve kahrı altında zebun-u istibdadı eyleyen, Memalik-i Osmanîye'yi bir şurezara çeviren idare-i mezmuneyi yıktıktan sonra bir deşne-i inkıta' nazir-i ittihad ile Osmanlıları yekdiğerine rabt eden, telkinat ve mesai-i terakki-i cevabanesiyle mebna-yı devlete açılmış olan cerhat-ı amikeyi kapatmaya çalışan, merşed-i amal-i vücud-u millete arz olan a'lal ve emrazı def etmek çarelerine ma'tuf olan İttihat ve Terakki Cemiyet-i mübeccelesi değil midir? İşte o cemiyet-i mübeccele

[170] *İttihad*, No. 52, 29 Teşrin-i Sani 1324 (12 Aralık 1908), Cumartesi, s. 4.
[171] Bkz. ekler kısmı: Ek 4, Ek 5, Ek 6.

ve şanlı askerimiz sayelerinde nihayet meşrutiyet-i Osmanîye tesis, hâkimiyet-i milliye tekrar etti.

Evet, eğer tarih-i Osmanîye'mize bir nazar-ı tedkik amale edersek görürüz ki ihtişam-ı hükümet şimdiye kadar zat-ı salatin-i azime, şahsiyet-i vüzera-yı kirame mevdu kalmıştı. Asıl satvet-i milliye bugün tesis ediyor. Ve maziye mevt idi diyenler hafaya-yı kalbe büyük vukuf gösterememişlerdir. Mazi bir mevt-i ebedi değil bir hayat-ı ezelidir. Bu yevm-i sürur akabinde mazinin o kirli safhatını takdir-i unutmaya sai eylesek yine düci-var zalim ve istibdat içinde vakt-ü vakt lem'a-i baş olan şümus-u münire-i hakayık-perveriyi unutmak caiz olamaz.

Malumdur ki; ilk Osmanlı Meclis-i Mebusân'ı 1293 senesi Mart'ının yedisinde Dolmabahçe Saray-ı hümayununda küşad ve taraf-ı eşref-i padişahiden bir nutuk ibraz buyurulmuş idi. Bu iki resm-i küşadın arası en değersiz hatırat-ı hunîn ile malidir. Onları tekrar ederek sürurumuzu hüzn ile imtizac ettirmek, kulüb-ü perhuzuz melal getirmek istemeyiz. Lakin bir hatıra, evet hürriyetimizin bir yadigâr-ı güzinhasını unutmak nasıl kabul olur? Mithat Paşa, o şehid-i millet, gözümüzün önünden gider mi? Kemal, o âşık, şu rütbe-i hürriyet-i inzar-ı kıymetşinaslıktan hiç devr olur mu? Ahmet Rızalar, Nazımlar, Enverler, Niyaziler, onların eyyam-ı yâd-ı bahanesi bugünkü saadete munkali-ib ruz-u sürur oldu. Efsus ki Mithat, Kemal ve dise-i rahmet-i rahman olmuş bulunuyorlar. Bütün samimiyet-i ruhumuzdan fevran eden avaz-ı tebrikata bir de ah-ı taziyet dâhil olsa na-beca mıdır?

Ey Ali Meclis-i Mebusân!

Tebrikatımıza terdifen size birkaç söz söylemeye şüphesiz müsaade edersiniz:

Bugün; İslam, Hıristiyan, Musevi erkek, kadın, tıfıl, sir-hevr-i şab ve ihtiyar sal-dide, otuz milyon Osmanlının hukuku size tevdi edildi. Hudut boyunda soğuk, sıcak demeyerek, her biri bir kale-i ahenin gibi gece uykularını terk ederek düşman danelerine her vakit nişangâh iktiham olan şanlı askerlerimizin hukuku size emanet olundu. Güneşin tâkakfersâ harareti altında tarlasında işleyen, karın, buzun dayanılmaz bürudeti içinde esbab-ı maişet ve istirahatımızı istihzar eden rençberlerimizin, amelelerimizin hukuku size bırakıldı. Mangalarda, zindanlarda kanları, canları pahasına milleti sulh ve selamete isal için tedrit-i beşeriyenin fevkinde bir azim-i haydarane, bir cehd-i takat, bir endezene ile siham-ı hun alud-u istibdada göğüs geren efrad-ı mübeccele-i cemiyetin, bin türlü belaya-yı istibdada

rağmen izhar-ı hakikat için icale-i kelam eyleyen muharrin-i hamiyetmendan-ı Osmanînin hukuku size emniyet edildi.

Sizin namusunuza, vicdanınıza, gayret ve hamiyetinize emanet olan bu vedia-yı milleti la-cürum hüsn-ü muhafaza edeceksiniz değil mi? Senelerden beri cereyan eden hunabe-i dümu'a artık meydan vermeyeceksiniz değil mi?

Dünyada, bilhassa şu zavallı memleketimizde o kadar gözyaşları akmıştır ki onlara daha bir katre ilavesine lüzum yoktur. Bundan sonra; prangalar canilere, zindanlara, hainlere, ölümler zanilere tahsis olmalıdır. Satvet, hissiyat-ı hükümet, hâkimiyet bilhassa millete ait olmalıdır. Vatanın kanlı yaraları artık ebediyetle kapanmalıdır. Osmanlılık mazhar olduğu uc-u bala-yı ihtişama, medeniyete davet etmelidir. Rayet-i Osmanîye her yerde kemal-i ulviyette temevvüc etmelidir.

Hâkimiyet-i Milliye her memlekette; hami-i hürriyet namını verdiğimiz İngiltere'de, mehd-i medeniyet olan Fransa'da bile seylab-ı hunîn ile tahkim edildi. El'an İran, o biçare bedbaht komşumuz meşrutiyeti kanla yoğuruyor. Fakat biz İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mukaddesesi sayesinde ulvi bir müstesna niyetle hiçbir kavme nasip olmayan bir hareket müsellemat-ı perveriyle meşrutiyeti istirdat, dünyayı kendimize hayran eyledik. Vakıa kan dökmedik değil. Lakin dökülen kan değil irin idi. Yine aynı ikdam u la-bahş ile Meclis-i Mebusân'ımız küşad edildi. Ümit ederiz ki bu tarik-i felah ve saadette az zaman içinde çok mesafe katedeceğiz.

Ey muazzez, muhterem mebuslar!

Cenab-ı hak size muin olsun, sizi na-madud muvaffakiyet-i cemileye mazhar buyursun, duasını isal-i kabulgâh-ı rab ahdiyet eyleriz. Hatm-i makal etmeden evvel şunu da arz etmek isteriz ki;

İran'da olduğu gibi bir cinayet, arslan askerlerimiz ve Cemiyet-i Mukaddesemiz sayesinde müsteb'id, hatta mümteni'dir. Yalnız 93 tarih-i şeamet-i muhatarasnı bütün bütün unutmayınız. Sizin şecaat ve fatanetinizden eminiz. Sizden öyle bir leke, evet açık kalple temizlenmesi mümkün olan öyle bir şaibeyi katiyen ümit etmeyiz. Mamafih velev ki zait olsa da kuvvet'ül-kalp için peşinizde saadet, hakikat, peykinizde can ve baş fedasına her dakika muhafazakâr bir cemiyet, İttihat ve Terakki Cemiyeti süngülerine bila-muhibba istinad edebileceğiniz bir asker. Osmanlı asakir-i fevz-i müessiri bütün mevcudiyetiyle size muzahir bir millet, millet-i

necibe-i Osmanîye bulunduğunu söylemekten kendimizi mani edemeyiz. Haydi ileri! Sainiz meşkûr, gayretiniz mevfur olsun. Ve min-Allah'üt-tevfik."[172]

Meclis-i Mebusân'ın açılışından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yurdun çeşitli yerlerindeki ittihat kulüpleri ile yabancı ülke temsilciliklerinden gelen tebrik telgrafları yayımlanır. Bunlar arasında meclisin açılışı esnasında yaşananları anlatan bir telgraf da gazetenin sayfalarında yerini bulur.

"*An-Beyoğlu mahalli numarası 11139*

Mebusan bugün saat yedide mebusan kulübünden arabalarla harbiye nezaretine, oradan malum-u program alkışlar içinde mebusan dairesine gittiler. Sekizde şehzadeleri ve biraz sonra zat-ı şahane teşrif ettiler. Birkaç dakika salonda istirahattan sonra mevkii mahsuslarına teşrifle nutuk-u hümayun; ayan, mebusan, vükela, süfera, ru'sa-yı ruhaniye muvacehesinde başkâtip Cevad bey tarafından okundu. Lâhıka nutuk bizzat irad buyuruldu. Müteakiben nakib'ül-eşraf kaymakamı bir dua okudu. Nutuk-u hümayunlar kaimen irad ve istima' olundu. Bu merasimin hitamını müteakip toplar endahtıyla resm-i küşad ilan olundu. Zat-ı şahane salonda on dakika istirahattan sonra dokuzda yüz binlerce halkın alkışları içinde beren saray-ı hümayuna avdet buyurdular. Heyet müctemian resm-i tahlif ve kura ile şubelere inkısamdan sonra Cumartesi ictima etmek üzere dağıldı. Payitaht nurlar içindedir. Sürur-u umumi na-kabil tasvirdir."[173]

İttihad-ı anasır fikri temelinde Başkent İstanbul'dan seçilen mebusların isimleri de gazetede paylaşılmıştır.

"*Rum ve Ermeni ve Musevi vatandaşlarımızın arzularına muvaffak olmak üzere kendilerinden intihab olunan zevat ile İstanbul mebusu olarak cemiyetin layık gördüğü zevat-ı muhteremenin esamisini dercediyoruz:*

Ahmet Rıza Bey

Manyasizâde Refik Bey

Hoca Mustafa Asım Efendi

Hüseyin Cahit Bey

Ahmet Nesimi Bey

Kostantin Kostantinidi Efendi

Pandelaki Kozmidi Efendi

[172] *İttihad*, No. 56, 4 Kanun-u Evvel 1324 (17 Aralık 1908), Perşembe, ss. 1-2.
[173] *İttihad*, No. 57, 6 Kanun-u Evvel 1324 (19 Aralık 1908), Cumartesi, s. 3.

Hallacyan Efendi

Zohrap Efendi

Vitali Faraci Efendi"[174]

Bu habere benzer ve yeni meclisin birleştirici gücüne kanıt sayılabilecek bir başka haber *İndependans Belj* gazetesinde "*Yeni Meclis-i Mebusân*"[175] başlığıya verilmiş ve *İttihad*'ta da olduğu gibi yayımlanmıştır.

"*Dün Meclis-i Mebusân'da Müslim ve Gayrimüslim (Rum, Ermeni, Musevi) mebusanların yan yana oturuşu yeni Meclis-i Mebusân'ın emniyet-i istikbalini müesser bir levha-i nazar-rüba teşkil ediyordu.*"[176]

Meclis açıldıktan sonra ilk ve en önemli iş meclis başkanının seçilmesi hususuydu. *İttihad* gazetesi, özellikle cemiyetin hassas olduğu bu konuda başkanlığa uygun gördüğü Ahmet Rıza Bey[177]'i destekler yazılar yayımlıyordu. Ahmet Rıza Bey'in seçilmesine kesin gözüyle bakılması da gazetede memnuniyetle karşılanmış ve haber şu şekilde aktarılmıştı:

"*Meclis-i Mebusân riyaseti için istihbarat-ı mevsuke ve mahsusamıza göre bani-i hürriyet-i Osmanî Ahmet Rıza Beyefendi ile allame-i siyasi İsmail Kemal Beyefendi intihab olunacaktır. Bu iki müctehid-i zai'-i iktidarın intihabı hususundaki isabet muhtac-ı beyan olmayacağından müntehib-i muhteremleri olan mebusan-ı kiramı şimdiden tebrik eyleriz.*"[178]

Nitekim *İttihad*'ın istediği ve beklediği gibi Ahmet Rıza Bey başkanlığa seçilmiş ve Tevfik Rüştü de "*Meclis-i Mebusân ve Ahmet Rıza Bey*" başlıklı yazısında Ahmet Rıza Bey'in yanı sıra onu seçen vekilleri de şu sözlerle övmüştür:

"*…Devair-i hükümete Meclis-i Mebûsân'ımız şayan-ı imtisal bir numune-i ihsan oldu. Mebuslarımız cidden sezavar-ı şükr ve sitayiş iki eser-i ulvi ibraz eylediler ki takdir ve tahsin için kelime bulamam. Biri: Kanuna riayet keyfiyetidir; zavallı pek çok senelerden beri bu cihetten külliyen mahrum idi. Diğeri: Meclis-i Mebusân riyasetine ahrar-ı ümmetin mâbih'ül-iftihârı, nur-u ayn-ı millet Ahmet Rıza*

[174] *İttihad*, No. 56, 4 Kanun-u Evvel 1324 (17 Aralık 1908), Perşembe, s. 3.
[175] Meclisin yapısı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.
[176] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, s. 1.
[177] Ahmet Rıza Bey ile İlgili ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem Sönmez, **Ahmed Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.
[178] *İttihad*, No. 61, 11 Kanun-u Evvel 1324 (24 Aralık 1908), Perşembe, s. 4.

Bey'in makam-ı riyasete intihab ve tayinidir… …Tecilat-ı bi-nihaye sana ey koca mücahit, tebrikat ve teşekkürat-ı bi-gaye size ey mebusan."[179]

Gazete başkanlık seçim sonuçlarını da kullanılan oy miktarlarıyla birlikte paylaşmıştır.

"*Meclis-i Mebusân riyaseti için icra edilen intihabatta Ahmet Rıza Bey 205, Preveze mebusu Azmi Bey 148, Emrah Efendi 134, İsmail Kemal Bey de 68 rey kazanmışlardır. İta-yı rey eden mebusanın adedi iki yüz yirmi sekiz'e baliğ olmakta idi. Reis saniliği namzetleri de tayin edildi. Bunlar Talat, Şefik ve Kemal Beyler'dir.*"[180]

Ahmet Rıza Bey, Meclis-i Mebusân'a başkan seçilmesi hakkında kendi hatıratında şu ifadeleri kullanmıştır: "*Avrupa'dan dönüşümde Cesirmustafapaşa'dan geçerken, İstanbul mebusu seçildiğimi müjdelediler… …Meclis-i Mebusân açıldı, büro teşkil etti. Ertesi gün beni başkan yaptılar. İki gün sonra Sadrâzam Kâmil Paşa akşam Meclisten çıktıktan sonra Bâb-ı Âli'ye uğrayıp kendisiyle görüşmem için bana haber göndermişti. Gittim, padişah tarafından bana ulâevveli rütbesiyle, birinci Osmanî ve Mecidi nişanlarının verildiğini büyük bir önem vererek müjdeledi…*"[181]

Ahmet Rıza Bey seçildikten sonra gazete, cemiyetin ve kendisinin istediği isim olduğu için hem kendisinden hem de vekili Talat Bey'den övgü dolu sözlerle bahsetmiş ve meclisin en doğru seçimi yaptığına dair imalarda bulunmuştur.

"*Meclis-i Mebusân riyasetine Ahmet Rıza Bey, birinci reis vekâletine Talat Bey intihab ve tayin olundular. Mana-yı bülend hamiyetini Ahmet Rıza Bey'in namı kadar tefsir ve ifade edecek kelimeler bulunamaz.*

Fedakâr bir mevcudiyetin ulvi bir mahviyyet saifesiyle umum arasında ismi tenşir olmayan Meclis-i Mebusân birinci reis vekili Talat Bey'in namı şimdiye kadar yalnız sevda-yı tahlis vatanla helecan eden gönüllerde sair idi. Talat Bey senelerden beri tahlis-i vatana hasr-ı hayat etmemişti. Şedid olduğu kadar medid olan mesai-i feda-kâranesi esnasında Edirne'de tevkif olunarak yirmi yedi ay hapiste kalmıştı. Mahbuslardan, mangalardan, işkencelerden tecdid-i kuvvet ve metanet ederek

[179] *İttihad*, No. 63, 13 Kanun-u Evvel 1324 (26 Aralık 1908), Cumartesi, s. 1.
[180] *İttihad*, No. 63, 13 Kanun-u Evvel 1324 (26 Aralık 1908), Cumartesi, s. 4.
[181] Bülent Demirbaş, **Meclis-i Mebusân ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 26-27.

çıkardı. Çıktığı zaman ise umurunu vakıf ettiği vatana hizmet için bir gün, bir an ârâm etmezdi.

Meclis-i Mebusân'ın bu intihabatta gösterdiği isabet, vazife-i ulviyesi derecesinde bülend bir meclis-i meşverete malik olduğumuzu parlak bir mukaddeme ile cihana ibraz ederiz."[182]

Meclis-i Mebusân'ın başkanı da seçildikten sonra Padişah meclisin açılması şerefine bir ziyafet vermiş ve *İttihad* gazetesi verilen ziyafetle ilgili İstanbul'dan gelen telgraflar neticesinde elde ettiği bilgileri okuyucularına ayrıntılı biçimde duyurmuştur.

"*Padişahın Mebuslara Ziyafeti*

Geçen Perşembe günü milletvekillerine zat-ı şahane tarafından bir ziyafet keşide edildiği şehrimize varid olan telgrafnameler meyanından anlaşılmış ise de ziyafet hakkındaki tafsilat bayram içinde vürud etmiş olduğundan biz de işbu nüshamıza nakl ile kari'yetimizin pişgah-ı inzarına vaz' ediyoruz: Mebuslar, saat on biri geçe estabil-i amireden gönderilen arabalara ikişer ikişer rakiben Yıldız Sarayı civarındaki merasim dairesine gitmişlerdir. Yıldız Sarayının dış kapısında asakir-i Osmanîye resmi selamı ifa etmekte olduğu gibi merasim dairesi pişgahında dahi ayrıca resmi selam ifa edilmekte idi.

Mebuslar arasında teşrifat-ı umumiye naziri Galip Paşa, Hayrettin Bey, Behçet Bey vesaire dolaşarak ayrı ayrı ibraz-ı asar-ı nezaket etmekte idiler. Mebusların vürudu tamam olunca yukarıya yemek salonuna çıkılacağı haber verildi. Önde Ahmet Rıza Bey ile reis vekilleri Talat Bey, Aristidi Paşa, şubeler reisleri, kâtipler, muhasebe ve idare memurları olduğu halde sair mebusan gelişigüzel merasim dairesinin birinci katına çıkmaya başladılar. Mebuslarımız merdiven başını geçip de ilk salona girdikleri zaman zat-ı hazret-i padişahîye mülaki oluyorlar idi.

Zat-ı Şahane büyük üniformaları ile ayakta durarak milletinin vekillerini istikbal buyuruyorlardı. Mebuslar gördükleri bu eser-i nezaket ve lütufa karşı kemal-i ihtiram ile birer temenna ettikten sonra geçerek yemek salonuna girmişlerdir. Yemek salonu cidden muhteşem bir manzara irae etmekte idi. Büyük billur ayaklar üzerindeki fanuslarla tavanlardan sarkan avizelerin neşrettikleri elektrik ziyaları içinde tekmil-i salon parlamakta idi. Yemek verecek yaldızlar hademenin en büyük

[182] *İttihad*, No. 64, 14 Kanun-u Evvel 1324 (27 Aralık 1908), Pazar, s. 3.

bir vezir üniformasını bile gölgede bırakacak derecede müzeyyen ve müzehheb olan elli sırmalı elbiseleriyle ortada dolaşmaları, sofra üzerindeki yaldızlı kumaş çiçeklerin, kesme billur sürahilerin, bardakların, altın yaldızlı gümüş tabakların, cabeca çiçeklerin manzarası ortalığa bütün bütün nazar-kazib bir hal vermiş idi. Mebuslar yemek salonuna geçip heyetin geçişine uygun bir yer açıp ayakta durup teşrif-i şahaneye muntazır bulundular. Zat-ı hazret-i şahane hemen teşrif buyurdu. Mevkii mahsusalarına geçilir, sağ taraflarında sıra ile sadrazam paşa, dâhiliye nazırı, Meclis-i Mebusân reis vekil-i sanisi Aristidi Paşa; sol taraflarında sıra ile Ahmet Rıza Bey, reis vekil-i evveli Talat Bey, mebus sıfatıyla ve siyah redingot ile gelmiş olan adliye nazırı Manisalızade Refik Bey ahz-ı mevkii eylediler.

Zat-ı Şahane oturunca mebuslar da oturdular. O sırada salonun kapıları açıldı. Dışarıda merdiven basında mahal-i mahsusunda duran orkestra Hamidiye marşını çalmaya başladı. Mebuslar hemen kıyam eylediler. Zat-ı Padişahî dahi marşı kaimen istima' buyurmuşlardır. Marş çalındıktan sonra ziyafet başladı.

Ziyafet listesi bervech-i atidir:

Peynirli Börek
Mayonezli Levrek Balığı
Sebzeli Sığır Filesi
Soğuk Dana Ciğeri Ezmesi
Hindi ve Keklik Kebabı
Beyaz Salçalı Tavuklu Pilav
Dört Kardeş Tatlısı
Krema
Dondurma
Peynir ve Meyve

*

Zat-ı şahane her yemekten birer parça almışlardır. Yemek esnasında hazret-i padişah Ahmet Rıza Bey'e iltifatlarını bardağına su koyacak derecede ileri vardırmıştır. Ahmet Rıza Bey ayağa kalkarak bardağı tutmuş ve temenna ederek yerine oturmuştur. O sırada Hazret-i Padişah zaman-ı karibde yeni bir Meclis-i Mebusân binası vücuda getirileceği hakkında beyan-ı ümit edince Ahmet Rıza Bey

bunun için bir iki milyon sarf etmekten ise parlamento yapılmak üzere Beşiktaş Sarayını ihsan buyurmanın daha muvaffak olacağını söylemiştir."[183]

Bu ziyafetin ne şekilde sona erdiği gazetenin haberinde yer almazken biz bunu yine Ahmet Rıza Bey'in hatıratından şu ifadelerle öğrenmekteyiz:

"*...Yemekten sonra Padişah odasına çekildi. Mebuslar sigara, kahve içtiler. Sonra memleket, memleket dizildiler. Zat-ı Şahane benimle beraber mebusların yanına geldi, ben sırayla mebusları takdim etmeye başladım. Fakat birtakım dalkavuklar sabredemediler, kimi Padişahın elini, kimi eteğini öpmek için üzerine hücum ettiler. Adamcağız ürktü, gene odasına çekildi. Ziyaret böyle çirkin bir biçimde sona erdi.*"[184]

Yeni Meclis-i Mebusân ilk iş olarak hızlı bir şekilde Kanun-i Esasi için bir komisyon kurar ve sorunlu gördüğü maddelerin değiştirilip düzenlenmesi için çalışmalara başlar.

"*Kanun-i Esasi'yi ta'dil için icap eden müzakerat-ı icraya me'mur komisyon azaları dün içtima' ederek nizamname-i dâhili mucibince reis, mazbata muharriri ve kâtip intihab eylemişlerdir.*

Riyasete	*Karesi Mebusu Şefik Bey*
Mazbata muharrirliğine	*Hüseyin Cahit Bey*
Kâtipliğe	*Ahmet Nesimi Bey ve İsmail Hakkı Bey*

intihab olunmuşlardır. Komisyon sabahları saat beşte içtima' ile içtima'-i umumi vaktine kadar müzakerata devam edecektir."[185]

Komisyon bu yoğun düzenleme faaliyeti neticesinde Kanun-i Esasi'nin 35. ve 36. maddelerini değiştirmiştir. Gazetede yer alan habere göre 37, 38, 39 ve 51. maddeler ise olduğu gibi kalmıştır. 35. madde, padişahın meclisi feshetme yetkisinden bahsettiği için önemli olduğundan değişen madde şu şekilde aktarılmıştır.

"*Otuz beşinci madde aynen atideki tarza ifrağ edilmiştir:*

Vükela ile heyet-i mebusan arasında ihtilaf olunan maddelerden birinin kabulünde vükela tarafından ısrar olunupta mebusan canibinden ekseriyet ara ile ve tafsilen esbab-ı mucibe beyanıyla katiyen ve ikinci defa reddedildiği halde vükela,

[183] *İttihad*, No. 70, 26 Kanun-u Evvel 1324 (8 Ocak 1909), Cuma, ss. 1-2.
[184] Demirbaş, s. 29.
[185] *İttihad*, No. 85, 13 Kanun-u Sani 1324 (26 Ocak 1909), Salı, s. 3.

mebusanın kararını ya kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen heyet-i vükela, heyet-i sabıkanın fikrinde ısrar eder ve meclis esbab-ı mucibe beyanıyla yine redderse yedinci madde mucibince intihabata başlanmak üzere Zat-ı Hazret-i Padişahî Meclis-i Mebusân'ı feshedebilir. Fakat heyet-i cedide-i mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclis-i Mebusân'ın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır."[186]

Böylece Padişah'ın artık meclisi keyfi uygulama ve bahanelerle kapatamayacağı yeni bir dönem başlamış oldu.

1.2.3. Bulgaristan'ın Bağımsızlık İlanı ile Bosna-Hersek'in Avusturya ve Macaristan Tarafından İlhakı Meseleleri ve Osmanlı Devleti'nin Tepkisi

1908 yılının iç siyasetteki yoğun siyasi gündemini fazlasıyla etkileyecek olan en önemli olayların başında dış siyaseti de uzun süre meşgul eden ve birbiriyle bağlantılı olarak görebileceğimiz Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi geliyordu.

Bu ilhak ve ilana neden olan en temel olaya inecek olursak, meşrutiyetin ilk kez ilan edildiği güne (1876) denk gelen İstanbul (Tersane) konferansına gitmemiz gerekir. Bu konferansta Osmanlı Devleti Mithat Paşa'nın yürüttüğü politika ile Rusya'nın özellikle Bulgaristan için düşündüğü önerilere karşı sert bir tavır takınmış ve bu durum konferansın başarısızlıkla sonuçlanıp 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının da başlamasına neden olmuştu.[187]

Savaş sonunda imzalanan 29 maddelik Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar içeriyordu. Antlaşma maddelerinden biri Büyük Bulgaristan'ın kurulmasını içeriyordu ve Rusya bununla uzun yıllar uğraştığı sıcak denizlere inme ile Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan'ın nüfuzuna büyük darbe indirecek olan Panslavizm politikalarını gerçekleştiriyordu.[188]

---

[186] *İttihad*, No. 98, 29 Kanun-u Sani 1324 (11 Şubat 1909), Perşembe, ss. 3-4.
[187] Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 3. Baskı, Cilt:2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 224-226.
[188] Yılmaz Öztuna, **Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız**, 14. Baskı, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2012, ss. 58-59.

Bu durum Balkanlar ve dolayısıyla da Avrupa'da hoşnutsuzluk yarattı. Şark Meselesi[189]'nin bütününü yeniden gözden geçirme niyetinde olan Rus Çarı II. Alexandr, Almanya Şansölyesi Bismarch'ın konferans önerisini kabul etti ve Berlin Konferansı (13 Haziran-13 Temmuz 1878) toplandı. Konferans, Osmanlı Devleti için Ayastefanos Antlaşması'nın ağır koşullarını hafifletme konusunda bir fırsat doğurmuştu. İngiltere'nin konferansta Osmanlı Devleti'ne yardımı ancak Kıbrıs adasını alma karşılığında teklif etmesi ve bunun mecburen kabul edilmesi (4 Haziran 1878-İstanbul Sözleşmesi) ile İngiltere de kendi yakaladığı fırsatı değerlendirmiş oldu.[190]

İngiltere ve Rusya'nın imzaladıkları üç memorandum ile kendi aralarındaki pürüzleri çözmeleri ile başlayan konferansın sonunda Ayastefanos Antlaşması yerine kötünün iyisi denilebilecek olan 64 maddelik Berlin Antlaşması imzalandı. Antlaşmadan en az tatmin olan devlet Osmanlı Devleti'ydi çünkü Berlin Antlaşması sorunları tam anlamıyla çözememiş ve bir dengesizliğe neden olmuştu. 1908'de Bulgaristan bağımsızlığını ve Avusturya ve Macaristan da Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini bu antlaşmanın maddelerine dayanarak ilan edeceklerdi.[191]

5-6 Ekim 1908 tarihinde gerçekleşen bu bağımsızlık ve ilhak ilanlarından bir gün sonra eylemler ve protestolar başladı. Osmanlı devleti her ne kadar bu iki devletin ilanlarını tanımamış ve protesto etmiş olsa da bir sıcak savaş ilan etmeyi göze alamamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise otuz yıl aradan sonra binbir zorluk sonucu ikinci kez ilan edilen meşrutiyet rejiminin inşası ile ilgilenmekteydi ve bu beklenmedik kriz sebebiyle yeni kazanılan hürriyeti riske atmak istemiyordu. Bu düşünce yeni bir savaş çeşidi olan iktisadi savaşı yani boykotu ortaya çıkarmış oldu.[192]

Bu olayların duyulmasından sonra *İttihad* gazetesine yansıyan ilk haberde toplum olarak her şeye hazır olunduğundan bahsedilerek bir gözdağı verilmişse de

---

[189] Şark Meselesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram Kodaman, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, Ankara, 8-9 Mart 1990, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, ss. 59-63.

[190] Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 4. Baskı, Cilt:2, çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 141.

[191] Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, ss. 525, 529.

[192] Y. Doğan Çetinkaya, **1908 Osmanlı Boykotu-Bir Toplumsal Hareketin Analizi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 13-14.

esas olarak Berlin Antlaşması'na işaret edilmiştir. "*Ahval-i Hazıraya Dair*" başlıklı yazının önemli kısımları şu şekilde kaleme alınmıştır:

"*Pak, saf, her şeyden müstaidd-i tesir, nazik, nevzad-ı meşrutiyet-i muhafazaya çalışırken, onu her türlü nevazişlerle her şeyden esirgerken timsal-i saadetimiz, ümid-i istikbalimiz hülasa her şeyimiz olan o nur-u sadeyi, o abide-i amalimizi sarsar-ı harbin tehdit ettiğini görüyoruz…*

…Bulgaristan ilan-ı istiklal, Avusturya Bosna-Hersek kıt'asını kendi memleketine ilhak ettiğini ve bunlara manzum olmak üzere son bir havadis olarak Girit'in de Yunanistan'a ilave kılındığını işitiyoruz. Bu üç meseleden üçünün de bize doğrudan doğruya maddi olarak tesiri pek azdır fakat izzet-i nefsimizi yaralıyor, otuz-kırk milyon Osmanlının, Türk, Arap, Rum, Ermeni bütün vatandaşlarımızın vakar ve hissiyatına dokunuyor!…

…Bulgaristan gittiği yola hakk-ı sarih-i mülkiyetimiz üzerinde henüz güneş gibi lem'a-yı baş olan Rumeli-i Şarki'yi de kendini attığı bu girdab-ı mehalike atıp götüremez buna izin vermeyiz.

Bosna-Hersek kıt'asına, Girit'e gelince; onlar da bizimdir, daima bizimdir. Onarı da her zaman muhafaza edeceğiz. Onları bize rabt eden hukuk, düvel-i muazzamanın taht-ı tasdikindedir. Berlin Muahedesi Avrupa devletlerinin zeman u muhafazası altında mahfuzdur. Ondan evvel bu hukuku meşrutiyet idaresine malik, zeki, vatanperver Osmanlı milleti muhafaza edecektir… …Tefrika etmeyiz. Harb lazımsa harb ederiz, sabır ve sükûn lazımsa sabır ve sükûn gösteririz… …Ey! Bize dokunmak isteyenler; bu ittihattan, bu hiddet-i hareketten hezr ediniz!"[193]

Gazete yazarlarından M. Ragıp'ın "*Harb-i İktisadi*" başlıklı üç makalelik dizisinin birinci makalesinde ortaya koydukları, sıcak savaş yerine iktisadi savaşın karşı tarafa daha fazla zarar vereceğini kanıtlar verilere dayanıyordu.

"*Avusturya-Bulgaristan Emtiası*

Bulgaristan'ın ilan-ı istiklali, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakı gibi mesail-i mühimenin hudus-u efkâr-ı millette o kadar şiddetli heyecana badi oldu ki bu heyecanın safhat-i evveliyesi Avusturya-Türkiye muamelat-ı ticariyesinin hayat-ı esasisine bir darbe indirmeye sebebiyet verdi. Avusturyalıların oynamak istedikleri oyunun piyesini parça parça ederek onları sahne-i siyasiyede şaşırttıracak,

[193] *İttihad*, No. 2, 27 Eylül 1324 (10 Ekim 1908), Cumartesi, s. 1.

yaptıklarına pişman ettirecek Harb-i İktisadi'dir. Harb-i İktisadi deyip de geçmeyelim. Size bu bapta biraz malumat verebilmek için Avusturya ve Macaristan ihracat ve ithalatının derecesini göstermek isterim. Elime geçen resmi bir istatistiğe nazaran zirdeki rakamları gözden geçiriniz.

İthalat: (Avusturya'dan İzmir Limanı'na giren Eşya-yı Muhtelife-i Ticariye)

29.771.960	*1 Temmuz 319'dan*	*31 Kanun-u Evvel 319'a*
25.619.160	*1 Kanun-u Sani 319'dan*	*20 Kanun-u Evvel 320'ye*
33.856.470	*1 Temmuz 320'den*	*31 Kanun-u Evvel 320'ye*
89.247.590	*Yekûn*	

On dokuz ay zarfında Avusturya ve Macaristan hükümetinin Türkiye'ye karşı vuku bulan ihracat-ı umumiye-i ticariyesinden yalnız İzmir Limanına giren muhtelif'ec-cins eşya-yı ticariyenin mecidiye on dokuz kuruş hesabıyla kıymeti seksen dokuz milyon iki yüz kırk yedi bin beş yüz doksan kuruşa baliğ olmuştur ki on dokuz aydan ibaret bir zamanda bütün Anadolu da dâhil olduğu halde yine İzmir'imizden 869.860 adet Osmanlı lirasının iştiraya akıp gittiğini göreceksiniz bu dehşetli yekûnu teşkil eden liraların arasına başımıza giydiğimiz Avusturya feslerinden 120.900 düzine fes için 44.497 adet lira-yı Osmanî'nin gittiğini söylersem hayret etmeyin…

Sırası gelmiş iken şunu da söylemeden vazgeçemem. Harb-i İktisadi sırasında nazar-ı dikkate alınacak bir cihet daha vardır ki o da Bulgaristan'la olan muamelat-ı ticariyemizdir. Bakınız diğer resmi bir istatistikte Bulgaristan'ın mebhusu'na on dokuz ay zarfındaki ithalatı üç milyon dört yüz yirmi üç bin dört yüz kırk kuruştan ibaret olup başlıca ithalatı peynirdir. Müddet-i mezkure zarfında limanımıza 781.430 kilo peynir girmiş buna mukabil keselerimizden çıkan para iki milyon dokuz üz kırk iki bin yüz elli kuruşa baliğ olmuştur. Şu halde Bulgaristan'dan gelen peynirleri de almayalım. Bulgarların peynir ticarethanelerini de herc ü merc edelim şu Harb-i İktisadi ile sükûn ve itidal dairesinde bir muvaffakiyet-i temine çalışalım.

M. Ragıp"[194]

[194] *İttihad*, No. 6, 1 Teşrin-i Evvel 1324 (14 Ekim 1908), Pazartesi, s. 1.

Sabır ile sükûnun daha faydalı olacağını ve iktisadi savaşın gerçekten de mantıklı bir hamle olduğunu bilen İttihat ve Terakki Cemiyeti zaten bir savaş isteğinde bulunmamıştır. *İttihad* gazetesinde çıkan bir haberde cemiyetin olayı protesto ettiğini ve savaş ile ilgili herhangi bir imada bulunmadığını görüyoruz.

"*Cemiyetin Protestosu*

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, Bulgaristan Emaretinin Berlin Ahitnamesine muhalif olarak ilan-ı istiklal etmesi ve Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine hükümet-i mezkûreyi Osmanlılık ve insaniyet namına protesto ettiğini mutazammın olarak umum Avrupa matbuatına ve ajanslarına telgrafnameler keşide eylemiştir."[195]

İttihad gazetesi Avusturya ve Macaristan ile Bulgaristan'ın yaptıklarına karşı Osmanlı toplumunun savaşı bile göze alan kızgınlığını net şekilde yansıtmaya çalışmışa da gazetenin düşüncesi cemiyetin savaş istemeyen düşüncesiyle aynı paralelde ilerlemiştir.

Bu düşünceyi gazetede Doktor H. Sabri imzasıyla yayımlanan "*Harb Yalnız Topla Tüfengle Olmaz*" makalesinin şu satırlarından anlamaktayız:

"*...Avusturya hükümeti Bosna-Hersek'e sahip olmak istiyor. Hakkımıza taarruz, memleketimize tecavüz ediyor. Kudret-i nüfuzunu Balkan siyasetini tahrik, Bulgarları teşvik ederek ispat ettirmeye teşebbüs eden Avusturya hükümeti, adl'e ve insaniyete muhalefet ediyor.*

Efkâr-ı gasıbatesini bürüyen hırsla vatanımıza el uzatan Avusturya hükümetine karşı ne yapabiliriz?

...Efkâr-ı cedide-i siyasiye sahibi kardeşlerimiz bir damla kan dökmeyerek, birbirimizi incitmeyerek idare-i meşrutiyetimizi tesis edip Avrupa siyasetini hayrette bırakan hürriyetperveranemiz hissiyat-ı necibe-i milliyemiz olan itidal ve sükûnu tavsiye ediyor, bizi Harb-i İktisadi'ye davet ediyorlar..."[196]

Cemiyetin sıcak savaş karşıtı olan düşüncesinin etkinliğinin artması ekonomik savaşı en doğru tercih yapmaktaydı. Zaten toplum içerisinde kendiliğinden ortaya çıkan bir reaksiyon ile ithal ticari mallara karşı yürütülecek olan boykot da bu savaşın en güçlü silahı olacaktı.

---

[195] *İttihad*, No. 7, 2 Teşrin-i Evvel 1324 (15 Ekim 1908), Perşembe, s. 1.
[196] *İttihad*, No. 10, 6 Teşrin-i Evvel 1324 (19 Ekim 1908), Pazartesi, s. 2.

Gazetedeki bir yazıda Harb-i İktisadi'nin ne şekilde yürütüleceği kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır:

"*Avusturya'nın ve Bulgaristan'ın bize karşı reva gördükleri muamele-i hırs ve gasbe müesser bir mukabele-i meşrua olmak üzere umum Osmanlılar karar verdiler ki artık Avusturya ve Bulgaristan mallarını almayacaklardır. Şüphe yok ki iki düşmanımız da bu mukabeleden pek çok müteessir olacaklar, zarar göreceklerdir. En ziyade ahid-şikenlik gösteren müşfik, ön ayak olan Avusturya'dır. Memleketimize de en çok Avusturya malı gelir. Binaenaleyh bu mukabeleden, bu harb-i ticariden en çok zarar edecek de Avusturya'dır…*

…Bugün tuhafiye, kumaş ve hırdavat mağazalarımızı dolduran malların çoğu Avusturya mallarıdır. Şu halde eğer biz Avusturya'ya karşı açtığımız Harb-i İktisadi'yi bi hakk-ı tatbik edersek Avusturya bizden aldığı Bosna-Hersek'in birkaç misli kıymette zarara girecektir. Ancak iş bunu tatbik edebilmektedir. Bu kararı ahali kendi kendine tatbik ve icra edemez. Çünkü bazı müstesnalardan kat'-ı nazar herhangi mağazaya girse öne çıkacak olan Avusturya mallarıdır. Şu halde bunu tatbik edebilmek için yegâne çare hamiyetlerine emin olduğumuz tüccarlarımızın da ba'dema Avusturya ile muamele yapmamasıdır. Bizim ihtiyacatımızı artık dâhilen tedarik çaresine bakmaklığımız zamanı gelmiştir. Yavaş yavaş sermayeler koyarak, şirketler teşkil ederek medeniyet-i hazıramıza göre hâsıl olan ihtiyacatımızın tesviyesi esbabını hazırlamalıyız.

Ancak bu maksada vasıl kolay olmayacağından şimdiki halde muhtaç olduğumuz eşya ve emvali Avusturya ve Bulgaristan'dan gayrı memleketlerden iştira etmeliyiz. Şüphe yok ki biraz fazlaca para versek bile Avusturya'nın çürük mallarından iyi mallar alırız.

Hâsılı, Avusturya ve Bulgaristan Harb-i İktisadiyesi'nde tüccarımıza düşen oralardan mal getirmemek olur. Hamiyetli tüccar beş-on para az kazansa bile buna bakmayarak bu yolda hareket ederler. Ahalimize gelince, onlara da düşen de şimdi Osmanlı tüccarımız yedinde bulunan Avusturya mallarını şimdilik alıvermektir. Çünkü onlar da bu mallara para vermişlerdir. Almazsak zarar ederler. Ancak ahalimiz bunu bir şart ile yapacaklardır. Eğer tüccarımız ba'dema Avusturya'dan ve Bulgaristan'dan mal getirtmezlerse. Bu hususta hükümete de bir vazife düşüyor. Memalik-i ecnebiyeden gelen malların üzerlerine nere malı olduklarını mübeyyin bir

etiket yapıştırmaktır. Bu surette hem ahali aldanmaz hem hangi tüccarın Avusturya ve Bulgaristan malı getirdiği anlaşılır…"[197]

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi ile Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı Osmanlı Devleti'nde doğal olarak hukuksuzluk olarak nitelendirildi. Bu kararların alınmasına kadar gelen süreçte hem Bulgaristan ile Avusturya ve Macaristan'ın tutumlarını hem de Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen tepkisel girişimleri önce Bulgaristan daha sonra da Avusturya ve Macaristan özelinde anlatmaya karar verdik. Bağımsızlık ilanı ile Bosna-Hersek'i ilhak kararlarının arasında sadece bir gün bile olsa kronolojik sıranın bozulmaması için Bulgaristan meselesiyle başlamanın daha doğru olacağı kanısındayız.

Bulgaristan, bağımsızlığını ilan etmeden önce Osmanlı Devleti'ne karşı birkaç defa isyan faaliyetlerinde bulunmuşsa da bunlar herhangi bir siyasi kazançla değil, kanlı olaylarla sonuçlanmıştır. İlk Bulgar isyanı 1875'de Bosna-Hersek'te çıkan bir isyan üzerine gerçekleşti ve başarısızlıkla sonuçlandı. 1876'nın Nisan ayında ise Bulgarlar yine başarısız ancak büyük katliamlara neden olan bir isyan daha gerçekleştirdiler. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda başlayan süreç ile son bulan isyanlar yerini Berlin Antlaşması'nın sağladığı ve 1908'e kadar sürecek yeni döneme bırakmış oldu.[198]

Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra dış siyasette gerçekleşen bu ilk sarsıcı olayda Bulgaristan'ın Avusturya ve Macaristan ile yaptığı gizli işbirliği sonucu bağımsızlığını ilan etmek için aradığı sebep, Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı'nın yabancı elçilere verdiği bir ziyafete Bulgaristan'ı temsil eden Kapıkethüdası Geshof'un -Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu için- yabancı bir elçi sayılmamasından dolayı davet edilmemesi üzerine bulunmuş oldu. İşin ilginç tarafı ise davetiyeleri -dönemin kuralı gereği- en eski büyükelçi olan Avusturyalı Pallaviçini'nin hazırlamış olmasıydı.[199]

Bulgar hükümeti Geshof'u geri çağırmış ve buna ek olarak Şark Demiryolları Kumpanyası işçilerinin grevinden de yararlanarak hattın Bulgaristan'dan geçen kısmına da el koymuştu. İşte bu gelişmeler önce Osmanlı Devleti ile Bulgaristan

---

[197] *İttihad*, No. 10, 6 Teşrin-i Evvel 1324 (19 Ekim 1908), Pazartesi, s. 3.
[198] Süleyman Kocabaş, **Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1986, ss. 122, 129, 144.
[199] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt:1-Kısım:2, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, (Türk İnkılâbı), s. 102.

arasındaki ilişkilerin kesilmesine ve daha sonra Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine neden olacak son bahanelerdi.[200]

İttihad gazetesine Atina'da çıkan *Akropolis* gazetesinden yansıyan bir haberde aslında Osmanlı hükümetinin Bulgaristan'ın bağımsızlığına pek ihtimal vermediğini ancak böyle bir durumda savaş ihtimalinin de yüksek olduğunu sadrazam Kâmil Paşa'nın ifadesiyle şu şekilde geçilmiştir:

"*Dersaadet; 24 Ağustos sene 324*

Bulgaristan'ın ilan-ı istiklalinden iki gün evvel sadrazam Kâmil Paşa, elini kemal-i hiddetle yazıhanesine vurarak bir Avrupa gazetesi muhabirine beyanat-ı atide bulunmuştur.

−Efendi! Rumeli-i Şarki şimendiferlerinin Osmanlı Devleti'ne tabi Bulgaristan Emareti tarafından aleni bir faal-i sirkattir.

Bulgaristan'ın ilan-ı istiklali takdirinde Türkiye'nin ne yapacağı sorulduğunda sadrazam:

− Bulgarların, küstahlıkta o dereceye kadar varabileceğini me'mul etmem. Fakat onu da yapacak olurlar ise o zaman kendilerine lazım olan cevabı topların sadası verecektir."[201]

Kâmil Paşa'nın ihtimal vermediği bağımsızlığın ilan edilmesinden bir gün sonra 6 Ekim 1908'de hükümet, bağımsızlığın gerçekleşmesi halinde savaşla tehdit ettiği Bulgaristan'ı sadece şiddetle protesto etmiş ve Berlin Antlaşması'na imza atan devletlere birer nota göndermekle yetinmişti. Verilen notanın altıncı maddesinde "*Osmanlı Devleti, Avrupa'yı tehlikeye atmamak için kuvvet kullanmayacaktır.*" denilmiş ve böylece savaş konusunda çok istekli olunmadığı resmi olarak duyurulmuştu.[202]

Zaten cemiyet, herhangi bir savaş ihtimalinin inşa etmekte olduğu meşrutiyete ciddi zararlar verebileceğinden ve hatta yeni kurulan rejimin yıkılıp yeniden monarşiye dönülebilme ihtimalinden çekinmekteydi. Bundan dolayı neden savaş olamayacağını madde madde bildirerek bu konudaki kesin görüşünü ortaya koymuştur.

---

[200] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi-İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Cilt:9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, (İkinci Meşrutiyet), ss. 227-228.
[201] *İttihad*, No. 7, 2 Teşrin-i Evvel 1324 (15 Ekim 1908), Pazartesi, s. 3.
[202] Mahir Aydın, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 173-174.

İttihad o maddeleri şu şekilde yayımlamıştır:

"*Evvela: Devlet-i Âliyye askerinin diploması, maliye nokta-i nazarından pek hazırsızlıktır.*

Saniyen: Muhaberenin ilanı üzerine taraftaran-ı istibdadın fırsattan istifade etmesi muhtemeldir. Zaten birinci Kanun-i Esasimizin bir harb neticesinde elimizden alındığını tarih bize göstermektedir.

Salisen: Çünkü ahval-i dâhiliyenin tensîki ehem ve elzemdir.

Rabia'n: Çünkü ileride Devlet-i Âliyye ile Bulgaristan'ın münasebet ve menfaatleri kesb-i vuzuh ve sarahat edecek ve her iki taraftan da bir mukarenet husulüne çalışılacaktır."[203]

Avusturya ve Macaristan ile Bulgaristan'a karşı girişilen boykotun, şubeleri ile ülke geneline yayılmasını sağlayan cemiyet böylece sıcak savaş seçeneğini düşünenlere karşı iktisadi savaşı desteklediğini bir de bu şekilde göstermiş oluyordu. Bu tutum bağımsızlık ilanı ihanet olarak görülen Bulgaristan'ı memnun etmiş ve Bulgaristan da böylece Osmanlı Devleti'ni gücendirmeyecek bir politika izleme yoluna gitmiştir.

Gazetedeki "*Bulgar Prensi'nin Emri*" başlıklı bir haber bize bu hassasiyeti gösterir niteliktedir.

"*İlan-ı istiklal münasebetiyle yapılan şenlikler esnasında Osmanlılar aleyhinde hiçbir harekette bulunulmaması hakkında Prens Ferdinand tarafından emir edilmiş olduğu söyleniyor.*

Şayan-ı dikkattir ki; ilan-ı istiklal üzerine top atılacağı zaman toplar Sofya'da Osmanlı komiserliği binasına karib olan meydana getirilmiş, orada atılmış. Mamafih altı top atıldıktan sonra topların mevkii değiştirilerek daha uzağa götürülmüştür."[204]

Bulgar Prensi'nin ihtiyatlı tutumuna ek olarak Bulgaristan'ın savaş yanlısı kabinesinin düştüğü haberi gelmiş ve *İttihad* haberi "*Bulgar Kabinesi Düştü*" başlığıyla duyurmuştur. Yeni kabinenin barışa vesile olabilme ihtimalinin altını çizen haber şu şekildedir:

"*Bulgaristan heyet-i vükelası sükût etmiştir. Bulgaristan'da efkâr-ı umumiye bu haberi memnuniyetle telakki ediyor. Yeni kabinenin muhafaza-i sulhe itina*

[203] *İttihad*, No. 7, 2 Teşrin-i Evvel 1324 (15 Ekim 1908), Pazartesi, s. 3.
[204] *İttihad*, No. 8, 4 Teşrin-i Evvel 1324 (17 Ekim 1908), Pazartesi, s. 3.

edeceği temin edilmektedir. Devlet-i Osmaniye ile Bulgaristan arasında bir zemin-i itilaf bulunması memuldur."[205]

Gazete daha sonra yayımladığı bir haberde ise yeni kabinenin de müzakerelere devam edeceğinden hatta müzakerelerin daha samimi bir şekilde ilerlemesi için Bulgar tarafının yaptığı bazı çabalardan bahsetmekteydi.

"*Hükümet-i Osmanîye ile Bulgaristan arasında cereyan etmekte olan müzakerat devam etmektedir. Yeni Bulgar delegelerinin ve belki bizzat prensin İstanbul'a geleceği sadrazam tarafından me'mul edilmektedir.*"[206]

Bu haberin ardından kabine değişikliği sonrası iki devlet arasındaki müzakerelerin başladığı da duyurulmuştur. *İttihad* haberi kısaca şöyle geçmiştir:

"*Hükümet-i Osmanîye ile Bulgar vekilleri arasındaki müzakereye sadrazamın hanesinde mübaşeret edildi. Devlet-i Âliyye, Bulgar hükümetinden tazminat olarak yirmi milyon lira talep etmektedir.*"[207]

Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında gerçekleşen müzakerelerin esas konusu tazminat meselesiydi. Bu mesele haricinde Rumeli şimendiferlerinin Bulgaristan'a satışı ve Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Müslüman-Türk Osmanlı vatandaşlarının durumu da diğer önemli konu başlıklarını oluşturmaktaydı.

Halledilmesi gereken konular çok olmadığı halde görüşmelerin uzun sürmesi Osmanlı kamuoyunun Bulgaristan ve Bulgarlara karşı savaş seçeneğini hazırda tuttuğuna işaret edecek bazı tepkilere neden oldu.

Bu tepkilere örnek olan haber şu şekildedir:

"*Beyrut ahalisinden bir cem'-i gafir evvelki gün ellerinde bayraklar olduğu halde daire-i hükümete gelerek Bulgaristan'la bir harb zuhuru halinde bütün masarif kendilerine ait olmak üzere gönüllü olarak Rumeli'ye gideceklerini söylemişlerdir. Vali Paşa tarafından kendilerine beyanı memnuniyet edilmiştir.*"[208]

Uzun süren görüşmeler bazı Avrupa gazetelerinin müzakerenin kesildiğini yazmaya başlamasına neden olmuşsa da *İttihad* gerçeğin böyle olmadığını şu şekilde anlatmıştır:

---

[205] *İttihad*, No. 12, 8 Teşrin-i Evvel, 1324 (21 Ekim 1908), Çarşamba, s. 3.
[206] *İttihad*, No. 18, 20 Teşrin-i Evvel 1324 (2 Kasım 1908), Pazartesi, ss. 3-4.
[207] *İttihad*, No. 21, 23 Teşrin-i Evvel 1324 (5 Kasım 1908), Cumartesi, s. 4.
[208] *İttihad*, No. 22, 25 Teşrin-i Evvel 1324 (7 Kasım 1908), Cumartesi, s. 4.

"*Dersaadet'teki Türkiye ve Bulgaristan müzakeratı hakkında türlü türlü şayi'at devran etmektedir. Hatta Avrupa gazeteleri müzakerat-ı mezkûrenin münkatı' olduğunu yazmaya karar veriler.*

Hâlbuki hakikat böyle değildir.

Esasen şimdiye kadar devam eden müzakerat, sırf teati-i efkâr derecesinde kalmış esas itilafa henüz tamamıyla girişilememiştir. Rumeli-i Şarki düyununun tediyesini Bulgar murahhasları kabul etmişlerse de miktarı tayin edilememiştir. Bulgaristan istiklaline mukabil tavizat bahsi de el'ân muallâktadır.

Yalnız bir dereceye kadar ilerleyen bir keyfiyet varsa o da hudut-u hadidiye meselesidir. Hâlbuki bu husus dahi Bulgaristan'dan mühendislerin vusulüne tehir edilmiştir. Binaenaleyh müzakerat-ı mebhusa olsa olsa zemin-i itilafın aksam-ı esasiyesini istihzar edebilecek belki de şimendifere ait Bulgaristan'ın tediye edeceği miktarı tayine muvaffak olacaktır. Fakat düyun meselesiyle taviz hususu herhalde yine bir muteber beynelmilele havale edilecektir. Çünkü Bulgar murahhaslarının tavır ve harekâtı cidden anlamsız bir vaziyet-i mütecahilânedir.

Bulgar menabi'inden varit olan havadise nazaran, ahali daha bir iki murahhas göndermek fikrinde bulunuyor. En ziyade irae-i müşkülat etmek istedikleri cihet akçe meselesidir. Lakin henüz borcunu ödemeyen bir hükümetin istiklal hevesine düşmesi garip değil midir? Herhalde itilaf, şayi'at-ı makuseye rağmen agleb ihtimaldir."[209]

Müzakerelerin kesintiye uğramadığına dair Bulgar tarafı da Osmanlı Devleti ile aynı görüşteydi ve müzakereleri yürüten Bulgar heyetinin temsilcisi olan Mösyö Liyapçef'in gazetede çıkan şu sözleri iki tarafın bir şekilde anlaşacağını gösterir nitelikteydi.

"*Osmanlı memurlarıyla Bulgar murahhasları arasında dokuzuncu içtima akdedildi. Bulgarlar, kilometre - hâsılat-ı safiyesi üzerinden bil'hesap Rumeli şimendiferlerinin mübayaası için kırk milyon frank veriyorlar. Vagon, lokomotif gibi edevatı istemektedirler…*

…Liyapçef devran eden şayiata rağmen müzakeratın inkıta' etmeyeceğine ve itilaf hâsıl olacağına itikat ediyor ve diyor ki: "İhtimal ki itilaf hâsıl olmaksızın ben

[209] *İttihad*, No. 33, 7 Teşrin-i Sani 1324 (20 Kasım 1908), Cuma, ss. 1-2.

buradan giderim lakin makasid ve niyet-i hüsnelerini ibraz etmiş olan Türklerle itilaf çaresini herhalde bulacağız.'"[210]

Bu meselenin çözülmeye yakın olduğunu ve diğer meseleler üzerinde ise anlaşıldığını gazete şu satırlarla duyurmuştur:

"*Dün ini'kad eden onuncu meclis-i müzakerede Osmanlı ve Bulgar murahhasları, Bulgaristan'da kâin emlak-ı mevkufe ve sakin-i ahali-i İslâmiye hakkındaki müzakerelerini ikmal etmişlerdir. Rumeli şimendiferlerinin iştirası meselesi de netice-i matlubeye iktiran ediyor gibidir. Bulgarlar 45 milyon frank kadar vermeye razı olur gibi göründüler ise de Türkler bu meblağı kabul etmemektedirler. Bulgarlar hükümetlerinden talimat istediler. Talimat-ı mezkûrenin vürudunda son içtimanın akdedileceği zannedilmektedir.*"[211]

Sonuçta Rusya'nın da araya girmesi ile aradaki pürüzler giderilmiş ve önce 16 Mart 1909'da Petersburg'ta Osmanlı-Rus anlaşması, daha sonra ise 19 Nisan 1909'da İstanbul'da Osmanlı-Bulgar hükümetleri arasında iki mukavele imzalanarak Bulgaristan'ın bağımsızlığı resmen tanınmıştır.[212] Bu mukaveleler ile Bulgaristan Osmanlı Devleti'ne 125 milyon frank ödeyecekti ancak Osmanlı Devleti'nin de Rusya'ya 93 Harbi'nden kalan kırk yıllık tazminat borcu vardı ve 125 milyon frank olan bu borç Bulgaristan'ın borcuna karşılık silinerek olay çözüme kavuşturuldu.[213]

Bulgaristan ile olan sorun çözüme kavuşturuldu ancak bu süreçte yaşanan pürüzler sıcak savaş konusunda bir temasa neden olmasa da Osmanlı Devleti'nin her ihtimale karşı sınırdaki birliklerini teyakkuz halinde tutmasını zorunlu kıldı. Bulgaristan'ın 5 Ekim 1908'de gerçekleşen bağımsızlık ilanından sonra başlayan ve savaş ihtimalini de barındıran bu süreç kış aylarına denk gelmekteydi. Osmanlı ordusunun genel olarak yetersiz bir donanıma sahip olması ise askerlerin kışlık giyeceklere ihtiyacı meselesini ortaya çıkarmaktaydı.

İttihad bu konuyla ilgili halkın farkındalığını artırmak için bir yazı hazırlayıp okuyucularıyla paylaşmıştır.

"*Hediye-i Şitaiye*

"Hazır ol cenge eğer ister isen sulh ve salah"

---

[210] *İttihad*, No. 37, 12 Teşrin-i Sani 1324 (25 Kasım 1908), Çarşamba, s. 3.
[211] *İttihad*, No. 40, 15 Teşrin-i Sani 1324 (28 Kasım 1908), Cumartesi, s. 3.
[212] Bulgaristan'ın bağımsızlık bildirgesi için bkz. http://bnr.bg/tr/post/100213833/bulgaristanin-baimsizliinin-ilan-edilmesinin-105-yili (01.07.2017)
[213] Bayur, (Türk İnkılâbı), ss. 172-173.

Her türlü farziyata rağmen asırlardan beri zerer kadar değişmeyen bir hakikat vardır ki o da bir memleketin selamet ve saadeti askerinin kudret ve satvetine mevdu olmasıdır. Bilhassa biz Osmanlılar için medar-ı iftiharımız askerimiz ve meziyet-i askeriyemizdir. Hayatımızdan muazzez ve mukaddes olan namus milli ve şeref-i vatan yazın takat-fersa sıcaklarında, kışın dayanılmaz hava-yı baridinde huzur ve rahatlarını asayiş ve istirahat-ı umumiye yolunda feda eden arslan askerlerimizin süngülerine istinad etmektedir…

Heyhat ki; mağbut cihan şirler senelerden beri mel'un bir idare-i müstebidenin en hun-alud-u siham zalim kahrına nişangâh-ı iktiham olmuşlar; elbisesizlik, parasızlık hâsılı mahrumiyetin en tahammüll-endaz olmalarına büyük bir sabr-ı merdane ile katlanmışlardır. Zaman-ı idare-i mekruhede re's-i umurda bulunan deniler, hainler, hırsızlar her ne buldularsa çaldılar…

…Ah Hainler! Hazine-i devlette, bu hak-i pak-ı mukaddesin müdafaa-i satveti muhafaza-i şevketi uğurunda evlat ve ailelerinden mehcur dağ başlarında, şehirlerden uzak kalelerde düşmana sine-güşa-yı metanet olan asker kardeşlerimizin tehvin-i ihtiyacatına kâfi olacak derecede para değil bir akçe bırakmadılar. Soğuklar başladı. Herkes sobalı odalarda, mangal başlarında otururken şu rahatımızı temin için asker kardeşlerimiz belki de paltosuz olarak elde silah hudut boyunda bütün müşkülat-ı tabiye rağmen bizi bekliyorlar. Biz sıcak yataklarımızda heva-i sükûn iken onlar elde silah sabahlara kadar leylin o sevad-ı indihaş-ı kesifinde o şehirlerden uzak yerlerde nöbet bekliyorlar…"[214]

Gazetelerle yaratılmaya çalışılan farkındalık hemen karşılık bulmuş ve *İttihad* bu konudaki duyarlılığından dolayı halka övgülerde bulunmuştur.

"*İzhar-ı hamiyette yekdiğeriyle müsabakaya girişen bu efrad-ı millet asker kardeşlerimize peyderpey hediye-i şitaiye irsaliyle ifa ve hamiyet-i şükran etmektedirler. Meydan-ı vegada her biri bir şir-i jiyan olan Osmanlılar, askerliği mahiyette, ulvi cenap ve hamiyette de milel-i saireden geri kalmadıklarını fevc-a fevc göndermekte oldukları hediyelerle ispat ediyorlar. Vatan uğrunda güle güle canını fedaya amade olan Osmanlılar, tabiidir ki mal gibi nazarlarında pek değersiz olan bir şeyi esirgemezler.*"[215]

[214] *İttihad*, No. 37, 11 Teşrin-i Sani 1324 (24 Kasım 1908), Salı, s. 1.
[215] *İttihad*, No. 55, 3 Kanun-u Evvel 1324 (16 Aralık 1908), Çarşamba, s. 3.

Askere kışlık giyecek temini sadece gazete duyuruları ile değil sırf bu olay için kurulan komisyon vasıtasıyla da yapılmıştır. Örneğin Selanik'ten yapılan bir yardım İzmir'deki komisyona ulaştırılmıştır.

"*Selanik'te münteşir La Epoka gazetesinin 1745 numaralı ve fi 9 Kanun-u Evvel 1908 tarihli nüshasından aynen tercüme:*

Asakir-i Osmanîye'ye hediye-i şitaiye tedariki zımnında teşkil eden komisyon-u mahsusa atide birkaç satırı bize tebliğ etmiştir:

Ve her vesileden bila-istifade gösterdikleri suhulet ve muavenetleriyle şehr'et-şiar zevattan G.A. Arara mahdumları ve şürekâsı efendiler askerimiz için hediye-i şitaiye olmak üzere 10.000 mintan ve 10.000 gömlek masarif-i imaliyesini kendileri deruhte etmiş olduklarını komisyonumuza letafeten ihbar etmişlerdir. Mûmaileyhima G.A. Arara mahdumları ve şürekâsının bütün Osmanlılar nezdinde pek büyük hüsn-ü tesire mazhar olan şu hareket alicenabanelerine karşı teşekkürat-ı alişanemizi takdim etmeyi vecibeden addeyleriz.

Komisyon-u Mahsus"[216]

Gazeteye yansıyan başka bir haberden de anlaşılacağı üzere komisyon dışında belediye de yardım toplamaktaydı.

"*Muhtaran vasıtasıyla mahallattan toplattırılmakta olan hediye-i şitaiyenin bu hafta Perşembe gününe kadar sevki mukarrer olduğundan belediyece umum mahallat muhtaranı celp ettirilerek hemen mahallattan toplanacak olan elbise ve eşya-yı sairenin nihayet Salı gününe kadar Daire-i Belediye'ye teslim edilmesi için tenbihat-ı lâzıme icra edildiği müstahbirdir.*"[217]

İttihad gazetesi İzmir'de çıkan bir gazete olduğu için sadece İzmir ve çevresinden toplanıp komisyona ulaştırılan yardımların haberlerine yer vermiştir. Dikili, Aydın, Muğla gibi yerlerden derlenen haberler şu şekilde aktarılmıştır:

İzmir:

"*İzmir'de İnâs Terakki Mektebi muallimesi Makbule Hanım'ın delaletiyle talebat hanımlardan dercedilen iane ile sekiz adet don ve sekiz adet gömlek imal ettirilip gönderildiği komisyon mahsusundan alınan defterde bildirilmiş olduğundan mûmaileyhanın işbu delalet ve hissiyat-ı şevkat-kâraneleri ma'et-takdir ilan eder ve*

[216] *İttihad*, No. 59, 9 Kanun-u Evvel 1324 (22 Aralık 1908), Salı, s. 3.
[217] *İttihad*, No. 72, 28 Kanun-u Evvel 1324 (10 Ocak 1909), Pazar, s. 3.

sair hanımlarımızın da bu babdaki hamiyet ve asar-ı merhamet ve şefkatlerini bekleriz."[218]

Dikili:

"*Asakir-i Osmanîye'ye hediye-i şitaiye olarak takdim edilmek üzere muhderat-ı İslamiye tarafından bil-hiss-i hamiyetle tertip edilen zirde muharrer eşya Dikili liman reisi Osman Efendi tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir heyet-i muhteremesine gönderilmiş ve cemiyet-i muhtereme tarafından da zir-i himayesinde bulunan komisyon mahsusuna teslim edilmiştir.*

Adet

34 Pamuklu Mintan

40 Gömlek

42 Don

37 Çorap"[219]

Aydın ve Muğla:

"*Hediye-i şitaiye komisyonu reisi Aydın vilayeti naibi faziletli Aziz Efendi Hazretleri tarafından aldığımız tezkeredir:*

Vatanın en muazzez ve muhteremi olan asker evladımızın Rumeli'de bulunan kısmı için Aydın vilayeti hamiyyet-mendan ahalisinin hediyeleri olan beş yüz adet yüzlük mecidi altınıyla yirmi iki donun eşya-i mütenevvia ikinci ve üçüncü ordu kumandanlıklarına münasafeten teslim olunmak üzere oraya memur-u mahsusa tevdian yola çıkarılmıştır. Hacı Davut Efendi'nin hediye-i şitaiye ile onları mahaline isale memur zevat için ücret almamak suretiyle gösterdiği müessir hamiyetperveri şayeste-i takdir-i şükrandır."

*

"*Muğla'ya tabi' Ula nahiyesinden hediye-i şitaiye olmak üzere komisyon mahsusuna sekiz Osmanlı lirası gönderilmiştir.*"[220]

İttihad gazetesi bu haberler dışında halkın gönderdiği ayni ve nakdi yardımların yazılı olduğu cetveller yayımlamış ve bu gibi cetvellerin kendilerine geldikçe eksiksiz bir biçimde yayımlamaya devam edeceğini de beyan etmiştir.[221]

---

[218] *İttihad*, No. 65, 16 Kanun-u Evvel 1324 (29 Aralık 1908), Salı, s. 4.
[219] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, s. 3.
[220] *İttihad*, No. 94, 23 Kanun-u Sani 1324 (5 Şubat 1909), Cuma, s. 4.
[221] Bir cetvel örneği için bkz. *İttihad*, No. 90, 18 Kanun-u Sani 1324 (31 Ocak 1909), Pazar, ss. 5-6.

Bulgaristan'ın bağımsızlığı Osmanlı Devleti'nde büyük tepkilere neden olmuştu ancak asıl tepkiyi ve bu tepki sonucundaki zararı Avusturya ve Macaristan görmüştü. Bu bağlamda ilhakın ilan edilmesine kadar gelen süreç ve sonrasında gerçekleşen gelişmeler bu meselenin gerçekten de gündemi diğer konulardan daha çok meşgul ettiğini açıkça göstermiştir.

Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakının 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın maddelerine dayandığından bahsetmiştik. 6 Ekim 1908'de gerçekleşen bu ilhak aslında Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek üzerinde 1878'de giriştiği planın son adımıydı.

Balkan Yarımadası'nın batı toprakları üzerinde hâkimiyet kurma amacında olan Avusturya ve Macaristan 1878'de Berlin Antlaşması'nın 25. maddesinden yararlanarak Bosna-Hersek'i işgal etti ve Osmanlı Devleti yönetimine sadece Novi Pazar (Yenipazar) sancağı, Avusturya ve Macaristan'ın burada askeri ve ticari faaliyetlerini devam ettirebilmesi şartıyla, bırakıldı.[222]

Hırvatistan'da konuşlandırılmış olan General Josip Filipoviç komutasındaki 13. Hırvat Kolordu tümenleri tarafından gerçekleştirilen işgal sonrası Bosna-Hersek topraklarının Avusturya ve Macaristan ikili yönetiminden herhangi birine katılması bu ikili yönetimin tarafları arasındaki dengeyi sarsabilecek bir sonuç doğurabilirdi. Nitekim Macaristan tarafı Bosna-Hersek'in Hırvatistan'a bağlanması konusunda kesin bir tavır takınmaktaydı.[223]

Bu konudaki orta yol Bosna-Hersek'te imparatorun yerini ordunun başkomutanının, sivil yönetimde de güçlü bir valiyle temsil edilen ikili yönetimin ortak Maliye Bakanı (Benjamin von Kallay)'nın olacağı bir sitem ile bulunmuş oldu. Diğer bir taraftan Osmanlı Devleti'nin yönetim kısımları olan sancak ve nahiyeler korunurken, ekonomik-sosyal düzene de pek karışılmadı ancak bu işgal yine de Bosna-Hersek'in hukuki durumunda bir belirsizliğe neden oldu.[224]

Bosna-Hersek yabancı idaresi altındaydı ancak hukuken Osmanlı toprağıydı, burada bir anayasa ve halkı temsil eden bir meclis de yoktu. Meşrutiyetin ilanıyla

---

[222] Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 151.
[223] Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi-20. Yüzyıl**, Cilt:2, 3. Baskı, çev. Zehra Savan, Küre Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 62-63.
[224] Georges Castellan, **Balkanların Tarihi (14.-20. Yüzyıl)**, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 362.

birlikte bölgenin Osmanlı Devleti'ne yeniden ve daha fazla yakınlaşma ihtimali vardı ve bu durum Avusturya ve Macaristan hükümeti için kabul edilemez bir gelişme olurdu. Bu yüzden Avusturya ve Macaristan, kendi anayasalarının geçerli olmadığı Bosna-Hersek'e yeni bir statü vermek yani oraya anayasa götürmek gerekçesiyle burayı ilhak edecek ve böylece Osmanlı meşruiyeti önemini kaybederken, Bosna-Hersek'in Avusturya ve Macaristan'a ait olduğu fikri perçinlenecekti.[225]

Avusturya hükümeti ilhakı Osmanlı hükümetine bir nota vererek şöyle duyurmuştur:

"*Avusturya hükümeti Berlin Antlaşması ile yönetimi kendisine bırakılmış olan Bosna-Hersek'i Osmanlı Devleti'nin de çıkarına uygun olarak topraklarına katmıştır. Bu memleketlerde düzen sağlamış, reform yapmış ve halkı memnun etmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğuna karşı çıkabilecek tehlikeleri de önlemiştir. Avusturya hükümeti Bosna-Hersek halkına bir meşrutiyet idaresinin getirebileceği hakları da sağlamayı kararlaştırmıştır. Avusturya hükümeti kendi topraklarına Bosna-Hersek'i katmakla beraber Osmanlı Devleti hakkında iyi niyetlerinin bir kanıtı olarak 1879 Antlaşması ile asker bulundurmakta olduğu Yenipazar Sancağı'ndan askerini çekmeyi de uygun bulmuştur.*"[226]

Osmanlı Devleti'nde halkın ilhaka tepkisi daha ilk günlerde protesto gösterileri şeklinde ortaya çıkmıştı. Bir İzmir gazetesi olan *İttihad*, Beyoğlu'nda yapılan bu gösterileri "*Payitaht'ta Nümayişler*" başlıklı haberle duyurmuş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

"*Bulgaristan'ın ilan-ı istiklâli ve Avusturya tarafından Bosna-Hersek kıta'sının zemime-i memalik edilmesi umum Osmanlılarda bir hiss-i amik tesir husule getirmiştir. Bu tesiratın sevkiyledir ki payitahtta ve sair vilayetlerde nümayişler icra edilmektedir.*

Bu kabilden olarak geçen Salı gecesi İstanbul ahalisinden bir cem'-i gafir Beyoğlu'na geçerek İngiltere, Fransa, Rusya sefarethaneleri önünde devletimiz hakkında ibraz ettikleri asar-ı hayr-hahaneden dolayı minnet-dârâne nümayişler icra eylemişlerdir. Çarşamba günü dahi Türk, Rum, Ermeni vatandaşlarımızdan binlerce halk Harbiye Nezareti meydanına toplanarak heyet-i vükelamıza umum Osmanlıların

[225] Mehmet Yılmazata, **Savaşa Giden Yol-1908 Bosna-Hersek'in İlhakı**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 125.
[226] Karal, (İkinci Meşrutiyet), s. 219.

itimadı olduğuna dair nutuklar irad eylemişlerdir. Buna tesadüfen orada bulunan Dâhiliye Nazırı Hakkı Beyefendi cevap vermiş ve teşekkür etmiştir."[227]

Mitingler halkın tepkisiydi. Osmanlı Devleti ise resmi olarak tepkisini ilhaka ve Avusturya hükümetince verilen notaya karşılık bir protesto metni hazırlayarak göstermiştir. Bu metin basınla da paylaşılmış ve halk bu yolla bilgilendirilmiştir. *İttihad* protesto metnini olduğu gibi aktarmıştır.

"*Bosna Hersek'in İlhakına Karşı Avusturya Hükümeti'ne Verilen Protestoname*

Avusturya sefiri hükümet-i matbuasından aldığı notayı tebliğ etti. Hükümet-i Seniyye bu notada serdedilen efkârı, kemal-i ciddiyetle tedkik etmiştir. Devletin bu hususta ki fikri Avusturya hükümetinin tarz-ı telakkisine tevafuk edemez.

Filhakika şimdiye kadar Bosna-Hersek'te cari olan usul-ü idare, Berlin muahedesinin 55'inci maddesi ve 1876'da imza edilen Dersaadet ahitnamesiyle tayin edilmiş idi. Şu muahedat-ı beyn'et-devliye Avusturya ve Macaristan hükümetinin tarz-ı işgal ve hukuk-u hükümraniyesini tamamiyle tayin ve tahdit eyliyor. Memleketin sahib-i hakikisi olan Devlet-i Âliyye ile vazi'-imza sair devletlerin reyi istifsar olunmadıkça salif'üz-zikr muahedatın bir maddesi dahi tağyir edilemez.

Binaenaleyh Hükümet-i Seniyye muahedat-ı beyne'd-düvel ile taht-ı zamane alınmış olan hukukunu muhafaza eder. Ve onları keyfi olarak nekz eden Avusturya hükümetini protesto eyler."[228]

Osmanlı Devleti'nin Berlin Antlaşması'na imza atan devletler nezdinde protesto ettiği ilhak Avrupa devletlerinin de tepkisini çekmişti. Önce İngiltere'nin ilhakı tanımayacağını bildirmiş ve daha sonra Fransa ve Rusya da aynı yönde karar almıştı.[229]

Gösteri ve mitingler olayın sıcaklığıyla ortaya çıkan ilk tepkilerdi ama toplumun esas reaksiyonu, bizim de üzerinde durduğumuz ve konumuzu esas olarak teşkil eden boykot ya da dönemin diliyle boykotaj olacaktı.

Basın ile yapılan çağrı ile başlayan boykotla birlikte her yerde gösteriler, engellemeler ortaya çıkmıştı. Tüccarlar kurdukları heyet ile Avusturya gemilerine

[227] *İttihad*, No. 3, 28 Eylül 1324 (11 Ekim 1908), Pazar, s. 4.
[228] *İttihad*, No. 6, 1 Teşrin-i Evvel 1324 (14 Ekim 1908), Çarşamba, s. 2.
[229] Mehmet Emin Elmacı, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Güç Olarak Boykotun Siyasete Yansıması: 1908 Avusturya Boykotajı Örneği", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:3, Sayı:6, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, ss. 90, 93.

mal yükleyip indirmemeye, hamallar ve mavnacılar da greve gitmeye başlamıştı. Bu durum her ne kadar Avusturya'dan mal getiren bütün tüccarları olumsuz olarak etkilese de Osmanlı ülkesindeki vatansever duygulara temas etmesi ve anasır arasındaki birlik bağlarını güçlendirmesi açısından önemli bir hareketti.[230]

Bu etkenlerle birlikte boykotun ülkenin her yerine hızlıca yayıldığını görmekteyiz. Örneğin *İttihad,* Trabzon'daki bir tepkiyi sayfalarına taşımış ve gösterilen bu duruş için teşekkür etmiştir.

"*Trabzon vilayeti, Muhabbet-i Milliye Ticaret Komisyonu'nun şayana takdir bir kararı:*

Avusturya ve Macaristan hükümetinin Berlin Ahidnamesi ahkâmını ihlâl etmek suretiyle hukuk-u hükümranımıza vukua getirilmiş olan tecavüz-ü hukuk-u şeknane alel-husus vatanımızın hissiyat-ı iktisadi ve ticarisine bahs-ı terakki etmek şanından bulunan meşrutiyet-i idareye bir darbe kasdını mutazammın bulunmuş olduğundan vicdan-ı milliyemiz cerihadâr olmuştur. Binaenaleyh hamiyet ve fedakârlık Osmanlıların hasail-i ulviyetinden olmak ve vazife-i vataniyeye saik bulunmak cihetiyle cümlemiz Nemçe emtia ve eşyasını alamamaya ve evvelce verilmiş olan siparişatı feshetmek ve Nemçe vapurlarına gerek yolcu ve gerek emtia-i tüccariye nakil ve sevk edilmemesine namus-u milliyemiz namına bilittifak ahd-ı payan ettiğimizi bütün vatandaşlarımıza arz ile hissiyatımıza iştiraklarını temenni eyleriz.

-İttihad-

Var olun ey necib Osmanlı Milleti!

İşte müttehiden takip edeceğimiz tarik-i selim budur. Bundan sonra düşmanlarımıza karşı derece-i nihayette sebat edelim. Düşmanlarımız da anlasınlar ki düşmanlığımız kıymetlidir. Nemçe emtiasını mübayaa ve vapurlarıyla yolcu ve eşya nakletmemek üzere beyitlerinde hâsıl olan ittifakın beyanını meş'ur Trabzon ahalisi namına Cemiyet-i Milliye-i Ticaret Komisyonu tarafından keşide edilen 29 Eylül sene 324 tarihli telgrafname sureti aynen naklettirilmiş olmağla gazete keza dercen ilanı mütemmimedir.

30 Eylül 324"[231]

---

[230] Palmira Brummett, **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, çev. Ayşen Anadol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 284.
[231] *İttihad*, No. 6, 1 Teşrin-i Evvel 1324 (14 Ekim 1908), Çarşamba, s. 2.

Afyonkarahisar (Karahisar-ı Sahib)'dan ise *İttihad* gazetesine gönderilen bir mektupta vatan ve millete karşı yapılan bu saldırıya boykotun en iyi cevap olduğu söylenmiştir. Bu mektupta dikkati çeken bir başka önemli husus ise mektupta Ermeni vatandaşların da imzasının bulunuyor olmasıdır:

"*Vatan ve milletimizin selamet ve müdafaa ve muhafaza-i hissiyatı için "Boykotaj" Harb-i İktisadi, harb-i ticari, harb-i medeniye vatan ve milletimizin hukukuna tacavüz ve hissiyatını ihlale tasdi'ye cüret ve teşebbüs eden hükümet ve akvamın emtiasına karşı icraya cümleten ahd-u misak eyledik. İşte bu günden itibaren millet ve hükümetimizin dâhilde olan meşguliyetinden bil'istifade ahd-şikane hal ve harekette bulunan Avusturya ve Macaristan ve Bulgaristan emtiasını katiyen almayacağımızı ve içimizde alan ve satan olursa onlara karşı aynı harbi açacağımızı beyan ile imza eyleriz.*

İslâm ve Ermeni Mu'teberanından

Yirmi yedi zatın imza ve mühürlerini havidir."[232]

Anadolu coğrafyası dışında Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakına en sert tepkiyi Sırplar vermiştir çünkü Sırplar, Bosna-Hersek'i doğal yayılma alanları ve buranın ilhakını da Balkan ulusçuluk hareketine indirilen ağır bir darbe girişimi olarak görmekteydiler.[233]

Sırpların bu durum karşısındaki tutumları *İttihad*'ın bir Sırp gazetesinden aktardıklarından açıkça anlaşılmaktaydı. Haber Sırpların milliyetçilik duygularının bu olay karşısında aşırı bir şekilde ortaya çıktığını göstermekteydi.

"*Sırp gazeteleri Avusturya'ya karşı şiddetli bir lisan kullanıyorlar. Boykotaja müteallik bir Sırp gazetesinin yazdığı bervech-i ati bir iki fıkrayı tercüme ediyoruz:*

"Bütün vatan kardeşlerimiz bugün Avusturya'nın hareketine mukabil harbe amadedirler. Biz bu muharebeyi laf ile değil, kanımız pahasıyla kazanacağız. Vakit azalmıştır. Son derecede mükemmel bir halde harbe hazırlanmalıyız vatanperver Sırplılar."

"Biz muharebeyi yalnız kanımızı dökmekle kazanmaya çalışmayalım. Düşmanımızı her surette düçar-ı mağlubiyet etmek için her türlü çarelere teşebbüs edelim ki o da pişimani ile kafasını yerlere vursun. Bu suretle yaptığı işin vahametini anlasın. O da şu suretle olur: Türkiye'de her tarafta ticaret boykotajına başladılar ve

[232] *İttihad*, No. 28, 1 Teşrin-i Sani 1324 (14 Kasım 1908), Cumartesi, s. 3.
[233] Oral Sander, **Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e**, 18. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 321.

daima sebat etmek fikri tamim ediyor. Biz de dostlarımızla birleşelim. Boykotaja başlayalım. Bu suretle balkan hadisesini çıkaran Avusturya kaybetsin. Bu babda kardeşlerimizin esbab-ı istirahatlarının istikmâli için teklifte bulunalım."demişlerdir."[234]

Sırpların bu konudaki faaliyetlerini sürekli sayfalarına taşımıştır. O haberlerden biri de "*Sırp Kadınlarının Nümayişi*" başlığıyla aktarılmıştır.

"*Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakını protesto etmek üzere Belgrad kadınları tarafından yapılan miting, Milli Tiyatro önünde icra edildi. Havanın fenalığına rağmen oraya on bin kişilik bir kalabalık toplanmış idi. Umum tarafından ittihaz edilen karar üzerine Sırp ahalisi Avusturya ve Almanya emtiasına karşı boykotaj yapmaya davet edildi. Ba'de, Sırpların Avusturya'nın hareket-i behicesine karşı olan protestolarının teyit edilmesi için Fransa, Rusya ve Romanya kadınlarına bir muhtıra gönderildi. Nihayet miktarları yirmi bine baliğ olan nümayişçiler Rusya, Fransa ve Türkiye sefarethaneleriyle Saray Kralı, veliaht ve Voyvoda Bukoviç'in haneleri önüne giderek fevkalade şevk ile alkışlarda bulunmuşlardır.*"[235]

Avusturya'ya karşı en ağır girişim ilhaka uğrayan Bosnalılar tarafından yapılmış ve Avusturya askerleri Bosnalı çetelerce öldürülmüştür.

"*Bosnalılar dinamitle Avusturya kışlasını ber-heva etiler.*

170 Avusturya askeri telef oldu.

Teşrin-i Sani Efrencinin altıncı günü akşamı Bosnalılardan mürekkeb bir çete geceleyin Kuniçe'de kâin bir Avusturya askeri kışlasını dinamitle berhava etmiştir. Kâfesi de Avusturya'nın Alman ırkına mensup olmak üzere 170 asker telef olmuştur. Bu vakıa-i mühimeye karşı Avusturya gazeteleri ihtiyar-ı sükût ediyorlar."[236]

Boykot ilk önce İstanbul, Selanik, Suriye ve İzmir gibi limanlarda başlamıştı ki bu ticaretin büyük oranda gemilerle yapılmasından kaynaklanıyordu. Sadece ticari mallar değil posta dağıtımı da gemiler kullanılarak yapılan bir faaliyetti.

Osmanlı Devleti'nin karasularında postaların dağıtımındaki yetersizlik nedeniyle birçok yabancı şirketin bu işe el attığını görmekteyiz. O şirketlerden biri de

[234] *İttihad*, No. 14, 11 Teşrin-i Evvel 1324 (24 Ekim 1908), Cumartesi, s. 3.
[235] *İttihad*, No. 18, 20 Teşrin-i Evvel 1324 (2 Kasım 1908), Pazartesi, s. 4.
[236] *İttihad*, No. 28, 1 Teşrin-i Sani 1324 (14 Kasım 1908), Cumartesi, s. 4.

Avusturyalıların "Lloyd" şirketidir.[237] İlk posta imtiyazını almış olan Avusturya, Lloyd vapurları ile en düzenli posta işini yapmaktaydı. Vapurlar her Salı, Cumartesi ve on beş günde bir de her Perşembe Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her limanına seferler düzenlemekteydi.[238]

Ekonomik olarak kazançlı bir iş olan posta dağıtımı da boykotun şiddetinden nasibini almış ve doğal olarak Avusturya'ya büyük zararlara mal olmuştur. *İttihad* gazetesinde bu durum betimlenirken bir taraftan da tüccarlara izlemeleri gereken yollar hatırlatılmıştır.

"*Avusturya vapurları limanlarımıza bir sandık bile çıkaramıyor, "Lloyd" her hafta Selanik'e barid bir selam verip gitmeye mecbur olur. Avusturya postahaneleriyle vuku bulan mevaridat da munkatı' olmuş gibidir.*

Yalnız muhterem ve hamiyetli tüccarımızın mühim bir noktaya nazar-ı dikkatlerini celbetmek isteriz. Tüccardan bazı zevatın Almanya'dan getirdikleri kolileri Avusturya postası naklediyormuş. Bu hâl hem boykotajın şiddet-i tesirine iras-ı halel eder hem de bazı suistimalata müsait bir zamin olur. Bunun için tüccarımız Almanya'dan küçük hacimde getirecekleri eşya paketlerini Zemun, Belgrad, Zibefçe tarikiyle ve Osmanlı postasıyla celbetmeli, büyük hacimdeki koliler için Hamburg tarikini ihtiyar etmelidir.

Boykotaj Avusturya'da ticaret ilmine müthiş darbeler vurmuş, Avusturya fabrikalarının çoğu mecbur iflas olmuştur. Avusturya'da müthiş bir buhran hükümfermadır. Yalnız şeker fabrikalarının hisse senedatının 430 florinden 110 florine tenzil edildiğini söylemek bu babdaki ifadatın sahtına bir delil-i bahr teşkil eder. Biz bu Harb-i İktisadi'de devam ettikçe Avusturya en büyük ve mu'lem harbin mucip olacağı tesirattan daha müthiş darbelerle ezileceğine hiç şüphe etmemelidir.

Yaşasın Boykotaj!"[239]

Her yönden ekonomik açıdan darbe üstüne darbe yiyen Avusturya ve Macaristan hükümeti bu sefer de boykotajın önlenemeyerek genişlemesi nedeniyle

[237] Tanju Demir, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:17, Sayı:17, OTAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 285.
[238] A. Nedim Atilla, **İzmir Posta Tarihi (1841-2001)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, s. 45.
[239] *İttihad*, No. 35, 9 Teşrin-i Sani 1324 (22 Kasım 1908), Pazar, s. 4.

zor duruma düşmüştür. İkili hükümetin ortağı Macarların bu durum nedeniyle basın üzerinden Avusturya'yı eleştirmeye başladıkları görülmektedir.

"*Bosna-Hersek'in ilhakı üzerine memalik-i Osmanîye'de olduğu gibi Sırbistan, Karadağ ve Romanya'da dahi Avusturya ve Macaristan emtiasına boykotaj yapılmakta ve bu suretle Macaristan ticaretine büyük darbeler vurulmakta olduğundan bütün Macar matbuatı Bosna-Hersek'in ilhakı aleyhinde şiddetle idare-i kelam etmekte ve şarkta, bilhassa Türkiye'de Avusturya mallarına karşı boykota devam ederse müthiş bir buhran-ı iktisadinin önünü almak için Avusturya'nın her türlü metalibi tervice mecbur kalacağı beyan eylemektedir.*"[240]

Sırbistan, Karadağ ve Romanya'ya ek olarak gazetede çıkan başka bir haberde Yanya gibi önemli bir limanda daha boykotajın başladığı ve hatta burada yürütülecek olan boykotajın bir "Boykotaj Cemiyeti" eliyle olacağı anlaşılmaktaydı.

"*Yanya'da Avusturya emtiası aleyhinde Harb-i İktisadi ilan edilmiştir. Cemiyet, umum tüccarları davet ederek Avusturya'dan ba'dema eşya getirmemelerini kendilerine tavsiye etmiştir. Cemiyet, tüccara rüsumat idaresinde icra-yı tedkikat için hafiyen memurlar bulunduracağını da anlatmıştır.*"[241]

"*Ahval-i Ticariye*" başlıklı başka bir haber ise Avusturya için çok önemli bir ticaret merkezi olan Selanik'in boykota yaklaşımı ile ilgiliydi.

"*Selanik'te boykotaj Avusturya emtiası üzerinde mucib-i endişe olacak surette ilerlemiştir. Selanik'te pek mühim olan Avusturya ticareti şimdi son derece bir akamet içinde bulunuyor. Evvelce Avusturya tüccarları bulunan mahallere şimdi diğer ecnebi rakip tüccarlar yerleşmiştir. Alman ticaret-i seyyar memurları Avusturya emtiasına memasil ucuz fiyatlarla mal satmakta büyük bir faaliyet ibraz etmektedirler. Yerli tüccaran Rusya ve Romanya'dan aldıkları unlar ile Rusya'dan gelen şekerler hem iyilikçe ve hem de fiyatça Avusturya'nın aynı emtiasına muadil olduğunu görmektedirler. Velhasıl, boykotajın fiilen Avusturya'da büyük bir iğtişaş-ı ticari meydana getirdiği görülüyor.*"[242]

Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Macaristan'a karşı uyguladığı boykotun en önemli silahlarından birinin basın olduğundan bahsetmiştik ama basının dışında uygulama safhasında boykotun sürekliliğini ve yıpratıcılığını sağlayanlar hamallar

[240] *İttihad*, No. 40, 15 Teşrin-i Sani 1324 (28 Kasım 1908), Cumartesi, s. 3.
[241] *İttihad*, No. 45, 21 Teşrin-i Sani 1324 (4 Aralık 1908), Cuma, s. 3.
[242] *İttihad*, No. 48, 25 Teşrin-i Sani 1324 (8 Aralık 1908), Salı, s. 2.

olmuştur. Hamallar için boykotun uygulanmasında sahadaki en büyük silahtırlar diyebiliriz ki zaten boykotun şiddetlenmesi de yine hamallar sayesinde olmuştur. Aynı zamanda hamalların bu tutumu Avusturya ve Macaristan hükümetinin Osmanlı Devleti ile boykotun artık bitirilmesi konusunda iletişime geçmesine de vesile olmuştur.

İttihad gazetesi de hamalların bu tutumunu her zaman destekleyen bir anlayış içinde olduğunu yazılarında göstermiştir.

"*Hamalların Avusturya emtiasını vapurlara tahmil veya dışarıya ihrac etmemek için ilan ettikleri Harb-i İktisadi'de gösterdikleri sebat Avusturya sefirinin sadrazamla bir mülakatını mucib olarak bu mülakatta sefir tebligat-ı şedidesini tekrar ettiğini Matin gazetesi yazıyor. Avusturya ve Macaristan'ın bu hallere tahammül edemeyeceğini sefir açıktan açığa söylemiş ve İstanbul'dan Viyana'ya hareketinin esbabını izah eylemiştir. Bu müfarakatın sebebi boykotaj olup sefir Viyana'ya Baron Darnital ile bunun hakkında müzakere için gideceğini beyan etmiş ve Bâb-ı Âli buna çâre-sâz oluncaya kadar avdet etmeyeceğini zımnen anlatmıştır.*

-Hamallar fikirlerinde sâbit-kademdirler-

Türkiye ile Avusturya arasındaki gerginlik hiç şüphesiz ciddi bir şekil almak üzeredir. Avusturya sefirinin gayr-i mahdut bir zaman için Viyana'ya azimeti keyfiyeti de -ki zannolunduğuna göre hemen muhakkaktır- iki devlet arasındaki münasebetin tamamen inkıta' edeceğini gösterir.

Birkaç gün evvel sadrazam boykotaj hakkında müzakere için hamalbaşılarını celb-i davet ettiğinde merkuman, Avusturya hükümeti tebdil-i tavır ve hareket etmediği takdirde milletin ona karşı kendini müdafaa için teşebbüs ettiği bu Harb-i İktisadi'den hiçbir vechile sarf-ı nazar edemeyeceklerini kemâl-i ihtiram ve fakat ciddiyet ve katiyetle beyan etmişlerdir.

-İttihad-

Yaşasın İstanbul hamalları!"[243]

Boykotajın artan şiddeti hem Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde hem de yine Balkan coğrafyasında meydana gelen olaylarla kendini göstermiş ve bu olaylar gazetede ayrıntılarıyla anlatılmıştır.

[243] *İttihad*, No. 48, 25 Teşrin-i Sani 1324 (8 Aralık 1908), Salı, s. 2.

"*İstanbul'dan 13 Kanun-u Evvel tarihiyle bildirildiğine göre boykotaj pek ziyade ilerlemiş ve bazı mahallerde ibraz-ı şiddet ve cebr dahi edilmekte bulunmuştur. Selanik karibinde Krivolak'ta bir tüccara ait olan Avusturya şeker çuvallarını erbab-ı nümayiş yakıp mahvetmişlerdir. Trabzon'da Avusturya'dan gelen mantarlar yakıldığı gibi Edirne'de de bir Avusturya mağazasına çıkarılacak emval men' edilmiş. Avusturya ve Macaristan sefareti bu hadisata müteallik bir takrir-i şifahi ita eylemiştir.*"[244]

Boykotun genişlemesi ve şiddetlenmesi gelişmeleri yaşanırken Avusturya savaş seçeneğini de ima etmeye başlamıştır. Avusturya sefiri Pallaviçini'nin daha önceden "*Avusturya ticaretinin müdafaası için evvelce irae etmiş olduğu tedabirin ittihazını Hükümet-i Osmanîye'den talep ediyoruz.*"[245] sözleriyle verdiği ültümatom üzerinden verilen savaş imasına karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir memuru ise; "*Biz, Avusturya'nın Hükümet-i Osmanîye'ye ilan-ı harb etmesinden korkmayız. Zaten biz, her türlü harb ihtimalatına karşı hazırlandık. Osmanlı ordusunun kıymet ve ehemmiyeti nazardan uzak tutulmamalıdır. Zaten İngiltere'den bizi her türlü mehalik-i hariciyeye karşı müdafaa edeceğine dair teminat-ı resmiye aldık.*" sözleriyle cevap vermiştir.[246]

Gerginliği arttıran bu açıklamalar ve boykotun genişlemesinin önüne geçilememesi Avusturya hükümetinin elçisini geri çağırmasına neden olmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin boykotun devamlılığı konusundaki kararlı duruşunun sonucu olarak meydana gelen bu gelişmeyi *İttihad* şu şekilde duyurmuştur:

"*İstanbul'dan alınan telgrafnameler mealine nazaran Avusturya emtiası aleyhinde ilan edilen Harb-i İktisadi gittikçe tevsi'-i daire etmektedir. Bu sebepten dolayı Avusturya'nın Dersaadet sefiri Pallaviçini bu hafta zarfında Dersaadet'i terk edecektir.*"[247]

Avusturya hükümetinin bu hamlesine karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin simge isimlerinden olan Ahmet Rıza Bey de boykotun bitirilmesiyle ilgili gelen taleple alakalı olarak şu ifadeleri kullanmış ve "*Biz Avusturya emvaline karşı Harb-i İktisadi ilan ettik. Buna devam etmek azim-i kat'iyesinde bulunuyoruz. Fakat*

[244] *İttihad*, No. 58, 7 Kanun-u Evvel 1324 (20 Aralık 1908), Pazar, s. 4.
[245] *İttihad*, No. 42, 18 Teşrin-i Sani 1324 (1 Aralık 1908), Salı, s. 3.
[246] *İttihad*, No. 48, 25 Teşrin-i Sani 1324 (8 Aralık 1908), Salı, s. 3.
[247] *İttihad*, No. 52, 29 Teşrin-i Sani 1324 (12 Aralık 1908), Cumartesi, s. 3.

Avusturya'da buhran çıkacakmış, bunu düşünmek bizim vazifemiz değildir. Biz hukukumuzu müdafaa ediyoruz. İhtilaf çıkaran biz değiliz. Onun için bize hiçbir mes'uliyet tertip etmez. Bu işi neticelendirmek zahmeti mütecavize aittir.

Avusturya yedd-i emanetine tevdi olunan iki eyaleti gasbetmekle hukuk-u mücerrede-i tab'iyeyi ihlal etti. Bu taarruzla Avusturya, Türkiye'nin istihsal ettiği Kanun-i Esasi'yi tehlikeye ilka, Avrupa'da asayiş-i umumiyeyi ihlal, âlem-i medeniyeti zir u zir etmek istedi. Avusturya'nın bütün amal ve mesaisi Türkiye'yi mahvetmekten ibaret idi. Fakat muvaffak olamadı." diyerek cemiyetin fikrini en üst perdeden dile getirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin boykot konusundaki kararlı duruşu Avrupa gazetelerinin Batılı devletleri uyarmaya başlamalarına da neden olmuş ve *İttihad* gazetesi, *Ekspres* gazetesinden aldığı yazılardan birini Ahmet Rıza Bey'in söylediklerinin hemen ardına basarak boykot konusunda hem içerde hem de dışarıda benzer fikirlerin varlığına vurgu yapmıştır.

"*Türkiye'den başlayıp İran'a, Mısır'a, Hindintan'a ve bütün âlem-i İslâmiye'ye sirayet eden boykotaj Avrupa'ya medar-ı intibah olmalıdır. Boykotaj, İslâmların makam-ı hilafete olan merbutiyet-i kat'iyelerini isbat ediyor. Fransa, Rusya, İngiltere bundan ibaret-i beyn olmalıdır. Milyonlarca İslâm tebaalarıyla hoş geçinmek isterlerse Devlet-i Âliyye ile iyi geçinsinler. Zaten İngiltere'nin Devlet-i Âliyye'ye bu kadar uhuvvet ibraz etmesinin sebebi de budur.*" [248]

Avusturya ve Macaristan ile Osmanlı Devleti'nin arasındaki gerginliğin had safhaya ulaşmasına ve hızlıca genişleyerek bir sıcak savaş ihtimalinin konuşulmasına neden olan boykot süreci içerisinde her ne kadar ticaret malları önemli bir yeri teşkil ediyor olsa da fes boykotu ayrı bir öneme haizdi. Avusturya'nın ürettiği feslerin Osmanlılarca kullanılıp kullanılmaması ve fesin Osmanlı sosyo-kültürel yaşamındaki varlığının tartışılması ile Avusturya'yı ekonomik olarak büyük zararlara uğratacak potansiyele sahip olması fes boykotunun önemli bir nokta olduğunun kanıtıydı.

Fes, Osmanlı Devleti'ne ilk defa II. Mahmut zamanında (1827-1828) askerler için bir başlık olarak girmiştir. II. Meşrutiyet'te ise "Serpuş-u Milli" yani milli başlık olarak kabul edilmişse de boykot ile birlikte fes yerine keçe külah ve kalpaklar milli olarak kabul görmüş ve kullanılmaya başlanmıştır.[249]

[248] *İttihad*, No. 53, 30 Teşrin-i Sani 1324 (13 Aralık 1908), Pazar, s. 3.
[249] Mehmet Emin Elmacı, "Fes-Kalpak Mücadelesi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:42, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 28-30.

Boykotu başlatan, devam ettiren ve uygulayan güç olan Osmanlı kamuoyu, Avusturya'nın fes ticaretinden elde ettiği kazançların farkında olduğundan boykotu bu alanda ciddi bir şekilde sürdürmekte kararlıydı. *İttihad* ve başka gazetelerde yer almış halk görüşlerinde ise Avusturya, istibdat kadar çirkin ve tehlikeli görülerek aynı kefeye konulmuştu.

Kamuoyunun tutumu şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

"*…İstibdat başımıza püsküllü bir bela idi. Hamdolsun onu defettik. İkinci bela da bu Avusturya ticaretidir. Şimdi onun istilasından kurtulmak için püskülünü attık. Kıyafet-i milliyemizin en eski müttemimatından olan bu hürriyet feslerini giydik…*"

*

"*Avusturya'nın balkan cezиresinde oynadığı külah kapma ve kaydırma politikası bizi de külahlarımızı değiştirmeye mecbur etti. Biz, Avusturya feslerini başımızdan atmakla ittihat ve ittifakımızı alenen teyit etmiş oluruz. Göz, bu gibi tebdilat-ı iktisaiyeye pek çabuk alışır. Keçe külah giydiğimiz bir asır rüc'at değildir. Fes tarihine vakıf olanlar devr-i Mahmut Han Sani'den beri pek çok inkılâba uğradığını bilirler. Avusturya ta'disinden aldığımız ibreti Rumeli ve Anadolu'da on beş-yirmi bin amale işletmek suretiyle ispat edecek olursak ne mutlu bize.*"[250]

Doktor Şahap Sıtkı'nın yine *İttihad*'ta kaleme aldığı "*Osmanlılar İçin Serpuş Ne Olacak?*" adlı makalesindeki şu satırlar ise fes boykotu konusunda Osmanlı toplumunun ne kadar ciddi olduğunun başka bir örneğiydi.

"*…Üzerimizde taşımakta olduğumuz eşyanın cins-i nevi', menşei tedkik edildikçe en bülend bir mevkide taşıdığımız fesin yek nazarda Avusturya malı olduğunu ve bu hakaret ettikleri Osmanlıların lütufen iksa edegelmekte oldukları festen senevî yüz binlerce liralar çektikleri ve yine bu sayede binlerce ameleleri ta'yiş eden Avusturyalıların harekât-ı gayr-ı layıkasına mukabele edilmek üzere fesleri çıkarıp atmakta ve yine biraz kısaca olsa da keçe külah giymekte hamiyetli vatandaşlar kusur etmediler ve fi mâba'dda Avusturya fesi giymemeye ahd-u peyman ve bizim feslerimiz kifayet etmeyeceğinden keçe külah ve kalpaklarla idare-i maslahata karar verildi.*"[251]

[250] *İttihad*, No. 8, 4 Teşrin-i Evvel 1324 (17 Ekim 1908), Cumartesi, s. 3.
[251] *İttihad*, No. 14, 11 Teşrin-i Evvel 1324 (24 Ekim 1908), Cumartesi, ss. 2-3.

Boykotla beraber yerli malı başlıkların üretimini Hereke Fabrikası üstlenmişti. Bu durum elinde Avusturya fesi olan satıcıların hilekârlıklara başvurmasına neden oluyordu. *İttihad* gazetesi de sayfalarından Hereke Fabrikası'nın sorumlusuna bu konuda uyarılarda bulunmaktan geri durmuyordu.

"*Hereke Fabrikası Müdür-ü Mesulüne*

...Fesçilerden bazıları fabrikanızın damgalarını taklit ile Avusturya feslerini bila-perva Hereke damgasıyla ortaya sürdüklerinden fabrikanın muhafaza-i hukuku için müsebbiplerini derhal sahtekârlıkla ithama teşebbüs olunacak esbabın istikmalini tavsiye ederiz."[252]

Bu uyarıları dikkate alan Hereke Fabrikası, ürettiği malları, fiyatlarını, nasıl bir etikete sahip olduklarını ve hangi mağazalarda satıldıklarına dair listeyi gazetelere göndererek Avusturya feslerinin Hereke malı gibi taklit edilip satılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. *İttihad* gazetesi de bu ayrıntılı listeyi "*Hereke Fabrikası Ma'mûlâtı*"[253] başlığı altında yayımlamıştır.

Hereke fabrikasınca üretilen fesler dışında halk arasında kendiliğinden ortaya çıkan bir hareket sonucu çok çeşitli denemeler yapılmış ve beyaz keçe külahlar, beyaz fesler, arakıyye[254] gibi başlıklarla dolaşan insanlar bir karmaşa yaratmışlardı.[255]

İttihad durumu şu şekilde betimlemiştir:

"*Bugün sanki intizamsız bir karnaval halinde bulunuyoruz. Kıyafet bir olmadığı gibi, millet ve kavmiyetin yegâne alâmet-i farikası olan serpuşların da ne biri diğerine benziyor, ne de renkçe beynlerinde bir münasebet, bir intizam var…*"[256]

Oluşmuş olan bu karmaşa sadece başlıklarda değil fikirlerde de mevcuttu. Toplum, Avusturya'nın ürettiği fesleri başlarından atanlar ile yerli ve milli olduğunu söyleyip atmayanlar diye ikiye bölünmüştü. Boykot konusunda başından beri tutumu belli olan *İttihad* ise bu kişileri sert bir dille eleştirmekteydi.

"*Avusturyalılarla, Bulgaristan halkına karşı Harb-i İktisadi'nin tarih-i ilanından bugüne değin aradan bu kadar gün geçtiği halde birtakım ahalimiz hâlâ başlarındaki fesleri bile atmıyorlar ve birtakımları da bu fesler bizim serpuş-u*

[252] *İttihad*, No. 14, 11 Teşrin-i Evvel 1324 (24 Ekim 1908), Cumartesi, s. 4.
[253] Yayımlanan liste için bkz. *İttihad*, No. 18, 20 Teşrin-i Evvel 1324 (2 Kasım 1908), Pazartesi, s. 4.
[254] Genellikle Dervişlerin kullandığı, yünden yapılmış bir cins ince külah.
[255] Çetinkaya, s. 146.
[256] *İttihad*, No. 17, 19 Teşrin-i Evvel 1324 (1 Kasım 1908), Pazar, ss. 1-2.

millimizdir nasıl atalım fikir ve itikadını besliyorlar. İptida başlarındaki fesleri atmayan zevat-ı kirame diyecekler ki, "Biz Avusturya feslerini giymiyoruz, biz onları attık. Şimdi bizim giydiğimiz bizim mamulât-ı dâhiliyemizdendir ve esas maksat da başta Avusturya malı bulundurmamaktan ibarettir." Vakıa bu söz maksat itibariyle doğru bir söz olduğundan bir şey diyemeyiz lakin Harb-i İktisadi'de en adi bir taklidin bile su-i tesiri görüleceği cihetle bu nokta-i nazardan, velev ki bu fesler kendi mamulâtımızdan olsun bunları giymek şerait-i esasiyeye hiçbir vechile tevafuk edemez. Binaenaleyh bu meselede bir gün gelir de yine Osmanlılar bizim fesleri giymeye mecbur olur ve o zaman biz de istediğimiz gibi cebr-i mâfat ederiz fikrinde bulunan Avusturyalıların şu fikri zihinlerinden katiyen silmek ve bunca milyonlarla vücuda getirdikleri fabrikaları zir-u zir etmek için baştaki fesler velev ki mamulât-ı dâhiliyemizden olsun hemen baştan fırlatılarak Harb-i İktisadi'nin şerait-i esasiyesine rağbet göstermemiz lazım değil, elzemdir!"[257]

Toplumun başına takacağı başlık konusundaki hassasiyeti ile Avusturya'ya karşı tutumunun sertliği fes boykotunun yayılmasını hızlandırmış, hatta devlet memurlarının bile başlıklarının değiştirilmesine neden olmuştur. Gazeteye yansıyan bazı haberlerde değiştirilecek olan polis başlıkları şu şekilde anlatılmıştır:

"*Polisler için muktezi iki bin adet kül rengi kalpağın tüccar-ı Osmaniye tarafından bir hizmet-i müftehire olmak üzere ita olunacağı Zabtiyye Nezareti'ne ihbar edilmiş ve muhasebeci bey'in riyaseti altında mezkur'ul-miktar kalpağın siparişi icra edilmiştir. Bu kalpakların ön tarafında madeni küçük bir hilal bulunacaktır.*"[258]

"*Polislere fes yerine kalpak verilmesi takrir etmiş idi. Bu kalpakların tepeleri ve yanları kurşuni renkte olacak idi. Ahiren bu şekil ve renkten sarf-ı nazar olunarak kalpakların kenarları tüylü ve beyaz renkte ve tepelerinin dahi mor olarak imal edilmesine karar verilmiştir. Bu kalpakların ön tarafında madeni küçük bir hilâl bulunacaktır.*"[259]

Polislerin başlıkları netleşmeye başlamıştı ancak askerlerin kullanacağı başlıklar henüz belli değildi ve bir başlık takmaları zorunlu olduğundan hâlâ Avusturya fesi kullanmaktaydılar. *İttihad*, halkın onlara tepki göstermemesi

[257] *İttihad*, No. 18, 20 Teşrin-i Evvel 1324 (2 Kasım 1908), Pazartesi, s. 2.
[258] *İttihad*, No. 22, 25 Teşrin-i Evvel 1324 (7 Kasım 1908), Cumartesi, s. 3.
[259] *İttihad*, No. 29, 2 Teşrin-i Sani 1324 (15 Kasım 1908), Pazar, s. 3.

konusunda uyarılarda bulunarak bu durumun geçici ve istisnai bir durum olduğunu anlatmaya çalışmıştır.

"*Kahraman askerlerimiz feslerini atmakta serbest olmayıp, serpuş-u millimizin tayinine kadar fes taşımaları mukteza-yı haldendir. Binaenaleyh ulviyet-i vicdan ve namuslarını binlerce misal ile ispat eden arslan zabitan ve askerlerimize mecbur olduğumuz hürmet ve ria'yete velev ki hitamen olsun derece-i kusur irad edilmemek için son derece dikkat edilmesi vacibe-i zimmettir. Evlad-ı vatana, ahali-i muhterememize bu hususu şiddetle tavsiye ederiz.*"[260]

Gazetelere yansıyan Avusturya ve onun ürettiği feslere karşı olan nefret o kadar çok ileriye gitmişti ki, artık insanlar Hazreti Peygamber'in kırmızı giyenlere selam verilmez tarzı hadisleriyle kırmızı fese karşı olan tutumlarını destekler durumuna gelmişlerdi. Gazeteye yansıyan bir konuşma buna örnek oluşturmuştur.

"*–Fes giyelim mi? Giymeyelim mi?*

– Giymeyelim!

– Niçün?

– Çünkü kırmızı şeyi labis olmak şer'an mahturattandır.

– Acaip!

– Evet; memnu'attandır…"[261]

Osmanlı toplumunun başlattığı boykot, fes özelinde zirveye ulaşan bir duruştu. Osmanlı Devleti'nde satılan feslerin onda dokuzu kendi malı olan Avusturya için haftada ortalama beş bin krona mal olan bu duruş Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Macaristan arasında yapılacak uzlaşmaya yani boykotu bitirme anlaşmasına kadar sürmüştür.[262]

Hamalların dirayetli duruşu, kamuoyunun desteği ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönlendirmeleriyle şeker ve fes özelinde zirve yapan ticari mal boykotu, Bosna-Hersek'in ilhak edilmesi sonucunda ortaya çıkan ve hızlı bir biçimde yayılan toplumsal bir hareketti. Bu hareketin başlaması ve hızla yayılması büyük devletlerin de aynı hızla bir konferans fikrini ortaya atmalarına neden oldu. İlhak ve boykot olaylarının duyulmasından hemen sonra ortaya atılan konferans fikri konusundaki süreç devletler açısından kendi siyasi çıkarlarına göre ilerletilmiştir.

[260] *İttihad*, No. 48, 25 Teşrin-i Sani 1324 (8 Aralık 1908), Salı, s. 2.
[261] *İttihad*, No. 53, 30 Teşrin-i Sani 1324 (13 Aralık 1908), Pazar, s. 1.
[262] Jeremy Seal, **Fes**, çev. Gül Greenslade, Koton Kitap, İstanbul, 2016, s. 228.

Nitekim İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey düzenlenecek bir konferansın savaş ihtimali de dâhil olmak üzere var olan problemleri halledebileceği görüşündeydi. Ancak İngiltere öncelikle konferansta hangi konuların görüşüleceği ve problemlerin nasıl çözüme kavuşturulacağı konusunda uzlaşılmadan toplanılmasından yana olmadığını Fransa başta olmak üzere konferans isteyen diğer bütün ülkelere duyurmuştu.[263]

İttihad gazetesi de neden yeni bir konferansın oluşturulmak istendiğine dair şu tespitlerde bulunmuştur:

"*Neden Beynelmilel yeni bir konferans akdediliyor?*

Çünkü biri küçük biri büyük iki hükümet, yedi muazzam devletin imzalarıyla taht-ı temine alınan bir şahadetnameyi yırttılar. Bütün âlem-i medeniyete karşı akd ve Beyne'd-düvel adem-i kitabetini bir suret-i hakk-ı şeknane ile ispata kalkıştılar. Doğrudan doğruya tecavüz edilen Türkiye bu muamele-i vahşiyaneyi protesto etti. Namusları duçar-ı tahkir olan devletler heyecana geldiler. Sulh ve müsellematı temin edeceği zannedilen ahdin böyle kolayca ayaklar altına alındığını gören millet-i muhtelife de bir aks'ül-amel husule geldi. Kimi bundan istifade etmek istedi bir kısmı da tarihine yeni bir sahife-i hunîn ilave olunabilmesi ihtimalini düşündükçe nefretler, esefler yağdırdı. Hâsılı Avrupa muvazenet-i umumiyesi bir cüret-i ahd-i şeknane ile herc ü merc oldu. Yeniden şiraze-i âleme bir intizam verilmek yirminci asrı kanlı lekelerden vekayi eylemek icap ediyordu. İşte bu hiss-i umumi ikinci bir konferansın teşkilini talep ediyor."[264]

1878 Berlin Konferansı sonucunda oluşan sorunları çözmek için bu konferanstan tam otuz yıl sonra toplanması gündeme gelen ve programı henüz belli olmayan bu yeni konferans hakkında ise Kâmil Paşa'nın dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin fikri gazeteye şu şekilde yansımıştır:

"*Konferans programının tertibi için henüz bir teşebbüs icra edilmedi. Fakat meselede en ziyade alakadar devlet, Devlet-i Osmanîye olduğu için onun tarafından müzakerata esas olacak bazı teklifat vuku bulması melhuızdur. Devlet-i Âliyye yalnız Bosna ve Bulgaristan meselelerine münhasır olamayacak bir konferansa murahhas*

[263] Necdet Hayta, "Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakı (5 Ekim 1908)" **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:18, Sayı:3, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1998, s. 32.
[264] *İttihad*, No. 9, 5 Teşrin-i Evvel 1324 (18 Ekim 1908), Pazar, ss. 1-2.

göndermek istemez. Avusturya ve Macaristan konferans hakkında henüz bir karar vermedi ise de nihayet onun da devletlerin kararını bazı tadilat ile kabul edeceğini zannederiz."[265]

İttihad gazetesinde yer alan başka bir haberde ise Osmanlı Devleti'nin konferans programında yer almasını istediği dört önemli konu şu şekilde duyurulmaktaydı:

"*Konferans programı hakkında Hükümet-i Osmanîye tarafından Sir Edward Grey'e verilen cevap dört maddeyi muhtevi bulunuyor idi:*

Bulgaristan, Bosna-Hersek, tazminat, hükümetin tamamiyet-i mülkiyesi.

Bunun dışında; konferans programı hakkında cevabında Hükümet-i Osmanîye, Avusturya'nın konferansa Bosna-Hersek meselesinin tezekkür edilmesine razı olarak iştirak etmesini talep etmektedir."[266]

Bosna-Hersek meselesinin konferans programına dâhil edilmesi konusunda Avusturya ve Macaristan hükümeti olumsuz bir tavır takındı ve bir de buna ek olarak Berlin Antlaşması yapılırken unutularak Osmanlı Devleti'nin elinde kalan Tuna Nehri üzerindeki Adakale'yi işgal etti. Avusturya'nın bu tutumu doğal olarak sert eleştirilere neden oldu ve *İttihad* gazetesi de bu konudan geri durmayarak olayı şu cümlelerle eleştirmiştir:

"*Avusturya hükümeti harekât-ı ahid-şikenanesini tamir ve telafiye sai' edeceği yerde yani bir haksızlığa cüret etmiştir. Gerçi muamele-i vakıanın ahval-i hazırayı tebdil edecek derecede ehemmiyeti yok ise de Viyana hükümetinin uhude karşı ikinci bir tecavüzü olmaktan kurtulamaz…*

…Bizim Berlin Muahedenamesi'nde meskûtâne bırakılmış ve daima taht-ı idaremizde bulunmuş Tuna Nehri kenarında ve Orsova pişgahında "Ada Kale" namıyla mersum bir yerimiz vardır. İşte bu mevkide Avusturya asakiri tarafından işgal edildiğini ve Bâb-ı Âli'nin dahi derhal protesto edildiğini haber aldık. Gerçi mevkiinin bizim için ne ehemmiyet-i ticariyesi ne de ehemmiyet-i siyasiyesi vardır. Mamafih Avusturya'nın şu hareketi herhalde bir hatik-i hukuk olmaktan kurtulamaz.

Vakıa hadise Devlet-i Âliyye'den ziyade hududa doğru muttasıl tahşid eden Sırbistan kuvva-yi askeriyesine karşı tanzim edilmiş bir tehdit ise de Bâb-ı Âli'nin

[265] *İttihad*, No. 11, 7 Teşrin-i Evvel 1324 (20 Ekim 1908), Salı, s. 4.
[266] *İttihad*, No. 24, 28 Teşrin-i Evvel 1324 (10 Kasım 1908), Salı, s. 3.

müsaadesi olmaksızın bizim taht-ı idaremizde bulunan bir mevkie asker idhali kanun-i hukuk-u devle tamamıyla mugayir bir harekettir."[267]

Avusturya'nın inadı ve yaptıkları ile konferansın toplanamaması konusunda ortaya attığı bir başka neden de Osmanlı toplumunun şiddetle sürdürdüğü boykottu ve bu durum konferans fikrini zora sokmuş oldu. Özellikle boykot yüzünden ekonomisi sarsılan Avusturya ve Macaristan bunun bitirilmesi için konferans dâhil her alanda konuyu koz olarak kullanmaya çalışmıştı. Bu konuda gazeteye Avusturya Hariciye Nezareti'nden bir memurun değerlendirmesi şu satırlarla aktarılmıştır:

"*Konferansa dair nokta-i nazarımız tebdil etmedi ve etmeyecektir. Konferansın bir an evvel ini'kad etmesi için elimizden geldiği kadar çalışıyoruz. Hüsn-ü netice memuldur. Bugün mesail-i hazıranın tesviyesine yegâne mani varsa o da boykotajdır. Bu boykotaj Türkiye ile akd-ı itilafa meydan bırakmıyor. Türkiye ile itilaf hâsıl olmadan konferansa gidilemeyeceği tabiidir.*"[268]

İngiltere'nin tutumu, Avusturya ve Macaristan'ın inadı ile Osmanlı Devleti'nin yaklaşımı sonucu konferans toplanamamıştı. Avusturya ve Macaristan ile Osmanlı Devleti ikili görüşmeler yoluyla çözüme gitme yolunu seçmişlerdi. Atılan karşılıklı adımlar sonucunda boykotun bitirilmesi gündeme gelmişti ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu durumdan pek hoşnut olamadığı *İttihad* gazetesinin verdiği tepkiden anlaşılmaktaydı.

Gazete fikrini şu şekilde aktarmıştır:

"*Boykotaj münasebetiyle Türkiye ve Avusturya arasında tahdis eden ihtilaf, mübeddelen itilaf olmaya yüz tutmuştur. Bâb-ı Âli, Avusturya sefirinin metalibine karşı serfüru etmiş ve Avusturya aleyhindeki boykotaja bir netice vermek için bütün nüfuzunu sarfedeceğini vaat etmiştir.*

-İttihad-

Hükümetin elinden gelen bu gibi mevaidde bulunmak ve kendisi boykotaja iştirak etmemektedir. Boykotajın devam veya ta'tili milletin elindedir. Avusturya hükümeti yakasını boykotajdan kurtarmak isterse Millet-i Osmanîye'yi memnun etmeye çalışmalıdır. Onu ne suretle memnun edeceğini ise Avusturya pekâlâ bilir."[269]

[267] *İttihad*, No. 25, 29 Teşrin-i Evvel 1324 (11 Kasım 1908), Çarşamba, s. 1.
[268] *İttihad*, No. 44, 20 Teşrin-i Sani 1324 (3 Aralık 1908), Perşembe, s. 4.
[269] *İttihad*, No. 45, 21 Teşrin-i Sani 1324 (4 Aralık 1908), Cuma, s. 3.

İttihad gazetesi Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek meselesinin konferansa dâhil edilmemesi konusundaki tutumunun takipçisi olmuş ve Alman gazetelerine yansıyan bir haberi "*Avusturya Meram Anlamıyor*" başlığıyla sayfalarına taşımıştır.

"*Alman gazetelerinin istihbaratına nazaran konferansın akdi ve Balkan şuabat-ı cezîresinde husule gelen tebdilatın hal-i tavsiyesi için düvel-i muazzama arasında icra-yı muhaberat edilmektedir. Lakin Bosna-Hersek meselesinin programa idhal edilmemesi hakkındaki Avusturya'nın ısrarı konferansın akdi ve mesailin müsalemet-kârâne hal-i tesviyesi zımnında devletlerin vuku bulan teşebbüs ve gayretlerini hükümsüz bırakacak gibi görünüyor.*"[270]

Avusturya ve Macaristan ile onu destekleyen ülkeler konferansa ancak ilhaka hukuki geçerlilik kazandırabilmek için destek veriyordu. Osmanlı Devleti ise Bosna-Hersek meselesini ikili görüşmelerle çözmeyi ve konferans programına sadece Bulgaristan meselesinden arta kalanları eklemeyi teklif ettiği halde Avusturya ve Macaristan hükümeti bunu, ilhak protestosunun geri çekmediği bahanesiyle kabul etmiyordu.[271]

Avusturya ve Macaristan kendi bildiği yoldan gitmekteki ısrarını sürdürmüş ve boykotajın bitirilmesi için Osmanlı Devleti'ne yüklü bir meblağ teklif etmiştir. Ancak bu sefer Osmanlı hükümeti bunu yetersiz bularak kabul etmemiştir.

"*Elli Milyon Reddedildi*

Bosna-Hersek'in ilhakına mukabil Avusturya'nın tavizat olarak Türkiye'ye elli milyon teklif ettiği şayan-ı itimat ve mevsuk bir menba-i siyasiden haber alındı. Bu teklifin Meclis-i Vükela tarafından tedkik edilip pek ziyade gayr-ı kâfi olduğuna karar verildiği söylenmektedir."[272]

Bunun dışında görüşmeleri yürüten Avusturya sefiri Pallaviçini hükümet yetkililerine tekliflerini sürdürüyor olmasına karşın boykot, cemiyetin çabaları doğrultusunda hızını kesmeden devam etmekteydi. İki ülke arasındaki görüşmeler ise Avusturya ve Macaristan'ın boykotun bitirilmesi isteğinden vazgeçmesi ile yeniden başladı. Bu yeni durumdan memnun olan *İttihad* gazetesi hem görüşme hem de boykotla ilgili gelişmeleri aynı anda aktarmayı sürdürmüştür.

[270] *İttihad*, No. 54, 2 Kanun-u Evvel 1324 (15 Aralık 1908), Salı, s. 4.
[271] Yılmazata, ss. 221-223.
[272] *İttihad*, No. 58, 7 Kanun-u Evvel 1324 (20 Aralık 1908), Pazar, s. 4.

"*Avusturya sefiri Marki Pallaviçini, sadrazam ile uzun bir mülakatta bulunmuştur. Avusturya'nın boykotajın neticelenmesi talebinden sarf-ı nazar etmesi suretiyle Osmanlı-Avusturya müzakeratına yeniden bede' edilmiştir. Avusturya sefiri 13 Kanun-u Evvel Efrencide sadrazam ve hariciye nazırı ile görüşmüştür. Zannolunduğuna göre Bosna-Hersek meselesinin halli için bazı teklifatta tedkik ve tezkir edildiği tahmin edilmektedir.*

Boykotaj ise devam ediyor. Bazı mahallerde meseleye ahali tarafından cebr de karışıyor. Avusturya sefiri bu babda Bâb-ı Âli'ye şikâyet-i şifahide bulunmuştur. Diğer taraftan boykotaj cemiyetleri her ne tebaadan olursa olsun umum komisyoncuları Avusturya emtiasıyla iştigal etmemek üzere tahriren tahdidat itasına icbar etmektedirler."[273]

Tevfik Rüştü de artık sonuna yaklaşılan bu konuyla ilgili köşesinde kaleme aldığı yazısında süreç içinde olanları özetlemiştir.

"*El-yevm matbuatı şiddetle işgal eden mesele Türkiye-Avusturya zemin-i itilafıdır. Zavallı ceraid şu beş ayı ne müz'ic asabiyetler, ne büyük helecanlar ve heyecanlar içinde geçirdi. Her gün yeni bir endişe kalpleri tırmalıyor; ufk-u siyasette barid manzaralarıyla kulüb-ü merhamet ve insaniyete dehşetler veren sahaib-i ihtilaf müdekkik nazarları yakıyor, hâsılı elem-nak bir intizar içinde itilaf tebşiratını herkes mütehalikâne bekliyordu. Merhametsiz, hain bir idarenin bazu-yı itisafını daha dün kıran biçare Osmanlılar lezzet-i muzafferiyet ve saadetten daha zaika-senc olmadan ikinci bir tecavüz-ü müfterisane, bir hücum-u ahid-şikenane önünde bulundular. Senelerden beri mağlup-girye olan gözlerimiz ferda-yı saadetlerinde yeni bir hıyanet tablosu gördüler.*

Bütün âlem-i insaniyet teessüflerimize, şikâyetlerimize iştirak etti. Avrupa'nın hürriyetperver hükümetleri müthiş bir ateş-i kin ve yeisin istila ettiği kalplerimize tereşşuhsaz-ı tesliyet oldu. Mamafih her türlü gayretlere rağmen vakit vakit bir naire-i harp ve kıtalin ulüvriz-i iştial olması korkusu erbab-ı medeniyeti titretiyordu. İşte bu kasvetengiz günler de artık hitama eriyor. Buhran-ı hatar-nak zail olmak üzeredir…"[274]

Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında karara bağlanan ikili görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve aralarındaki husumeti bitirecek olan protokol imzalanmıştır.

[273] *İttihad*, No. 58, 7 Kanun-u Evvel 1324 (20 Aralık 1908), Pazar, s. 4.
[274] *İttihad*, No. 82, 9 Kanun-u Sani 1324 (22 Kasım 1909), Cuma, s. 1.

Bu iki devleti savaşın eşiğine getiren ve uluslararası konferansın toplanamamasına neden olan ihtilafın ve aynı zamanda boykotajın bittiğini *İttihad* gazetesi şu haberle duyurmuştur:

"*Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakının ilan edilmesi üzerine Hükümet-i Osmanîye ile Avusturya ve Macaristan hükümeti arasında tahdis eden ihtilaf dün bir itilafa müncer olmuştur. Bu babda tanzim olunan protokol dün akşamüzeri sadrazam Hilmi Paşanın Şişli'de kâin hanesinde bir taraftan Hilmi Paşa ve Hariciye Nazırı vekili Gabriel Noradunkyan Efendi, diğer taraftan Avusturya sefiri Marki Pallaviçini hazretleri tarafından imza edilmiştir…*

…Avusturya ile itilaf husulü üzerine boykotaj kalkmıştır. Dün boykotaj sendikası heyeti ile mebus Doktor Rıza Tevfik Bey İstanbul ve Galata gümrüklerine giderek gerek hamallara gerek muavenecilere artık aradaki ihtilafın zail olduğunu ve komşu devletlerle hoş geçinmek lüzumunu ifham ederek boykotaja lüzum kalmadığını anlatmışlar ve kendi menfaatlerini istihfaf ederek menfaat-i vatan uğrunda bu kadar fedakârlık gösteren hamiyetli hamallarımıza resmen beyan-ı teşekkür etmişlerdir. Boykotaj sendikası defterine de son karar yazılarak imza olunmuştur. Osmanlıların ilk defa ve kemal-i muvaffakiyetle tatbik ettikleri bu Harb-i İktisadi'nin tekmil-i mukarreratını havi bulunan ve ihtilaf için mühim bir vesika-i tarihiye demek olan boykotaj sendikası defteri müzeye tevdi edilecektir."[275]

Bu olumlu hava doğal olarak basına da yansımış ve basın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meşrutiyetin tehlikeye girmemesi için savaş istememe temelindeki düşüncesine paralel olarak bu olayı savaşmadan kazanılan bir zafer olarak sunmuştur. Böylece boykotajla beraber yükselen milliyetçilik duygularının, Bosna-Hersek'in kaybedilmesini kesinleştiren bu protokole rağmen, zedelenmesinin önüne geçilmiş de oluyordu.

İttihad gazetesi de durumu "*Yeni Türkiye'nin İlk Muzafferiyatı*" başlıklı uzun bir yazıyla anlatmıştır. Yazının önemli kısımlarını şu şekilde aktarabiliriz:

"*Memleketimiz beynelmilel haiz olduğu mevkiin âlâsı yolunda atılan ilk hatve Osmanlı-Avusturya itilaf protokolünün imza edildiği gün atılmıştır. Bu meseleyi -her ne kadar biraz izzet-i nefs-i milliyemize dokunur ise de- yine ümitlerle selamlamaya mecburuz.*

[275] *İttihad*, No. 114, 18 Şubat 1324 (2 Mart 1909), Çarşamba, s. 1.

Birçok senelerden beri belki de bir asırdan beri vatanımız bir taraftan düvel-i ecnebiye ile akdeylediği muahedat-ı hususiye yani kapitülasyonlar sebebiyle ki ecanibe birtakım imtiyazat bahşedilmekte ve onlara verdiği hakk-ı feza ile hükümet içinde hükümet teşkil ederek memleketimizin kaderini tenzil eylemekte olanlardan daha dün bir mevkide kalmış; diğer taraftan da ithalat resminin yüzde sekize ve daha sonra yüzde on bire inhisarı vatanımızın terakki ve tevsi-i ticari ve sınaîsine mani olmakta bulunmuş idi…

…Bu suretle ticaret, ziraat ve sınaîmiz ecanible rekabet edemeyerek gittikçe hicap olduğu gibi umum tekâlifte yalnız Osmanlı tebaasının sırtına yük olduğundan suret-i milliyemizde, terakkide sarf-ı nazar gittikçe tedni eylemekte idi. Zaman-ı istibdatta vicdan paralayıcı bu halin ıslahı gayr-ı kabil idi. Günden güne tezaid etmekte olan masarifimiz ise vatanımızı politikaca olduğu gibi iktisatça da bir harabi-i kat'i'ye takrib ediyordu.

10 Temmuz teceddüdü hâsıl olmalı, Avusturya'nın hareket-i malûmesi vuku bulmalı idi ki avatımızın âlâsına hizmet eden ve onsuz uzun müddet devam-ı hayatı kabil olmayan bu tedbirin ittihazı düşünülebilsin.

Avusturya hükümetinin bu hususta gösterdiği arzu-yu halisin kıymetini tenzil etmeksizin bu meseleden dolayı Kâmil Paşa'ya medyun-u şükran olduğumuzu itiraf ederiz. Bu babdaki protokol ise Hüseyin Hilmi Paşa'nın yani birçok senelerden beri namus ve hissiyat-ı milliyemizi âlâ'ya hadim olan bir muahedenameye vazi'-i imza etmek şerefine haiz evvela ilk sadrazamın imzasını ihtiva etmektedir.

İthalat resminde hemen yüzde on birden on beşe iblağı ve iki sene zarfında müsavat dairesinde bir ticaret muahedesi tanzimine ve kapitülasyonların ilgası hususunda bize muavenete Avusturya'nın mecburiyeti ve vatanımızın şa'şaa-yı istikbaline o kadar parlak delillerdir ki bunlara karşı diplomasimizin Avusturya'dan iki buçuk milyon lira almak hususundaki oldukça mühim muvaffakiyeti bile pek sönük kalır.

Bosna-Hersek'te bulunan kardeşlerimize veda ederken Avusturya hükümetinin kendilerine vaat etmekte olduğu idarede mesut ve muvaffak olmalarını temenni eyleriz. Eminiz ki o kardeşlerimiz bizim bundan ziyade bir şey yapmaya ve istibdadın hataiyyatını ıslah etmeye muktedir olmadığımızı takdir ederler. Hiçbir vakit unutmayacağız ki orada, Sava Nehri etrafında ve vatanımızın şimal-i garbi

cihetinde kalplerimizle beraber çarpan birçok kalpler vardır ve o kalpler iki Avusturya vilayeti olan iki muazzez vilayetimizle aramızda bir hatt-ı asıl teşkil ediyorlar ve edeceklerdir. Onlar için elimizden geleni yaptık. Onlardan ayrılırken unutmayacağız ki işbu müfarekat-ı kat'iye, mesele-i müessere ve mevsufesine emniyet-i istikbalimizin ilk hande-i fecrini medyunuz."[276]

Dokuz maddeden oluşan protokol *İttihad* gazetesinde yayımlanarak halka duyurulmuştur. Protokol maddeleri şu şekildedir:

"*Hükümet-i Seniyye ile Avusturya ve Macaristan hükümeti beyninde tanzim ve imza olunan protokoldür. Hükümet-i Seniyye ile Avusturya ve Macaristan hükümet-i müşterekesi beynlerinde muakade bulunan bazı mesaili bi'l-ittifak fasıl ve tesviye etmek arzusunda bulundukları cihetle muharririn imza sadrazam Fehametlû devletlû Hüseyin Hilmi Paşa hazretleri ile hariciye nezareti vekili atufetlû Gabriel Noradunkyan Efendi hazretleri ve Avusturya ve Macaristan fevkalade ve murahhas büyükelçisi asaletli Marki Jon dö Pallavicini hükümet-i matbuaları tarafından usul ve nizami vech ile mezuniyet-i lâzımeyi haiz oldukları halde mevadd-ı atiyi kararlaştırmışlardır.*

Birinci Madde

Avusturya ve Macaristan hükümeti kadim Yenipazar sancağı hakkında Berlin muahedenamesi ve Dersaadet'te mün'akid 21 Nisan 1879 tarihli mukavelename ile kendisine tevdi olunan bilcümle hukuktan suret-i sarihede feragat ettiğini beyan eder.

İkinci Madde

21 Nisan 1879 tarihli muahedename ile Avusturya ve Macaristan hükümet-i müşterekesinin Bosna-Hersek hakkında kararı aleyhine canib Bâb-ı Âliden icra olunan protesto ve işbu karara mugayir olarak hükümet-i müteakkide beyninde mevcut sair bilcümle ahkâm veya mukarrerat fesh ve ilga edilerek yerlerine eyaleteyn-i mezkûreteyn hakkında mevcut her güna ihtilafın beynlerinde faysal-pezir olduğunu ve karar-ı mezkûrla Bosna-Hersek'te tahdis eden hal-i cedidin Hükümet-i Seniyyece suret-i katiyede tanınmış bulunduğunu mübeyyin ve muid bulunan işbu protokol kâin edilmiştir.

[276] *İttihad*, No. 117, 21 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Cumartesi, s. 1.

Üçüncü Madde

An-asıl Bosna-Hersek ahalisinden olup el-yevm memalik-i Osmanîyede bulunan işbu protokolün hin-i tasdikinde tarafeyn-i akdeyn beyninde teati olunacak notalarda zikrolunan eşhası müstesnadır. Ve bir de an-asıl Memalik-i Osmanîye'nin aksam-ı muhtelifesi ahalisinden olup Bosna-Hersek'te seyahat tarikiyle veya muayyen surette ikamet eden tebaa-i Osmanîye kemakân tabiiyet-i Osmanîyelerini muhafazaya devam eyleyeceklerdir. Bosna-Hersek ahalisinden olup eyaleteyen-i mezkûreteynde sakin bulunan kesan-ı kemâfissâbik Bosna-Hersek kavaninine tevfik hareket ederek Memalik-i Osmanîye'ye hicrette serbest olacaklar ve Memalik-i Osmanîye'ye geldiklerinde tebaa-i Osmanîye sıfatıyla kabul edileceklerdir. Gerek bunlar ve gerek Bosna-Hersek ahalisinden olup el-yevm Memalik-i Osmanîye'de bulunanlar Bosna-Hersek'te bulunan kâin emlaklarını keyf-i maisah tasrif ve istimal etmek ve iltizama vermek veya doğrudan doğruya bizzat veya şahıs marifeti ile idare etmek hakkına haiz olacaklardır. Şurası mukarrerdir ki an asıl Bosna-Hersek ahalisinden olup hicret etmek fikriyle ba'dema Memalik-i Osmanîye'ye azimet edecek olan kesan hakkında Memalik-i Osmanîye'de Avusturya ve Macaristan tebaası misillü muamele olunacaktır.

Dördüncü Madde

Bosna-Hersek'te sakin olan veya mevkien ikamet eden ahali-i İslamiyeye serbesti-i mezhep ve serbesti-i ayin ve ibadet temin edilecektir. Bilcümle nüfus-u İslamiye mezheb-i saireye mensup bilcümle Bosna-Hersek ahalisinin haiz oldukları aynı hukuk-u mülkiye ve siyasiyeden istifadede devam edeceklerdir. Cevamii şerifede halie-i müslimin sıfatıyla nam-ı hazret ipadisahiye hutbe kıraatine devam edilecektir. Hukuk-u evkafa kemakân riayet olunacak ve ahali-i İslamiyenin rûsa-yı diniyeleriyle olan münasebetine asla ika-i mevani' edilmeyecektir. Rûsa-yı mûmaileyhim kemâfissâbık makam-ı meşihat-ı İslamiyeye tabi olacaklar ve reis ve ulemanın mensuru cenab-ı meşihattan ita kılınacaktır.

Beşinci Madde

Devlet-i Âliyye arazi kanunnamesi ahkâmı mucibince Hükümet-i Seniyye'nin Bosna-Hersek'te emlak-ı muhtelifeye mutasarrıf bulunduğu bir hüküm kararıyla dâhil mertebe-i sabote vasıl olmuş olmakla Avusturya ve Macaristan hükümet-i müşterekesi işbu protokolün tasdiki tarihinden itibaren on beş gün zarfında emlak-ı

mezkûrenin bedeli olmak üzere Dersaadet'te Hükümet-i Seniyye'ye altın olarak iki buçuk milyon lira-yı Osmanî tediye etmeyi taahhüt eyler.

Altıncı Madde

Avusturya ve Macaristan hükümeti işbu protokolün tasdiki tarihinden itibaren iki sene zarfında Devlet-i Âliyye ile Avrupa hukuk-u devli esası üzerine bir ticaret muahedenamesi akdetmeyi taahhüt eyler. İşbu muahedename Bâb-ı Âliyye'nin sair ticaret muahedatı ayn esası üzerine akd ve mevki-i tatbike vaz' olunduktan mer'i-el icra olacaktır. Buna intizaren Avusturya ve Macaristan hükümeti işbu protokolün tasdikinden itibaren on beş gün zarfında memalik-i şahanede rayi üzere alınan resm-i gümrüğün yüze on birden on beşe iblağına ve ati ile't-terk beş maddeye yeniden inhisarlar vaz'ına (petrol, sigara kâğıdı, kibrit ve oyun kâğıdı) veyahut bunlardan istihlak-ı rüsum manzumesi istifasına muvafakat eder. Şu kadar ki aynı muamelenin aynı zamanda ve bila-fark ve istisna memalik-i saire ithalatı hakkında tatbik olunması meşruttur. İnhisara tabi mevaddın ithali hususunda işbu inhisarın idaresi aynı mevaddın ithalatı seneviyesi esası üzerine müesses yüzdesi nisbetinde Avusturya veya Macaristan muvaradatından olan eşya terkine mecburdur. Şu kadar ki inhisara tabi mevaddın teslimi için tekâlif olunacak fiyatların hin-i iştirada piyasanın hal ve mevkiine tevafuk etmesi ve ita olunacak eşyanın cins ve nevileri ve işbu cins ve nevilerden eşya için son üç sene zarfında kayıt ve işaret edilmiş olan fiyatlar hadd-i vasıtası dahi nazar-ı itibara alınmak lazım gelir.

Yedinci Madde

Devlet-i Âliyye'nin Bosna Hersek'te haiz olduğu hakk-ı hükümranını tasdiken Avusturya ve Macaristan hükümet-i müşterekesi elyevm ecnebi postahaneleri mevcut olmayan mahallerdeki Avusturya ve Macaristan postahanelerini işbu protokolün tasdikini müteakip lağvetmeyi taahhüt ettiği gibi memalik-i şahane postahaneleri mevcut olan düvel-i saire bunları lağvettikçe kendisi dahi memalik-i Osmanîye'deki sair postahaneleri lağvetmeyi taahhüt eder.

Sekizinci Madde

Bâb-ı Âli memalik-i Osmanîye'de şuhud-u atike usulüne hitam vermek üzerine hukuk-u düvel usulüne razı olmak maksadıyla alakadar olan düvel-i manzume ile sair Avrupa konferansında veya suret-i ahirle müzakerat icrası fikir ve niyetinde bulunduğu cihetle Avusturya ve Macaristan hükümeti Bâb-ı Âli'nin işbu niyetinin

hak ve sevaba mukarreratını bil'tasdik bu hususta kendisine muavenet kılmakla ve samimiyette bulunacağını şimdiden beyan eyler.

Dokuzuncu Madde

İşbu protokol tasdik olunacak ve tasdiknamelerin teatisini müteakip mer'ül-icra olacaktır. Tasdiknameler sürat-i mümküne ile ve nihayet işbu protokolün tasdikinden itibaren iki ay zarfında teati olunacaktır. İşbu protokol 13-26 Şubat 1909 tarihinde Dersaadet'te iki nüsha olarak tanzim olunmuştur."[277]

1.2.4. Girit Meselesi

Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının arasında uzanan Girit, Kıbrıs'tan sonra Doğu Akdeniz'in ikinci büyük adası ve Ege Denizi ile Akdeniz'i birbirinden ayıran sınır özelliği taşımakta olan kilit konumundaki önemli bir yerdir. Tarihi M.Ö. 3000 ila 1400'lü yıllara kadar dayanan Girit, bu jeopolitik konumu sebebiyle her zaman fethedilecek bir yer olarak görülmüş ve buna maruz kalmış bir adaydı. Osmanlı Devleti ise adayı, daha önceden yaptığı seferler ve fetihler[278] temelinde, 1669 yılında topraklarına kattı.[279]

Ayşe Nükhet Adıyeke, Girit sorununun Osmanlı himayesine girdiği andan itibaren başladığını varsayar ve şöyle der:

> *Çünkü Girit Adası halkı, etnik yapısı itibariyle bu tarihe kadar sürekli himayesi altında bulunduğu devlete karşı bir diğer devlete sığınarak, onlardan destek alarak isyan halinde olmuştur… …Osmanlı İmparatorluğu sınırları içine katıldıktan sonra da bu isyan hali bir grafiğin çizgileri gibi dönem dönem yükselip düşerek 1896 yılına kadar devam etmiştir. 1877-1878 savaşının ardından Girit sorununun önce Rusya tarafından Berlin Antlaşması'na getirilmesi Girit üzerinde Büyük Devletlerin çıkar çatışmalarını doğurmuş ve soruna devletlerarası bir boyut kazandırmıştır.*[280]

---

[277] *İttihad*, No. 115, 19 Şubat 1324 (3 Mart 1909), Perşembe, ss. 2-3.

[278] Osmanlı Devleti'nin Girit Adası'na yönelik giriştiği seferler ve yaptığı fetihler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ersin Gülsoy, **Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

[279] Niyazi Ahmet Banoğlu, **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, Karataş Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 13, 52.

[280] Ayşe Nükhet Adıyeke, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)", **Fethinden Kaybına Girit**, (Haz.) Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s. 217.

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 savaşını kaybetmesi Yunanistan'ı Girit konusunda hareketlendirdi ve Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine dayanarak 1868 Girit ıslahat fermanının uygulanmasını talep etti. Bunun sonucunda Avrupa devletleri konsoloslarının hazırladığı Halepa Kararnamesi imzalandı ve bu Giritli Rumlar için bağımsızlığın zeminini oluşturmuştu.[281]

Bu kararnameye ek olarak adadaki Rumların vergi borçları silindi, isteyenlere ruhsatlı silah taşıma izni verildi ve mahkûmlar serbest bırakıldı ancak bütün bunlara rağmen Giritli Rumlar 18 Eylül 1885'te Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleştirilmesini bahane etti ve adanın Yunanistan'a ilhak edilmesi isteğiyle isyan çıkardı. Avrupalı devletlerin ortak donanmasının Suda Limanı'na gelerek bir çeşit ihtarda bulunmuş olmasına rağmen isyanlar ile Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki şiddetli mücadelenin ardı arkası kesilmedi.[282]

1895'te İhtilal Cemiyeti (Epitropi)'nin çıkardığı büyük isyan ve Yunanistan'ın bu isyan ile adayı işgal etmesi üzerine çıkan Türk-Yunan savaşını (1897) Osmanlı Devleti kazanmış olsa da büyük devletler masada Girit'e muhtariyet verilmesini kabul ettirdiler. Sonuçta 18 Aralık 1897'de kabul edilen muhtariyet ile adanın Yunanistan'a ilhak süreci de başlamış oldu.[283]

21 Aralık 1898'de Yunan Kralı'nın oğlu Prens George adaya Yüksek Komiser sıfatıyla atandı ve 19 Nisan 1899'da da Girit Anayasası ilan edildi. Osmanlı Devleti ne bu anayasayı ne de adanın yönetim şeklini kabul etti. 1905'te Elefterios Venizelos[284] önderliğinde ayaklanan Giritli Rumlar Yunanistan ile birleşmeyi (Enosis) öngören bir beyanname yayınladılar. Ayrıca, göreve getirildiği günden itibaren Girit'in Yunanistan'a katılması için çaba sarf ettiği halde Prens George'yi istemediklerini, Osmanlı bayrağı altındaki muhtariyeti de reddettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine Prens George 1906'da görevden çekildi ve 1908'de Girit'in Yunanistan'a katıldığı ilan edildi. Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilan edilmesiyle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti kontrolündeki yeni yönetim anlayışının çabasıyla başta İngiltere ve diğer devletler ilhakı tanımadılar. Yunanistan ise Osmanlı Devleti

[281] Metin Özer, **Unutulan Girit**, Umay Yayınları, İzmir, 2007, s. 181.
[282] Mehmed Salâhî, **Girid Meselesi (1866-1889)**, (Haz.) Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, ss. 20-21.
[283] Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, (Girit Bunalımı), ss. 139, 190, 197.
[284] 1864'te Girit'in Hanya şehrinde doğan ünlü Yunan siyasetçi (Başbakan), Megali İdea'nın fikir babası ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü Nobel Barış Ödülü'ne aday gösteren (1931) kişi.

ve büyük devletlerin baskısından dolayı ilhakı tanımadığını ilan etmek zorunda kaldı.[285]

İttihad bu konudaki Yunan görüşünü kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Yunanistan, baskıyla da olsa ilhakı tanıdığı için Yunan gazeteleri de hükümetlerinin politikasını yansıtmak durumunda kalmışlardır. Böylece gazetelerde -büyük devletlerin de istediği gibi- Girit'te daha büyük sorunlara yol açacak yazılar çıkmamıştı. Bu doğrultuda *Embros* gazetesinden aktarılan yazı şu şekildedir:

"*Girit'in İlhakı*

Gerek Devlet-i Âliyye ve gerek Yunanistan için ehemmiyet ve müşkülat-ı derkâr olan böyle bir zamanda Girit'in ilan-ı ilhakı -ya müfret bir vatanperverlik veyahut hiddetten ileri gelmiş olsun- son derece bir akılsızlık ve ümitsizliğe delalet eder bir karar-ı melhuktur. Bulgaristan cebren aldığı şeylerin kendisine ait olduğunu bilerek şimendiferler gasp, krallığını ilan edebilir. Avusturya, başka anasıra mensup, başka dinle mütedeyin ve başka lisanla mütekellim ahaliyle meskûn başkasına ait bir memleketi zemime-i memalik etmek arzusunda bulunabilir. Fakat Yunanlıların kardeşi olan Girit Hıristiyanları arzularının husulü için böyle bir harekette bulunmaya, nümayişler icra etmeye mecbur değildir. Böyle buhranlı bir zamanda yapacağımız bir şey varsa o da Devlet-i Âliyye'nin -ondan ziyade değilse de onun kadar alakadar bulunduğumuz- tamamiyet-i memlekesini temin ve kuvvetini tezyit etmektir.

Ahvali iyice tedkik ve Yunanistan ricali ile icra-yı müzakere etmeksizin bir harekette bulunmak Girit ahalisi ve onu idare eden kimseler için caiz değildir. Giritlilerin -evvelce defaatle ilan ettkleri işbu kararları- Rumlarımızı tesir etse de bugün Atina'da arzu edilen ma'kus bulamayacaktır. Giritlilerin hal-i hazırı daha amik bir surette tedkik ve fehmetmesi lazım idi…

…İhtiyacat-ı müşterekenin bizimle tevhit ettiği dostlarımıza karşı samimiyetsizlik bizim takip edeceğimiz bir politika değildir. Bu gibi harekâttan ictinab etmek, gerek basiret ve gerek namus nakta-i nazarından vücub tahtındandır…"[286]

[285] Melek Öksüz, "Girit Meselesinin Belirsizlik Yılları (1908-1913)", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı:25, KARAM Yayınları, Ankara, 2010, ss. 97-99.
[286] *İttihad*, No. 5, 30 Eylül 1324 (13 Ekim 1908), Salı, ss. 1-2.

Embros'tan alınıp tercüme edilen bir başka haberde de şu ifadeler kullanılmıştır:

"*Hanya 10 Teşrin-i Sani*

Girit'in Ahali-i Hıristiyaniyesi tarafından Yunanistan'a ilhakın ilan edilmesi üzerine Ahali-i İslâmiyenin bir beyanname itasıyla protesto ettikleri malumdur. İslamlar mezkûr beyannamelerinde Rumlar tarafından gördükleri mezalim-i ta'diyattan bahsetmişlerdir. İngiltere devletinin Hanya konsolosu hariciye nezaretinden aldığı emir üzerine İslâmlar tarafından teşkil eden heyete Düvel-i Erbaa-i Hamiye ile Hükümet-i Osmanîye arasında tezkir edilecek olan Girit meselesi her ne neticeye iktiran eder ise etsin ceziredeki Müslümanların can ve malının taht-ı temine alınacağını beyan etmiştir.

Beyanat-ı mezkûreden anlaşıldığına göre Girit meselesi bir tuhfe-i müddet yahut bir hakk-ı sükût olarak bila-sual vela-hesap Yunanistan'a verilmeyecek, mesele Düvel-i Hamiye ile cezirenin kavaid-i hukuk-u düvel ahkâmınca mutasarrıf-ı hakikiyesi olan Hükümet-i Osmanîye arasında tezkir edilecektir."[287]

1898 yılında Osmanlı askeri birliklerinin Girit'ten çekilmesi ve bunun sonucunda adadaki Müslümanların göç etmek zorunda kalması, 1908'de ise adada bulunan büyük devletlerin bir anda buradan ayrılmasıyla Müslüman halkın ekonomik ve siyasi olarak daha da kötü bir hale gelmesi gibi olaylar Rumların elini güçlendirip Yunanistan'a katılımın tanınması yolundaki amaçlarına biraz daha yaklaşmalarını sağlıyordu.[288]

Ancak hem adadaki hem de anakaradaki Müslümanlar ilhakın tanınmaması için büyük mitingler düzenlemişlerdir. Bu büyük mitinglerden birisi de İzmir'de olmuş ve *İttihad* gazetesi bu mitingi ayrıntılarıyla şu şekilde aktarmıştır:

"*Bayramın üçüncü günü sabahleyin saat dörde doğru büyük bir cem'-i gafir hükümet caddesinden gelerek kışla meydanında toplandı. Tahminen on beş bini mütecaviz halk var idi. Evvela Doktor Kazım Hıdır Bey tarafından Girit hakkında mufassal ve tesirli bir nutuk irat edildi. Orada biriken halk cümlesi de Girit'in Yunanistan'a ilhakına mani olmak için kanlarını son katresine kadar isale*

[287] *İttihad*, No. 38, 13 Teşrin-i Sani 1324 (26 Kasım 1908), Perşembe, s. 1.
[288] Johann Strauss, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki, İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri", **XI. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 5-9 Eylül 1990, Cilt:5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, ss. 2107, 2111.

edeceklerine yemin ettiler. Ba'de mektep talebesinden bir efendi tarafından irat edilen nutku müteakip erbab-ı nümayiş kışla derununa girip tramvay caddesindeki diğer kapıdan çıkarak "Yaşasın Millet, Vatan, Cemiyet, Ordu, Boykotaj" sadalarıyla mahiyeti inlete inlete Kemeraltı caddesini bir seylab-ı zi-hayat şeklinde istila eylediler…"[289]

Mitinglerden başka basının da desteğiyle ilhakı protesto ve onayının reddi için girişimler devam etmiştir. *İttihad* gazetesinde yayımlanan ve ilhakı protesto etmek için halkı ses çıkarmaya davet ederek yönetimden de yardım isteyen Sakız Adası muhtarının yazısı buna örnek teşkil etmektedir.

"*Yunan gazeteleri mevzularının id-i millimiz içerisinde mâtemengiz bir sayha-i dil-hiraş bumi andıran "Girit Yunanistan'a ilhak ediliyor" yolundaki avaz-bülend fahuraneleri kalb-i millete ne müthiş darbe-i hayat-şiken vurduğunu müstağni-i arz ve izahtır. Girit'in Yunanistan'a ilhakına ses çıkarmamak bizce bir harik-i hailin hevl-nak alevlerine lakayd kalmak demektir. Girit'in Yunanistan'a ilhakı adalar ahali-i Müslimesi için bir devr-i elim-i muhaceretin hulûl-u fecaat-engizi ve buralarda Osmanlılık hayatının mebde-i zevalidir. Hukuk-u na-şinas Girit ahalisinin bu muamele-i tecavüz-kâranesine karşı feryatlar koparmamak adalar ahalisince intihar-ı nevmidanedir. Muazzez vatan uğrunda şanlı bir surette ölmek, miskinâne telef-i nefs eylemek hangi bir Osmanlının irtikâp edeceği adiliklerdendir. Girit meselesinin herhalde bir netice-i selimeye iktiran ettirilmesini vükela-yı mıhtereme-i milletten metin ve mu'temed kabinemizden ehemmiyetle bekleriz.*

Sakız Ahali-i İslamiyesi Namına

Muhtar-ı Evvel

Hulusi"[290]

Girit için yapılan mitiglere Bulgaristan ile Avusturya ve Macaristan'dan sonra Yunanistan'a karşı başlatılan boykotu da eklemek gerekir, çünkü mitingler ile boykot ayrılmaz bir bütündü. Diğer iki devlet mallarına karşı uygulananın şiddetine nazaran 1909-1911 arasında dönem dönem yoğunlaşan Yunan boykotunun varoluş nedeni basınca da desteklenen bu mitinglerdi.[291]

---

[289] *İttihad*, No. 70, 26 Kanun-u Evvel 1324 (8 Ocak 1909), Cuma, s. 3.
[290] *İttihad*, No. 71, 27 Kanun-u Evvel 1324 (9 Ocak 1909), Cuma, s. 3.
[291] Fatih M. Sancaktar, **Yunan Boykotu-Hiss-i Milliden Harb-i İktisadiye (1909-1911)**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 7, 9.

Rumlar da ilhak lehinde mitingler düzenlemeye başlayarak adadaki Müslüman ahaliyi bu mitinglere zorla katılmaya mecbur etmişlerdir. Bu durum *İttihad* gazetesinde *Tanin* gazetesinden alınarak şu şekilde aktarılmıştır:

"*Girit Hıristiyanları ilhak lehinde bir miting hazırlamakla meşgul eylemişler. Lakin Girit İslamlarını da bu mitinge tav'an ve kerhen iştiraka hatta hayatlarını tehdit ederek iştiraka icbar ediyorlarmış. Demek ki Girit; zavallı, bedbaht, mazlum cezire yeniden mi gene kanlarla lekedâr olacak? Olacak da yirminci asırda âlem-i medeniyetin sinesinde güzeran edecek şu kanlı vakıaya insanlar, medeni insanlar seyirci mi kalacaklar?*

Düvel-i hamiyenin nazar-ı nazar-ı dikkatlerini celbederiz. Biz Osmanlılar şimdilik garip. Garip olduğu kadar karışık bir vaziyet-i siyasiye içinde pûyân oluyoruz. Şüphesiz icap ettiği takdirde Giritteki hukuk-u hâkimiyetimizi hüsn-ü muhafazaya ahd-u peyan etmek gözümüz önünde hemcinsimizin, vatandaşlarımızın, mezhep arkadaşlarımızın hun-u mazlumunun bila-mucip ba-husus hamiyetleri mukabili olarak akıtılmasına müsaade edemeyiz…"[292]

İttihad gazetesinin "*Zavallı Girit İslâmları*" başlıklı kendi haberinde ise Rumların Müslümanlara yaptıklarının daha beterleri şu şekilde aktarmıştır:

"*Yunan hükümetine sadakatle hizmet etmeye yemine davet edilen ve tabi icabet etmeyen İslâm memurlar azledilmektedir. Rusya askeri Resmo'dan çekildikten sonra ahali-i İslâm'a ve hususiyle mahdirata vicdansız mezalim ve harekât-ı namus-şikenâne icra edildi. Kandiye'de mahpus İslamlar bila-sebep merhametsizce darp edildi. Birinin hayatından ümit yok. En garibi, Kanun-u Sani'nin on yedisinden beri İslâm yolcuların Girit'e çıkmalarının taht-ı memnu'iyete alınmasıdır…*"[293]

1908 yılında tanınmayan ilhak 1913 yılına gelindiğinde toplanan Londra Konferansı sonucunda imzalanan Londra Antlaşması'nın dördüncü maddesinde "*Sultanın Girit üzerindeki haklarını bıraktığı*" cümlesinin geçmesinden sonra 14 Aralık 1913'te gerçekleşti ve adanın Yunanistan'a katıldığı resmen ilan edildi. Ancak 1645 ile 1913 yılları arasında verilen yüz binlerce kayıplara ek olarak 1913'ten sonra da adadaki Müslümanlara karşı şiddet ve katliam[294] devam etti.[295]

[292] *İttihad*, No. 86, 14 Kanun-u Sani 1324 (27 Ocak 1909), Çarşamba, s. 2.
[293] *İttihad*, No. 102, 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909), Çarşamba, s. 3.
[294] Girit'te Müslümanlara yönelik yapılan vahşeti anlatan mektuplar için bkz. Tahmisci-zâde Mahmed Mâcid, **Girit Hatıraları**, (Haz.) İsmet Mirioğlu ve İlhan Şahin, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977.
[295] Özer, s. 195.

1914-1917 yılları arasında uğradıkları baskı ve zulüm nedeniyle Anadolu'ya bir göç akını gerçekleştiren Giritli Müslümanlardan geriye kalanlar (30.000 kadar) 1924 Türk-Rum mübadele anlaşmasına dâhil edilmişti. Mübadele sırasında İtalyan vatandaşlığına geçerek adada kalan 120 Müslüman ise 1930'da Milas ve Güllük'e yerleştirildi.[296]

Girit kademeli olarak Osmanlı Devleti'nin elinden çıkarken bu süreç çok sancılı ve kanlı olmuştur. Özellikle 1908-1914 yılları[297] arasında baskıya paralel olarak diplomatik girişimler Girit'in kesin olarak elden çıkmasına zemin oluşturmuştur. Ne Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı ne de Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi olayları ile kıyaslanamayacak bir durum sonucunda Girit, Osmanlı Devleti'nin beklemediği bir şekilde kaybedilmiş oldu.

[296] Adıyeke, (Girit Bunalımı), ss. 304-305.
[297] Girit'in Yunanistan'a ilhakı sürecinde gerçekleşen resmi yazışmaların bazıları için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu-Belgeler (1912-1913) ve (1913-1914)**, Cilt:1 ve Cilt:2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976 ve 1982.

İKİNCİ BÖLÜM
İTTİHAD GAZETESİ VE İZMİR

2.1. XIX. VE XX. YÜZYILLARDA İZMİR

Giriş bölümünde kültürel faaliyetler ve basının oluşmasına katkısı bağlamında XIX. yüzyıl İzmir'inden çok kısa şekilde bahsetmiştik. İzmir'in daha iyi anlaşılabilmesi için XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başındaki durumundan burada da bahsetmemiz gerektiğine karar verdik.

İkinci ve üçüncü bölümler içerisindeki konularda da dönemin İzmir'i hakkında ayrıntılara ulaşabileceğimiz ve aynı zamanda *İttihad* gazetesinden yararlandığımız özel bilgilerle bu ayrıntıları pekiştirdiğimiz için burada sadece ana hatlarıyla ve yine kısa bir şekilde değinmenin yeterli olacağı kanısındayız.

Tarihi M.Ö. 3000'li yıllara kadar dayandırılan İzmir, 1570-1650 yılları arasında gelişmeye başlayıp yerel bir liman kenti olmaktan çıkarak uluslararası bir merkez konumuna geldi. XVII. yüzyılın ilk yarısında Sakız Limanı'nı geride bırakan İzmir Limanı'nda ticaret, kentin XVIII. yüzyıldaki yüksek refah seviyesine ulaşmasını sağlayan İran ipeği ihracatı odaklıydı. İran'daki savaşların çöl yollarını güvensiz kılması sonucu ticarette Halep'in yerini alan İzmir daha da zenginleşmişti. Bu zenginlik XIX. ve XX. yüzyıl İzmir sosyal yaşantısına olumlu katkılar oluşturmaktaydı.[298]

XIX. yüzyılda İzmir hem daha da büyüyen bir metropol hem de dünyanın tanınmış kültürel ve ticari merkezlerinden biri olurken kentte Müslüman nüfusla rekabet edecek Rum, Ermeni ve Yahudi mahalleleri ve bunların kültürel hayatı da oluşmaktaydı. Ayrıca İngiliz, Fransız, İtalyan, Avusturyalı ve Amerikan göçmen toplulukları da İzmir'de kültürel seviyeyi yükseltecek okullar açmaktaydılar.[299]

---

[298] Suraiya Faroqhi ve diğerleri, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, Cilt:2, (Ed.) Halil İnalcık ve Donald Quataert, çev. Ayşe Berktay ve Süphan Andıç ve Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 633.

[299] Edhem Eldem ve diğerleri, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti-Halep, İzmir ve İstanbul**, çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s. 157.

Ticaretin getirmiş olduğu zenginlik sonucu artan kültürel düzeyin yanında XIX. yüzyıl İzmir'inde sosyal yaşam kentte oluşmuş olan kozmopolit yapının bileşenleri olan farklı etnik unsurların kendilerine özgü tarzlarıyla biçimlenmekteydi ki Levantenler[300] bunun merkezinde olan gruptu.

Önceleri sadece kendi aralarında yakın ilişki içerisinde olan bu unsurlar yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek iş, gerek komşuluk veya dostluktan kaynaklanan yakınlaşmalar nedeniyle birbirleriyle daha çok etkileşime girmişlerdir. Levantenler ise diğer unsurlardan, İzmir'e gelen yabancılarla da çok yakın ilişkiler kurmaları ve hatta onları Levantenleştirmeleri nedeniyle ayrılmaktaydılar.[301]

İzmir'deki bu yabancı gezginler sadece XIX. yüzyıl değil, XX. yüzyılda da buraya geliyor ve gördüklerini aktarıyorlardı. 1901 yılında İzmir'e gelen Dr. Gustav Lang sosyal yaşamın bir parçası olan gece hayatıyla ilgili "*Gece yaşamının en cezbedici yanı rıhtımda yaşanmaktadır. İzmirliler, mevsimin teni okşayan akşam serinliğinde buraya dolaşmaya çıkmakta; özellikle Ermeni ve Rum kadınlar, yazlık tuvaletlerini süsledikleri takılarıyla, alımlı yürüyüşleriyle göz almaktadırlar. Rıhtım, yerli ya da yabancı olsun, herkesi her türlü gece yaşantısının cazibesine davet etmektedir...*" şeklinde bir betimlemede bulunmuştur.[302]

Gerek ekonomik ve gerek sosyal açıdan Osmanlı Devleti'nin diğer birçok yerinden farklı olan İzmir, meşrutiyetin ilanıyla birlikte daha canlı ve hareketli bir döneme girdi ve bu durum İstanbul ve Selanik'le birlikte İzmir'i Osmanlı Devleti'nin özel konuma sahip merkezlerinden biri haline getirdi. Ancak XX. yüzyılın başı aynı zamanda dış ticaretin genişlemesiyle yerli üretim malları yerine ihraç ürünlerinin tercih edildiği, dış borçların arttığı ve asayişin bir türlü sağlanamadığı bir zamandı ve bu durum İzmir'de de hissediliyordu. Rumlar ise git gide zenginleşmekteydiler.[303]

Rumların bu yükselişi kendilerini İzmir'in geçmişinde, yaşanılan zamanında ve geleceğinde görmelerinden kaynaklanıyordu. Smyrna, Atina ve Pire bankaları gibi birçok banka müdürü ile İzmir'in en iyi avukat, doktor ve tüccarlarının yarıdan

---

[300] Levantenler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İzmir Ticaret Odası, **Geçmişten Günümüze Levantenler**, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, (Haz.) Fikret Yılmaz, İzmir, 2011.
[301] Beyru, s. 102.
[302] İlhan Pınar, **Gezginlerin Gözüyle İzmir-XX. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s. 8.
[303] Sabri Sürgevil, **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2009, ss. 13, 27-28.

fazlası Rum'du. 1909-1911 yılları arasındaki boykottan dahi Rumlar, Türklerden daha az etkilemişti.[304]

Nitekim Türkler çoğunlukla memur olmak istedikleri için XIX. yüzyılda tamamen ellerinde olan zanaatları Rumlara kaptırdılar ve sokak satıcılarından çarşı esnafına kadar her yerde Rumlar söz sahibi oldu. XX. yüzyılın başında İzmir'deki Türkler böylece Rum nüfus içinde kalmış ve kültürlerini sadece kendi mahallelerinde yaşayabilmekteydiler. Rumların mahalleleri ise hayat ve canlılığın merkezleriydi.[305]

XX. yüzyıl bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde siyasal anlamda önemli değişikliklere sahne oldu ve meşrutiyet yüzyılın hemen başında ilan edilerek otuz yıl süren istibdat rejimi yıkılmış oldu ancak onu getirmek isteyen çevrelerin faaliyetleri bitmedi. Daha önce defalarca bahsettiğimiz Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Girit meselelerinin de denk geldiği bu dönem kozmopolit yapıya sahip İzmir'in de çokça etkileneceği bir dönem olacaktı. Bütün bu çalkantılara seçimler nedeniyle etnik ve dinsel unsurlar arasındaki gerilimi de eklersek 1908 yılı İzmir'ini patlamaya hazır bir bomba olarak nitelememiz yanlış olmayacaktır.

Gazetenin şehir muhabiri de bir taraftan seçimden dolayı gerilmiş olan İzmir hakkındaki durumu ve meşrutiyet aleyhtarlarının yaymaya çalıştığı yalanları kendi üslubu ile kaleme alarak kardeşlik temelinde birleşen farklı unsurların bu yalanlara alet olmamasına çalışırken başka bir taraftan hükümetin duruma el koyması gerektiğini hatırlatmıştır.

Şehir muhabirinin yazısı gazetede şu şekilde yer bulmuştur:

"*Şehir Muhabirimizden*

Yahu! İzmir'de neler oluyormuş da benim haberim yok imiş! Gelin benim gibi memleketi baştan aşağı dolaşın da görün, dayanabilirseniz aşkolsun. Her kafadan bir ses, her ağızdan bin türlü rivayet. İçinden çıkabilirsen çık, meram anlatabilirsen anlat. Birkaç gündür İzmir'de efkâr-ı umumiye fevkalade bir heyecan içinde. Hakikat-ı halde kardeş muhabbeti besleyen vatandaşlar zahiren birbirine hısım gibi görünüyor. İslamlar Hıristiyanlara karşı tetikte duruyor, Hıristiyanlar İslamlardan kaçınıyor, Ermeniler İslamları teşcie, Rumları teskine çalışıyor. Museviler ara yerde yuvasını kaybetmiş kuş gibi çırpınıyor, kapağı nereye atacaklarını, kimin kanatlarına

[304] Philip Mansel, **Levant-Akdeniz'de İhtişam ve Felaketler**, çev. Nigâr Nigâr Alemdar, Everest Yayınları, İstanbul, 2011, s. 237.
[305] Tuncer Baykara, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001, ss. 85-86.

sığınacaklarını bilemiyorlar. Neden? Ortada ne var? Ne oluyor? Hiç! Kuru gürültüden başka hiçbir şey yok. Cuma günü bir aralık birçok kimseler mağazalarını kapatmaya kadar varmışlar, bedesten içindeki sarraflar destegahlarında bulundurdukları paraları kaldırıp demir kasalarına saklamışlar, sonra da ahali kıyam edecekmiş, çarşılar yağma edilecekmiş! Elhamdülillah bir şey olmadı, olacağı da yoktur. Fakat olmadı, olmayacak diye büsbütün olumludur değil ha! Anlaşılıyor ki bazı arzkâr menfaatperestler yekdiğerlerine bir habl-i metin-i uhuvvet ile merbut bulunan vatandaşlarımızı yekdiğerine düşürmek, memlekette bir ferda çıkarmak, asayişi ihlal etmek suretiyle niyet-i bed-hahanelerinin icrasına bir sebep arayıp ve bu maksat ile her gün birtakım şayialar icat ediyor…

…Duyurulur ki bugün iki kişi arasında adi bir münazaa çıkıp ufak bir silah sesi patlayacak olsa bu, kafası bin türlü hayalat ile dolmuş olan efrad-ı ahalinin sevk-i heyecan ile birbirine karışmasına, memleketin içinde sebepsiz, günahsız maazallah bir fenalık çıkmasına sebep olacak. Buna meydan vermeli midir? Selamet-i vatan için arzu edilir ki hükümet bunları nazar-ı itibara alsın, her ne yapmak lazım gelir ise yapıp ortada hiçbir şey olmadığını ahaliye anlatsın, efkâr-ı umumiyeyi teskin etsin. Aksi takdirde, memleketimizde vukuat-ı mu'sife zuhur ettiğini görmek kendimizi Avrupalılara güldürmek tehlikesine maruzdur."[306]

2.2. MECLİS-İ MEBUSÂN SEÇİMLERİ VE İZMİR

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olan *İttihad* gazetesinin son derece önemli olan seçim sürecindeki tutumunu daha önce anlatmıştık. Seçim sürecinin İzmir'de nasıl gerçekleştiğini anlatacağımız bu kısımda da gazetenin aynı tutum ve hassasiyeti fazlasıyla gösterip halkı seçim konusunda bilgilendirmesinin yanında seçimin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lehine sonuçlanması için nasıl canla başla çalıştığını anlatmaya çalışacağız.

İttihad İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olma sorumluluğunu seçimlerde istibdat yanlılarına asla fırsat vermeyerek göstermiştir. Nitekim daha önce bahsettiğimiz gergin ortamı tetikleyecek bir olay Bergama seçimlerinde yaşanmıştı. İzmir'deki kozmopolit yapıyı kullanarak kargaşa çıkarmaya

[306] *İttihad*, No. 4, 29 Eylül 1324 (12 Ekim 1908), Pazartesi, s. 4.

çalışan istibdat yanlılarınca çıkarılmaya çalışılan bu olayda *İttihad* haksızlığa uğrayan Rumların yanında olduğunu savunduğu ilkeler doğrultusunda göstermiştir.

İttihad'ın *Nea Smirni* gazetesinden alarak yayımladığı olay şu şekildedir:

"*İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Açık Mektup*

Bergama'nın diğer bazı köylerle beraber müntehibleri 4000 kişiye baliğ olmaktadır. Bunlardan 2400'ü İslâm 1000'i Rum 600'ü Ermeni ve Musevi'dir. İstihbaratımıza nazaran icra edilen intihabta bu dört bin kişiden 1100 İslâm, 930 Rum, 100 kadar da Ermeni ve Musevi rey vermiştir.

Belediye reisinin de taht-ı itirafında olduğu üzere temin-i intizam için her mahallenin bir gün zarfında belediyeye giderek ita-yı rey etmesi meclis-i belediyece tekerrür etmiştir. Sonra altı gün zarfında reyler ta'dad edilerek sekiz Rum müntehib-i sani intihab edilmiştir. Bunlardan birincisi 968, ikincisi 935, üçüncüsü 923, dördüncüsü 907, beşincisi 906, altıncısı, 902, yedincisi 899, sekizincisi de 879 rey kazanmışlardır.

Bu netaicin istihsalinden sonra meşrutiyet aleyhtarı olan belediye reisi Ahmet, makam-ı vilayet-i intihabatın kanuna mugayir olarak icra edildiğine dair ihbarat-ı kezibede bulunarak ve İzmir'e Rum muhtarlarından Dimitri namında birini göndererek kanun dairesinde icra edilen intihabtın feshine dair bir telgrafname almaya mukim olmuş ve bir Cuma günü orada bulunmak hakkına haiz olmayan kimselerin huzuruyla akdetmiş olduğu bir meclis tarafından intihabat-ı mezkûre feshedilmiştir.

Şimdi size sorarız. Osmanlılı Rumların muvaffakiyet kazandıkları için mi bu intihabat nizamsız oluyor? Eğer intihabat nizam dairesinde cereyan etmiş ise onu bize anlatmalı ve İslâm kardeşlerimizi aleyhimize tahrik etmemeli idiler. Biz, gerek bizim ve gerek vatan-ı müşterekemizin menafi-i nokta-i nazarından İslâm kardeşlerimizle olan münasebetimizin samimi ve uhuvvet-kârane olmasını talep ve arzu ederiz.

Kaymakamın heyet-i ihtiyariyeye ve ahali tarafından mebus heyetine "Belediye reisi yanlış yaptı" tarzındaki ifadatı muhakkak mıdır? Belediye reisinin yattığı hata nedir? Biz böyle bir hata görmüyoruz; çünkü yoktur. Öyle bir hata bulunduğu farz edilecek olsa bile niçin reylerin ta'dadından evvel kavanin-i

meştutanın hüsn-ü tatbikine nezarete memur olan kaymakam bey tarafından irae edilmedi?

İntihabatın yolunda cereyan edip etmediği Meclis-i Belediye'nin mukarreratından, meclis-i mezkûr azasının ve İslâm kardeşlerimizden birçoğunun şahadet ve ifadatından anlaşılır. Belediye reisi kavanini taksire gayr-ı muktedir ise Bergama gibi bir şehrin belediye riyasetinde kalmamalıdır.

Kanun dairesinde icra edilmiş bir intihabı feshedebilir mi? Bununla beraber öyle bir intihabı feshetmelerinin sebebi de umumiyetle müntehib-i sanilerin Rumlardan intihab edilmesidir.

Umum Bergama ahalisi Kalari ve Sacılar ahalisi ile beraber yarından itibaren başlayacak olan intihabata iştirak etmeyeceklerini beyan ederler. Binaenaleyh İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir şubesine mensup aza-yı necibenin Rum kardeşlerine hukuk-u kanuniyelerini iade ile vukuu melhuz su-i te'vilata meydan vermemelerine intizar eyleriz."[307]

Daha sonra ilçelerin ikinci seçmen seçim sonuçlarının yayımlanmasıyla Rumların Bergama seçimlerindeki itirazlarının dikkate alındığını anlamaktayız.

Nüfus-u umumiye itibariyle Bergama kazasında yirmi dört İslâm, sekiz Rum, Seferihisar'da dört İslâm, Çeşme'de iki İslâm on altı Hıristiyan, Tire'de on dokuz İslâm, iki Hıristiyan, iki Musevi müntehib-i sani intihab edilmiş oldukları mahallinden iş'ar ediliyor."[308]

Bunun dışında gazete esas iş olarak düzenli bir şekilde ilanlar yayınlayıp; seçmen olma şartını karşılayan bütün birinci seçmenlerin İzmir kazası seçim şubeleri, köyler ve mahallelerinde ikinci seçmeni belirlemek konusunda oy kullanılacak yerlerde hazır bulunmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu kişilere uyarılar şu şekilde yapılmıştır:

"*İntihab-ı mebusan kanunnamesine tevfikan ma-karye ve nevahi-i İzmir kazası mahallat-ı nüfus-u zükur umumiyesini mübeyyin defatir-i esasiyeden her mahalle ve karye ve nahiye nüfus-u zükur umumiyesinin yirmi beş yaşından yukarı olan vergi ve temettü ve aşar ve ağnam resmiyle mükellef olmak ve memur ve silâhaltında asker bulunmak suretiyle hakk-ı intihabı haiz oldukları anlaşılan zevat tarafından ol emirde intihab eden müntehib-i sanilerin işbu Teşrin-i Evvel'in on*

[307] *İttihad*, No. 7, 2 Teşrin-i Evvel 1324 (15 Ekim 1908), Perşembe, ss. 2-3.
[308] *İttihad*, No. 10, 6 Teşrin-i Evvel 1324 (19 Ekim 1908), Pazartesi, s. 4.

yedinci Cuma gününden itibaren intihabatına mübaşeret olunması mukarrer bulunmuş ve kanun-i mezkûrun otuz dokuzuncu maddesinde gösterildiği üzere nüfus-u İzmir mahllatıyla kara ve nevahisinin taksimi icap eden şuabat intihabiyesiyle işbu şubeleri teşkil eden mahallat ve karayı ve her birinde hakk-ı intihabı haiz müntehib-i evvelleri ve bunların merakiz ve yevm ve vakt-i içtimalarını ve beher gün şubeleri teşkil eden her mahalleden kaç müntehib-i evvel hazır bulunmak lazım geleceğini mübeyyin olarak tanzim edilen program yani tarifname gazeteler ile ilan edildiği ve İzmir kazasıyla nevahisine ait olanların dahi mahallerine irsal ve tevdi' ve ta'lik edildiği gibi İzmir mahllatına ait olan bu kısmı dahi dâhil şehirdeki Cami ve Kilise ve Havralar kapılarına ta'lik ve her şube-i intihabiye mahallatına tebdi' edilmiş olduğundan her mahallede bulunan müntehib-i evvellerin işbu programda gösterilen taksimat ve tarifat dairesinde münkasım bulundukları şuabat-ı intihabiye merakizine muayyen olan gün ve saatlerde behemehâl gelerek her şube için mevcuduna göre müntehib-i sani intihabatına sarf-ı hamiyet ve ibraz-ı müesser-i hamiyet etmeleri ilan olunur."[309]

Gazete seçilecek olan ikinci seçmenlere ise, daha sonra Ulu Önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün kayınpederi olacak olan Uşakizade Muammer Bey'in birçok kimseler tarafından aday olması istendiği halde oyların bölünmemesi için aday olmayışı örneği üzerinden nasıl davranmaları gerektiğini vurgulamıştır.

İttihad'ın uyarıları ve Muammer Bey örneği şu şekilde aktarılmıştır:

"*İkinci derece müntehib olan bir kimse, mebus intihab etmek salahiyetine haizdir. Kendisine sen falanı intihaba mecbursun denilemez. Mebuslar, namzetliğini vaz' edenler meyanından intihab olunabileceği gibi dirayet ve hamiyetine itimat edilir ve mebus olmak için evsafı haiz ve fakat namzetliğini vaz'i etmemiş sair zevattan da intihab edilebilir.*

Umur-u intihabta ahsen olan cihet, arayı inkısama uğratmaksızın sahib-i hamiyet ve dirayet zevatı ekseriyet ara ile intihab edebilmek ve intihabatı tefrikaya düşürmeksizin vücuda getirebilmektir. Namzet ne kadar çok olursa aranın o derece inkısama uğrayacağı tabii gibidir.

Şu kadar ki müntehib-i saniler gösterecekleri mebus üzerine verecekleri reyde müttehit bulunurlar ise reyler inkısama uğrayamaz. Vatan ve memleket için dirayet

[309] *İttihad*, No. 16, 18 Teşrin-i Evvel 1324 (31 Ekim 1908), Cumartesi, ss. 3-4.

ve iktidarından istifade edilecek zevat mebus olarak Meclis-i Mebusân'a gönderilebilir. Meclis-i Mebusân'a mebus intihab etmek, köye muhtar tayin edilmeye benzemez. Dikkat lazımdır.

İzmir merkez sancağı için şimdiye kadar mebusluğu vaz' eden zevat, iktidar ve ehliyeti kendisine takdim edilebilecek derecede sahib-i dirayet ve zekâya haiz zevatı görünce artık istifa edip işten çekilmelidir. Millet sandalye-i mebusiyatta erbab-ı iktidarı görmek istiyor.

Vatanını seven, milletinin tealisini isteyen kimseye seni mebus intihab ediyoruz denilse bile iktidarına güvenemez ise; mazurum kabul edemem! Ben bu işin ehli değilim! Yapamam! Demeli ve çekilmeli. Yok, şu nesayihi hüsn-ü telakki etmeyerek iktidarına, ehliyetine bakmayarak mebusluğu kabul ederse yarın Meclis-i Mebusân dairesinde gidip de iktidarsızlığı görüldüğü halde kendilerini millet nefretle yâd eder, tel'in eder. Bütün gazeteler sahne-i matbuatta kendilerini pek rezilane teşhir eder.

İzmir'de mukim milel-i gayrimüslimenin kısm-ı azamı Uşakizade Muammer Bey'in mebus intihab edilmesini musirrâne arzu ettikleri ve hatta Müslümanlardan böyle pek çok kimselerin yine Muammer Bey'in mebusluğa intihabı hususunda tevhid-i araya çalıştıklarını istihbar ettik. Namzetliğini vaz' etmediğini bildiğimiz cihetle dün heyet-i tahririyemizden birini mir-i mûmaileyhe nezdine gönderdik.

Muharririmiz ile vuku bulan mülakatlarında Muammer Bey meşagil-i hususiye ve bazı mertebe-i teşebbüsat-ı ticariyesinden dolayı namzetliğini vaz' edemediklerini ve bundan dolayı mebusluk gibi şerefli bir vazifenin kabulünde mazur bulunduğunu ve teveccühat-ı umumiyeye karşı minnettar olduğunu beyan ederek bazı husudandan sarf-ı nazar Müslim ve Gayrimüslim vatandaşlarımızın kendisine karşı gösterdikleri teveccüh yüzünden ara-yı umumiyenin inkısama uğramasını arzu etmediklerinden malum olarak umur-u intihabda aranın bir noktada içtimaını bir noktada temin etmiş olmak üzere kendisinin mebus olarak intihab edilmemesini beyan ve sair namzetlerin de şu esre tabien hareketlerini selamet-i umumiye namına kendilerinden rica etmekte olduklarını ispat etmişlerdir ki bu suretle de kendilerinde yaşayan kadim, necip, saf bir asaletin eser-i güzinini göstermiş bulunuyorlar.

Vatana hizmet yalnız mebus olmakla değildir. Muammer Bey gibi kıymetli bir vücuttan millet ve vatan her vakit hizmet bekler. O büyük, o nafi' serveti değil, böyle bir evladı vücuda getirdiğinden dolayı Sadık Bey'i tebrik eyleriz."[310]

Seçimler, seçim bölgelerinin nüfus miktarına göre yapılmaktaydı. Nüfus konusu bu açıdan bakıldığında çok önemli bir yere sahip olduğundan *İttihad*, seçmen kriterlerine uyan kişilere görevlerini yerine getirme konusunda sürekli telkinlerde bulunmaya devam etmiş olsa da tecrübesizlik ve nüfus işlemlerine yeterli önemi vermeyen ahaliden kaynaklı bu uyarıların çoğu havada kalmıştır. Diğer yandan Rumlar ise meclise daha çok Rum vekil gönderebilmek için nüfuslarını olduğundan çok göstermeye çalışmışlardır.

Aydın Vilayeti'ne bağlı olan İzmir kazasının 1908 yılı nüfusu 627.850 kişiydi. Nüfusun 320.191'i Müslüman, 277.657'si Hıristiyan ve 25.002'si de Musevi'ydi. İzmir Valiliği'nin seçimlerle ilgili nüfus açıklamasına göre sancağın nüfus toplamı 287.437 kişiydi ve bu rakama göre Aydın vilayetinin merkezi İzmir sancağından 6 mebus seçilebilecekti.[311]

Seçimlerde mahalle ve köylerde oluşturulan seçim listeleri belediyeye gönderilir ve burada oluşturulan heyet-i teftişiye adlı heyet tarafından seçim işlemleri düzenlenirdi. 37 seçim bölgesi[312] olan İzmir'de Rumların yaptığı nüfus oyunlarından biri İzmir belediye heyet-i teftişiyesi tarafından fark edilmiş ve *İttihad* gazetesi bu olayı şu şekilde aktarmıştır:

"*İzmir Belediye Dairesinden*

İzmir muamelat-ı intihabiyesini natık olarak tanzim-i defter edilen program mucibince yirmi dördüncü şube-i intihabiye olarak gösterilmiş olan Rum İspitalyası ve Ayayorgi mahallelerinden Ayayorgi Mahallesi'nin nüfus-u umumiyesi iki bin dokuz yüz yirmi nefer ve bunlardan intihaba salâhiyettar olanların da bin beş yüz yedi nefer ve şu yekûna göre şube-i mezkûreden dört müntehib-i saninin intihab-ı lâzımeden bulunduğu halde mezkûr programda sehv-i nas olarak hem muahharen ilave edilen nüfusun ve hem de intihabı muktezi müntehib-i sanilerin adedi noksan

[310] *İttihad*, No. 17, 19 Teşrin-i Evvel 1324 (1 Kasım 1908), Pazar, s. 2.
[311] Serhan Kemal Saygı, **Meclis-i Mebusan'da İzmir Mebusları (1908-1918)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2014, s. 55.
[312] İzmir'deki seçimlerde görevli Heyet-i Teftişiye üyelerinin isim ve sorumlu oldukları bölgelerin listesi için bkz. *İttihad*, No. 16, 18 Teşrin-i Evvel 1324 (31 Ekim 1908), Cumartesi, ss. 3-4.

gösterildiği tedkik-i ahirden anlaşılmış ve mâhâzâ bervech-i bila-tashih olunarak keyfiyet-i memuriyete tebliğ kılınmış olduğu ilan olunur.

fi 18 Teşrin-i Evvel sene 324"[313]

İzmir'den seçilecek mebus sayısı 6 kişi olmasına rağmen özellikle Müslümanlar ve Hıristiyanlar (Rumlar) arasında büyük çekişmelere hatta neredeyse savaşa dönüşen bir süreç yaşanmıştır. *İttihad* gazetesi de Rumca gazetelerle karşılıklı atışmalarda bulunmuş ve seçim boyunca bunu sürdürmüştür.

İttihad gazetesi ile *Proodos* gazetesi arasında da bu yüzden bir atışma söz konusu olmuş ve Rumların seçimlerde haksızlığa uğratıldığını savunan *Proodos* gazetesinin düşünceleri *İttihad*'ın sayfalarında yayımlanıp aldığı cevapla birlikte şu şekilde yer bulmuştur:

"*Proodos 20 Teşrin-i Evvel sene 324*

Ceraid-i mahalliye müdürlerine sorarız ki anasır arasında tesis-i uhuvvet için Türk gazetecileriyle teşkil ettikleri ma'hud-u cemiyet ne haldedir ve intihabat meselesi hasebiyle anasırımıza karşı en büyük haksızlıkların yapıldığı şu zamanda niçin görünmüyor, niçin çalışmıyor?

Heyetin geçen Cumartesi yazdıkları bentleri okuduk. Bunlar Proodos'un vaktiyle hissederek yazdığı halde artık yekdiğeriyle kardeş olan Rumlar ile İslamlar arasına tefrike ilka' ediliyor diye itham edildiği şeylerin tekrarından ibarettir.

Solomonidi Efendi! Çürükçüoğlu Efendi! Müslümanlarla Rumlar arasındaki revabıt-ı uhuvveti takviye için Türk gazeteleriyle beraber ba-kemâl-i debdebe ve tantana ile tesis ettiğiniz şu meşhur cemiyet nerededir?

Anasır beynindeki uhuvveti istihsale cidden çalışmak iddiasında bulunan ve bizlere karşı yapılan muamelat-ı nizam-şikenâneye karşı kıyam etmeye mecbur olan Türk gazetelerinin intihabat meselesinde bizlere karşı ika' edilen haksızlıklar aleyhindeki bentleri nerde?

Bu kısa uhuvvet meselesinden -mutadınız vechile- Türk gazetecileriyle milletimizin tamamı esaret-i esasi üzerine mi akd-ı itilaf ettiniz? Söyleyiniz efendiler: Meydan istifadeyi kâmilen diğerlerine vermek için uyutmuş olduğunuz milletinize cevap veriniz!

[313] *İttihad*, No. 18, 20 Teşrin-i Evvel 1324 (2 Kasım 1908), Pazartesi, s. 3.

Tehlikeli nümayiş cemiyetleri yapmaya, idadi mektebinin yalnız yirmi kadar talebesi mevcut iken bütün Evangeliki mektebinin şakirdânını hayvan sürüsü gibi öteye beriye sevk etmeye hahişkâr görünüyor idiniz. Bugün ise milletinizin kurban edilmekte olan menafinin müdafaasını ma'hud cemiyetten talep etmekte kayıtsızlık, tekâsül gösteriyorsunuz.

Her zaman günahkâr, her zaman kabahatli oldunuz. Daima tevcihe esir, zillete alet oldunuz. Hatta vazifelerini ifa eden erbab-ı matbuatı asilikle ithamdan çekinmediniz.

Fakat bu cinayet hepsinden büyüktür. Cinayetin son derecesine çıktınız ki oradan sizi ahalinin gayzı aşağıya tekerlenecektir. Bu hale karşı artık ne gibi bir çare kalmıştır? Bugün müsavat-ı hüsn etmemekte, istememekte ve yalnız ona taraftar gibi görünmekte olanları artık nasıl ikta' edeceksiniz? Size soruyoruz efendiler! Cevap veriniz.

Biz, müsebbiplerine lanet okuduğumuz bütün bu herc-ü merc içinde yalnız bir çare görüyoruz. O da meşrutiyetin temin ettiği hürriyetle istihza için vaz' edilmiş olan rey sandıklarından tamamen uzaklaşmayı Metropolithaneye, Rum cemaatine, bil'umum İzmir Rum ahalisine tavsiyeden ibarettir.

Uzaklaşınız! Uzaklaşınız!

Hiç olmazsa hayatiyatımızı, tarafgirane bir intihabla intizara canipte şüphe tahtına koymaya çalışan kesiretimizden mütevellit kuvvetimizin sıhhiyetini kurtarmak için yalnız bunu tavsiye ederiz.

-İttihad-

Proodosçular!

Bâlâya naklettiğiniz bütün şu hezeyanlarına karşı yine bir berâet iddiasında mı bulunacaklar? Bunlar, anasır arasına ilka'-yı nifak ve bürudet için yazılmıyor da niçin yazılıyor? Bunlar, Rumlarla İslamlar arasında şurş u cidal ika'ından başka ne maksatla tahrir ediliyor? Yoksa bunları yazanın o ettiği tavsiyelerin maazallah ne gibi netaic-i müessife ve muzırra tevlid edebileceğini bilmediğine mi hüküm edeceksiniz

Hayır, yüz bin kere hayır! Onları yazan ne yaptığını biliyor. Zaten o maksadını muntazam bir program tahtında takip ediyor. Hedef ameline gözünü dikmiş muttasıl ilerliyor.

İlerlemekte olan yalnız bizim hükümetimizdir ki bu gibi erbab-ı müfsit de layık oldukları hapishane odası gibi bir mevkii ihtiramı çok görerek kendilerini ika'-yı fesatta serbest bırakıyor."[314]

Daha önce belirttiğimiz gibi nüfus ve seçilecek mebus sayıları konusunda ise son noktayı İzmir Valiliği koymuştu. Valiliğin duyurusu *İttihad* gazetesinde de yayımlanmıştır.

"*Makam-ı Vilayet'ten*

İntihab-ı mebusan kanunnamesine tevfikan Teşrin-i Evvel nihayetinden evvel ikmali muktezi olan meamelat-ı intihabiyeye ait olarak tanzim ve muamelat-ı tedkik ve ta'likiyeleri ikmal olunan ma-kar ve nevahi-i İzmir kazası defatir-i esasiyesinde tahkik eden zükur-u umumiyenin miktarı doksan yedi bin beşyüz iki adede baliğ olup şehr-i Teşrin-i Evvel'in on yedinci Cuma gününden itibaren müntehib-i saniler intihabatına başlanmış ve bunun hitamıyla mebusan intihabatına mübaşeret edilmek mukarrer bulunmuş olduğu ve merkez vilayete tabi on iki kazadan vürud eden mazabit ve muharrerat ve telgrafnamede gösterilen miktar-ı nüfusa nazaran İzmir sancağı nüfus-u umumiyesi cem'an iki yüz seksen yedi bin dört yüz otuz yedi âdete baliğ olup şu halde kanun-u mezkûr hükmüne tevfikan İzmir Sancağı'nın işbu nüfus-u umumiyesine göre mebus intihabı lazım geleceği ve kazalarca müntehib-i sani intihabatının ikmalini müteakip mebusan intihabatına mübaşeret olunması Meclis-i İdare-i Vilayet'le Merkez Heyet-i Teftişiyesi'nin bila içtima adedi mebusanın tayin ve takdirine vilayetçe namzetler esamisiyle manen tamim ve tebliğine mütevakıf ettiği İzmir kazası intihab-ı mebusan heyet-i teftişiyesinden ba-mezkûr ifade ve namzetliklerini vaz' eden zevatın esamisini havi cetvel tevdi' olunması üzerine defatir-i esasiyede muharrer miktar-ı nüfusa göre İzmir sancağı nüfus-u umumiyesinin iki yüz seksen yedi bin dört yüz otuz yedi adede baliğ olmasına ve intihab-ı mebusan kanunnamesinin süver-i icraiyesine dair talimatın ikinci maddesine nazaran İzmir sancağı için altı nefer mebus intihab olunmak lazım geleceğinden İzmir sancağı için namzetliklerini vaz' eden zavatın esamisini mübeyyin cetvelin leffiyle İzmir sancağına mülahık kazalar kaymakamlıklarıyla, merkez kaza heyet-i teftişiyesine seri'an tebligat icrası ve gazetelerde ilanı Meclis-i

[314] *İttihad*, No. 20, 22 Teşrin-i Evvel 1324 (4 Kasım 1908), Çarşamba, s. 3.

İdare-i Vilayet ve merkez heyet-i teftişiyesi heyetlerince karargir olarak mucibince icab-ı icra olunmuştur."[315]

Valililiğin de altını çizdiği gibi mebusları seçecek olan ikinci seçmenlerin seçilme işleminin tamamlanmasının hemen ardından heyet-i teftişiyenin duyurusuyla birlikte mebus olmak isteyenler adaylık başvurusunda bulunmaya başlamıştı. Böylece seçilecek mebusların da seçim sürecine girilmiş oluyordu.

Duyuru ve mebus adaylarının isminin olduğu liste şu şekildedir:

"*İntihab-ı mebusan kanunnamesine tevfikan ma-karye ve nevahi-i İzmir kazası şuabat-ı intihabiyesi müntehib-i evveller tarafından intihab olunan müntehib-i sanilerin işbu Teşrin-i Evvel'in otuzuncu Perşembe günü alaturka saat sekizde İzmir Belediye Dairesi'ndeki teşkil-i heyet-i mahsusa-i intihabları icab eden altı adet mebusun muamele-i intihabiyelerinin icra ve kırk beşinci maddesine tevfikan ister namzetlikleri mukayyit bulunanlardan ve ister namzet olmayıp dirayet ve hamiyetine itimat edilen ve mebus olmak için lazım olan evsafı haiz bulunan sair zevattan intihab edilebileceği ve yevm-i mezkurde ita edilecek rey pusulalarına altı adet isim yazılması lazım geleceği der-kâr bulunmuş ve mebusan namzetliğinde mukayyit zevat isimlerini havi cetvelin bir kıt'a-i matbuasında leffen gönderilmiş olmakla yevm-i vakt-i mezkurde İzmir Belediye Dairesi'nde arz-ı vücut ile ifa-yı muamele-i intihabiye etmeleri ilan olunur.*

fi 17 Teşrin-i Evvel sene 324

Mebus namzetliğinde bulunanların esamisini mübeyyin cetveldir:

Numero 1-İzmir Müftüsü Mehmed Said Efendi

2-İzmir'in Hurşidiye mahallesinde mütevellit Deavi Vekâleti ile meşgul İzmir Mekteb-i İdadisi ve Mekteb-i Hukuk mezunlarından David Ruso Efendi

3-İzmir'de Abidinzade Refik Bey

4-Deavi Vekili ve Köylü gazetesi sahib-i imtiyazı İsmail Sıtkı Efendi

5-Ödemiş ahalisinden ve mekteb-i hukuk mezunlarından Fahrettin Efendi

6-Tire belediye reisi Akif Halil Efendi

7-İzmir'de Ispartalızade Estepan Efendi

8-Ayazmand'da mukim Kosova vilayeti maarif müdür-ü sabıkı Ziver Bey

9-Vükela-yı deaviden Alber Trika Efendi

[315] *İttihad*, No. 21, 23 Teşrin-i Evvel 1324 (5 Kasım 1908), Perşembe, ss. 2-3.

*10-Mansurizade Said Bey (**Saruhan**)*

11- Karşıyaka'da mukim Dökmecizade Hacı Mehmed Şevket Efendi

*12-Tokadizade Şekip Bey (**Saruhan**)*

13-Deavi Vekili Çelebizade Seyyid Bey

14-Tabip Yüzbaşı Mehmed Refet Bey

15-Selanik Merkez Ticaret Mahkemesi azasından Nesim Masliyah Efendi

16-İzmir Deavi Vekili Corcioğlu Dimostin Efendi

17-Tüccardan Kiryako Vayanos Efendi

18-Kadınhanızade Emin Bey

19-Taşlızade Doktor Ethem Bey

20-Refik Nevzat Bey

*21-Tüccardan Fraşarlı Gani Bey (**Denizli**)*

*22-Hoca Şakir Efendizade Mehmed Abdullah (**Aydın**)*

23-Ödemiş kazası ahalisinden Serupa Davudyan Efendi

24-İzmir'de dava vekillerinden Tokatlıoğlu Enstaş Efendi

25-Paris hukuk mektebinde Hukuk-u İslâmiye muallimliğinde bulunan Doktor İsmail Lütfü Bey

*26-Milaslı Salih Efendizade Halil Efendi (**Muğla**)*

*27-Nazilli kazasından Hocazade Hacı Süleyman Efendi (**Aydın**)*

28-Bayezid-i Meciz dersamilerinden Bergamalı Cevdet Efendi

29-İskenderiye'de mukim dava vekillerinden Josef Sonsino Efendi

30-Ödemiş'te Deavi Vekili Birgili Estavri Fikri Efendi

31-Ödemişli Ekmekçizade faziletli Hacı Mustafa Efendi

32-Evkaf hazinesi Deavi Vekili Ahmet Emin Efendi

33-Diyarbekr vali muavini Mina Hamudoplu Efendi

34-Maden ve Ziraat Nezaret-i Celilesi rical-i me'murininden Aristovlos Vasilaki Efendi

35-Darülfünun muallimlerinden Pavlo Karolidi Efendi

36-Sivas vali muavini Aristidi Paşa Hazretleri

37-Müstecabizade İsmet Bey

38-Hariciye Nezareti Deavi Vekili İshak Torento Efendi."[316]

[316] *İttihad*, No. 25, 29 Teşrin-i Evvel 1324 (11 Kasım 1908), Çarşamba, ss. 3-4.

İzmir'deki seçimlerde Rumlar ile Türkler arasında daha en başından ortaya çıkan ve seçimin sonuna kadar bitmeyecek olduğunu belli eden tartışmaların merkez noktasını Karolidi Efendi oluşturmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti yanlıları Karolidi Efendi'nin Yunan uyruklu olduğunu iddia etmişlerse de Rumlar buna sert tepki verip Karolidi Efendi'nin mebus seçilmesinin önünde bir engel olmadığını kanıtlamaya çalışmışlardır.

Armonya gazetesi Karolidi Efendi'nin Yunan uyruklu oluşunun kendi elinde olmayan sebeplerden ötürü olduğunu savunmuş ve tezini İstanbul'da münteşir *Proodos* gazetesinden aldığı "*...Kayseri'de tevlid edip uzun bir müddet Evangeliki mektebi muallimliğiyle İzmir'de ikamet eden Pavlo Karolidi Efendi'nin Yunanistan darülfununu muallimliğinde bulunması namzetliği aleyhinde bir delil olarak ikame edilemez. Çünkü Kanun-i Esasi'yi kendilerine medyun olduğumuz Jön Türkler'in müteheyyizanını Atina ve Avrupa'ya firara icbar eden esbap Karolidi Efendi'yi de komşumuz hükümetine ilticaya mecbur etmiştir...*" cümleleriyle savunmuştur. *İttihad* ise bu yazının hemen ardından kendi yorumunu yazarak bu iddialara sert bir tepki göstermiştir.

"*Armonya refikimizin baladaki mütalaasına ma'et-teessüf iştirak edemeyeceğiz. Avrupa'ya firara mecbur olan Jöntürkler Millet-i Osmanîye'nin terakki ve tealisi için bedel edecekleri gayretlere sehaib-i kesife-i istibdat ile daralmış olan Türkiye mahiyetini kâfi göremedikleri için memleketlerini, refah ve istirahatlarını terk ve feda ederek Avrupa'ya çekilmiş ve orada bin türlü meşakkatler, bin türlü zaruretler içinde çalışmışlar, mütemadiyen çalışmışlardır. Bütün bu mücahidin-i hürriyet orada Osmanlılığı, hissiyat-ı milliyetlerini muhafaza etmiş ve ağyare hallerini, zaruretlerini sezdirememeye gayret etmişlerdir. Karolidi Efendi ise Yunanistan'a giderek darülfünun muallimliğine tayin edilmiş ve Yunan kavanini mucibince mezkûr darülfünun muallimliklerine tayin edilecek zevatın tabi-i Yunaniyeden bulunması muktezi bulunmuş olduğundan mûmaileyh de tebdil-i tabiiyette mazhar kılınmıştır. Bundan dolayı kendilerini taayyub etmeyiz. Çünkü haiz oldukları iktidarın burada müstetir, metfun bir halde kalması doğrusu günah idi bizim söylediğimiz bir şey varsa o da mûmaileyhin haiz oldukları tabiiyet-i cedidelerinden dolayı Meclis-i Mebusân-ı Osmanîye'ye aza tayin edilmelerinin kabul olamayacağından ibarettir. Çünkü yalnız tabiiyet-i ecnebiyede bulunanların değil*

tabiiyet-i ecnebiye iddiasında bulunanların bile mebus intihab olunamayacakları Kanun-i Esasiye'nin ahkâm-ı mübeccelsindendir. Karolidi Efendi'nin malumatlarından istifade edemeyeceğimize cidden müteessifiz. Mamafih bundan dolayı Kanun-i Esasi ahkâmının ihlal edilmesine de rıza gösteremeyeceğiz. Karolidi Efendi -bizim bildiğimize göre- hakşinanas, münsif bir zattır. Eminiz ki bu radde-i vefasıyla haiz bulundukları hukuku zayi ettiklerini ve kendilerinin Meclis-i Mebusân'a aza tayin edilmelerinin diğer bazı kimselerin hukukuna tecavüz demek olduğunu anlayarak daha namzetlikleri ilan edilmeksizin -çünkü henüz ilan edildiğine dair belediyenin bir tebliğine müsadif olamadık- mebus tayin edilmeleri hakkındaki ahalinin arzusuna mümaşattan içtinap edeceklerdir."[317]

Armonya gazetesi bu cevaba istinaden tezini savunmaya devam etmiş ve hatta konuyla ilgili kaleme aldığı yeni yazısında meşrutiyet yönetiminin bu konudaki tavrını istibdat yönetimine benzer olduğuna dair imalarda bulunmaktan da geri kalmamıştır. *Armonya*'nın yazdığı yeni yazıyı *İttihad*, "*Armonya Refikimizden*" başlığıyla sayfalarına taşımış ve doğal olarak bu yeni yazıya da yorumunu eklemiştir:

"*Karolidi Efendi'nin Namzetliği*

Jöntürk Cemiyeti'nin Naşir-i Efkârı olan "İttihad Gazetesi" darülfünun muallim-i muhteremi Karolidi efendi'nin nabaid-i Yunaniye'yi iktisap edeceğinden dolayı namzetliğinin şayan-ı kabul olmadığı fikrindedir. Doğrusu refikimizin bu fikrini pek garip bulmaktayız. Karolidi Efendi -umumun malumu olduğu üzere- Kayseri ahalisindendir, birçok seneler İzmir'de ikamet etmiş, burada nüfus defterinde ismi mukayyid bulunmuştur. Elinde tezkere-i Osmanîyeiyile İzmir hükümeti tarafından verilmiş evrak-ı sairesi vardır. Bu zat diğer birçok kimseler gibi idare-i sabıkanın tazyikatı neticesinde vatanını terke mecbur oldu. Kendisi ashab-ı ikamdan olmadığı için taleb-i memuriyet olmuş, Atina darülfünunu muallimliğine tayin edilmiştir. Bugün bir irade-i muntazamaya nail olan vatanına avdet ediyor, ahali de hükümete hizmet etmesini kendisinden istiyor. Kendisinin namzetliği acaba niçin kabule şayan görülmüyor? Yoksa kanun mucibince mûmaileyh Karolidi Efendi tebdil-i tabiiyeti müsaadesine havi bir idare-i seniyye mi var? Fakat mademki böyle bir irade mevcut değildir, mademki Karolidi Efendi vatanına avdetle ta zaman-ı veladetinden beri kanunen haiz olduğu hukuku talep ediyor. Kendisini bu hukuku

[317] *İttihad*, No. 2, 27 Eylül 1324 (10 Ekim 1908), Cumartesi, s. 3.

istimalden kim men' edebilecektir? Bu zat menfaasında yaşamak için çalışmamalı mı idi? Yoksa kendisinin idaresine bakacak bir cemiyete mi mensubiyeti vardı? Kendisinin tebdil-i tabiiyeti hakkında bir irade mevcut olmadığı ve elindeki evrak muntazam olduğu halde Meclis-i Mebûsandan başka bu meseleyi muhakeme edecek ve bu babda rey-i beyan edecek kim olabilir? Yoksa taraftarlık saikasıyla yahut bazı esbab-ı mahiyeye kendi kendimize Osmanlı tabiiyetini ecnebi tanımak veyahut itirazlarına rağmen onları Osmanlılıktan reddetmek gibi harekette bulunabilecek miyiz? Kanunen vücud-u lazım-ı irade gayri mevcut iken hiç kimse Karolidi Efendi'nin tabiiyetini redde ve bizim göstereceğimiz mebus namzetlerini bizlere araneye pek salahiyatdar olamaz. Eğer hürriyetten dem vurulmak isteniyorsa bu nokta açıkça anlaşılmalıdır. Yok, eğer "ben böyle istemiyorum" hükmü tatbik edilecek olursa o başka.

-İttihad-

Yanlış. Pek yanlış anlamışsınız. Yahut öyle anlamak istiyorsunuz! Biz Karolidi Efendi'nin de birçokları gibi vatanını idare-i sabıkanın tezyinatı neticesinde terk etmiş olup olmadığını ve orada Osmanlılığa, Osmanlılık hissine ne dereceye kadar sadık kalabileceğini vatanın geçirdiği mesaib-i elimeye karşı bir Osmanlı kalbiyle ne gibi bir seda-yı tesir-i izhar ettiğini, hukuk-u millet-i müdafaa yolunda neler, ne eserler vücuda getirdiğini şimdilik sormak, tedkik etmek istemiyoruz. Çünkü tazyikat-ı elime-i sabıkadan müteessir olarak terk-i diyar edenlerden ki bu zatı onlar meyanından göstermek istiyorsunuz. Her vatanperver Osmanlı bunu yapmış idi. Biz, Karolidi Efendi'nin iktidarını teslim ve tasdik ile beraber maa't-teessüf Kanun-i Esasimiz mucibince iktidarında istifade edemeyeceğimizi ityan etmiş idik yine de ediyoruz. Artık uzun söze ne lüzum var? Şimdi bize cevap olarak söylenilir ki Karolidi Efendi tabiiyet-i Yunaniyeye geçti mi geçmedi mi? İşte mesele burada. Ya geçti ya da geçmedi diyiniz ondan sonra görüşelim."[318]

Armonya gazetesi bu konudaki ısrarını sürdürmeye ve Karolidi Efendi'nin mebus seçimlerine katılabilmesi için elinden gelen bütün gayreti gösterirken *İttihad* da bu durumdan geri kalmayıp *Armonya*'nın yazdıklarını sayfalarında paylaşıp cevaplar vermeye devam etmiştir. İki gazete arasındaki tartışmanın son perdesini bu

[318] *İttihad*, No. 6, 1 Teşrin-i Evvel 1324 (14 Ekim 1908), Çarşamba, s. 3.

sefer *Armonya* gazetesi yazarlarından birinin "*Bazı Türkçe Refikamızda Fıkdan-ı Nezaket*" başlıklı makalesine *İttihad*'ın verdiği cevap oluşturmuştur:

"*Ya arzularıyla veyahut bazı Müşviklerin ilgaatıyla İzmir vilayetindeki Rum mebuslarının en mükemmeli olan Karolidi Efendi'nin namzetliğine bila-sebep taarruz eden bazı Türkçe refiklerimizde fıkdan-ı nezaketi teessüfle görüyoruz. Gösterilen esbap -evvelce de söylediğimiz vechile- şayan-ı kabul değildir. Çünkü o halde Karolidi Efendi'yi karara icbar eden esbabın aynı sebeplerden dolayı vatanlarını terke mecbur olan Sabahattin ve Ahmet Rıza Beylerle sair mücahidin hürriyetinde hukuk-u tabiiyetlerini zayi etmeleri lazım gelecektir. O hukuk ki Türkiye'de doğmuş, büyümüş, talim ve tedris etmiş ve tebaa-i Osmanîyenin tekâlifi ile mükellef tutulmuş olan Karolidi Efendi'nin hukukundan daha âli değildir. Fakat bütün bu mesaili yakında akd-i içtima edecek olan Meclis-i Mebusân tedkik ve hal edecektir. Çünkü kavanin-i esasiye ahkâmınca bu gibi meseleleri tedkike başka hiç bir daire salahiyatdar değildir. Mamafih Meclis-i Mebusân-ı Osmanî'de haiz-i ekseriyet olanların mebuslarının en güzidesi olan kimseden dolayı Rumların izzet-i nefsini kırmayacaklarını ümit ederiz. Bundan dolayı yalnız Rumlara değil bütün Meclis-i Mebusân'a şeref verecek bir namzetliğin şimdiden aleyhine yürüyen Türkçe refiklerimizin gerek mezkûr namzetliğe ve gerek namzedin şahsına karşı lazım gelen nezaketle idare-i lisan etmedikleri görülüyor…*

Binaenaleyh bu gibi mebuslar intihabından dolayı Osmanlılar bize taarruz edeceklerine minnettar olmalı, aleyhimizde çalışacaklarına bize takviye etmelidirler. Osmanlı refiklerimizde adalet ve menafi-i umumiye safıyla bu hisse iştirak etmelerini ve onu memnuniyet ve nezaketle tefsire mecbur bulunduklarını beyan ederiz.

Miltiyadi Sizani

-İttihad-

Sizin Osmanlı matbuatına nezaketsizlik isnat edişinize şaşıyoruz. Kendisinde nezaket olan bir kimse diğerine nezaketsizlik isnat etmek nezaketsizliğinde bulunamaz. Biz Karolidi Efendi'nin Meclis-i Mebusân-ı Osmanî'ye aza intihab edilemeyeceğini söyledik ve söyleyeceğiz. Siz Yunanlı olduğunuz için Karolidi Efendi'yi müdafaada taassup derecesine varırken Osmanlı olduğumuz ve bu babda beyan-ı mütalaa ve efkâra yegane salahiyatdar bulunduğumuz halde mûmaileyhi adem-i kabuldeki gayretimizi neden nezaketsizlik addediyorsunuz? Size "Osmanlı

olduğumuz için bizi memleketinizin en küçük en ehemmiyetsiz umuruna müdahale ettirmediğiniz halde ne hakla siz bizim işlerimize ba-husus memleketimizin en mühim umurundan ma'dud bulunan mebusanımız intihabatına müdahaleye ve bunu kabul edeceksiniz, bunu etmeyeceksiniz gibi emirler vermeye cüret ediyorsunuz" diyecek olsak -insafı elden bırakmamak şartıyla- bize sükûttan başka verecek ne gibi bir cevap bulabileceksiniz?"[319]

Mebuslarını seçme sürecine giren İzmir'de gerçekleşen olaylar (özellikle Türklerle Rumlar arasındaki) gerçekten de seçim bitene kadar devam etmiştir ve Dâhiliye Nezareti'ne kadar ulaşan şikâyetlerle ilgili bir telgraf İzmir Belediye Dairesi'nin cevaplaması için gönderilmiştir. *İttihad* gazetesi de bu olay üzerine meşrutiyetin getirmiş olduğu ilkeleri hatırlatıp bazı uyarılarda bulunmuştur.

"*...Rum patrik üçüncü Yovakim Efendi Hazretleri tarafından vaki' olan şikâyete istinaden Dâhiliye Nezareti'nden İzmir kazası intihabatının bir merkezde icra edilmesi ve Bayındır ve Bergama intihabları fesholunduğu halde savmenin bozulmaması ve Bergama'da muamelat-ı intihabiye yolunda cereyan etmesine rağmen dört Hıristiyan müntehib-i sani istifa ettirilerek yerlerine dört Müslüman müntehib-i sani konulması ve Karaburun'da müntehib-i sani olan Hıristiyanlara bazı kimseler tarafından tazyikat vaki' olması ve İzmir'de defatir-i esasiyenin müddet-i ta'likiyesini temdit ederek on sekiz bin İslâm nüfusu dercolunması gibi ahval-i gayr-ı sahiheden bahs-i şikâyeti manzamin bir telgrafname varid olmuştur.*

Bu telgrafnameye İzmir Belediye Riyaseti'nin herhalde hakikat-ı hali arz ederek münasip surette cevap ita edeceğinden eminiz. Mamafih biz ahval-i ictimaiye nokta-i nazarından bu meseleyi tedkik edelim.

Kanun-i Esasi ne diyor? Bila-tefrik cins ve mezhep bilcümle Osmanlılar kanun nazarında müsavidir. Binaenaleyh bir Rum veya bir İslâm gidecek yerde bir Musevi mebus olursa kıyamet mi kopar? Lakin Rum vatandaşlarımız unutmamalıdırlar ki böyle bir umur-u mühimin birinci defasında bittabi az ve çok kusur olur. Fakat bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir. Binaenaleyh biz elimizden geldiği kadar cins ve mezhep ayırmaksızın uhuvvet ve müsavat-ı umumiyeyi takviyeye çalışıyoruz.

[319] *İttihad*, No. 9, 5 Teşrin-i Evvel 1324 (18 Ekim 1908), Pazar, s. 3.

Unutmayalım! Cümlemizi sinesinde besleyen bu medar-ı müşfik vatana otuz iki seneden beri hançer-dihaş-ı istibdadın açtığı yaralar henüz iltiyam-pezir olmadı. Yeni bir nevbet-i hal-i nekahette olan bu mecruh, mukaddesi rahatsız eder. Bütün bu manzaraları bu muhtemelatı gözümüz o günden bir dakika devr tutmayalım ve el birliğiyle bu millet-i mübeccele-i Osmanîyeyi müstahak olduğu derece-i âlâya esa'da çalışalım. Son pişmanlık fayda etmez derler. Bize hürriyetimizi, saadetimizi bahşetmek için feda-yı hayat eden şüheda-yı ümmet kalnlı kefenleriyle kalkar gelir de yüzlerimize tükürür."[320]

Dâhiliye Nezareti'ne kadar uzanan İzmir'in olaylı seçimi Bergama hariç tamamlanmış ve kimlerin ne kadar oy aldığı da yavaş yavaş netleşmeye başlamıştı. *İttihad* İzmir merkez kazası seçim sonuçlarını alınan oy miktarlarıyla şu şekilde açıklamıştır:

"*Dün saat sekiz buçuk raddelerinde İzmir kazası müntehib-i sanileri daire-i belediyede bi'l-ictima-i nizami vechile hazırlanarak heyet-i teftişiye tarafından temhir edilen sandığa intihab ettikleri mebusların isimlerini havi rey varakalarını attılar. Muamele-i intihabiye saat on bir buçuğa kadar devam etmiş ve rey kazanan zevatın esamisi ilanen heyet-i teftişiye tarafından kıraat edilmiştir.*

Rey kazananların isimleri bervech-i atidir:

102 Müftü faziletli Mehmed Said Efendi Hazretleri, 99 Deavi Vekili Çelebizade Seyyid Bey, 59 Taşlızade Doktor Ethem Bey, 40 Pavlo Karolidi Efendi, 109 Sivas Vali Muavini Aristidi Paşa, 19 Deavi Vekili Sıtkı Bey, 70 Ispartalızade Estepan Efendi, 73 Selanik Ticaret Mahkemesi Azasından Nesim Masliyah Efendi, 13 Mina Hamudoplu Efendi, 37 Vasil Aristovlo Efendi, 14 Paris Darülfevk "Hukuk-u İslâmiye" Muallimi Doktor Lütfü Bey, 4 Doktor Refik Nevzat Bey, 1 Mehmed Şevket Bey, 2 Bayezid dersamilerinden Bergamalı Cevdet Efendi, 12 Kosova Vilayeti Maarif Müdür-ü Sabıkı Ziver Bey, 1 Estavri Fikri Efendi, 3 Said Bey, 2 Vayanos Efendi, 4 Torento Efendi, 1 İplikçiyan Efendi, 1 Akif Halil Bey"[321]

İttihatçıların ve gazetelerinin Karolidi Efendi'ye muhalefeti seçim sonuçlarına yansımış ve Karolidi Efendi, İzmir merkez kazası seçimlerinde 40 oy alarak ancak yedinci sırada yer alabilmiştir. Karolidi Efendi'nin Bergama dışında alınan sonuçlar

[320] *İttihad*, No. 27, 31 Teşrin-i Evvel 1324 (13 Kasım 1908), Cuma, s. 1.
[321] *İttihad*, No. 27, 31 Teşrin-i Evvel 1324 (13 Kasım 1908), Cuma, s. 4.

ile yedinci sırada kalarak mebus seçilemiyor oluşu ortamı daha da gerginleştirmiş ve Rumlar mitingler yapmaya başlamıştır.[322]

Konuyla ilgili *İttihad* gazetesinde "*Rum Vatandaşlarımızın Nâ-Becâ Heyecanı*" başlıklı yazı, Rumların gereksiz bir heyecanla sokaklara dökülmeleriyle yaşanan olayları aktarmıştır.

"*İzmir sancağı mebusan intihabatı henüz hitam bulmadan namzetliğini vazi ettikleri Atina Darülfununu muallimlerinden Karolidi Efendi'nin ekseriyeti kazanarak mebus intihab edilemeyeceği vehmi Rum vatandaşlarımızda ifratlı bir heyecan husulüne badi olmuş. Evvelki Cuma günü vakt-i zuhurdan biraz sonra Aya Fotini Kilisesi havalisinde toplanarak ve çanlar çaldırarak bazı nutuklar irad etmişler ise de o sırada polis vazifesini maaziyadetin ifa ederek cemiyetlerini dağıtmış idi.*

Dün de sabahleyin alafranga saat on'da mezkûr kilise havalisinde içtima edileceği ve ahalinin şehre inmesi için akşamdan civar köylere haber gönderildiği istihbar edilmesi üzerine bu sabah miktar-ı kâfi asker sevk edilmiş ve mahal-i asayiş bir hal hadisatına kalmaksızın nümayişçiler ba'del-zuhur dağılmışlardır."[323]

Karolidi Efendi'nin Bergama'dan 31, toplamda 166 oy alarak altıncı mebus olarak seçilmesi kesinleştikten sonra Rumlar da olay çıkarmaz oldu. Şehirdeki durum sakinleştikten sonra *İttihad* yaşananlarla ilgili bir değerlendirme yaparak uzun bir yazı yayımlamıştır.

Gazetenin değerlendirmesinin önemli kısımları şu şekildedir:

"*Bizim için en mühim mesail-i hayatiyeden biri olan intihabat-ı mebusan meselesi hitam buldu. Artık müsterih olmaklığımız icap etmez mi?*

Gariptir ki Rum vatandaşlarımız hiçbir sebeb-i makul görmediğimiz halde memleketin saadetini istirdat ve istihsal eden, hürriyetlerini kanları pahasına kendilerine iade eden Jön Türkler aleyhine nümayişlere cüret etmek, kiliselerde çan çalmak gibi küfran-ı nimet ibraz ediyorlar.

Hâlbuki biz onlara dest-i uhuvvetimizi kemal-i muhabbetle takdim ediyoruz. Meşrutiyet bize bahşedeceğini beklediğimiz ittifak-ı umum böyle mi olacaktı?

---

[322] Fevzi Demir, "İzmir Sancağı'nda 1908 Meclis-i Mebusan Seçimleri", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, 1994, (İzmir Sancağı'nda), ss. 150-151.

[323] *İttihad*, No. 29, 2 Teşrin-i Sani 1324 (15 Kasım 1908), Pazar, s. 4.

Birtakım telkinat-ı müfsidetkariye aldanıp da hürriyet yolunda yüzlerce şehit veren bu kardeşlerine karşı nişane-i teşekkür böyle mi olacaktı?

Biz ne yaptık? Bila tefrik-i cins ve mezhep herkesi memnun etmek, refah ve saadetlerini temin etmek ve cümlemiz için şühedamız pahasına senelerce mesai mukabiline açtığımız şehrah-ı hürriyeti tahkim etmek zımnında yedd-i beşerin kudreti, takibi dâhilinde her ne kabilse ifa etmedik mi?

Ne yapalım! Karolidi Efendi evvelki günkü intihabatta az rey kazanmış. Şüphesiz halkın henüz tanık şerefine nail olmadığı bir namzetin aleyhine bütün matbuat müteefiken kıyam eder ve bu hususta umumi ve hususi nutuklar irad ediyorsa arayı umumiyeyi mûmaileyhin lehine tevcih etmek suhuletle kabil olur mu? Bahusus itihab da henüz bitmemiş idi.

Şimşir-i kahır, istibdadın nişangâh-ı iktihamı olan zavallı kalplerimiz zulüm ve i'tisaftan tahlis edeli henüz 110 gün oldu. Sevinecek, gülüp oynayacak yerde bu gibi kasvet-i ifza' nümayişler ile dil-hun olmaya bizi sevk eden kuvvet nedir?

Fitne ve fesat ile mahluf olanlar her yerde fazilet ve hakikatin nefret ve lanetine uğradıkları için cibilliyet-i reddiyeleri muktezasından olarak fırsat diye telakki ettikleri ehemmiyetsiz halattan istifadeye yeltenirler. İhtirasat-ı bed-huhansine ahaliyi alet etmek isterler, huzur ve rahat-ı umumiyeye bile kast ederler. Fakat biz bila tefrik-i cins ve mezhep Osmanlılar müteyakkız bulunalım.

Haşiye: Baladaki satırları yazdıktan sonra aldığımız mevsuk habere göre Bergama intihabatı da nihayet bulmuş ve Karolidi Efendi mebus tayin edilmiştir. İşte görülüyor ki yukarıda serdettiğimiz mütalaatta ne kadar isabet etmişiz. İntihabatın hitamından evvel böyle bir nümayişe tasdi her halde müsebbiplerinin hüsn-ü niyetine atfedilemez."[324]

Nihayet İzmir'in bu olaylı seçimi, içinde barındırdığı farklı unsurlar arasında herhangi kötü bir olay olmadan sonuçlanmış ve seçilen altı mebus aldıkları oy miktarlarıyla sırasıyla şu şekilde duyurulmuştur:

"*Müftü Efendi 262,*[325] *Seyyid Bey 290, Aristidi Paşa 250, Nesim Masliyah Efendi 186, Doktor Taşlızade Ethem Bey 184, Pavlo Karolidi 166 rey ile mebus intihab edilmişlerdir.*"[326]

[324] *İttihad*, No. 29, 2 Teşrin-i Sani 1324 (15 Kasım 1908), Pazar, s. 4.

[325] *İttihad*'ın verdiği rakamlarda hata olduğunu varsaymak doğru olur çünkü özellikle Müftü Efendi'nin oy miktarının 262 olma olasılığı birinci sıradan seçildiğine bakıldığında imkânsızdır. Zaten

Seçildikleri resmi olarak açıklanan bu altı mebustan Doktor Ethem Bey seçildikten hemen sonra istifa etmiş ve onun yerine yeni bir mebus seçilmesi hususunda İzmir Heyet-i Teftişiyesi, belediye aracılığıyla bir ilan yayımlamış ve o ilanla ikinci seçmenler yeni mebusu seçmeleri için göreve çağırılmıştır. Söz konusu ilan İttihad'ın sütünlarında da yer bulmuştur.

"*İzmir sancağı intihab-ı mebusan muamelatının bala-kemal-i tanzim olunan ve melhuk kazalardan vürud eden mazabıtın intihab-ı mebusan kanunnamesinin elli ikinci maddesine tevfikan merkez liva heyet-i teftişiyesince küşad ve bunlarda intihab olunan esami ile her ismin kazandığı aranın alenen kıraat ve kaydolunarak neticede en ziyade rey kazandıkları ve sancağının nüfus-u zükur-u umumiyesine mebus oldukları tahakkuk eden İzmir müftüsü faziletli Mehmed Sait Efendi ve Deavi Vekili Seyyid Bey ve Sivas vali muavini Aristidi Paşa ve Pavlo Karolidi ve Doktor Ethem Bey ve Nesim Masliyah Efendi nam-ı altı zattan Doktor Ethem Bey'in Vilayet-i Celile'ye takdim ve havale buyurulan istifasında umum-u milletimizce Ermeni vatandaşlarımızdan bir mebus gönderilmesi matlub ve mültezim ve efkâr-ı umumiyenin de bu merkezde olduğu mahsus bulunduğu ve uhuvvet-i milliyenin tesis ve bekasına çalışılması menafi-i vatan ve millet nazarından bir hizmet-i mukaddeseden ma'dud olacağı cihetle mevkiini kendinden sonra ikinci derecede haiz-i ekseriyet ara olan İspartalızade Estepan Efendi'ye bırakmak suretiyle ve ol-babda Dâhiliye Nezareti celilesinden vürud eden telgrafnamede mazbata verilmeksizin istifası halinde kanunnamenin yetmiş sekizinci maddesinin fıkra-yı evvelîsi mucibince muamele ifası emir ve işar buyurularak mûmaileyhin mazbata almaksızın istifasına binaen ber-mucib-i kanun yerine intihabı icap eden mebus için işbu Teşrin-i Sani'nin on beşinci Cumartesi günü alaturka saat dokuzda muamele-i intihabiye icrası kararlaştırılarak mütehib-i sanilerin ba-tezakir-i mahsusa davet olunmuş ve maa-hazâ muamele-i intihabiyenin yevm-i mezkûrda ikmali için müdavinin onda sekizinin her halde isbat-ı vücut etmeleri mukteziyat-ı kanuniyeden bulunmuş olduğundan ma-karye ve nevahi-i İzmir kazası muntehib-i sanilerinin*

Ahenk gazetesi de Müftü Efendi'nin 294, Seyyid Bey'in 289, Aristidi Paşa'nın 251 oy aldığını yazmıştır. Bkz. *Ahenk*, No. 3753, 2 Teşrin-i Sani 1324 (15 Kasım 1908), Pazar, s. 4. *Mizanü'l Hukuk* gazetesi de Müftü Efendi'nin 295, Nesim Masliyah Efendi'nin ise 194 oy kazandığını yazmıştır. *Mizanü'l Hukuk* gazetesinin verdiği bilgileri kullanan kaynak için bkz. Baha Coşkun, "Gâvur İzmir'de 1908 Seçimleri", **Altüst Dergisi**, Sayı:13, Z Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 37.

[326] *İttihad*, No. 29, 2 Teşrin-i Sani 1324 (15 Kasım 1908), Pazar, s. 4.

yevm-i mezkûrda daire-i belediyede isbat etmeye sarf-ı ehemmiyet ve ibraz-ı müesser-i hamiyet eylemeleri temennisiyle ilan-ı keyfiyet olunur.

fi 12 Teşrin-i Sani sene 324"[327]

Yayınlanan ilandan da anlaşıldığına göre Ethem Bey'in yerine hem İttihad-ı Anasır'ı güçlendireceği düşüncesiyle hem de ilk altı mebustan sonra en çok oyu (149) almasından dolayı mebusluğa Ermeni aday Ispartalızade Estepan Efendi getirilmiştir. Böylece İzmir Sancağı'ndan 2'si Türk, 2'si Rum, 1'i Ermeni ve 1'i Musevi[328] olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin listesindeki adaylar mebus seçilmiştir.[329]

Seçilen mebuslar büyük bir sevinçle Meclis-i Mebusân'a uğurlanmış ve uğurlama esnasında yaşananlar gazetede ayrıntılı bir betimleme ile anlatılmıştır.

"*Evvelki Pazar günü mebuslarımız kemâl-i alâyiş ile teşyi' edildi. Havanın kapalı olması, baranın nüzul etmekte bulunması merasim-i teşyi'yenin ve nümayişin parlak bir surette icra edilmesine hiç mani olmadı. Nümayiş evvel emirde belediye dairesinden bida eyledi. Mebusan-ı Kiram ve İzmir delikanlıları ile zeybekler Belediye dairesinde toplandılar. İçtima eden nas on iki bini mütecavizdi.*

Alay önünde birçok rayet-i Osmanîye temevvücnemâ-yı ihtişam olduğu halde kemâl-i tantana ile peştamalcilerbaşından Başdurak'a geçerek hükümet caddesinden daire-i hükümete girdi. Esna-yı rahde bütün ahali "Yaşasın Millet, Vatan, Meclis-i Mebusân" sadalarını ayyuka isal ediyordu.

Hükümet konağı büyük bir cem'-i gafir ihata etmiş, bütün devair ve aklam hıncahınç dolmuş olduğu halde o büyük hol ahaliyi istiab edemeyerek daha binlerce halk kışla meydanına, ta Başdurak cihetlerine kadar sokakları baştanbaşa doldurmuştu..."[330]

Mebusların Meclis-i Mebusân'a gönderilmesinden sonra İzmir'de bu sefer meclisin açılışı şerefine kutlamalar yapılmış ve bu kutlamalar gazete sayfalarında ayrıntılarıyla yer bulmuştur. *İttihad* gazetesi idarehanesi ve çevresinde olan şenlikler şu şekilde aktarılmıştır:

---

[327] *İttihad*, No. 39, 14 Teşrin-i Sani 1324 (27 Kasım 1908), Cuma, s. 4.

[328] İzmir ve diğer yerlerden seçilen mebusların etnik ve dinsel bazda meclisteki temsiliyetleri ve mebus listesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Feroz Ahmad ve Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4-5, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975-1976, ss. 245-284.

[329] Demir, (İzmir Sancağı'nda), s. 154.

[330] *İttihad*, No. 54, 2 Kanun-u Evvel 1324 (15 Aralık 1908), Salı, s. 1.

"*Evvelki gün Meclis-i Mebusân'ın Küşad-ı vesile-i cümlesiyle şehrimizde süver-i milli pek bir balater olmuştur. Çarşı ve pazar kâmilen müstevir idi. Sabahleyin alaturka üç buçuk raddelerinde bahriye müzika-i hümayunu İzmir'de leşkerendaz-ı muhabbet sefin-i harbiye-i Osmanîye süvarisi izzetli Tahir Beyefendi'nin maiyet-i âlilerinden olarak idarehanemize geldi…*

…Aradan henüz bir çeyrek saat mürur etmişti ki, müteaddit ve rengarek bayrakların zir-i ecniha-i latifanesinde balıkçılar esnafı, müteakiben hamallar idarehanemize geldiler. Bahriye-i Müzika-yı Hümayun milli havalar terennüaz oluyor, bütün muhit-i sema'ini sürur ve şadumani ile dolduruyordu. Gazetemiz müdürü Doktor Tevfik Rüştü Bey, balkona çıkıp züvvar-ı kirame zemin-i zaman ile mütenasip bir nutuk irad buyurdular.

Ba'de Bahriye-i Müzika-yı Hümayun ba-madud bir cem-i gafurun önünde olarak Kordon tarikiyle Yusufoğlu hanına kayıkçılar esnafının teşkil ettikleri Bahriye iane komisyonunun mahsus odasına gidildi.

Esna-yı rahde İzmir limanında bulunan bil-cümle sefain bayrakları ve düdükleriyle nümayişçileri selamlıyor, çokça birikmiş olan halk alkışlarını yaşasın esvat-ı tebrikat-amizini ayyuka çıkarıyorlardı…

…Şehir kulübü cidden büyük bir zevk-i selim, pek büyük bir telavet-i nevin ile tezyin edilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mukaddesesi'nin sair kulüpleri efradı ellerinde rengârenk sancaklar olduğu halde şehir kulübünde tecemmü' etmişlerdi.

Vali Paşa ve bil'cümle erkân-ı hükümet ve ümera-yı askeriye şehir kulübünde bulunuyorlardı. Hazret-i kiram'a gayet şık keseler içinde üzüm ve incir tevzi' edilmiştir. Saat altı buçuk raddelerinde şehir kulübünde içtima etmiş olan bütün efrad-ı cemiyet ve onlara iltihak eylemiş olan kayıkçılar esnafı vesaire bütün ameleler akın akın Bahriye-i Müzika-yı Hümayunun arkasından fevkalade bir intizam ile belediye dairesine gidildi. Zairine orada limonatalar ikram edildi…

…Oradan tekrar na-mesbuk bir intizam ile hükümet dairesine azimet olundu. Hükümet bahçesinde Vali Paşa hazretleri tebrike gelişleri kabul buyurmuş ve gazetemiz müdür ve sermuharriri Tevfik Rüştü Bey tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti ve mensup olduğu şehir kulübü namına bir nutuk irad olunmuştur. O sırada berriye ve bahriye asakir-i fevz-i müesser-i Osmanîyesi hazirunun bi-nihaye alkışları

içinde gayet parlak bir resmigeçit icra ettiler. Bütün bu nümayişler esnasında bil'cümle çehrelerde na-kabil-i tasvir bir sürur ve heyecan şayan idi.

Öğleden sonra nümayişler bilhassa Kordon'da icra edilmiştir. Kordon'da halk o kadar kişi idi ki, iğne atsan yere düşmez tabirine bihakk-ı musaddak olmuştur. Bir taraftan boykotaj bayrağı altında on bini mütecaviz bir cem'-i gafir hususi müzikalarıyla icra-yı nümayiş eylemişle, nümayişçilerin önlerinde araba ile giden Boykotaj Cemiyeti azaları muhtelif mevakiide nutuklar söylemişlerdir.

Nümayişin bilhassa en latif kısmı saat dokuz raddelerinde vukuu bulmuştur ki, Kordon'un bir cihetinden taburlar şeklinde ellerinde mensup oldukları kulüplerin bayrakları olduğu halde fevkalade bir intizam ile yürüyen Cemiyet-i Mukaddese efradı ve müteakiben berriye asakir-i fevz-i müessiri ve daha sonra süvari asakir-i muhabbet-i müessir-i, diğer cihette mütekabilen boykotajcılar makûs cihetlere doğru giderlerken tam Kramer'in önünde yekdiğerine tesadüf etmişler.

Yaşasın Meclis-i Mebusân, yaşasın Osmanlılar, yaşasın Osmanlı aslan askerleri, yaşasın İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mukaddesesi, yaşasın boykotaj sadaları kubbe-i asmanı baştanbaşa inletmiştir.

Kordondaki ebniyelerin balkonları temaşa-kârân ile memlu' idi. Her cihetten tebrikler, alkışlar yağıyordu. Nümayişler hakikaten pek fevkalade vuku bulmuştu…"[331]

Meclis-i Mebusân'ın açılması ve bunun görkemli şekilde kutlanması meclisin açılışının en az meşrutiyetin ilanı kadar önemli olduğunu gösteriyordu. Bu önemli olayların gerçekleşmesi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çabalarının sonucunda olmuştu ama bazı çevreler buna rağmen cemiyeti kötüleyen yazılar yazmaktaydı. *İttihad* gazetesi ise "*İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Meclis-i Mebusân*" adlı bir yazı hazırlayarak bunlara cevap verme gereği duymuştur. *İttihad*'ın verdiği cevap özetle;

"*Millet Meclisi küşad edildi. Yani millet hukuk-u hâkimiyete malik oldu. Fakat nasıl?*

...İşte memleketin her tarafında kulüpler teşkil, mektepler imar ederek bila-tefrik cins ve mezhep bütün Osmanlıları bu liva'-yı ittihat altında cem' etmeye çalışan Cemiyet-i İttihat ve Terakki sayesinde.

[331] *İttihad*, No. 57, 6 Kanun-u Evvel 1324 (19 Aralık 1908), Cumartesi, s. 4.

Artık bu millet dostunu, düşmanını, hamisini, mürşidini iyiden iyiye öğrendi. "Ainesi iştir kişinin lafa bakılmaz, şahsen görünür rütbe-i aklı eserinde."" şeklinde olmuştur.[332]

2.2.1. Atina Seyahati

Türkler ile Rumlar arasında neredeyse bir nevi savaşa neden olan seçim bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi İzmir'de de neticelenmeye başlarken ve daha Meclis-i Mebusân açılmadan İzmir Matbuat Cemiyeti tarafından iki millet arasındaki gerginliği azaltmakla dostane ilişkileri pekiştirmek için Atina'ya bir seyahat tertip edilmiştir.

Bu seyahat Matbuat Cemiyeti tarafından tertip edildiği için doğal olarak *İttihad* da meşrutiyetin değerlerine istinaden bu seyahati desteklemiştir ve seyahatin amacının açıklandığı haberinde İzmir Belediyesince himaye edilecek olduğunun bilgisini de vermiştir.

"*Birçok asırlar yekdiğeriyle beraber yaşayan ve yarım asrı mütecaviz bir müddetten beri de birbiriyle hem-civar bulunan Osmanlı milletiyle millet-i Yunaniye arasında mevcut revabıt-ı müddet ile münasebet-i dostanenin teyit ve tahkimi için İzmir Osmanlı Matbuat Cemiyeti tarafından Atina'ya kadar bir seyahat icrası kararlaştırılmıştır. Bu seyahatin fevaid-i maddiye ve maneviyesini tadat etmek kabil değildir. İttihad-ı menafi noktasında yekdiğeriyle tabiaten merbut bulunan ve ma'et-Teessüf şimdiye bazı esbab-ı manaya mebni yekdiğerinden ayrı kalan bu iki kavmin birbiriyle yakından görüşmesi, yekdiğerini yakından tanıması, aralarında kırılmaz revabıt-ı muhabbet tesis etmesi her iki kavmin istikbali mütalaasıyla meşgul olan kimseleri pek ziyade memnun edecektir. Seyahat, belediye reisi Tevfik Paşa hazretlerinin riyaseti tahtında olacaktır. İşbu seyahate iştirak etmek isteyenler gazetemiz idarehanesine müracaat eylemelidirler. Yevm-i azimet ile tafsilat-ı saire ayrıca yakında ilan edilecektir.*"[333]

Seyahat ile ilgili bahsedilen ayrıntılar da hemen üç gün sonra şu şekilde paylaşılmıştır:

---

[332] *İttihad*, No. 61, 11 Kanun-u Evvel 1324 (24 Aralık 1908), Perşembe, s. 1.
[333] *İttihad*, No. 40, 15 Teşrin-i Sani 1324 (28 Kasım 1908), Cumartesi, s. 3.

"*Atina'ya icra edilecek seyahatin pek parlak olacağı şimdiden anlaşılmaktadır. Seyahat-ı mezkurenin Matbuat-ı Osmanîye Cemiyeti tarafından deruhte edilmiş olması muvaffakiyetine bir burhan-ı celile addedilebilir. Buraca Matbuat-ı Osmanîye Cemiyeti azası meyanından intihab edilen heyet-i mahsusa tarafından şimdilik mukarrerat-ı atiye ittihaz edilmiştir:*

Heyetin Mukarreratı

Bil'umum rusa-yı memurin ile reis-i ruhaniyelere, cemiyetin kulüpleriyle şehirdeki bilcümle kulüplere davetnameler irsal edilecektir. Seyahate ait mukarrerat bil'umum İzmir gazeteleriyle neşredilecektir. Seyahat biletleri üç mevkie ait olmak üzere üç kısma tefrik edilmiştir. İzmir'den Teşrin-i Saninin yirmi dokuzuncu cumartesi günü Atina'dan da onu müteakip Çarşamba günü akşamüzeri hareket edilecektir. Atina ve Pire ahalisinin İzmirlileri Osmanlı sancakları ile istikbal edecekleri işitildiğinden İzmirliler de ellerinde Yunan bandrolleri bulundurmaları taht-ı karara alınmıştır. İzmirliler iptida Atina belediye dairesini sonra da Meclis-i Mebusân'ı ziyaret edeceklerdir. Seyahate iştirak etmek isteyenler "Reform Gazetesi" idarehanesinde içtima eden seyahat heyetine müracaat etmelidirler.

Atina'da İcra Edilecek Resmi Protokolün Kabulü

1- *Sancaklarla donanmış birçok vapurlar İzmirlileri Pire'ye takriben bir saatlik mesafede bulunan Saruniko Körfezi'nden istikbal edecekler ve mezkûr vapurlarda bir heyet-i mahsusa ile bir müzika heyeti bulunacaktır.*
2- *Pire belediye reisi Mösyö İskiliçi tarafından bir nutuk irad ve belediye dairesinde bir resm-i kabul icra edilecektir.*
3- *Bil'umum esnaflar sancaklarıyla, cemiyetler, heyetler, mekteb-i sanayi şakirdanı Atina belediye reisinin taht-ı riyasetinde oldukları halde Omoyta İstasyonu'nda İzmirlileri istikbal edeceklerdir.*
4- *Atina Belediye Dairesinde bir resm-i kabul icra edilecektir.*
5- *Askeri klübünde bir resm-i kabul icra ve bir ziyafet keşide edilecektir.*
6- *Parnasos'ta bir resm-i kabul icra edilecektir.*
7- *Kral Tiyatrosu'nda İzmirlilerin şerefine fevkalade bir oyun verilecektir.*
8- *Belediye tiyatrosunda İzmirlilerin şerefine opera tarafından bir oyun verilecektir.*

9- Matbuat heyeti tarafından İzmir Matbuat-ı Osmanîye Cemiyeti azasına bir ziyafet ve bir balo verilecektir.

10- Akropolis tenevvür olunacaktır.

11- Şehir bayraklarla tezyin ve elektrik lambalarıyla tenevvür edilecektir.

12- Darülfünun'da bir resm-i kabul icra edilecektir.

13- Atina ile Pire arasındaki elektrikli şimendiferler sabaha kadar işleyecektir.

14- Olimpiya'ya kadar bir tenzih icra edilecektir."[334]

İzmir Matbuat Cemiyeti'nin iki millet arasındaki bağları güçlendirmek adına tertip ettiği ve bu hususta çalıştığı seyahat konusunda Yunan basınından *Hronos*'un aksi yönde yaptığı bir haber yine *İttihad*'ın sayfalarına taşınıp yumuşak bir dille eleştirilerek yalanlanmıştır:

"*İzmirlilerin Atina Seyahati Akım Kaldı*

İzmir muhabirimiz belediye reisi Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek Atina'ya icra edilecek seyahat hakkında fikrini istimzaç ve bazı izahat talep etmiştir. Tevfik Paşa, kendisinin bu gibi bir teşebbüste bulunmadığını ve hatta böyle bir seyahatten haberi bile olmadığını cevap olarak muhabirimize bildirmiştir. Mûmaileyhin beyanat-ı atıfesinden anlaşıldığına göre bir müddetten beri icrası zikredilen Atina seferi akım kalmıştır. İhtimal ki buna sebep intihab meselesinden dolayı İslamlarla Rumlar arasında husule gelen münasebet gerginliğidir.

Hronos

-İttihad-

Refikimizin istihbaratında sehv olsa gerektir. Çünkü mezkûr seyahatin İzmir Matbuat-ı Osmanîye Cemiyeti'nce icrası kararlaştırılmıştır. Muhabirinin Tevfik Paşa'ya ziyareti ihtimal ki kendisine ihbar-ı keyfiyet edilmeksizin vuku bulmuştur. Belediye reisimiz bugünlerde bazı hususat-ı müstacelesinin tesviyesi için Dersaadet'e gideceğinden seyahatin icra edileceği zaman burada bulunacak olursa kendisinin de bizzat iştirak edeceğini ve şayet İstanbul'a gitmek mecburiyetinde bulunacak olur ise yerine bir vekil göndereceğini kendisini ziyaret eden Matbuat-ı Osmanîye Cemiyeti azasından bazısına bildirmiştir."[335]

---

[334] *İttihad,* No. 42, 18 Teşrin-i Sani 1324 (1 Aralık 1908), Salı, s. 3.
[335] *İttihad*, No. 42, 18 Teşrin-i Sani 1324 (1 Aralık 1908), Salı, s. 3.

Buna ek olarak *İttihad*, yapılacak seyahat ile ilgili olarak Atina'dan herhangi olumlu bir duyum alındığında bunu duyurup İzmirlileri seyahate katılmaları konusunda daha fazla teşvik etmeye devam etmiştir. Bu sefer Atina merkezli bir seyahat kulübünün konuya dâhil olması heyecanın artmasına neden olmuştur.

"*Atina'da İzmirlilerin kabulü için icra edilmekte olan tedarikat fevkaladedir. Eminiz ki bu seyahatin hatırat-ı latifesi birçok zamanlar İzmirlilerin hatırasını latif bir surette okşayacaktır. Bugün Atina'daki seyahat kulübünden İzmir Osmanlı Matbuat Cemiyeti'ne gönderilen bir telgrafnamede mezkûr kulübün de resm-i kabule iştirak edeceği bildirilmekte ve bazı malumat talep edilmektedir.*

Gidelim kardeşler, hep beraber gidelim. Çünkü buradan gidecekler ne kadar çok olacak olur ise oradaki resm-i kabul de o kadar parlak, o derece müşa'şi olacaktır."[336]

İttihad, Hronos gazetesinin haberine karşılık vermeyi sürdürüp İzmirlileri heyecanla teşvik etmeye devam etmiştir. Atina Belediyesince yapılacak olan karşılama hazırlıklarından bahsettiği bir haberde ayrıca Atina şehrini betimleyerek istekleri artırmaya çalışmıştır. Ayrıca, seyahat komitesinin İzmir'de çıkan Rum gazetesi *İmerisya*'nın idarehanesinde olduğunu belirten bir ilan yayınlayarak *Hronos*'u görüşünde yalnız bırakmayı da hedeflemiştir.

"*Atina'dan İzmir Matbuat-ı Osmanîye Cemiyeti'ne varit olan bir telgrafnameye göre Atina Belediye Reisi Mösyö Merküri, Atina seyahatinin icra edileceğine dair şehrimiz Osmanlı Matbuat Cemiyeti tarafından kendisine keşide edilen telgrafı alır almaz gidip reis-i vükela Mösyö Tutuki ile görüşmüş ve mûmaileyhten tedabir-i lâzımede bulunmasına ve icra edilecek resm-i kabulün mümkün mertebe resmi ve parlak olmasına dair emir almıştır. İstihbarata nazaran İzmirli misafirlerin şerefine Kral Tiyatrosu'nda verilemek üzere Edip Azam Kemal Bey'in "Vatan" namındaki piyesinin Rumca tercümesi prova edilmektedir.*

Orada icra edilen tedarikat fevkaladedir. Gidenler şimdiye kadar pek az görmüş veyahut hiç görmemiş oldukları şeyleri görecekleri gibi Atina gibi caddeleri, evleri velhasıl her şeyi muntazam bir şehri de tanımış olacaklardır. Haydi, aziz vatandaşlar ileri!"[337]

---

[336] *İttihad*, No. 43, 19 Teşrin-i Sani 1324 (2 Aralık 1908), Çarşamba, s. 4.
[337] *İttihad*, No. 44, 20 Teşrin-i Sani 1324 (3 Aralık 1908), Perşembe, ss. 3-4.

"*İzmir Ahali-i Muhteremesine*

29 Teşrin-i Sani sene 324 tarihinde İzmir'den hareket etmek ve mahalli belediyesinin programı vechile üç gün Atina'da emrar eyledikten sonra beşinci günü İzmir'de bulunmak üzere Atina'ya bir seyahat tertip edilmiştir. Seyahatin maksadı Yunanlı kardeşlerimize bir ziyaret-i nazikâne olduğundan işbu seyahate iştirak etmek arzusunda bulunan zevatın ya doğrudan doğruya idarehanemize veyahut her gün alafranga saat altıda Frenk Mahallesi'nde kâin İmerisya gazetesi idarehanesinde in'ikad etmekte olan seyahat komitesine müracaat etmeleri beyan olunur."[338]

Hazırlıkları iki tarafça ciddiyetle sürdürülen Atina Seyahati hakkında İttihat ve Terakki Cemiyeti de dostluk temelli bir açıklama ile desteğini şu cümlelerle göstermiştir:

"*…Görülüyor ki Yunan komşularımızın İzmir'den gelecek heyet-i züvvar şerefine icra ettikleri tedarikat cidden parlaktır. Komşularımızın hakkımızda gösterdikleri bu eser-i nezaket ve mühalasatı takdir eder ve kendilerine şimdiden teşekkürler ederiz. Bizim daima tekrar ettiğimiz ve artık herkesçe malum olan maksadımız, hukuk-u mütekabileye rağbet esasına müsteniden ale'l-umum devletlerle ve bilhassa komşularımızla münasebet ve dadiyede bulunmaktan ibarettir. Hulus-u niyetle uzatılacak elleri biz daima bütün kalplerimizin samimiyeti ile kabul eder ve aynı surette mukabeleye amade olduğumuzu beyan eyleriz. Yunan komşularımızın hüsn-ü niyetlerinden, samimiyetlerinden eminiz…*

İttihat ve Terakki"[339]

İki toplumun gerçekleşmesi için büyük çaba sarf ettiği seyahatin önemi oldukça büyüktü çünkü seçimler ile gerilen dostluk ve kardeşlik gibi kavramların geri dönülemez hasarlar almaması için bu organizasyon birleştirici bir unsur olarak görülüp, çok kısa zaman sonra açılacak Osmanlı Meclis-i Mebusânı'nın amacına bir katkı yapmıştır denilebilir.

[338] *İttihad*, No. 44, 20 Teşrin-i Sani 1324 (3 Aralık 1908), Perşembe, s. 4.
[339] *İttihad*, No. 54, 2 Kanun-u Evvel 1324 (15 Aralık 1908), Salı, s. 2.

2.3. BOYKOT VE İZMİR

Avusturya ve Macaristan ile Bulgaristan'a karşı yürütülen ve bir iktisadi savaş olarak görülen boykotun Osmanlı ülkesinde nasıl icra edildiğini anlatmıştık. Şimdi ise çalışma konumuzun merkezinde bulunan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olan *İttihad* gazetesinin gözünden bu toplumsal hareketin İzmir özelinde nasıl hayata geçirildiğini aktarmaya çalışacağız.

İktisadi yapının temel yapıtaşlarından olan dış ticaret ve bu ticaret sonucunda devletlerin kazanımları azımsanmayacak bir noktada olduğundan liman kentleri yaşanan bu hadisede büyük bir role sahip olmuştur. İzmir'in de önemli bir liman kenti olması ve burada yaşayan halkın milli konulardaki hassasiyeti de bu duruma eklenince bahsi geçen ülkelere karşı olan tepkinin nasıl ağır sonuçlar doğurduğu açıkça görülecektir.

İzmir'de boykotun derecesi önceleri diğer liman kentlerinin seviyesine ulaşamıyordu ancak daha sonra İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin çalışmaları ve İzmirlilerin fes boykotu konusundaki çabaları kentin boykot meselesinde önemli olmasına katkı sağlamıştır. Osmanlı ülkesindeki diğer liman şehirleri gibi İzmir'de de boykot birdenbire ortaya çıkmış ve halk arasında hızlı bir şekilde karşılık bularak yayılım göstermiştir. Farklı etnik ve dinsel unsurdaki kesimler -özellikle Ermeniler- boykot paydasında birleşip ortak bir tepki vermiştir ki bu ortak tepki gazetelere de yansımış ve yürütülecek olan boykotaj çalışmalarının ilk kıvılcımı da protestolarla atmıştır.[340]

"*Dün saat dokuz raddelerinde şehrimizin en vas'i meydanı olan hükümet konağı pişgahında İslam, Rum, Ermeni ve Musevi vatandaşlarımızdan mürekkeb binlerce halk içtima ile azim bir nümayiş icra etmiştir. Bulgaristan ve Avusturya ve Macaristan hükümetlerinin, hükümet-i cedidimizin sulh ve selamete en ziyade muhtaç bulunduğu ve ancak ıslahat-ı dâhiliyesiyle meşgul olduğu böyle ehemmiyetli ve nazik bir zamanı fırsat addederek biri istiklalini ilan ile Rumeli şarkını zimmet-i memaliği etmeye kıyam diğerinin de Bosna-Hersek gibi servet-i tabiye ve ehemmiyet-i siyasiyesi itibariyle gayet mühim ve kıymettar olan bir kıt'a-i vasiamızın ilgasına*

[340] Mehmet Emin Elmacı, "İzmir'de Avusturya Boykotajı", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Cilt:27, Sayı:161, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 19-21.

ilhaka kalkışmasını şiddetle protesto etmişler. Ve hukuklarının muhafazasını son nefeslerine kadar müdafaa edeceklerine dair ahitler, yeminler serdetmişlerdir…

Bunu müteakip İzmir mebus namzetlerinden Nesim Masliyah Efendi kışlanın büyük balkonuna çıkarak ahaliye bir nutuk irad etmiş ve hükümet-i mezkurenin ictisar ettikleri hukuksuzlukları, gaspları bir lisan-ı hakimane ile halka anlatmış ve bu mer'id, bu necip Osmanlılara sabır, metanet, itidal tavsiye eylemiştir…"[341]

Hızlı bir biçimde başlayan boykot, Avusturya malı satan ticarethanelerin bazı hilelere yönlenmesine neden olmuştu. *İttihad* gazetesi bu konudaki uyarılarının yanı sıra halkı İngiliz, Fransız ve yerli malı satan mağazalardan alışveriş yapmaları konusunda teşvik etmişti.

"*Avusturya emtiasını almayalım!*

...Erbab-ı cemiyetimizden şunu rica ederiz ki, bayramlık elbise, çarşaf vesaire levazımın iştirası için çarşıya çıkacak olan kadınlarımıza hangi mağazaların Avusturya malı sattığı ve hangilerinde İngiliz, Fransız ve yerli malları bulunduğu telkin ve tayin edilsin…

...Bu da ahalimizce malumdur; mesela Orozdibak, İştayn Atnaşole biraderler gibi büyük mağazalarda ve hazır elbise satan Arabiyan çarşısındaki ufak mağazalarda mevcut olan emtiasının kısm-ı küllisi Avusturya malıdır. Herkes birbirinden tahkik suretiyle diğerlerini de öğrenmekte güçlük çekmez. Cam renginde parlak toz şekerden maada iştira ve ekil ettiğimiz kesme, gülle şekerleri Triste'den gelen Avusturya emtiasıdır. Buna da dikkat etmek lazımdır.

Şişeciler içince bulunan ve şişeye müteallik edevat satan mağazaların malları da umumiyetle Avusturya emtiasıdır. Kemâl-i emniyetle İngiliz ve Fransız malı iştira etmek istemeyenler Kontuar (Anglo Estren)'i, Eksnoplu, Bonmarşe'yi tercih etmelidir."[342]

Gazetenin şehir muhabirinin bizzat halkın düşüncelerinden oluşan yazısında da İngiliz mallarının alınmasının ağır bastığı görülüyordu. Bir kahvehanede geçen diyaloglar şu şekilde aktarılmıştır:

"*Dün akşam mekik gibi dolaştım. Çorakkapısı'ndan tutunuz da İkiçeşmelik'e varıncaya kadar bütün İslam kahvehanelerine girdim. Her masanın başına birkaç kişi toplanmış ahval-i âlemden, siyasiyattan, intihabattan bahsediyorlardı. Kendimi*

[341] *İttihad*, No. 3, 28 Eylül 1324 (11 Ekim 1908), Pazar, s. 1.
[342] *İttihad*, No. 5, 30 Eylül 1324 (13 Ekim 1908), Salı, s. 3.

hiç belli etmezden, yakayı ele vermezden bulunanların yanına sokuluyordum, kulak misafiri oldum. Neler söylüyorlar neler!

Bulgarların ilan-ı istiklali, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i memalikine ilhakı meseleleri hissiyat-ı milliyeye, Türklüğe ne kadar da su-i tesir etmiş! Herkes müşteki. Biri "Mademki tam gözümüzü açacağımız bir sırada Avusturyalılar, Bulgarlar önümüzde açılan şah-rah-ı terakki ve teali önüne bir sedd-i hail çekmek çabasında bulunuyorlar, biz de Avusturya emtiası almayalım, Bulgar ticaretine karşı harp açalım." diye bağırıyor. Beri taraftan diğer birisi "Yahu! Hükümetimiz şimdiye kadar amma uyuyordu! Bizim için İngiliz politikasını takipten başka selamet yolu yok iken gider körü körüne bizi sağmak, kanımızı emmek isteyen Almanya'nın cenahına sığınır, Avusturyalılara mümaşat eder, iki paralık Bulgaristan'ın her türlü metalibatına boyun eğer idik."

Bu ikisi arasına yanı başındaki masadan biri daha karışıyor, kemal-i hararetle "Hay Allah senden razı olsun. Baksan bada-yı İngilizlere biz yüzümüzü onlara çevirir çevirmez onlar da salah-bedset olarak hemen imdadımıza şitab ediyor bir taraftan İngiltere "İstiklali tanımam, konferans isterim, Avusturya kabul etmezse hemen sefirimi geri çağırırım." diye şiddetli protestolar dayatıyor, diğer taraftan da hemen gemilerine "hazır ol" emri veriyor. İşte bugün limanımıza bir tanesi geldi. Bu kılavuz olacak. Birkaç parça daha da Yunan sularında imiş. Mallarımızı alıp Varna'ya Burgaz'a gidip kendini gösterecekmiş! Yaşasın İngiltere! Yaşasın İngilizler! İş yalnız bu mu? İngilizler almazsa biz üzümlerimizi, incirlerimizi ve daha bütün mahsullerimizi ne yaparız? Mahsullerimiz Avusturya'nın, Almanya'nın ellerinde kalacak olursa vay halimize vay!

İngiltere bize senede milyonlarla lira veriyor. Bize de yakışan paralarımızı ona vermek değil mi? Hem de İngiliz meta'ine verilen paraya kimsenin yüreği yanmaz! Çünkü Avusturya, Almanya emtiası gibi çürük çarpık değil. İngiliz malı alınca insan vallahi gam yemez. İngiliz mallarına verilen paraya helal, bin kere helal olsun!" dedi…"[343]

İttihad'ın Avusturya malı alınmaması konusundaki telkinleri ve halkın da aynı fikirde olmasına ek belediyece verilen ve *İttihad*'ın yayımladığı ilanda ise bu defa esnafa aynı durum için seslenilmekteydi.

[343] *İttihad*, No. 6, 1 Teşrin-i Evvel 1324 (14 Ekim 1908), Çarşamba, ss. 1-2.

"*Esnafın Nazar-ı Dikkatine*

Siz de, Ey hamiyetli esnafımız! Memlekete yerli eşya getirip, satınız ki; ahalimiz mamulât-ı dâhiliyemizi kullansın… …Şimdi bizim vazifemize düşen ve zaten çürük ve dayanıksız olan Avusturya ve Bulgar mallarını almayarak, metanet ve zarafeti bütün cihanın müsellimi bulunan mamulât-ı dâhiliyemiz ile biz Osmanlılara karşı dostluklarını bu defa da ibraz eden İngiliz ve Fransızların emtiasını almaktır.

Muhterem vatandaşlar!

Vatanını ve milletini seven ve zerre kadar hamiyeti olan bir kimse Avusturya'nın Osmanlılara ettiği şu muamelesine karşı katiyen Avusturya malını almaz. Almamalıdır. Ve bu suretle hamiyet-i milliye ve vataniyemiz gösterilmelidir. Ale'l-husus başımıza giydiğimiz fesler, umumiyetle Avusturya malıdır. Şimdi Hereke Fabrikası'yla Dersaadet Fes Fabrikası'nda mükemmel fesler imal edilmektedir. Hem de daha metin ve daha zarif bulunmaktadır. Bizim mahv ve enkazımızı arzu etmekte olan Avusturya ve Bulgaristan fesleri almaktan ise kendi fabrikamızda imal olunan bu mükemmel fesleri almalı ve giymeliyiz. Bizde çıkmayan, bulunmayan malları da behemehâl İngiliz ve Fransız mamulâtından olarak almalıyız. İşte bütün vatandaşlarımızın, hamiyetperverlerimizin şu işe iktiza edeceklerini katiyen ümit ve intizar ederiz.

fi 2 Teşrin-i Evvel 324"[344]

Gazetenin İngiliz ve Fransız mallarının alınması yönündeki telkinleri karşısında Avusturya malı satan şirketler kendilerince bazı önlemler almışlardır. Rumca bir gazeteden aktarılan haberde bu ilginç örneklerden birine rastlanılmıştır.

"*Aleyhlerinde ilan edilen ve günden güne kesb-i şiddet ve vesaat etmekte bulunan Harb-i İktisadi yüzünden büyük Avusturya ticarethaneleri mühim zararlara düçar olmaktadırlar. Bunlardan bazıları ahalinin aleyhlerindeki gayzını, nefretini tadil için bin türlü hilelere müracaat ediyorlar. Ömer Efendi namıyla şöhretşiâr Orozdibak ticarethanesi neslini, Avusturyalılığını inkâr ile şirketlerinin bir Fransız şirketi olduğuna dair camekânlarına ilanlar yapıştırdığı gibi ticarethaneye de kocaman Fransız bayrakları da çekilmiştir.*"[345]

Avusturya ve Bulgaristan mallarına uygulanmaya başlayan boykot dışında İzmir'de faaliyet gösteren Avusturya sigorta şirketleri de bu tartışma ve uygulanan

[344] *İttihad*, No. 8, 4 Teşrin-i Evvel 1324 (17 Ekim 1908), Cumartesi, s. 3.
[345] *İttihad*, No. 12, 8 Teşrin-i Evvel 1324 (21 Ekim 1908), Çarşamba, s. 3.

boykotajın dışında tutulmamıştır. M. Ragıp konuyla ilgili olan makalesinde, Avusturya ekonomisinin Osmanlı ülkesi sayesinde var olduğunu savunurken bu bağlamda İzmirlilere o sigorta şirketleriyle iş yapmamaları gerektiğinden bahsediyordu.

"*Avusturya Sigorta Kumpanyaları*

Avusturya'nın yaptığı ahid-şikenlik bize karşı pek büyük bir düşmanlıktır. Bütün Avusturyalıların çalışıp çabalamaları, para kazanmaları, temin-i tealileri Avusturya Osmanlı ticareti sayesinde husule geliyor. Memalik-i Osmanîye gibi karşısında bir bab-ı istimlâk bulunmasa Nemçelilerin mesaileri mahv ve heba olur. Nemçelileri besleyen onlara bir hayat-ı saadet bahşeden Osmanlılardır. Bunu bütün Nemçeliler inkâr edemez. Hal böyle olunca biz Osmanlılar yakinen bilmeliyiz ki, cidden ve hakikaten düşünmeliyiz ki Nemçeliler bizim düşmanımızdır. Düşmana nevazişle in'am ve ihsan ile muamele edecek zaman değildir. İntikam almalıyız. İntikam almak hissi olmayan Osmanlıya Osmanlı denilemez. Biz düşmandan intikam alırsak düşmanımızın kahır ve tedmirini görürsek vatanperverliğimiz iyyan olur.

Bütün Osmanlılar Avusturyalıların vapurlarına binmeyecekler, mallarını almayacaklar. Nemçelilerden intikam alacaklar. Harb-i İktisadi makalelerimizi okuyanlar Avusturya ve Osmanlı ticaret muamelatının pek vasi olduğunu elbette anladılar. Bilelim ki Avusturyalılar yalnız eşya-yı ticariye mukabilinde bizden para çekmiyorlar. Onların sigorta kumpanyaları da Osmanlılardan binlerce liralar çekiyorlar. Avusturya sigorta kumpanyaları dünyanın hiçbir tarafında sigortacılıklarını ilerletememişlerdir. Onların sigorta kumpanyalarının yüzünü güldüren yine Osmanlılardır. Bundan sonra hiçbir Osmanlı tasvir olunmaz ki Avusturya sigortalarıyla münasebette bulunsun. Hatta evvelce muamele yapmış olanlar hemen sigortalarını feshetmelidirler. Osmanlı veyahut başka sigorta kumpanyalarına devr-i muamele etmelidirler.

İzmir'de:

"Asa Kurasyon - Ceneral di Triste" ve "Feniks Otrişin" namıyla iki Avusturya sigortası muamele yapıyor. Bunlardan birincisinin acentesi Peştemalcilerbaşı'nda Acem Hanı'nda Hristaki Atnaşole, diğerinin acentesi Şişeciler içinde Cuya Hanı'nda Deavi Vekili Areali Efendi'lerdir. Birincisi hayat, harik, tehlike-i bahri; diğeri yalnız hayat, harik sigortalarını ifa eyler. Bunlardan başka

tehlike-i bahri sigorta kumpanyalarından "Renuion Adriyatik" kumpanyasının acentesi de Pasaport karşısında Alavra idarehanesindedir. Müttehit Osmanlılar Harb-i İktisadi'de sebat ettikçe Avusturyalıların izmihlal-i ticarisini duyacaklar. Evet! Osmanlılar ittifakta sebat ettikçe Avusturya sigortalarıyla muamele yapmayacaklar ve evvelce münakid mukavelelerini feshedeceklerdir. Yaşasın sebat-kâran."[346]

Avusturya'nın İzmir'de sigortacılık konusunda uğratılacağı zarar yadsınamazdı ama asıl önemli olan fes ve şeker gibi mallara uygulanan boykottu. *İttihad* gazetesi de çoğunlukla işte bu mallara karşı girişilen boykotu, yaptığı haberleriyle desteklemiştir. Gazete yaşanan ilk olayları sayfasına taşıyıp durumu daha en başından sıcak tutma yoluna giderek halkın kararlılığını desteklemiştir.

"*Şehrimizde Avusturya emtiası almamak fikri birdenbire yayılmıştır. Ahali Avusturya mallarına rağbet göstermiyor. Fesçiler ellerindeki Avusturya feslerini satamıyorlar. Bayram takrip ediyor. Fesçi dükkânlarında herkes külah kalpak, arakıyye tedarikiyle meşguldür. İzmirimizin gençlerinden kırk elli kişilik bir İktisadiyyun Fırkası Karantina'da bir miting yapmışlardır. Hepsinin başında yerli malı beyaz keçe külah olduğu halde fotoğraflarını çıkartmışlardır. Çıkarılan fotoğraf sinkografı suretiyle kartpostal haline konarak her tarafa gönderilecektir. İşte Harb-i İktisadi taraftarının numune-i imtisal olacak teşebbüsat-ı vatanperveranesi.*"[347]

Ticari mallara karşı uygulanan boykot dışında İzmir esnafının kendince verdiği tepkiler de gazete sayfalarına yansıyordu. Bir kahvehane sahibinin kahvehanesiyle ilgili almış olduğu karar buna örnek oluşturmaktaydı.

"*İttihad gazetesi idare-i muhteremesine;*

Sevgili vatanımızın kesb-i kuvvet ve iade-i şevket etmekte olduğu şu sırada öteden beri düşmanımız olan Avusturya ile namusun ne demek olduğunu bilmeyen Bulgaristan, meşguliyetimizden istifade ile asayişimizin ihlaline tasdi ettiler. Cenab-ı Hakk'ın inayeti ve ahalimizin ulviyeti ile sabır ve metaneti sayesinde hasımlarımızı memleketimizden tarda muvaffak olacağız.

En evvel "Yaşasın Hürriyet" sadaları Paris Kahvehanesi namını haiz iken hürriyete olan mahbubiyetimin, vatana karşı beslediğim muhabbetimin teşvikiyle namımı Meşrutiyet Kahvehanesi'ne tahvil ettiğim kahvehanemden işitildi. Şimdi ise

[346] *İttihad*, No. 11, 7 Teşrin-i Evvel 1324 (20 Ekim 1908), Salı, s. 1.
[347] *İttihad*, No. 14, 11 Teşrin-i Evvel 1324 (24 Ekim 1908), Cumartesi, s. 4.

Budapeşte Kahvehanesi namına haiz olan kahvehanemin namını parçalar ve ona Hürriyet Kahvehanesi namını ita ederim. Biramı; mukavelenamem müddetinin hitamına kadar oradan (Budapeşte) *ve sonra da dost bir mahalden tedarik edeceğim.*

Hürriyet Kahvehanesi Sahibi

Seydiköylü A. Dimopulos

-İttihad-

Mektubunuz aynen dercolundu. Bu babda gösterdiğiniz himmet ve hamiyet şayeste-i takdirdir. Eminiz ki kalbinde zerre kadar hamiyet bulunan bila-tefrik cins ve mezhep her bir Osmanlı bundan böyle Avusturya birası celbeden, Avusturyalılara mensup bulunan birahanelere ayak basmaz. Bunları İslâmlara, Rumlara, Ermenilere, Musevilere seyyanen söyleyiniz.

Sizin de yapacağınız bir şey var ise o da hemen Avusturya fabrikalarıyla kat'-ı alâka ve fesh-i mukavele ederek satacağınız biraları İstanbul'dan veyahut dost bir memleketten getirtmektir. İfasını deruhte etmiş olduğunuz hareket-i hamiyet-kârane ancak bu suretle ikmal etmiş addolunacaktır."[348]

Bu kahvehane örneği dışında İzmir'deki birahanelerle ilgili ayrı bir durum mevcuttu. Bira, İzmir'de Frenk Mahallesi'ndeki birahanelerde oldukça rağbet görüyordu. Özellikle de Viyana ve Belgrat gibi şehirlerden ithal edilen bir içecek olduğu için tartışma konusu olmaktaydı.[349] Odakta ise İzmir'in en önemli birahanelerinden olan Kramer ve onun Avusturyalı olup olmadığı duruyordu.

İttihad gazetesi tartışmalara "*Kramer Avusturyalı mı, değil mi?*" başlıklı bir yazı ile katılarak sorunun cevabını şu şekilde vermiştir:

"*Evet, bu sual de hallolmalı! Kramer kendisinin Avusturyalı olmayıp İspanya tebaasından bulunduğunu iddia ediyormuş! Ne garip iddia! Hakikate karşı aksi iddia edilir mi? Kramerin müesseseleri Avusturyalı, kullandığı biralar Avusturya malıdır. Bu malumun ilanıdır…*"[350]

Kramer'in aksine İzmir'de yine birahanesi bulunan Klunaridiler sevilen bir işletmeye sahipti çünkü Bulgar müşterilerine içki vermeyip onları birahaneden kovmak gibi bir tepkide bulunmuşlardır. Yaşanan bu olay ise *İttihad* gazetesi

[348] *İttihad*, No. 6, 1 Teşrin-i Evvel 1324 (14 Ekim 1908), Çarşamba, s. 2.
[349] Aybala Yentürk, "Osmanlı'dan Günümüze Bira", **Gıda Mühendisliği Dergisi**, Sayı:6, TMMOB Gıda Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 1999, s. 25.
[350] *İttihad*, No. 8, 4 Teşrin-i Evvel 1324 (17 Ekim 1908), Cumartesi, s. 3.

çalışanlarından birinin şahit olduğu şekilde "*İzmir'de Bulgarlar*" başlığıyla aktarılmıştır.

"*Heyet-i tahririyemizden bir zat üç dört gün mukaddem orada oturuyordu. O sırada üzerleri pis beş kişi gelip bir masa etrafında oturdular. Garson bunların halinden şüphelenerek müdüre haber verdi. Müdür gelip kendilerini isticvap edip Bulgar olduklarını anladığından onlara hitaben ve parmağıyla işaret ederek: "Haydi dışarı! Bulgarlara verecek içkimiz yoktur!" dedi.*

Aferin Klunaridilere! Biz de Avusturya birahanelerine gideceğimize bize ibraz-ı muhabbet eden ve düşmanlarımıza düşman olan kimselerin birahanelerine gidelim. Çünkü bilmeliz ki Klunaridi biraderler İstanbullu ve Osmanlıdır."[351]

Halk ve esnaflar dışında boykotun esas oyuncuları olarak görülen tüccarlara yönelik olarak gazetede çıkan yazılar da önemli bir yer teşkil ediyordu. Çünkü Avusturya ve Macaristan ile Bulgaristan'ı esas olarak zarara uğratacak kesim tüccarlardı. *İttihad*, tüccarlara elde edecekleri kazanımlar üzerinden seslenmiştir.

"*Ey Osmanlı Tüccarları!*

İnsaniyet (ki Cenab-ı Hakk'ın böyle şereflendirdiği ve tafdil bahşettiği o fazilet) bizlere ifasına mecbur bulunduğumuz mühim ve mühim olduğu kadar ehemmiyetli bir vazife gösteriyor. Onu yapmaktan kaçınmayınız. Mukabilinde de bir milletten pek büyük bir rağbet göreceksiniz.

Zaman-ı sabıkta vicdanlarımızdan kopan Ah Vatan! feryatlarını bugün Şan alsın Vatan!'a tahvil ettik. Fakat vatanımızın son derece bir ihtiyacını gidermek ve onu zenginleştirmek için bizler çalışmalıyız. Hem o mukaddes toprağımız ilerlersin hem de zenginleşelim. Öyle ya! Bizler mallarımızı alıp satacak olursak paralarımız yine kendi memleketlerimizde kalır. Buraları düşünerek yaptığımız Boykotaj'dan Harb-i İktisadi'den üç mühim menfaatimiz olduğu anlaşılır.

Birincisi: Kendi memleketimizde çıkan malları alıp satmakla vatanımızın ilerlemesine yardım ediyoruz. Hem paralar kendi memleketimizde kaldığı için zenginleşiyoruz hem de aldığımız mallar sağlam ve ucu olur.

İkincisi: Avusturya gibi hain ve hasta bir hükümet mallarını almamakla kendimizi büyük bir namussuzluktan kurtarıyoruz. Evet! Kendi düşmanına bile bile kazandırmak pek büyük hainlik, pek fena bir namussuzluktur. Biz bu alçaktan

[351] *İttihad*, No. 14, 11 Teşrin-i Evvel 1324 (24 Ekim 1908), Cumartesi, s. 4.

boykotaj ile içtinap ettik ki; yaratılışta haiz olduğumuz hamiyet-i milliyemize, terbiye-i insaniyemize büyük bir numune demektir.

Üçüncüsü: Evvelce inzar-ı ecnebide "Hasta Adam" diye telakki olunan Osmanlı bugün müttehid ve müttefik bir millet diye söyleniyor ki; bu ittifakımızı en küçük bir hareketimize bile tatbik ediyoruz. Ediyoruz ki; Osmanlının her bir işte müttehid kalacağını ecnebiler bile itiraf ediyorlar. Bizler bu Harb-i İktisadi'de devam ve sebat edelim ki salif'üz-zikr menafiimizi elde edelim."[352]

Avusturya ile ticaretin en önemli kaleminden olan şeker konusuna bakacak olursak, *İttihad* yazarlarından M. Ragıp'ın daha önce bahsettiğimiz "*Harb-i İktisadi*" başlıklı dizisinin ikinci makalesindeki rakamlar, ticaret üzerinden yürüyen ekonomik savaşın ne denli önemli olduğunun altını çizmekteydi.

"*Şekercilik Meselesi*

Memleketimizin kuvve-i inbatieyesi her türlü ziraata elverişli olduğu gibi şeker imali için lüzumu olan mevadd-ı iptidaiyeyi usule getirecek istidadı da haizdir. Şeker imali için mevadd-ı iptidaiye şeker kamışı, pancar vesairedir. Başlıca Adana ve Suriye vilayetlerinde kaliteli surette şeker kamışı husule gelir.

Feyyaz-ı Kudret'in ihsan buyurduğu şu mebzuliyetten şimdiye kadar ne için istifade edilmemiştir? İdare-i mekruhanın amal-i haris-ane ve menfaat-perestanesi yüzünden değil mi? Evet! İşte bizleri Avusturya şeker fabrikalarına Viyana mallarına muhtaç ettiren madde-i esasiye o zalim o menhus idare-i sabıka idi. Allah'a hamdolsun ki meşrutiyet idaresi tesis ve tekerrür etti. Bizleri şahrah-ı terakkide teali ettirecek esbaba teşebbüsten men edecek kimse yok. Yaşasın Meşrutiyet!

Sivas vilayetinde yetiştirilen pancar Adana'nın şeker kamışından da mebzuldür. Bu mebzuliyet içinde iş, bir fabrikanın mevcudiyetine kalıyor. Adana ve Sivas'ta erbab-ı servetten bir Osmanlı şirketi vücuda getirilse de şeker fabrikaları tesisine şimdiden teşebbüs olunsa birkaç seneye varmaz kendi mahsulümüz olmak üzere şeker yetiştirerek ne Avusturya şekerine ihtiyaç kalır ne de Rusya ve Fransa şekerlerine muhtaç oluruz. Çünkü Avrupa'dan limanımıza giren şekerin miktarı bizde şeker sarfiyatının pek büyük bir mukayesede arz ve talebe tabi bulunduğunu ispat ediyor.

[352] *İttihad*, No. 34, 8 Teşrin-i Sani 1324 (21 Kasım 1908), Cumartesi, ss. 2-3.

Memalik-i ecnebiyeden 1 Temmuz sene 319'dan 31 Kanun-u Evvel 320 tarihine kadar İzmir limanına giren şeker:

Kuruş (Mecidi 19)	*Kilosu*	
18.842.180	*12.138.780*	*Avusturya'dan*
14.374.100	*10.545.290*	*Rusya'dan*
294.160	*310.110*	*Fransa'dan*
62.700	*40.000*	*Romanya'dan*
3.300	*2.500*	*Almanya'dan*
33.576.440	*23.036.680*	*Yekûn*

Mısır'dan dahi son altı ay zarfındaki şeker mevrudatı 432.800 kuruş kıymetle 313.000 kilodan ibarettir. On dokuz ay zarfında şu muhtelif mevrudatın dehşetli yekûnlarına karşı teessüf! Teessürden başka bir sözle mukabele edemiyoruz. Hâlihazırda maziye teessüfle istikbale de bir bab-ı teessür açmayalım. Yapılacak işlere bakalım. İngilizler bir, bir daha iki; bir asker bir asker daha bir ordu diyorlar. Pek doğrudur. Şimdi biz Osmanlılar bir sen bir ben derken kaffeten birbirimizin elinden tutarak Avusturyalıların şekerlerini de almayalım. Bu hususta da müttehiden hareket edelim. Ciddi davranalım, sebat edelim almayalım. Almayalım. Almayalım. Hem öyle bir almamak ki devamlı surette olsun. Harb-i İktisadi ile düşmanımızı kahır ve tenkil eyleyelim. Muzafferiyet-i iktisadiye temin edelim."[353]

Gazetede yayımlanan bütün bu uyarı ve tespitlere rağmen Avusturya malı alan tüccarlar olduğu *İttihad*'ın "*Hâlâ Avusturya Şekeri Gelecek mi?*" başlığıyla hazırladığı yazıda görülmekteydi. Bu yazıda İzmir'e Avusturya şekeri sokulduğundan ve bu işin kesintisiz devam ettirildiğinden bahsederek bunu yapanlara karşı sert eleştiriler getiririlmiştir.

"*Yine Avusturya şekerleri şehrimize girmeye başladı!*

Bazı şeker tüccarlarının Avusturya'dan bin beş yüz çuval şeker getirerek bu şekerleri de Rusya şekeri namı altında satmak cüretinde bulundukları "Ahenk" refikimizden okuduk ve neşriyat-ı vakıayı ihtiyatla telakki ederek bu babda tahkikat

[353] *İttihad*, No. 8, 4 Teşrin-i Evvel 1324 (17 Ekim 1908), Cumartesi, s. 1.

icra edeceğimizi de ilaveten dermeyân eylemiş idik… …"Ahenk" refikimizin ihtiyatla telakki etmek istediğimiz neşriyatı hiçbir taraftan taarruz ve tecavüze uğramayacak kadar kuvvet ve hakikate haizdir. Evet, neşriyat-ı vakıa sahihtir.

Hungaria vapuruyla on gün mukaddem şehrimize bin beş yüz çuval Avusturya şekeri gelmiştir. Bu bin beş yüz çuval şeker ham şekerdir. Bundan başka yine o vapurla üç yüz çuval kesme şeker gelmiştir. Avusturya malı alınmayacak öyle değil mi? Hayır! Öyle Değil! Avusturya malı değil, bundan sonra tüccarımız Avusturya malı getirtmeyecek. İşte bu suretle düşmanımızdan intikam alacağız. Bunu hep bir ağızdan söyledik, söylüyoruz. Fakat meselenin muhtac-ı tedkik noktaları var…

…Avusturya malı almayalım, Bulgar malı satmayalım diye alıcı satıcı mağazaların semtine uğramadık ve uğramıyoruz. Bu pek doğru fakat bu mağazalar ellerindeki mallarını boykotajın zuhurundan evvel getirtmiş olduklarından onları satmakta serbesttirler.

Bundan sonra Avusturya'ya siparişte bulunmamak gibi memleketin selametine, menafine hizmet ederler ise maksat hâsıl olmuş sayılacak idi. İşte biz teessüfle, tesirle aldığımız haberleri vatandaşlarımıza bildiriyoruz…

Ol emirde İzmirimizde şeker ticaretiyle meşgul tüccarlarımızın bazıları Avusturya şeker siparişinde bulunmayacaklarını söyledikleri halde yine Avusturya'dan yeni yeni sipariş verilmiş şekerler gelmeye başlamıştır. Hatta dünkü gün (İyonya) ve (Elvanya) nam-ı Yunan vapurlarıyla Trieste'den iki bin çuval şeker gelmiştir ki bunlar boykotajın vukuundan mukaddem sipariş edilmiş mallar olduğunu beyan etmekten tüccar hiç çekinmemiştir.

İşin şayan-ı tedkik görülen en mühim ciheti Avusturya şeker fabrikaları şeker fiyatından farklı bir surette tenzilat icra etmiş olduklarından bundan istifade maksadıyla sipariş vermekten kaçınmayanlar dahi olmuştur. Boykotajdan mukaddem verilen siparişlere bir şey denilemez… …Başin Hacı Mustafa Efendiye gelmiş olan (HHP) markalı kristalize iki vagon şekerin boykotajın zuhurundan mukaddem mi sipariş olunduğu anlaşılamamıştır!

Rus şekerinin fiyatına nisbetle ehveniyeti görülen Avusturya şekerini Rus şekeri yerine satmak suretiyle de şeker tüccarlarından bazılarının bir nevi sahtekârlığa teşebbüsleri haber alınmıştır ki buna da teessüf etmemek elde değildir. Şeker tüccarları emin olsunlar ki, sapacakları veyahut saptıkları hil-u desaise karşı

Avusturya şeker fabrikalarının uğratılacağı ziyandan en çok kendileri mutazarrır olurlar.

Binaenaleyh şeker tüccarları menafi-i zatiyelerini menafi-i memlekete takdim ettirirler ve bu hususta el altından istedikleri gibi dolaplar çevirecek olurlar ise emin olsunlar ki bütün Osmanlıların kendilerine müttehiden o verecekleri darbe-i ticaret pek ağır oturacak."[354]

Bu yazı töhmet altında kalan bazı tüccarın kendilerini savunma gereksinimi duymalarına yol açmış ve önemli tüccarlardan biri *İttihad* gazetesini ziyaret ederek kendi durumunu anlatmıştır. *İttihad* bu ziyareti sayfalarına şu şekilde aktarmıştır:

"*Dünkü nüshamızda şekerlere dair yazdığımız bende tüccar-ı muteberemizden Başin Hacı Mustafa Efendilerden izahat istemiş idik. Efendi-i mûmaileyh dün bilhassa idarehanemize teşrif ettiler. Dediler ki;*

"Kontratlarımızın kâfesi eskidir. Memleketim olan Bosna'nın yedd-i husume geçtiğinden dolayı zannetmem ki benim kadar müteessir olan bulunsun. Beyne't-Tüccar bu babdaki fikri tervic edenlerden bulunuyoruz. Bosna ilhakı fi 7 Teşrin-i Evvel sene 1908 tarihinde ilan edildi. Bundan bir gün evvel elli yedi vagon şeker telgrafla sipariş edildi. Kabul haberi geldi. O haber-i ilhak ki vicdanımızda müesser, mehalik bir yara açtı. Haberi alır almaz derhal feshettiğimizi ba-telgraf bildirdik…"

-İttihad-

Hacı Mustafa Efendi ve biraderlerini tanıdığımız günden beri hamiyetlerini, vatanperverliklerini de biliriz. Umur-u hariciye ve vataniyede bu muhterem aile efradının şimdiye kadar gösterdikleri fedakârlıklar kabul-u ta'dad değildir. Kendilerinden her vakit devlete, millete en büyük hizmetler beklenilir. İşte biz bunu bildiğimizden kendilerinden izahat istemiş idik. Elbette umduğumuz gibi çıktılar. Var olsunlar!"[355]

Tüccarlar arasındaki bu farklı davranışlar aslında İzmir'deki boykotajın sistemli olmasına vesile olmuş diyebiliriz ki bunu "İzmir Boykotaj Cemiyeti" adıyla kurulan cemiyet sağlamaya çalışacaktı. *İttihad* gazetesi cemiyetin kuruluşunu ve ilk aldığı kararları gösterir ilanı sayfalarından İzmir halkına duyurmuştur.

"*Şehrimizde Boykotaj Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil etmiş ve vech-i ati üzere bir karar ittihaz etmiştir. Şöyle ki;*

[354] *İttihad*, No. 20, 22 Teşrin-i Evvel 1324 (4 Kasım 1908), Çarşamba, ss. 1-2.
[355] *İttihad*, No. 21, 23 Teşrin-i Evvel 1324 (5 Kasım 1908), Perşembe, s. 3.

Evvela: Boykotaja bütün kuvvet ve şiddetle devam olunacaktır.

Saniyen: Gerek Avusturya ve gerekse Bulgaristan'dan bugüne değin celp olunan her türlü emtia ve erzak-ı vesaireye Osmanlı emtia ve erzak-ı vesairesi nazarıyla bakılarak bunların sürümüne asla mümaneat-ı kavliyede bulunulmayacaktır.

Salisen: Bu gibi emtia ve erzak-ı vesairenin celbi hakkında nihayet Teşrin-i Sani iptidasına kadar müsaade olunup, maada müsaade kavline itası asla caiz olmayacaktır.

Rabia'n: Teşrin-i Sani iptidasından sonra gerek Avusturya ve gerek Bulgaristan'dan celp olunacak emtia ve erzak-ı vesaire hakkında gerek mecmu'un-nas olan mahallerde nutuk iradıyla ve gerek vasıta-i matbuat ve gerek ilaveler neşriyle vatanperveran haberdar edilecek ve bu suretle ol emtia ve erzak-ı vesaireyi celp eden tacir teşhir olunacaktır.

Hamisen: Gazeteler tarafından hilaf-ı hakikat olarak bir tacir Avusturya malı celp ve füruhtiyle itham olunacak olur ise derhal o gazete düçar-ı tekzip edilecektir.

Boykotaj heyet-i adedi gayr-ı muayyen azalardan mürekkeb olup şu kadar ki; tüccar ve esnafa eğer haksız olarak bir taarruz vukuu bulursa o taarruzdan dolayı onlara karşı mesul olmak üzere bir şahıs göstererek ve fakat bu şahıs hiçbir vakit gazete idarehanesince halka karşı bildirilmeyip yalnız dava vukuunda mahkemeye bildirilecektir.

Sadisen: Bu babdaki Boykotaj Cemiyeti akıl ve ruh gibi keşfi mümteni' bir esası takiben teşkil ettiğinden bittabi kabul-u ihbaratta bulunanlara tayin-i merkez edemeyip şöyle ki: Bu cemiyetin vasıta-i istihbariyesi olan İzmir'de Yusufoğlu hanında Vilayet Orman Dairesi Deavi Vekili Refet efendiyi acente göstermiştir. Binaenaleyh bu gibi vatanperverane ihbaratta bulunmak arzu edenler oraya müracaat edebileceği gibi bunu üçten ziyade halkı cami bir gazino veya kahvehane veyahut bir mağazada ilanen söylemek ile de ifa edebilir."[356]

*

"*Boykotaj Cemiyeti tarafından verilen ilannâmedir:*

Ey muhterem ve vatanperver Osmanlı kardeşlerimiz!

[356] *İttihad*, No. 25, 29 Teşrin-i Evvel 1324 (11 Kasım 1908), Çarşamba, s. 2.

Boykotajın asar-ı faliyesini göstermek için tedabir-i iptidaiyeden olarak ol emirde atide gösterilen mevaddı derhal mevkii tatbike koymanızı vatan namına sizden bekleriz.

Evvela: Hemen başınızdaki fesleri yırtıp atınız ve bir daha fesin değil kendini elinize hatta sözünü bile ağzınıza almayıp mümkün ise başı açık geziniz, değil ise keçe külah veya kalpak koyunuz ki; işte sizin ne derecede hamiyetli bir Osmanlı olduğunuzu değil Avusturya ve Bulgaristan halkı bütün memalik-i mütemeddine halkı anlasın.

Saniyen: Siz başında fes bulunduran tüccar ve esnaf ile asla ahz u ita etmeyiniz ki sizin ne derece kahraman ve vatanperver bir Osmanlı olduğunuzu onlar da takdir eylesin.

Salisen: Gerek kahvede ve gerek çayda Avusturya şekerinden maada şeker kullanmayan kahvecilerin kahve ve çaylarını içmeyiniz ve Avusturya şekeri kullanan kahvecilerden teneffür ediniz, kaçınınız. Zira vatan bugün ancak bu fedakârlığı sizden bekliyor. Siz ise Osmanlısınız, değil bu gibi bir teklifi hatta canınızı bile esirgemezsiniz. Siz murat oğlu muratlarsınız.

Rabia'n: Ey vatanın kahraman evlatları! Siz Avusturya ve Bulgar vapurlarıyla ihtilattan, onlara müteallik humuleyi nakil ve ihraçtan kaçınınız. Zira temettü esasına müstenid olan amalin ticaret gibi serbest olduğunu biliniz. Sizi mesul edecek hiçbir kanun yoktur. Yalnız ihracata muhalefet veyahut tahkir-amiz bir hal ve harekette bulunmayınız ki Osmanlılık şanına halel gelmesin ve dai-yi mesuliyet bir vaziyet alınmamış olsun.

Hamisen: Boykotaj Cemiyetinin size isimlerini bildireceği Avusturya ve Bulgaristan emtia ve erzak-ı vesairesini satan tüccar ve esnafa aynı harekette bulununuz yani onlardan ahz ve ita etmeyiniz.

İşte şimdilik Allah'ını, Peygamberini, vatanını seven kahramanlardan beklediğimiz budur.

fi 26 Teşrin-i Evvel sene 324

Boykotaj Cemiyeti Namına

İmza mahfuzdur"[357]

[357] *İttihad*, No. 25, 29 Teşrin-i Evvel 1324 (11 Kasım 1908), Çarşamba, s. 2.

İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin ilannâmesi hemen karşılık bulmuş ve özellikle sembolik özelliği bakımından fesler ile ilgili gelişmeler yaşanmıştır ve halk bu sembolik eşya üzerinden boykota olan bağlılığını göstermiştir. Feslerle ilgili yaşananlar cemiyetten *İttihad*'a gönderilen mektuplar ve başka haberlerle anlatılmıştır.

"*Açık Mektup*

İttihad Gazetesi Müdüriyetine:

...Neşrolunan ilannâmeyi okuyan İkiçeşmelik'te tütüncü Ahmet çavuş ve kahveci Süleyman ve marangoz Şerif Ali ve kahveci tabii Şerif Ali ve Hüseyin ve cincibirci Hüseyin ve manav Mehmed ağalar ile Yapıcıoğlu'nda Giritli Hüseyin ağa, Sinanaki ve Dolaplıkuyu'da Kamil ağanın kahvehanelerinde bulunan yüzlerce Giritli kahramanlar derhal başlarındaki fesi atarak yerli mallarımızdan külah giymeye ve ba'dema Avusturya ve Bulgaristan malı almamaya karar vermişler ve bu kararlarını dahi infaz etmişlerdir."[358]

*

"*...İzmir Orman Dairesi Deavi Vekili Rıfat Efendi tarafından İzmir'de balcılar içinde Arap Hanı'nda bi'd-dava irad edilen bir nutk-u müessir üzerine Gümrük hamalları dahi dâhil oldukları halde iki bini mütecaviz ahali başlarındaki Avusturya feslerini yırtıp bir daha başlarına fes koymayacaklarına ve Avusturya ve Bulgaristan emtia ve erzak vesairesine asla itibar etmeyeceklerine yemin etmişlerdir. Bu esnada yararlığı görülen Gümrük hamalbaşısı Yusuf Ağa ayrıca başlarına külah almaya iktidarları olmayanlara bizzat külah tedarik edeceğini vaat etmiş. Bu arada birkaç hoca efendi de feslerini parçalamıştır.*

Yaşasın kahraman hamallar, yaşasın mert ve bahadır Osmanlılar. Var olsun Yusuf Ağa gibi arslanlar."[359]

Boykotu böylesine sahiplenen kesimler olduğu halde hâlâ işe ekonomik çıkar bakımından bakanlar da bitmemişti. Bunu yapanlar arasında ise esnaflar başı çekmekteydi. İzmir Boykotaj Cemiyeti de fes ve kalpak üreten esnafa bu konuda sert bir ihtarda bulunmuştur. İhtar şu şekildedir:

[358] *İttihad*, No. 26, 30 Teşrin-i Evvel 1324 (12 Kasım 1908), Perşembe, s. 2.
[359] *İttihad*, No. 28, 1 Teşrin-i Sani 1324 (14 Kasım 1908), Cumartesi, s. 3.

"*İzmir'de Fesçi ve Kalpakçı Esnafa*

Cemiyetimizce feslerin atılıp külah veya kalpağın suret-i istimali hakkındaki tavsiye ve ilanına karşı mücerret istifade-i zatiyenizi teminen bazılarınızın Avusturya ve Bulgar kıvırcık taklitlerini vatan kahramanlarına giydirerek iyi bir rol yani en adi bir oyunun madununda bir oyun oynamakta olduğunuzu katiyen haber aldık. Bu sebeple size Avusturya mahbubu mu yoksa vatan düşmanı mı velhasıl ne nazarda bakacağımızı da pek âlâ biliriz.

Lâkin bu hâl bazılarınızın ilk hali olduğundan affolunmamak şartıyla size şu ihtaratta bulunuyoruz ki temin-i menfaat için şu tarik-i hilede sebat ve devamınız hakkınızda mucib-i nedamet ve lâin u nefrin olacaktır. Binaenaleyh namus dairesinde harekete sizi davet eder ve yerli külahlarıyla lütuflarına karşı bütün kanımızı dökmekte mukabeleden aciz kaldığımız İngiliz ve Fransız kardeşlerimiz gibi kardeşlerimizin mallarını kullanmaya gayret etmenizi tavsiye ederiz.

7 Teşrin-i Sani sene 324"[360]

Cemiyetin bu ihtarından sonra yine *İttihad*'a gönderdiği bir mektupta yazılanlar, boykotu kendi kişisel çıkarları yanında önemsiz gören kişiler için bir utanç duyma niteliğinde değerlendirilebilir. Mektubun içeriği şu şekildedir:

"*Açık Mektup*

İttihad gazetesi müdüriyetine:

İzmir mekteb-i idadisi şakirdanı beylere.

Ey vatanın kahraman yavruları, kıymettar kuzuları!

Bugün başlarınızda bulunan Avusturya'nın o mesavi feslerini yırtıp attıktan sonra tedarik ettirmekte olduğunuz kalpakların vüruduna adem-i intizarla başlarınıza kağıttan birer kalpak yaparak giydiğinizi mevsuken haber aldık. Yavrular! Sizi bütün vicdanımızla temin ederiz ki sizin merdane ve an âli-i vatanperverlere layık olan şu halinizden dolayı Boykotaj Cemiyetinin bütün azaları ağlamışlardır. Hamiyet-i vataniyeleri namına hâlâ bir fesi feda edemeyen taş yürekliler size baksınlar da ibret alsınlar. Bu babda göstermiş olduğunuz kahramanlık tarihin en parlak sahifesine geçecek kahramanlıklardandır. Yavrular! Sizi daima bu gibi hissiyat-ı âliye ile mütehassıs görelim ve bütün cihan-ı medeniyet

[360] *İttihad*, No. 35, 9 Teşrin-i Sani 1324 (22 Kasım 1908), Pazar, s. 4.

de görsün, işitsin vatanın ne gibi Osmanlı kahramanları hazırlamakta olduğunu anlasın. Yaşasın sizin gibi kahraman yavrular, var olsun millet kuzuları.

fi 10 Teşrin-i Sani 324"[361]

İzmir'in özellikle Avusturya ve Bulgar feslerine karşı aldığı cephe boykot uygulayan diğer kentler arasında takdirle karşılanmış ve İzmir bu konuda örnek alınacak kent olarak görülmüştür. Bu konuda Selanik'ten İzmir Boykotaj Cemiyeti'ne gelen bir mektup *İttihad* gazetesinde de yayımlanmıştır.

"İzmir'de Boykotaj Cemiyetine Selanik'ten Mevrud Bir Mektup

"Fes mi Kalpak mı?" Serlevhasıyla

Efendim;

İzmir'de geçen hafta umum ahalinin feslerini yırtmakta olduklarına dair Selanik'teki Zaman gazetesi "İzmir'de Fes Yırtmak Bayramı" serlevhasıyla bir şey yazmıştı. Bu havadisi İttihad ve Terakki gazetesi dahi neşreyledi. İzmir'in bu muvaffakiyetine umum Selanik ahalisi memnun oldular. Zira boykotaj hususunda İzmir'in geri kaldığına biz Selanikliler çok mahzun idik. Fakat İzmir'deki muvaffakiyet hamiyetli kayıkçı ve muaveneci esnafın hümum ve gayretleri eseri olduğunu görünce İzmirli komşularımızı tebrike başladık. O gün "İttihat ve Terakki ve Zaman gazetelerinin bugünkü nüshalarını okumaya şitaban olunuz" diye sokaklara ilanlar yapıştırıldı. Acaba ne var diye diye herkes gazete aramaya başladı. Alıp okuyan aferin İzmirlilere; yaşasın İzmirliler! avazasıyla beyan-ı memnuniyet ediyorlardı. Avusturya ve Bulgarya hükümetlerinin bir paralık eşyası 7 Teşrin-i Evvel sene 324'ün biri Selanik'e çıkmadı; ancak kalpak mevaddesine Selanik İzmir kadar ehemmiyet vermemiş idi. Zira her ne kadar fesin giyilmemesi arzu edilip genç ahalimiz şirin kalpaklar giymek hevesiyle kalpak istimaline başladılarsa da ahalimizin kısm-ı külliyesi kalpak kullanmaya hicap ediyorlar. Zira resmen hükümetin ilanı bekleniyordu. Ancak İzmir'in ilanını görünce kayıkçı, arabacı, hamallar ve onları gören ahali fesleri yırtmaya başladılarsa da fena bir netice hâsıl oldu. Belediye caddesinde mürur etmekte olan bir İslâm'ın başındaki fesi kapıp yırttılar. Bu adam da kızıp revolverini çekip derhal ateş eder. Bereket versin ki

[361] *İttihad*, No. 37, 12 Teşrin-i Sani 1324 (25 Kasım 1908), Çarşamba, s. 3.

mermi isabet etmez ve mütecasir tevkif olunur. İki üç gün zarfında yarıdan ziyade ahali kalpak giymeye mecbur olmuştur."[362]

İzmir'in fes boykotu konusundaki hassasiyeti ve mücadelesi takdir görüyor olsa da şehir, genel olarak boykot konusunda diğer şehirlere göre geri kaldığı eleştirilerinden bir türlü kurtulamıyordu. Bu durum Selanik'ten gelen övgü dolu mektuptaki "*...Zira boykotaj hususunda İzmir'in geri kaldığına biz Selanikliler çok mahzun idik...*" cümlesinden de anlaşılmaktaydı.

İzmir Boykotaj Cemiyeti İzmir'in boykotajda geri kalmış olmasına katılmaktaydı ancak bunu, bu konuda yeterli hassasiyeti göstermemekte direnen tüccarlara bağlamaktaydı. Bütün İzmir'in suçlanmasını kabul etmeyen cemiyetin *İttihad* gazetesinde de yayımlanan açıklamasında artık bu tarz tüccara karşı daha caydırıcı önlemler alacağının ipuçları verilmekteydi.

"*Hürriyetimize, saadetimize düşman olan Avusturyalılar en ziyade muhtac-ı muavenet ve şayan-ı hürmet olduğumuz bir zamanda Bosna-Hersek vilayetimizi memalikine ilhak etmek suretiyle nasıl bir düşman-ı medeniyet ve insaniyet olduğunu gösterdi. Buna karşı hakimane ve Osmanlılığın şanıyla cidden en ziyade mütenasip bir mukabele olmak üzere memalik-i Osmanîyenin her tarafında Harb-i İktisadi açıldı. Kalbinde vatan muhabbeti, Osmanlılık hissi taşıyan her fert hatta erbab-ı cinayet ve fazahat bile bu harb-i âli-i vatanperveraneye iştirak gösterdi. Yalnız maa't-teessüf her hususta olduğu gibi bu mesele-i mühime de dahi İzmir, bilad-ı saireden çok geri kalmıştır. Payitaht ve vilayet gazeteleri İzmir ahalisinin yüzlerini kızartacak ta'rizât-ı muhakka ile mali bulunuyor. Bu hamiyet, hissiyat, namus ve vatan muhaberesinde mağlubiyetimize İzmirliler sebep olacak deniliyor. Hamiyetsizlikle itham olunuyoruz. Acaba İzmirlilerde İstanbullular, Selanikliler, Beyrutlular kadar hamiyet yok mu? Onlar gibi bizde de vatan muhabbeti mevcut değil mi? Şüphesiz ki var. Şimdiye kadar birçok namuslu tüccarımız Avusturya mağazalarıyla alakalarını kestiler. Artık Avusturya'dan mal getirmiyorlar. Ahiren İzmir tüccarından Hacı Mustafa Basic, Bardakçıoğlu, Malsidi, Yakomi Dimitriyadi, Sava Makroplo, Yanko Yuanidi, Nişli Hacı Ali, Galika biraderleri, Sava Sivastoplu, Çanikoplo ve Nişli Hafidleri, Josef Aboef, İbrahim Boroci, Arara Mahdumları efendiler sipariş vermemeye başladılar. Maa't-teessüf İzmir'de birkaç kişi var ki*

[362] *İttihad*, No. 59, 9 Kanun-u Evvel 1324 (22 Aralık 1908), Salı, ss. 2-3.

hissiyat-ı umumiye-i milliyeye perver olmuyorlar. Bu hususta namus-u millet ve saadet-i memleketi düşünmeyenler, paradan başka ma'bud bilmeyenlerdir. Onlar için vatan, millet namus, şeref-i milli hep paradır.

Ey mukaddes vatanın namuslu evlatları! Ey hamiyetli Osmanlılar! Kendileriyle alış veriş ettiğiniz bu gibi vatan hainleri sizin alın teriyle ve kemal-i namus ile kazandığınız paralarınızı vatanımızı gasp eden, hukukunuzu ayaklar altına alan, kalbinizi en nazik yerinden paralayan düşmanlarınıza, Avusturyalılara veriyorlar. Mukabilinde hileli yollarla getirdikleri düşman mallarını yine size sarf ettiriyorlar. Sizi de hamiyetsizliklerine, hıyanetlerine iştirak ettiriyorlar. Bunlarla alış veriş ettiğinizden dolayı siz de bilmeyerek vatan haini olmuş oluyorsunuz. Lanet o hamiyetsizlere ki namus-u millimizi satarak iktisab-ı servet etmek ve sonra servet-i gayr-ı meşrua ile hak u pak memleketin bir köşesini daha yıkmak daiyesindedirler…

Binaenaleyh el'an Avusturya'dan mal getirtmekte olan tüccarın esamisini bervech-i ati yazıyoruz: Kemal Cafri, Yorgi Grigoryadi, Amadovisyon, Franko, Saiol Nicabor, Papasoğlu, Voruplo, Fraşoplo, İsa Lesidoplo, Eksengren, Çakisiri, Tarika, Vafiyadaki, Tepoz, Yunan Bankası, Bon-Marşe, Vasil Papadoplo, İlisoplo, Yurdaidi, Papadimitriyo, Orozdibak, Baltazano Atnaşole biraderi, Yanko Atnaşole ticarethaneleridir."[363]

İzmir Boykotaj Cemiyeti böylece gazeteler aracılığıyla boykota katılmayan ticarethanelerin isimlerini duyurarak onları teşhir etmiş oldu. Ancak bu ticarethaneler ve sahiplerine karşı halkın şiddete başvurmaması için hemen bir genelge yayımladı.

"*Ta'mim*

Elviye ve kazalar ahali-i hamiyetmendan ve muhteremesine bervech-i ati mukarreratı arz ediyoruz:

1- *Ba'dema Avusturya ve Bulgaristan'dan mal celbetmeyen tüccarın esamisini kemal-i tahsin ve iftiharla ilan edeceğimiz bu hususdan emin olmak için neşriyatımızı takip etmelerini rica ederiz.*
2- *Avusturya'dan el'an celb-i eşyada devam edenlerin esamisini de bir ay teşhir yine ilana dercedeceğiz. Binaenaleyh bu mağazalarla kat'-ı muamele etmelerini hamiyet-i milliye namına şiddetle tavsiye ederiz.*

[363] *İttihad*, No. 43, 19 Teşrin-i Sani 1324 (2 Aralık 1908), Çarşamba, s. 2.

3- İsimlerini kemal-i teessüfle ilan edeceğimiz tüccardan maadasına katiyen boykot olunmamasını keza menfaat-i milliye namına rica ederiz.

4- Cemiyetimizce dur ü dıraz-ı tedkikten sonra boykota tabi olmadığı ilan edilen emval doğrudan doğruya Osmanlı olduğundan boykot edilmesi haiz olamaz.

5- Boykotaj hakkında katiyen cebir ve şiddet istimalini tavsiye etmeyiz. Maksadımız erbab-ı hamiyetin vicdanlarına müracaatla vatanın şu sıradaki boykotaja şiddetli ihtiyacını hubb-u vatan namına nazar-ı dikkatten durr olmamasını bilhassa son derecede riayet edilmesini beyan etmektir.

Bu hakk-ı meşruumuza Tevfik hareket etmeyenleri de keza ahali-i muhteremeye bildirerek bu gibi zevat ile kat'-ı münasebetin icabat-ı milliyetperveriden olduğunu rica etmektir.

İzmir Boykotaj Cemiyeti"[364]

Yayımlanan bu genelge ile İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin ciddiyetini anlayan tüccarların çoğu hızlı bir şekilde boykotaja tabi olmaya başlamışlar ve bazıları ise gazeteye yazdıkları mektuplar ile bunun duyulmasına gayret etmişlerdir. O tüccarlardan biri de daha önceden bahsettiğimiz ve İzmir'de tartışmalara neden olmuş olan Kramer'di.

Kramer'in *İttihad* gazetesine gönderdiği mektup ve *İttihad*'ın görüşü şu şekildeydi:

"*İttihad gazetesi müdüriyetine:*

Efendim;

Evvel ve ahir arz eylediğim vechile gerek mütevaffa pederim ve gerek bendeniz şu vatan-ı mukaddese karşı en samimi ve en ciddi hissiyat-ı mahiyet-i perverde eylediğimiz asar ve delail-i muhtelife ile müspet olup Osmanlı vatandaşlarımızın tesir-i hamiyet-i millileriyle Avusturya emtiasına karşı yaptıkları mukataa yani boykotaj birahaneme dahi teşmil edilmiş idi. Bu vesilede dahi Osmanlı vatandaşlarımıza ve Osmanlı vatanımıza karşı ibraz-ı muhabbet etmeyi vazife bilerek her taleplerinin isafına hazır olduğumuzu boykotaj cemiyet-i muhteremesine arz ederiz.

[364] *İttihad*, No. 48, 25 Teşrin-i Sani 1324 (8 Aralık 1908), Salı, s. 2.

Münasebet ve muhaverat neticesinde şimdiye kadar Avusturya fabrikalarına göndermiş olduğum bilcümle sipariş lağv ve birçok fedakârlıkları göze alarak mevcut olan mukavelenameleri feshe karar vererek bu babda fabrikalara keşide ettiğim telgrafları da ibraz etmekliğim ve boykotajın devamı müddetince artık Avusturya'dan mal getirmeyeceğim hakkında boykotaj cemiyetine karşı bir kıt'a taahhütname imza eylemekliğim üzerine birahanelerimin boykotaja tabi olmaması hususu taht-ı karara alındığı ilan olunur.

fi Teşrin-i Sani sene 324

Kramer Birahanesi sahip ve müdürü

Lazar Kramer

-İttihad-

Boykotaja tabiiyet ederek hissiyat-ı milliyeye iştirak ettiğinizden dolayı sizi tahsin ederiz. Öteden beri birahanenize seve seve gelen müşterilerinizin bir an evvel avdeti için Boykotaj Cemiyetinin ilannâmesini taalluk etmenizi tavsiye ederiz. Osmanlılar size değil, sizdeki Avusturya malına boykot yapıyorlardı.

Binaenaleyh, Osmanlıların şu muhakkak muharebe-i iktisadiyesine muavenet ettiğinizden dolayı tevcih ve muhabbet-i umumiye mazhar olacağınızı şimdiden tahmin ediyoruz."[365]

Harb-i İktisadi'nin İzmir yüzünden başarısızlığa uğrayacağı tarzındaki eleştiriler, İzmir Boykotaj Cemiyetince alınınan önlemler sonucunda boykota uymayan İzmirli tüccar ve esnafın çoğunun Avusturya ve Bulgaristan'dan mal getirtmemeye başlaması gibi olumlu sonuçlar doğurmasıyla azaldı.

Cemiyet yaşanan olumlu sonuçlara rağmen buralardan mal getirme konusunda hâlâ kararsız olanlar olduğundan dolayı boykota uyan ticarethanelere bir "Şehadetnâme" vereceğini ve o şehadetnâmeyi bulundurmayan ya da ticarethanesine asmayan hiç kimseyle alış veriş edilmeyeceğini duyurmuştur.

Cemiyetin konu ile ilgili İzmir Matbuat Cemiyeti'ne gönderip gazetelerde yayımlattığı mektubu şu içeriğe sahipti:

"*İzmir Matbuat Cemiyeti Heyet-i Muhteremesine:*

Boykotaj Cemiyeti İzmir'de suret-i katiyede teşkil ederek Avusturya ve Bulgaristan'dan emtia celp eylemeyeceklerini temin eden tüccarane bugünden

[365] *İttihad*, No. 49, 26 Teşrin-i Sani 1324 (9 Aralık 1908), Çarşamba, s. 3.

itibaren şehadetnâme itasına başlamış ve on beş gün zarfında müracaat edecek tüccarane şehadetnâme ita edilerek isimleri gazete ile ilan edilecek olduğundan mağazalara bundan akdem Avusturya'dan vürud eden mallar Osmanlı malı add ve itibar edileceği ve bunların sürümünü temin-i muvafık-ı hal ve musalahat olacağı cihetle gerek bu kere ve gerek ba'dema Boykot Cemiyetine dâhil olarak şehadetnâme ahz ile isimleri gazeteler ile neşr ve ilan edilen ticarethaneler ile icra-yı muamele etmelerini ahali-i muhteremeye tavsiye olunur.

İşte bu kere dâhil olarak şehadetnâme alan ticarethanelerin esamisini bervech-i zir neşr ve ilan ediyoruz:

Tüccardan Hacı Mustafa ve Hasan Başin, G. A. Arara ve mahdumları şürekâsı, Hacı Halil Efendi, Jozef İyvaf mahdumları, Kramer halefleri, Amadusyun, İbrahim Boroci, Giritli Hamit ve Hüsnü Efendiler ticarethaneleridir.

İzmir Boykotaj Cemiyeti"[366]

İlannâme ve şehadetnâme gibi girişimler boykot için olumlu sonuçlar doğursa da olumsuz bazı olayların olmasına da sebebiyet vermiştir. Örneğin bazı tüccarlar birbirlerini boykota uymamakla suçlamış ve yalan haberler yaymışlardır. İftiraya uğrayan tüccarları kimi zaman İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin, kimi zaman da *İttihad* gazetesinin uyarıları koruyup kollamıştır.

"*İzmir Boykotaj Cemiyetinden*

İzmir'de kâin Papa Dimitriv biraderleri ve şürekâsı ticaretgâhının Avusturya malları celp ettiğinden bahisle Boykotaj Cemiyeti tarafından ilan ve tamim olunduğundan dolayı saika-yı rekabette şehrimizde kâin bazı mağazalar tarafından birtakım şayiat-ı kazibe neşredilmiş ise de bu hususun külliyen muhalif-i hakikat olduğunu bilakis ticarethane-i mezkûrun şayan-ı itimat ve takdir bulunduğunu ahali-i muhterememize tavsiye ve ilan ederiz."[367]

*

"*İttihad Ceridesi İdarehanesine*

Umum muhterem müşterilerime;

...Avusturya ve Bulgaristan gibi haksız iki devletin mallarını kabul etmek, doğrusu bunu da Türkiye'de yaşayan hiçbir fert kabul etmez. Mağazamda mevcut umum mallar İngiliz ve İtalyan malları olmakla beraber Avusturya ve Bulgaristan ile

[366] *İttihad*, No. 53, 30 Teşrin-i Sani 1324 (13 Aralık 1908), Pazar, s. 3.
[367] *İttihad*, No. 54, 2 Kanun-u Evvel 1324 (15 Aralık 1908), Salı, s. 3.

münasebette bulunmadığımı, Boykotaj Cemiyet-i muhteremesi tarafından verilip ve mağazamın kapısında asılmış bulunan bir kıt'a şehadetnâmelerinden anlaşılacaktır.

Hayim Franko

-İttihad-

Hayim Franko Efendi'nin baladaki ilannâmeleri hissiyat-ı necibe-i milliyeye iştirak ettiklerini pişgah-ı ümitte ispat ediyor. Osmanlılar böyle ibraz-ı hamiyet eden tüccarı şüphesiz takdir edeceklerdir."[368]

İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin kendi tabiri olan "*…kişisel çıkarlarının önüne set çekilmiş olan rezil kimseler…*" rahat durmamaya devam etmiş ve onların bu inadına karşın cemiyet aynı oranda sertleşerek bu kişileri tehdit noktasına ulaşmıştır.

"*Hamiyet-i vataniyeden mahrum bazı tüccarımız, Avusturya'ya mal siparişinden bir türlü vazgeçmeyerek Boykotaj Cemiyeti'ni iğfal etmek üzere bu kere de "Avusturya Oriyantal" kumpanyasına bil-müracaa Bohemya'ya sipariş ettikleri üç yüz bin kronluk zifir ve peştamal gibi emtiayı Trieste tarikinden inhiraf ederek diğer devletlere ait bazı iskelelerden getirtmeye, yine bu kabil bazı tüccarımız sair kumpanyalar vasıtasıyla Hamburg, Cenevre, Napoli, Venedik gibi iskelelerden Avusturya emtiası naklettirmeye karar vermişlerdir.*

Cemiyetimizin her tarafta illiyet faal ve muktedir memurları vardır. Tüccar hangi tarike müracaat ederse etsin cemiyet mutlaka haberdar olacaktır. Avusturya'ya mal sipariş etmemekten başka çare-i selamet yoktur. Tarik-i hileye sapacak olan tüccarlar birkaç kat fazlasıyla mutazarrır olacaklarına emin olmalıdırlar. Cemiyet kendi memleketimizin tüccarını mutazarrır etmek arzusunda değildir. Bunun için keyfiyeti şimdiden alakadar olan tüccara ilan ediyoruz. Avusturya emtiası herhangi tarikten ve herhangi vapurla getirilecek olursa olsun İzmir'e çıkamaz. Mühim bir surette zarar-dide olmayı göze alanlar bir kere tecrübe etsinler!"[369]

İzmir'deki kimi tüccarın inadına karşın İzmir Boykotaj Cemiyeti'ne Aydın kasabasından destek gelmiş ve Aydınlı tüccarlar *İttihad* gazetesine konuyla ilgili bir yazı göndermişlerdir.

[368] *İttihad*, No. 55, 3 Kanun-u Evvel 1324 (16 Aralık 1908), Çarşamba, ss. 3-4.
[369] *İttihad*, No. 57, 6 Kanun-u Evvel 1324 (19 Aralık 1908), Cumartesi, s. 2.

"*Aydın'dan yirmi iki muteber imza ile aldığımız bir varakadır:*

İzmir Tüccaranının Nazargahına

Memalik-i Osmanîyenin her tarafında boykotaja olanca ciddiyet ve faaliyetle devam edildiğini biliyorsunuz. Aydınımız da o memleketin mühim bir kasabası, biz de o millet-i muazzamanın efradından bulunduğumuz için boykotajın mübdi-i zuhurundan itibaren boykota riayet ettiğimiz tabiidir. Fi-mabad sizlerle olan muamelatımızın kemakân devamı boykota tabi olduğunuza bizi ikna edecek bir şey ibrazına mütevakkıftır. Aksi halde muamelatımızın kat' olunacağını ihtar eyleriz.

fi 8 Kanun-u Evvel sene 324"[370]

İzmir Boykotaj Cemiyeti'nin İzmir'i diğer şehirlerden geri bırakmama konusundaki mücadelesi ve aldığı destekler sonunda amacına ulaşmasını sağladı. Avusturya ve Bulgaristan'dan mal getirtme konusunda direten tüccarlar elbette ki bitip tükenmedi ancak önemli kısmı boykota tabi olup şehadetnâme aldı.

Cemiyet, İzmir'in boykot konusunda artık diğer şehirlerden geri kalmadığı ve hak ettiği yere geldiği müjdesini *İttihad* gazetesine gönderdiği mektupla müjdeledi.

"*İzmir Boykotaj Cemiyeti'nden İttihad Gazetesine;*

Bilcümle Osmanlılara mühim bir tebşir

Avusturya ve Bulgaristan'ın namus-u millimize ve hukuk-u Osmanîyemize karşı vuku bulan taarruz-u ahid-şikenâneleri üzerine uhde-i hamiyetimize düşen Harb-i İktisadi'nin bidayetinde İzmir gibi Anadolu'nun merkez ticareti bütün Avusturya ve Bulgaristan emtia ve emvaline bir muhrec-i mühim olan medhalin Dersaadet ve Selanik ve vilayet-i saireden geri kaldığı bütün hamiyetli Osmanlıları dil-hun ediyor ve adeta İzmirlilerin öteden beri zibacdanam olan hamiyet-i milliyelerine leke sürülüyordu.

Buna karşı lâzıme-i hamiyeti ifa ile sürülmek istenilen lekenin silinmesini ve Aydın vilayeti Osmanlılarının nam-ı meali ittisamlarını cihan-ı medeniyete göstermeyi deruhte eden cemiyetimiz bir taraftan İzmir'de bulunan kahraman amelenin diğer taraftan Anadolu merakizinde teşkil eden boykotaj cemiyetlerinin bâzû-u hamiyetini elde ederek şu iki kuvve-i tazyikiyenin saife-i tesiriyle bütün tüccarını daire-i mutavaat ve inkıyada almaya muvaffak olmuştur…

[370] *İttihad*, No. 64, 14 Kanun-u Evvel 1324 (27 Aralık 1908), Pazar, s. 2.

...Bu ticarethaneler dışında kalan ve tayin edilen müddet zarfında cemiyetimizin komisyonu muvacehesinde siparişatını kat' ettiğini ispat edemeyen ticarethanelerden cemiyetimiz emin değildir ve bunların istimal etmeye teşebbüs ettikleri ve bundan sonra edecekleri taraf-ı hil-ü desaisi cemiyetimiz bütün kuvvetiyle müdafaa edecek ve bütün amal-i fesat cûyanelerine set çekecektir.

O hamiyetsiz ticarethanelere ihtar ederiz ki; Avusturya emvalini Almanya ve İtalya malı diye süremeyecekler ve bu ilanın tarih-i neşrinden itibaren cemiyetimizin şehadetnâmesinin itibar ve kadrini bileceklerdir...

fi 15 Kanun-u Evvel sene 324"[371]

Cemiyetin kararlı duruşu ve başarısında şehadetnâmelerle yürütülen süreç etkili olmuştur ancak bu cemiyetin de büyük iftiralara uğramasına neden olmuştur. İftiraların kaynağını ise verilen şehadetnâmeler karşılığında alınan paralar oluşturmuştur.

Bu sebepten dolayı cemiyet *İttihad* gazetesine kendi bütçesini gösteren cetvelle birlikte şu açıklamayı göndermiştir:

"*İttihad gazetesi idare-i âlisine;*

Varidat

Lira (Yüzden)

Kuruş	*Adet*	*Sınıf*	*Fi*
2300	*23*	*1*	*100*
3600	*72*	*2*	*50*
1200	*48*	*3*	*25*
940	*94*	*4*	*10*
8040	*237*		*Birden 150 numaraya kadardır.*[372]
201			*Lira-yı Osmanî yüz iki buçuğa tahvilindeki farkı olup zam edilen.*
8241			*Yekûn.*

[371] *İttihad*, No. 66, 17 Kanun-u Evvel 1324 (30 Aralık 1908), Çarşamba, ss. 2-3.

[372] 150 tüccarın 1'den 113'e kadar olan listesi bkz. *İttihad*, No. 66, 17 Kanun-u Evvel 1324 (30 Aralık 1908), Çarşamba, ss. 2-3 ve 114'ten 150'ye kadar olan listesi için de bkz. *İttihad*, No. 74, 31 Kanun-u Evvel 1324 (13 Ocak 1909), Çarşamba, s. 4.

Masarifat

1559,30_____Komisyon Kararıyla

4598_____Komisyon Kararıyla

Teşrin-i Sani ve Kanun-u Evvel zarfında 6157,30 masarif olup 2083,70 bakiye mevcuttur.

Boykotaj Cemiyeti'nden ita olunan şehadetnâmeler esması olarak birçok paralar alındığı hakkında isthbar edilen şayiat üzerine Boykotaj Cemiyeti'nin icraatından müteessir olan ve cemiyetin teşkiliyle istifade-i şahsiyelerine set çekilen bazı eşhas-ı rezile taraflarından sadık'ül-ahaliye karşı cemiyet aleyhinde birçok isnatta bulundukları tahakkuk kılınmış olduğundan cemiyet-i efkâr-ı ulemaya hakikat hali arz etmek üzere irat ve masarifatını mübeyyin bütçesinin bu ana değin daire-i istikamette saika-yı hamiyetle ifa-yı hüsn-ü hizmet ettiği gibi bundan sonra da aynı suret ve maksatta çalışacak ve muarızlarının işaatı cemiyeti hareket-i vatanperveranesinden vazgeçirmeyecektir…

29 Kanun-u Sani sene 324

Boykotaj Cemiyeti"[373]

Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Macaristan arasında varılan anlaşma ile imzalanan protokol iki devlet arasındaki düşmanlığı bitirdi. Boykot da böylece bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi İzmir'de de sona erdirildi ve cemiyet bu yeni durumu gazeteler aracılığıyla İzmir halkına duyurup yapılan her şey için teşekkürlerini sundu.

"*İzmir Boykotaj Cemiyetinden:*

Protokolün imza edilmesi hasebiyle Avusturya emtiasına karşı mevzu olan boykotajın ref' edildiğini mübelliğ İstanbul ve Selanik Boykot Cemiyetlerinden alınan telgrafnameler üzerine Pazar günü boykotaj cemiyeti tarafından memur edilen bazı zevat evvela rüsumat önüne ve ba'de Pasaport pişgahına giderek bugünden itibaren boykotajın ref'e karar verildiğini, bu babda pek parlak ve şayan-ı sitayiş ve iftihar bir mesele-i hamiyet göstermiş olan hamal, mavnacı ve kayıkçı ve arabacı esnafına tebliğ eylemiş ve bu hamiyetli vatanperverlerin, hakiki boykot kahramanlarının medar-ı maişetten kendilerini mahrum ederek, açlığa katlanarak Millet-i Osmanîyeye mahsus bir sebat ve metanetle vazife-i vataniyelerini hiçbir

[373] *İttihad*, No. 75, 1 Kanun-u Evvel 1324 (14 Ocak 1909), Perşembe, s. 2.

taraftan icbar vuku bulmaksızın sırf sevk-i hamiyetle hiss-i ifa eylediklerinden dolayı kendilerine samimi tebrikat ve teşekküratta bulunmuş ve Pazartesi günü de Avusturya konsoloshanesi ile Lloyd acentesine bil-azime tebligat-ı mukteziyeyi ifa eylemiştir. Şehrimizde boykotun kemâl-i muvaffakiyetle tatbiki milel-i muhtelifeye mensup bil-cümle tüccar-ı muhteremenin, esnafın, hamal, mavnacı, kayıkçı ve arabacıların, efrad-ı ahalinin iştirak-ı kat'iyesiyle teysir-pezir olduğu cihetle bu babda bütün vatandaşlarımıza da arz-ı teşekkürat etmek üzere Metropolit, Murahhasa ve Hahamhane'ye gidilerek teşekkürat-ı mütezemmin beyanatta bulunulmuştur.

fî 18 Şubat sene 324"[374]

2.4. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ VE İZMİR

İttihad gazetesinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olduğunu daha önce defalarca zikretmiştik. Bu bağlamda cemiyetin İzmir'de seçimler gibi siyasal alanda yürüttüğü faaliyetler dışında kalanları ve yine cemiyeti doğrudan ilgilendiren durumları gazete üzerinden görmek kadar doğal bir sonuç olmayacağı açıktır.

Gazetede özellikle eğitim ve sanat alanında İttihat ve Terakki kulüpleri eliyle faaliyetlerde bulunulan konulara ağırlık verilmiştir. Tevfik Rüştü'nün bu konuyla ilgili yazdığı "*Cemiyet-i Mukaddese ve Kulüpler*" başlıklı makalesinde kulüp faaliyetlerinin kültürel istibdadın yok edilmesi ve gelişip ilerlemek için ne kadar önemli olduğuna şu sözlerle dikkati çekmiştir:

"*Zincir-i istibdadı kırdık. Artık hürüz diyoruz lâkin daha başka istibdatlar var. Evet, istibdad-ı irfan, istibdad-ı kemal, istibdad-ı malumat-ber, kelimede istibdat dimağı; niçin itiraf etmeyelim. Hâlâ garp dimağların mağlubu değil miyiz? Neden? Çünkü henüz Avrupa menba-ı kemalatının esiriyiz. Bizde fen, sanat daha lüzumu derecede müterakki değil, hâlâ hayat-ı içtimaiyeden eser bile yok…*

…Hülasa diyebilirim ki şaşaalı bir istikbal, nazar-rübâ bir tekâmül bizi bekliyor. Yalnız takat-ı ber-endâzane koşmak, çalışmak, ona yetişmek lâzım. Lâkin nasıl? İşte o tarik-i tekâmülü de bize bugün meşrutiyet-i idareyi bahşeden İttihat ve

[374] *İttihad*, No. 114, 18 Şubat 1324 (2 Mart 1909), Çarşamba, s. 3.

Terakki Cemiyeti gösteriyor. Mektepler açıyor, gazeteler neşrediyor, Avrupa'ya talebeler gönderiyor. Bu suretle hükümete, millete tahsil-i maarifin yollarını öğretiyor da bizi en müterakki insanlar sırasına is'ad etmeye çalışıyor. Terbiye-i içtimaiye, teavün, hamiyet gibi hasaili bildirmek cümlemizi bu liva-yı ittihat altında cem' etmek için de kulüpler küşad ediyor… …Cemiyetin kulüplerinde vakıfane münakaşalar, ciddi mübahaseler güzeran ediyor. Bilenler bilmeyenlere bildiklerini söylüyor. Hâsılı parlak bir hayat-ı içtimaiye bu sayede ilk adımımızı atmış oluyoruz."[375]

Yerel olarak kulüp faaliyetlerinin dışında cemiyetin Selanik'te yapmış olduğu büyük kongresinde (1908) aldığı kararların bazı maddeleri toplumun ve şehirlerin gelişimi için alınmış olduğunu gösteriyordu. Alınan bu genel kararlar hızlıca uygulamaya konmaya çalışılmış ve İzmir'de de cemiyetin yürüttüğü faaliyetlerin temelini oluşturmuştur.

İttihad'ta yayımlanan ve beş maddeden oluşan kararlara bakarak İzmir'de yürütülen faaliyetlerin bu doğrultuda ilerlediğini açıkça görebilmekteyiz;

"*Terakkiyat-ı memleketin temin ve tevsii hususunda cemiyetçe masruf olacak mesaiden bahşolunarak mukarrerat-ı atiye ittihaz edilmiştir:*

1- *Ahalinin teşebbüsat-ı şahsiyelerini uyandırmak. [Bunun için her türlü muavenet ve hale göre münasip mükâfat, müsabakalar tertip, teşvikat ve telkinat, gazetelerle takdirat, her türlü teshilat aranesi, şirketler teşkili için ahaliyi teşvik.]*
2- *Teşebbüsat-ı şahsiyeyi cemiyet kendine hasreder gibi görünmemeli fakat teşebbüsat-ı şahsiyeye mefkud olan vilayetlerde icap ve tevsiine bizzat çalışmalı.*
3- *Teşebbüsat-ı nafiadan en mühiminin; maarifin tevsi ve terakkisi olduğunu ve gece dersleri küşadı, harici yerlerde hususi mektepler açmak, bilhassa sanayi mekteplerine muktedir muallimler celbi, ticaret, ziraat, sınaat odalarına teşvikatta bulunmak ve buralarda erbab-ı vukuf ve namustan zevat tayin etmek meselelerini heyet-i merkeziyeler unutmamalı.*
4- *Ahalinin anlayabileceği bir lisanla yazılmış asar telifine şimdiden teşebbüs etmek [Bu asarda hükümetin, milletin vezaif-i müştrerekesi, verginin ne*

[375] *İttihad*, No. 64, 14 Kanun-u Evvel 1324 (27 Aralık 1908), Pazar, s. 1.

olduğu, nereye sarfolunacağı, ahalinin maarife sarılması, şirket teşkili, ticaret ziraat ve sınaîye Rüşdi ve İptidaiye müteallik] bunun için müsabakalar açarak müddet-i muayene zarfında gönderilenlerden birinciliği kazanan eserin ehemmiyetine göre mükâfat-ı nakdiyede bulunmak.

5- *Her meslek ve sanat için mütehassıslar yetişmesini tertip ve teşcii etmek ve bu meyanda Avrupa'ya vesair mahallere eshab-ı liyakat göndermek.*

İttihat ve Terakki"[376]

Bu maddelerde bahsedilenlere ek olarak kültürleşmenin temel ayaklarından olan özellikle eğitim ve sanat (tiyatro) faaliyetleriyle ilgili haberler gazetede sıkça yer bulmaktaydı.

Eğitim ve sanat faaliyetleriyle ilgi birkaç haber ise şu şekildedir:

Eğitim;

"*İttihat ve Terakki Kulüplerinde*

Karşıyaka İttihat ve Terakki kulübü tarafından gece dersleri tesis edildiği, şimdilik Fransızca lisan dersleri ile Türkçe kitabet dersi verilmekte olduğu müstahberat-ı saremizdendir."[377]

*

"*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Ödemiş Kulübünden:*

Muhterem kardeşlerimiz. Ödemiş'te mektebe olan ihtiyaç variste-i arz ve beyan olup bu noksan cemiyetimizce nazar-ı dikkatten dûr tutamayarak hamiyetmendan halliden cem' olunacak iane ile mükemmel bir mektep inşası kararlaştırılmakla açılan iane defterine kaydolunan zevattan şimdiye kadar verilen ianenin miktarını mübeyyin al-el'esami pusulası leffen takdim kılınmış olmakla emsaline bir teşvik-i müesser olmak üzere bunları al-el'esami kıymettar İttihad'ımızla neşri temenni ve ba'dema iane ita edeceklerin esamisinin de peyderpey gönderileceği arz olunur kardeşlerimiz.

fi 16 Şubat sene 324"[378]

[376] *İttihad*, No. 83, 10 Kanun-u Sani 1324 (23 Ocak 1909), Cumartesi, s. 1.
[377] *İttihad*, No. 102, 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909), Çarşamba, s. 3.
[378] *İttihad*, No. 116, 20 Şubat 1324 (4 Mart 1909), Cuma, s. 3.

Tiyatro'da ise yine cemiyetin siyasi anlayışına uygun faaliyetler yürütülüyordu diyebiliriz. Hatta oyunlar sırasında sık sık İttihat ve Terakki propagandası yapılıyor, parti politikaları sahnelerde yüceltiliyor ve çoğu kez bu durum seyirci tarafından çılgınca alkışlanıyordu.[379]

Örneğin düzenlenen bir tiyatro oyununun gelirleri cemiyetin önemli eğitim politikalarından olan gece dersleri açılması konusunda öncü sayılabilecek Burhan'ül Maarif Mektebi yararınaydı ve gazete insanları oyuna gitmeye teşvik ediyordu.

"*Hamiyetmendan ve Maarifperveranın Nazar-ı Dikkatine;*

İkiçeşmelik'te kâin Burhan'ül Maarif Mektebi menfaatine önümüzdeki Pazartesi günü aksamı Sporting Kulüpte şehrimiz Heveskâran Cemiyeti tarafından Edip Azam Kemal Bey'in "Akif Bey" piyesiyle "Doktor Gordo'nun Usul-ü Tedavisi" nam-ı gayet gülünç bir komedya sahne-i temaşaya vaz' edilecektir. Gerek piyeslerin mükemmeliyeti ve gerek maksadın kutsiyeti oraya hamiyetperver ve muhibbi-i maarif birçok zevatı celbedeceğine emniyetimiz berkemal olduğundan fazla söz söylemeyi beyhude addederiz."[380]

Yine aynı şekilde bir başka tiyatro oyununda gelir sanayi mektebine aktarılacaktı ve bu da cemiyetin sanayi mekteplerini canlandırma konusundaki hassasiyetiyle örtüşüyordu.

"*Sporting Kulüp'te bu akşam Mekteb-i Sınayi menfaatine Heveskâran Cemiyeti tarafından "Akif Bey" piyesi mevki-i temaşaya vaz' edilecektir. Aktörlerin mahareti ve bilhassa mektep menfaatine olması tiyatronun erbab-ı hamiyet ve sınayiperveran ile dolacağına bizi şimdiden temin eder.*"[381]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim ve sanat alanında giriştiği faaliyetlerden başka çokça önem verdiği bir başka alan daha vardı ki o da iktisadi kalkınmaydı. Cemiyet, bir "Milli İktisat" siyaseti gütmeye çalışmış ve ekonomi alanındaki faaliyetlerde bulunan dernekleri desteklemiştir.[382]

Cemiyetin bu politikası sonucu oluşan şirketler ve kurulan kulüplerin haberlerini de *İttihad*'ın sayfalarında görürken, cemiyet için kullandıkları övgü dolu tabirler burjuva sınıfının yeni ve yerli üyelerinin memnuniyetini de göstermekteydi.

---

[379] Günver Güneş, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:18, Ankara Üniversitesi OTAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 154.
[380] *İttihad*, No. 9, 5 Teşrin-i Evvel 1324 (18 Ekim 1908), Pazar, s. 4.
[381] *İttihad*, No. 102, 4 Şubat 1324 (17 Şubat 1909), Çarşamba, s. 3.
[382] Tunaya, (İkinci Meşrutiyet), s. 67.

"*İttihad Gazetesi Müdüriyetine:*

İzmir'de "Osmanlı Kibrit Şirketi" namıyla üç kişilik bir şirket teşkil ettik. Maksadımız burada bir kibrit fabrikası teşkil etmek ve Osmanlıları umum Avrupa ve bilhassa Avusturya kibritlerinden kurtarmak için burada Osmanlı kibritleri imal eylemektir. Fabrikamız Sinekli mevkiinde tesis edilecektir. Alat ve edevatından burada imal edilmeleri kabil olanlar ısmarlanmış ve olmayanları da Avrupa'ya sipariş edilmiştir. Bir ay kadar sonra Avrupa kibritlerine muadil ve belki onlara faik kibritlerimiz meydan-ı tedavüle çıkacak ve birçok vatandaşlarımıza hizmet ve maişet kapıları açılacaktır. Şirket, hâsılatından yüzde dördünü İttihat ve Terakki Cemiyet-i Osmanîyesine terk ve tahsise karar vermiştir.

İzmir Osmanlı Kibrit Şirketi namına Kirkor Köleyan

-İttihad-

İşbu şirketin müesseslerini kemal-i samimiyetle tebrik eder. Ve bu gibi teşebbüsat-ı nafianın şehrimizde çoğalmasını temenni eyleriz."[383]

Bir diğer haber ise kurulan bir kulüp ile ilgilidir ki bu kulüp kendini cemiyetin himayesine aldırarak faaliyetlerini sürdürme yolunu seçmiştir.

"*Gemici, donanman, ateşçi ve kömürcü; vapur ve mavna esnaf ve amelesi "İzmir Osmanlı Ateşçi Kulübü" unvanıyla bir kulüp tesis ederek memleketimiz şems-i hürriyetin envar-ı hayatbahşesine gark ile bize meşrutiyet-i idareyi bahşeden İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mukaddesesi'nin cenah-ı himayesine girmeyi istirham ile müşar-ı cemiyet-i celile de arzularını is'af eylemiştir.*"[384]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir başka iktisadi girişimi ise üreticileri korumak için kooperatifçiliği özendirmeye çalışması olmuştur. Cemiyetin bu amaçla kooperatifçiliği en fazla desteklediği bölgelerden biri Aydın'dı ve Aydın'da kurulan kooperatifler incir, üzüm, zeytin ve palamut gibi ürünlerden elde edilen geliri artırmaya çalışıyordu.[385]

Bu bağlamda Aydın'daki zeytin üreticilerinden satın alınacak ürünlere biçilen değerin az olması üzerine bir müfettiş görevlendirilmiş ve *İttihad* üretici dostu bir

[383] *İttihad*, No. 38, 13 Teşrin-i Sani 1324 (26 Kasım 1908), Perşembe, s. 4.
[384] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, s. 4.
[385] Hasan Taner Kerimoğlu, "İzmir ve İttihat-Terakki", **İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih**, Cilt:1, (Ed.) Kemal Arı ve Fevzi Çakmak, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2013, s. 189.

kimliğe sahip biri olarak gördüğü müfettişi överken cemiyetin üreticiyi destekleyen politikasını da yüceltmiştir.

"*Bu sene Aydın sancağı zeytin işarına takdir edilen iltizam kıymeti hadd-i layığında olmaması cihetiyle emaneten idaresine karar verilerek şehrimiz eşrafından sabık Palamut Müdürü Kadızade Fuat Beyefendi'nin müfettişliğe tayini Meclis-i İdare-i Vilayetçe karargir olmuştur.*

-İttihad-

Mûmaileyh Fuat Bey ahalimizden pek çoğuna iyilikler etmiş bir zat olmaktan maada son defaki memuriyetinde yani palamut müdüriyetinde bulunduğu müddetçe hazine-i devlete temin ettiği fevaid ile büyük hizmetlerde bulunmuş idi. Şu taltif Fuat Bey için pek azdır. Çünkü onu daha büyük memuriyetlere layık görürüz. İnşallah nail olacaktır. Çünkü haklı daima haklı, iyi adam daima iyi adamdır."[386]

İttihat ve Terakki Cemiyeti bilindiği üzere "Cemiyet-i Mukaddese" olarak da anılan bir oluşumdu. Meşrutiyeti ilan ettirmiş olması ona halkça bir kutsiyet yüklenmesine neden olmuştu. Halkın cemiyeti kutsal görmesi onun her işin altından kalkabilecek bir yapı olarak da görülmesi sonucunu da doğurmaktaydı.

Cemiyetin yayın organı olan *İttihad*'a gelen telgraflar bunu kanıtlar nitelikteydi. İzmir'in uzak ilçelerindeki bazı sorunlar için istenen yardımların yazılı olduğu telgraflarda cemiyettin sorunların süratle çözülmesi adına başvurulan tek yer gibi görüldüğü de okunmaktaydı.

Ödemişten gazeteye ulaşan bir telgraf buna iyi bir örnektir:

"*İttihad'ın Hususi Telgrafları:*

An-Ödemiş: fi 19 Teşrin-i Sani

Gece saat bir raddelerinde şaki-i zani Sarı Ali tarafından Ödemiş'in Çamlıca karyeli Hacı Mustafa oğlu Mehmed ve Hacı Mehmed oğlu Bayram isminde iki kişinin katl ve ahaliden birçok kişinin tecrih edildiğini arz ve istenilen kuvvenin tesri'-i izamına delalet buyrulmasını cemiyet namına istirham eyleriz.

-İttihad-

Makam-ı vilayetin nazar-ı dikkatine arz olunur."[387]

[386] *İttihad*, No. 60, 10 Kanun-u Evvel 1324 (23 Aralık 1908), Çarşamba, s. 3.
[387] *İttihad*, No. 44, 20 Teşrin-i Sani 1324 (3 Aralık 1908), Perşembe, s. 4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İTTİHAD GAZETESİ'NİN İZMİR'İN SOSYO-KÜLTÜREL YAŞAMINA VE KENTSEL SORUNLARA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI

3.1. EĞİTİM FAALİYETLERİ

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte gelen özgürlükçü ortam içinde sadece siyasal ve toplumsal sorunların değil, kültürel değişimin de üzerinde durulmuştur. Bu kültürel değişim içerisinde eğitim en önemli yeri tutmaktaydı ve eğitimdeki yenilikleri toplum ve sisteme uyarlayabilme ile bunun nasıl yapılacağı stratejisi sorularına cevap aranmaktaydı.[388]

Bu bağlamda meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra basına da yansımış olan cemiyetin siyasi programının maddelerinde (17. Madde) eğitimin devlet gözetimi ve denetimi altında bir yapıya kavuşturulmasının amaçlandığı anlaşılmaktaydı.[389]

"*Bilcümle mekatip, devletin taht-ı nezaretinde bulunacaktır. Tebaa-yı Osmanîyenin terbiyesi bir siyak-ı ittihat ve intizam üzere olmak için umumi ve derununde serbest talim ve tedris olunur ve her anasıra muhteliten iptidası da lisan-ı Türki mecbur'üt-talimdir. Mekatib-i resmiyede tahsil iptidai meccanendir. Tahsil-i idadi ve alii yukarıda zikrolunan umumi ve resmi mektepler vasıtasıyla ve Türkçe esas-ı ittihaz ile icra olunacak ve programlara ve muallim ve muallime yetiştirilmesine ve bunların suret-i tayinine dair mukarrerat-ı ciddiye ittihaz edilecek memleketin terakkiyat-ı iktisadiyesine hizmet edecek ticaret ve ziraat ve sanayi mektepleri küşad ettirilecektir. Sırf din tahsili ile mütevekkil mekatip bu umumiyetten müstesnadır.*"[390]

II. Meşrutiyet'le birlikte üç döneme ayrılmış olan eğitim faaliyetlerinin ilk dönemi 1908 yılından 31 Mart vakasına kadar olan süreçti ve bizim de çalışmamızın

[388] İsmail Doğan, **Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri-Kurumlar, Kişiler ve Söylemler**, 2. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s. 341.
[389] Hasan Taner Kerimoğlu, "II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumlar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:22, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2007, s. 135.
[390] *İttihad*, No. 7, 2 Teşrin-i Evvel 1324 (15 Ekim 1908), Perşembe, ss. 1-2.

içinde olduğu bu dönemde aslında eğitim alanında çok önemli faaliyetlerde bulunulamamıştı.

Ancak; cemiyetin 1908 yılında yaptığı kongrede alınan kararlar arasında gece dersleri verilmesi, özel okullar açılması, Avrupa'ya liyakatli kişilerin gönderilmesi ve halkın anlayacağı üslupta kitaplar yazılması gibi kararlar alınmıştır ve bu kararlar hayata geçirilmiştir.[391]

Hayata geçirilebilmiş olan projeler ve o projelerle ilgili olan en ufak haberler bile hiç şüphesiz *İttihad* gazetesi sayfalarında yer buluyordu çünkü istibdattan sonra kurulan yeni sistemde eğitim, İttihat ve Terakki Cemiyeti için çok önemli bir yer tutmaktaydı. Bahsettiğimiz haberlerden biri Avrupa'ya gönderilen bir öğrenci hakkındadır.

"*Avrupa'ya Tahsile*

Cemiyetin İzmir merkezi tarafından Avrupa'ya fünun-u siyasiye tahsili için izam olunacak efendilerden maiyet-i velayetpenahiye memur Veliüddin Bey biraderimiz dünkü gün Selanik tarikiyle Paris'e gitmiştir. Veliüddin mekteb-i mülkiyenin en güzide yetiştirdiği erbab-ı iktidardandır. Kendisinden; halde, atide bu devlet için büyük, pek büyük hizmetler intizar olunur. Doğrusu şu mezhuriyetten dolayı Veli beyi şayan-ı tebrik, onu intihab hususunda gösterdiği iktidaratımız hasebiyle heyeti de takdirlere seza görürüz."[392]

İttihad gazetesinde çıkan bir başka haber özel okulların açılması konusunda verilmiş olan karar duyuruluyordu.

"*Kanun-i Esasi mucibince tebaa-yı Osmanîyeden her fert tedrise ve mektep küşadına mezun olup bu babda maarif nizamnamesinin yüz yirmi dokuzuncu maddesine tevfikan muamele icrası iktiza eylediğinden müracaat vukuunda madde-i mezkure hükmünce maarif müfettişlerinin taht-ı teftişinde bulunmak üzere hususi mektep küşadına ruhsat ita edileceği maarif nezaretinden işar olunmuştur.*"[393]

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte yeni bir nesil yetiştirme; yani çocukların artık geleneksel değerler haricinde bir birey ve vatandaş olarak görülüp algılanması düşüncesi doğdu. Zaten bu düşünce Cumhuriyet ile de tamamlanacaktı.[394]

---

[391] Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, s. 187.
[392] *İttihad*, No. 9, 5 Teşrin-i Evvel 1324 (18 Ekim 1908), Pazar, s. 4.
[393] *İttihad*, No. 31, 5 Teşrin-i Sani 1324 (18 Kasım 1908), Çarşamba, s. 3.
[394] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 2001'e**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 242.

İşte bu yüzden bütün okullar ve özellikle iptidailerin daha iyi konumlara getirilip eğitim kalitesinin artırılması için her ilde maarif meclisleri açılması gerekiyordu. İzmir'deki işlememiş olan eski Maarif Meclisi'nin yerine yenisinin oluşturulması cemiyetin eğitim konusundaki ciddiyetinin kanıtı sayılabilir.

İttihad bu çalışma sonucu oluşan yeni Maarif Meclisi'nin üyelerini şu şekilde tanıtmıştır:

"*Merakiz-i vilayette birer Maarif Meclisi teşkil edilmesi "Maarifi-i Umumiye Nizamnamesi" ahkâmından olmasıyla merkez vilayette dahi mukaddema bir Meclis-i Maarif teşkil edilmiş ise de şimdiye kadar içtima etmeyerek muamelat-ı umumiyenin maarif müdüriyeti makamından rüyet edilmekte olduğu anlaşılmasına ve hâlbuki mekatib-i iptidaiyenin tanzim ve ıslah-ı ahval ile temin-i idare ve tertibatını müzakere etmek üzere merkez vilayette bir Maarif Meclisi'nin lüzum-u vücudu der-kâr bulunmasına mebni husus-u mezkûra ile iştigal etmek ve riyaseti Müftü Efendi'nin uhdesinde bulunmak üzere tüccardan B. Hacı Müftü Efendi ve Hizmet ve Ahenk gazeteleri sahib-i imtiyazları İbrahim ve Nazmi Beylerle Meclis-i İdare Başkâtibi Ahmet Bey ve Deavi Vekillerinden Sıtkı ve Telgraf Başkâtibi Bekir Efendizade Ethem Efendiler'den mürekkeb bir Meclis-i Maarif teşkili Meclis-i İdare-i vilayetçe tensip olunmuştur.*"[395]

Eğitimi her zaman birinci plânda tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti sadece örgün değil, yaygın eğitime de büyük destek vermekteydi. Bu bağlamda cemiyetin eğitim politikasının uygulama safhasında "Gece Dersleri"nin öneminin sürekli vurgulandığını ve halkı bu derslere katılmaya teşvik konusunda *İttihad* gazetesinin ayrı çaba sarf ettiğini görmekteyiz.

İttihad gazetesi gece derslerinin önemini anlatan yazılar yayımlayıp İzmir'de açılabilmeleri için önayak olmaya çalışmıştır. Bu hususla ilgili gazetede çıkan yazılardan biri şu şekildedir:

"*Şehrimizde bir tıbbiye ve bir de hukuk mekteplerinin lüzum-u tesis ve küşadı refikamız ve mebus namzetleri tarafından ara sıra mevki-i bahis ve münakaşaya konuldu. Fakat şehrimizde vücuduna her şeyden ziyade lüzum-u şedit hissedilen tedrisat-ı leyliye'ye mahsus bir dar'üt-talim vücuda getirmenin mucip olacağı fevaid ve muhsinattan şimdiye kadar hiç kimse bahsetmedi. Böyle bir mektebin bilumum*

[395] *İttihad*, No. 72, 28 Kanun-u Evvel 1324 (10 Ocak 1909), Pazar, s. 3.

sınıf-ı sekene-i İslamiyenin terbiye-i efkâr ve tevsi-i malumatlarına edeceği hizmeti biz burada müstağni-i tarif ve izah görürüz. Artık bu kadar seneden beri bizi pençe-i zulüm ve itisafı altında ezen, kemiren istibdat mevcut mekteplere de dest-i ta'disini uzatmış, sırf ahalide bir istidat-ı terakki husulüne mani olmak için bütün ders programlarını bir daire-i mahduda içinde bir kasr ve tehdit etmişti…

…Bu suretle milel-i sairenin her an bir asar-ı terakki ve tekâmül göstermesine mukabil biz gittikçe harfe-i cühul-u nadaniye doğru bir adım daha atıyorduk. Bugün maarifimiz hakikaten pek geri, acınacak derecede geridir. Hâlbuki bir milletin sebeb-i refah ve saadeti maariftir. Bugün maarifin kader ve ehemmiyetini takdir etmeyecek bir fert yoktur. Bir millet kuvvet ve mekanet-i maarif sayesinde elde eder. Maarifsiz bir millet kolsuz bir insana benzer…

…Almanya evvelce daire-i ittihada dâhil olmadığı zaman Fransa ile harp ederek neticede mağlup olunca kral, askerin gördüğü şu hezimet-i müthişenin tamirine bir çare-i acil bulması zımnında fikr-i dehasına emin olduğu başvekili çağırmış ve ondan bir çare sormuş. Başvekil de: Mektepler açalım demiş. İşte idaresinin intizam ve mükemmeliyeti bütün Avrupa devletlerini hayretlere ilga eden Almanya maarifin lüzum ve ehemmiyetini takdir sayesinde bugünkü şevket ve azameti istihsal etmiştir. Biz de şu andan itibaren nokta-i emelimizi terakki-i maarif emr-i ehemmine hasr ederek mekteplerimizin adedini teksir eder, nimet-i maariften mütnaim olmayanlarımız arasında maarifi neşr ve tamim eylersek beş on sene zarfında o müterakki devletler idadina dâhil oluruz… …Bunun için de amele ve esnafa mahsus mektepler tesis edilmelidir. Böyle bir mektep tesis edildiği halde buna yaşını başını almış adamlardan pek çok talep bulunabileceğine eminiz. Bu adamlar her gece birer ikişer saat ders tahsil etmek ve bir sene devam etmek şartıyla hiç olmazsa din ve diyanetine lazım olan akaidi, serbest gazete okuyup anlayabilecek derecede kıraati, ticaret ve zanaatlarında lüzumu olacak hesabı öğrenmiş olsalar kendileri için az istifade midir? Yeter ki bir defa böyle bir mektep küşad edilsin; az zamanda talep ve rağbetleri teksir edecek ve o vakit bir tanesi kâfi gelmeyerek başka müteşebbisler de ortaya atılacaktır. İnşallah bazı hayr-hah vatandaşlarımızın şu fikrimizin isabetini takdir ile tedrisat-ı leyliyeye mahsus olmak üzere lüzumu olan yerlerde birer mektep tesis eylediklerini görmekle memnun ve mübahi oluruz."[396]

[396] *İttihad*, No. 4, 29 Eylül 1324 (12 Ekim 1908), Pazartesi, ss. 1-2.

İttihad'ın bu yazısı hızlıca karşılık bulmuştur ve gazete hem bu müjdeyi vermiş hem de gece dersleri vereceğini söyleyen mektebin müdürüne teşekkürlerini iletmiştir.

"*Geçenki nüshalarımızın birinde, tedrisat-ı leyliyeye mahsus olmak üzere, şehrimizde okuyup yazmaktan mahrum esnaf-ı ahali için bir mektebin lüzum-u tesis ve küşadı hakkında bir makale münderiç idi.*

Bu defa İkiçesmelik'te kâin Burhan'ül Maarif mekteb-i hususisi tarafından böyle bir mektep tesisinse teşebbüs edildiğini kemal-i memnuniyetle istihbar ettik. Ethem Efendi'yi böyle bir müessese-i hayriye vücuda getirmeye teşebbüs eylediğinden dolayı takdir ve tebrik eder ve inşallah az zaman zarfında bu gibi müessesata gerek merkezimizde ve gerek melhukat-ı vilayette teksir ederek cühl ve nadaniyenin kasabalarımızdan külliyen zail olduğunu görmekle mübahi oluruz."[397]

Okulların gece dersleri vermeye başladığı haberinden sonra *İttihad* bu defa da derslerin nasıl verilmesi gerektiğiyle ilgili bir yazı yayımlama gereği duymuştu. İzmir'de önayak olduğu ve cemiyetçe de önem verilmekte olan bu işin eksiksiz bir şekilde icra edilmesini istiyordu.

"*…Nefsinde tahsil-i ilim ve hüner ihtiyacını hisseden zevat, eminiz ki kendileri için böyle gece dersleri ita edecek bir mektebin tesis-yab olduğuna vakıf olur olmaz müsariaten isimlerini müdavimin meyanına kaydettireceklerdir. Bu mektepler rüştiye ve idadiye namıyla iki kısm-ı esasiye ayrılmalı ve her kısma da iki sınıf tahsis edilmelidir. Rüştiye kısmındaki iki sınıfın biri tahsil-i iptidai görmüş olanların Türkçedeki malumatlarını tevsi', diğeri de eslene-i garbiyeyi yeniden tahsil etmek üzere edenlerin eslene-i mezkureyi tahsillerine hadim olmalıdır. İdadi kısmının iki sınıfı da Türkçe ve Fransızcada behre ve malumatları mutevasıt derecede bulunanlara tahsis kılınmalıdır.*

Şu suretle müdavimin geceleri iki saat ders takip etmek ve haftada iki defa tatil etmek şartıyla bir sene zarfında mektepten pek büyük istifade görecekleri şüphesizdir. Bu mektepleri tesis etmek için o kadar çok masraf ihtiyacına da lüzum yoktur. Gerek resmi ve gerek hususi, şehrimizde bu kadar mektep vardır. Eğer resmi ise maarif idaresi, hususi ise müdür ve mu'sisleri geceleri mekteplerini iki saat şu fikir ile ortaya atılan müteşebbislere ma'ül-memnuniyet terk ve tevdii etmeyi icabat-ı

[397] *İttihad*, No. 11, 7 Teşrin-i Evvel 1324 (20 Ekim 1908), Salı, s. 4.

hamiyetten bilirler. Binaenaleyh talebe tedariki, mektebin sınıfa taksimi ve kaydolunacak talebeye göre malum tedarikten başka ihtiyar edilecek külfet ve muallimlerin icraatından başka masraf yoktur. Hâlbuki gerek maddi ve gerek manevi kazanılacak şeyler pek büyüktür. Bu babda erbab-ı hamiyetin nazar-ı dikkatlerini celbederiz."[398]

Gazetenin bu gibi teşvik edici yazıları sayesinde gece dersi vereceğini duyuran başka okullar da olmuştur. Gazete yazarlarından Mehmed Mazhar'ın kaleme aldığı "*Gece Dersleri*" başlıklı makalede bu duruma vurgu yapılmış ve gece dersleri verecek bir başka okul olan Hadika-i Maarif Mektebi'nin ders programını paylaşmıştır. Makalenin bir kesiti ve ders programı şu şekildedir:

"*Dört numaralı nüshamızda gece derslerinin fevaidinden bahisle şehrimizde lüzum-u tesis ve küşadı refika-yı sairemiz tarafından mevki-i bahis ve tezkereye konulan hukuk ve tıp mektepleri meyanına bir de gece derslerinin idhal edilmesi hakkında yazılan satırların nazar-ı dikkate alınarak bu kere Hadika-i Maarif mektebinde dahi gece derslerine bida ve mübaşeret olunduğunu nazar-ı memnuniyet-i fevkalade ile görüyoruz.*

Gece dersleridir diye gelip geçivermemeli. Menba'-i feyz ve irfan olan Avrupa şehirlerinin büyüklerinden sarf-ı nazar yüz haneli köylerinde bile gece mektepleri vardır… …Hem de mektepler bahusus idadi derecesinde olan mektepler. Manasından da mütefehhim olacağı vech üzere, bizi dimağımızın müsaadesine göre bir fenne sahib-i ihtisas olmaya hazırlar…

[398] *İttihad*, No. 12, 8 Teşrin-i Evvel 1324 (21 Ekim 1908), Çarşamba, s. 2.

Tablo 1: Hadika-i Maarif'te Gece Dersleri Programı

Esami ve Eyyam	*Hadika-i Maarif Fransızca Muallimi Mösyö Rudolf Pircans*	*Tarih, İktisat, Coğrafya-yı Ticari Muallimi Emrullah Bey*	*Hikmet-i Tabiiyye-i Tabakat Muallimi Doktor Hacı Nuri Bey*	*Kozmografya Cebir Muallimi Mukavelat Muharriri Ferruh Bey*	*Hesap ve Usul-u Defteri'de Mütehassıs Ragıp Bey*
Cumartesi	*Fransızca*	*İktisat*			
Pazar			*Felsefe ve Tarih Terakkiyat-ı Fikriye*		*Usul Defteri ve Hesab-ı Ticari*
Pazartesi	*Fransızca*			*Hukuk-u Siyasiye ve Medeniye*	
Salı	*Fransızca*	*İktisat*			
Çarşamba	*Fransızca*		*Felsefe ve Tarih Terakkiyat-ı Fikriye*		*Usul Defteri ve Hesab-ı Ticari*
Perşembe	*Fransızca*	*Tarih-i Umumi*		*Hukuk-u Siyasiye ve Medeniye*	

Aybaşından itibaren derslere başlanacaktır. Arzu edenler gündüzleri mektebe müracaat etmelidirler. Bir ya da müteaddit dersler için talep kabul edilir. Derslere alafranga saat yedi buçukta mübaşeret olunur. Ücret pek mutedil ve derslerin adedine göredir."[399]

Hadika-i Maarif Mektebi, 1908-1909 eğitim-öğretim dönemi başında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesine girmiş ve ders programı yeniden düzenlenmiştir. 1909 yılından sonra da doğrudan doğruya cemiyetin seçeceği bir komisyon ve müdür tarafından idare edilmiştir.[400]

Cemiyetin himayesine giren okul doğal olarak *İttihad*'ın da özel olarak ilgileneceği bir konuma gelmiştir. Örneğin gazete okulun ihtiyaç duyduğu müdür ilanını bizzat yayımlamıştır.

"*İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup olup iptidai, rüşdi ve idadi sınıflarından ibaret ve leyli kısmı da bulunan Hadika-i Maarif mektebine bir mekteb-i âliden mezun olmak üzere muktedir bir müdür matlup olduğundan ve maaşı dahi hüsn-ü nisabına iblağ edilmek mukarrer bulunduğundan evsaf-ı lâzımeye haiz olanlardan talip kim ise tezkere-i mahsusa ile mektepteki heyet-i idareye müracaat etmesi ilan olunur.*"[401]

Müdür ataması yapıldıktan sonra gazetede çıkan haberde bu defa okul övülmüş ve halka çocuklarını buraya göndermeleri için çağrıda bulunulmuştur. Haber şu şekilde verilmiştir:

"*Hadika-i Maarif Mektebi*

Hususi mekteplerimiz içinde en ziyade asar-ı terakki gösteren Hadika-i Maarif Mektebi olduğu cümlece malumdur. Bu kere mekteb-i mezkûr müdüriyeti, iktidarı müsellem olan kolağası Gani Bey'in uhde-i ehliyetine verildi. Muktedir muallimler intihab ve tayin olundu. Mümailehin mektepte temin-i intizam ve ikmal-i nevakısa bir kat daha gayret edeceği bedihidir. Bunun için evliya-yı etfale çocuklarını salif'üz-zikr mektebe göndermelerini tavsiyeyi vecibeden addeyleriz."[402]

İttihad gazetesinin eğitime verdiği önemin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin verdiği önemle paralellik gösterdiğini daha önce belirtmiştik. Öyle ki gazete sadece

[399] *İttihad*, No. 21, 23 Teşrin-i Evvel 1324 (5 Kasım 1908), Perşembe, s. 1.
[400] Sadiye Tutsak, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, ss. 219-222.
[401] *İttihad*, No. 59, 9 Kanun-u Evvel 1324 (22 Aralık 1908), Salı, s. 3.
[402] *İttihad*, No. 101, 3 Şubat 1324 (16 Şubat 1909), Salı, s. 4.

İzmir merkezindeki değil bağlı ilçe ve kasabalardaki eğitim konulu olayları dikkatle takip ediyordu ki eğitimcilerin meziyetleri hakkında bile ayrıntılı bilgilere sahipti.

Gazetenin; Menemen, Nif, Çeşme, Ödemiş gibi yerlerdeki eğitimle ilgili haberleri sayfalarına taşıdığını görmekteyiz. Sırasıyla haberler şu şekilde aktarılmıştır.

Menemen:

"*Ba'dema ders okumak, okutmak ve yazı yazmak yani istidadım dairesinde çalışmak için Menemen Kaymakamlığı'ndan istifa ettim. İki seneyi mütecaviz hizmet-i memuriyetimde Menemen ahalisinden gördüğüm nezaket ve terbiyeyi bir lisan-ı sitayişle yâd eder ve bu müddet zarfında hüsn-ü idareye muvaffakiyetimi sarf-ı fazıl ve necip vatandaşlarımızın adab-ı mefturelerinden bilerek alenen beyan-ı teşekkür eylerim.*

Menemen Kaymakamlığı'ndan müstafi

Emrah

-İttihad-

Emrah Efendi işte şimdi ruhunun aradığı mesleği buldu. Zira büyük bir âlim olmak istidadına cidden malik olan bir adam için o memuriyet mani idi. Takdir eder, okumak ve okutmak mesleğinin de kendisine pek muhtaç olduğunu da beyan eyleriz."[403]

Nif:

"*Nif kazasına melhuk Kızılcalı karyesinde beş on sene mukaddem ashab-ı hayratın ianesiyle bir mekteb-i rüşdü vücuda getirilmiş idi. İstihbaratımıza nazaran mezkûr mektep bu defa maarif idaresi tarafından seddedilerek tahsisatı aynı kazaya melhuk Ören karyesinde küşad edilecek mektebe veriliyor imiş. Ören karyesinin bir mektebe ihtiyacı varsa ayrıca bir de orada küşad edilebilirdi. Fakat Kızılcalı'nın on sene evvel hüsn edipte erbab-ı hüsnat yeddiyle tatmin ettiği o ihtiyacı nasıl olur da açıkta bırakılır anlayamıyoruz!*"[404]

Çeşme:

"*Sakız'da tüccardan Ali Bey'in mahdumu olup bir müddetten beri "Hizmet" refikimizin heyet-i muharririyesine dâhil olan Mehmed Sırrı Bey'in Çeşme mekteb-i iptidası muallim-i evvelliğine tayin edildiğini işittik. Kendisi Midilli idadi*

[403] *İttihad*, No. 2, 27 Eylül 1324 (10 Ekim 1908), Cumartesi, s. 3.
[404] *İttihad*, No. 9, 5 Teşrin-i Evvel 1324 (18 Ekim 1908), Pazar, s. 4.

mektebinden mezun olduktan başka Fransız ve Rum lisanlarına vakıf-ı muktedir ve halk-ı gençlerimizden bulunmakla kendisini intihab ve tayin edenleri tebrik eder ve mûmaileyhe nail-i muvaffakiyet olmasını temenni ederiz."[405]

Ödemiş:

"*Ödemiş kasabasında kâin medrese müderrislerinden Hacı Raif Lütfü ve Hacı İbrahim Efendiler medreselerinin bazı mahallerini yıkıp dükkân ve mağaza inşa eyledikleri gibi Kendirpazarı Medresesi'nin dahi tahminen sekiz arşın tûl ve altı arşın arzındaki mahaline yine dükkân inşa edildiği ihbar olunduğundan sahih ise ser'en caiz olamayacağı der-kâr olmasına mebni ol babda tahkikat icrasıyla iktiza-yı halk ifa ve mezkûr medreselerin heyet-i asliyesine irca ettirilmesi zımnında Ödemiş Kaymakamlığı'na tebliği evkaf muhasebeciliğinden makam-ı vilayete verilen müzekkerede beyan olunmuştur.*"[406]

Bu haberlere benzer olan ama daha çok toplumsal bir soruna değinen başka bir yazıda ise gazete Aydın'da yaşanan önemli bir soruna değinerek eğitimcilere verdiği önemi ortaya koymuştur.

"*Ara sıra gazete sütunlarında Aydın mekatib-i iptidaiyesi muallimlerinin tatil-i işgal ederek talebelerinin kabul ve isafına değin mektepleri küşad etmeyecekleri ve bu suretle evlad-ı vatanın sokaklarda beyhude emrar-ı vakt ettikleri meselesi bihakk-ı mevzu bahis oluyor. Şu kadar ki bu hususta bast-ı makal ile meseleyi teşrihe gayret edenler -muallimleri hamiyetsizlikle itham etmelerinin- hakikate vakıf olmadan idare-i kelam eyledikleri aşikâr olmakla işbu tatil-i işgal keyfiyetinin muallimin ve müstahdemin tarafından ne elim bir mecburiyet ile vaki olduğu inzar-ı hakayık-ı binanede tezahür etmek için hakikat-ı meselenin arz ve beyanına lüzum görüldü.*

Henüz mekteplerin küşadına on gün kadar var iken muallim efendiler maaşlarına zemaim icra edilmesini ve tedahülde kalan Nisan'dan beri maaşlarının itası yoluna gidilmemesi ve maaşat-ı haliyeleriyle temin-i maişet mümkün olamadığı ve şu talepleri isaf edilmeyince mektepleri sedde mecburiyet hâsıl olarak başka bir suretle temin-i maişete gayret edeceklerini arz ettiler. Muallimlere taht-ı teminde kati bir cevap verilmedi gerek maarif komisyonu, gerek Aydın ahalisi -işte alakadar oldukları halde- muallimler kadar olsun meseleyi mühimsemedi. Bu vechile vakitler

[405] *İttihad*, No. 15, 12 Teşrin-i Evvel 1324 (25 Ekim 1908), Pazar, s. 4.
[406] *İttihad*, No. 32, 6 Teşrin-i Sani 1324 (19 Kasım 1908), Perşembe, s. 4.

geçti. Hâlâ geçiyor. Malumdur ki ilm-i maişette vuku bulan mübareze-i hayatta mağlup olmayıp idame-i hayat edebilmek için her fert vesile-i maişet olacağı bir sanata süluke mecburdur. Ziruh bir vücudun hareketi yaşamak, gaye-i teşebbüsü ise daha iyi yaşamaktır. İnsan maişetini teminden aciz olunca kendisi ve ailesi hal-i sefalete duçar olur. Sefalet ise öyle bir girdab-ı felakettir ki oraya düşenler; beşeriyetin gayr-ı müfit bir uzvu gibi telakki edilir… …Muallim efendilerin temin-i maişete muvaffak olup olmadıklarını ve hatta azlolundukları takdirde ne gibi bir hale duçar olacaklarını cümlemiz biliyoruz… …Kendi ailesini sefil bırakarak diğer bir ailenin çocuğunu okutmak şayan-ı takdir bir hamiyet addedilemez. Muallim efendilerin şimdiye kadar yapmış oldukları fedakârlığın yüzde birini (evlad-ı vatanın) akıllı babaları yapmış olsa mesele çoktan hallolunup bitecek idi.

Muallim efendiler şu zamanda icra edilecek tedrisatın ehemmiyetini pekâlâ takdir ediyor; lâkin kendi ailelerinin, kendi hukuklarının temin-i hayat ve saadeti ile mükellef olduklarını, her şeyden evvel bu hususa atf-ı dikkat etmek lâzım geleceğini de biliyorlar. İşte şimdi her biri kendilerine bir vasıta-i maişet aramak ile meşguldür. Esasen ve cidden de böyle olmak iktiza eder. Şayet tatil-i işgal etmekle beraber cümlesi ellerini bağlayıp boş vakit geçirerek maksatlarının kabulünü "mektepleri açmayacağız" tehdidiyle talep etseler idi o vakit kendilerini mazur görmemekte haklı idik. Mektepleri tehdit maksadı ile değil, vücud-u gayretlerini temin-i maişetten sarf ettiklerinden küşad edememişlerdir… …Ümit ederiz ki Aydın için bir şin? olan bu hâl artık devam etmez. İfa-yı hizmetten hiçbir zaman geri durmayan muallim efendilerin maişetini temin ederek çocuklarının tahsil ve terbiyesine itina etmek vazifesiyle mükellef olan maarifperver ahalimiz ittihat ederek bir çare-i tesviye bulmakta ve maarif komisyonu da ahaliye yol göstererek bu husus için sai ve gayrette kusur etmezler."[407]

Doktor H. Sabri'nin *İttihad*'ta kaleme aldığı bir makalede ise istibdat dönemindeki kötü eğitim ve sağlıksız koşulların çocuklar üzerindeki etkilerinden bahsedilmekteydi. Öğretmenlerin yaşadıkları sorun kadar önemli görülen bu soruna değinilerek istibdat ve meşrutiyet anlayışlarının eğitim alanındaki farkları da ortaya konulmuş oldu.

[407] *İttihad*, No. 7, 2 Teşrin-i Evvel 1324 (15 Ekim 1908), Perşembe, s. 2.

"*Mahalle Mektepleri ve Sıhhat-i Etfal*

Devre-i hayatın sadme-i dil-sûz emrazla tezelzeli hale, istikbale değil bütün insale caridir. Ziyadan, heva-yı saftan, şerait-i sıhhiyeden mahrum zül-ü kisif-i istibdadın karartılarıyla zulmet ve mefkudiyet içine gömülmüş mekteplerimizde; hele söylemek istediğimiz mekatib-i iptidaiyemizde kazanılan hastalıkların torunlarımızın nahiyelerinde bile hutut-u fersude-i sıhhatlerini görürüz.

Verem istidadını harabe-i maarif demeye bica mekatib-i iptidaiyenin vaziyet-i bedeni bozucu sıralarında kazanan kansız, kuvvetsiz çocukların dimağından, efkârından, hayatından muatefid olunamayacağı gibi tabiatın merhametkar müsaadesiyle temadi-i ömre nail olsalar da ikametle, istidat-ı emrazla mahkûmdurlar.

Cismen, fikren kavi bihader-i istikballerimizi, ikbal-i vatanımızı kavaid-i lâzıme-i sıhhiyeden mera; mebni-i intisan ve mehrak-ı sirayet-i emrazı olan mekatib-i iptidaiyemizde kayıtsızlıkla hırpalayıp istifade edemeyecek dereceye getiriyorduk. Ebeveynin cehaleti, maarifin dah-i hudgamisi evlatlarımızı mahrum-u maarif eylediği gibi mağdur-u sıhhatte bırakıyordu.

Heva-yı müfitle memlukipali odalarda, mugayir-i sıhhat dershanelerde, mikrop yuvalarında emrar-ı vakt edip bir iki saatlik müddet teneffüsleri nazar-ı ehemmiyete alınmayan mini mini vücutları zekâ-yı menteşleri düşünemiyor ve söz söylemiyordu. Hele heyet-i mecmuası itibariyle neşr-i irfandan ziyade tahrib-i hayat-ı etfale sebep yegâne mektepler, mahalle mektepleri katiyen hiçbir kayd-ı sahi ile meluf değildir.

Bina-yı hayatın müessesi olduğu kavaid-i sıhhiyeyi öğrenmek veya öğretmek külfetinden azade bulunan hocalarımızın keyfi programlarıyla hareket olunuyor. Evlatlarımızın zemin-i sıhhatleri ateşin, zekâları daha hayat-ı tahsilin başlangıcında tahrif olunuyordu. Ümid-i istikbalimiz, cismani feyzimiz evlatlarımızı saadet ve selamet-i atiyeye sahip görebilmek için vekaya-yı hayatlarına çalışılır...

Doktor H. Sabri"[408]

Eğitimde yaşanan sorunlar mutlaka gazete sayfalarında kendine yer ediniyordu. Meşrutiyetten sonra eğitimde bir bocalama yaşandığı gerçeği ülkenin bütün okullarında özellikle erkek öğrencilerin asilik gibi bazı olumsuz girişimlerde

[408] *İttihad*, No. 25, 29 Teşrin-i Evvel 1324 (11 Kasım 1908), Çarşamba, ss. 1-2.

bulunmasıyla ortaya çıkıyordu. *İttihad*, İzmir'de de yaşanan bu soruna değinmiş ama başka bir taraftan da kız okullarının sorunsuz bir şekilde eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunduğunu anlatan bir yazı paylaşarak şöyle bir özeleştiride bulunmuştur:

"*İlan-ı hürriyetten sonra bazı zükur mekteplerinde -Hilaf-ı Arzu- bazı itaatsizlik, talebe ile memurin ve muallimin beynlerinde bir hoşnutsuzluk görülmeye başladı. Hele, bir müddet şehrimiz mekteb-i idadisinde pek çok keşmekeşler grevler serezde-i zuhur olduğu halde anas mekteplerinde mani-i sai ve gayret hiçbir güna hal ve hareket görülmeyerek hanım kızların zaman-ı sabıkın kat ve kat fevkinde bir tavr-ı ciddiyetle derslerine müdavim ve hanım hocalarına itaatte bulunmaları nazar-ı şükranla görüldü. Hayli vakit müdürsüz, komisyonsuz idare edilen maarif idaresinin o intizamsız halinin kız mekteplerinde hiçbir suretle tesiri görülmedi. Zaman-ı hürriyetin şan ve şerefiyle mütenasip bir surette muntazaman dersler okundu. Adap ve terbiye-i talim ve talimiyenin tezyidi, daha evvel mekteb-i zükurda görülmesi lazım gelirken. Bilakis hanım kızların mekteplerinde arz-ı endam eyledi. Şuna teşekkürle beraber aksi hali düşünerek teessüf edilmemek de elden gelmez.*"[409]

İttihad'ın eğitime verdiği önemi İstanbul gazetelerinden olan *Tanin* gazetesinin yapmış olduğu bir haberi, önemli gördüğünden dolayı okuyucularına ulaştırması ispatlamaktaydı.

"*Darülfünun Muallimleri*

Darülfünun Edebiyat şubesinde Tarih-i Siyasi muallimliğine Ahmet Şuayib Bey'in, Edebiyat-ı Türkiye muallimliğine sahib-i imtiyazımız Tevfik Fikret Bey'in, Tarih-i Edebiyat muallimliğine Halid Ziya Bey'in tayin olunduğunu haber aldık. Bu haber bize bundan sonra Darülfünun'da hakiki Edebiyat dersi okutturulacağı ümitlerini hâsıl etti.

Klasik bir hocanın bedi, beyan, meani bahisleri arasında yuvarladığı zavallı şakirdan senelerce tahsilden sonra mektepten Edebiyat namına pek az şey öğrenmiş yahut daha doğrusu hiç bir şey anlamamış olduğu halde çıkıyor, ezberle nevi'nden zihinlere dolan şeyler de çok geçmeden unutuluyordu. Maarif Nezareti'nin bu hakikati takdir ile Darülfünun Edebiyat dersini ihtisas ve iktidarları cümlece

[409] *İttihad*, No. 98, 29 Kanun-u Sani 1324 (11 Şubat 1909), Perşembe, s. 4.

müsellim bulunan Şuayib, Fikret, Halid Ziya Beylere tevdi etmesi şayan-ı teşekkürdür.

Tanin"[410]

Aynı şekilde *İttihad* bu defa "*Hilal-i Ahmer Hidematı*" başlıklı bir başka haberde yine İstanbul'daki bir eğitim haberini paylaşmıştır.

"*Gülhane Hastahanesi'nde Osmanlı kadınları için küşad edilen (Hilal-i Ahmer Hidematı) fahri dersleri geçen Çarşamba günü başlamıştır. Bundan sonra da Muallim Doktor Asıf Paşa tarafından aynı derse her Çarşamba günü saat dokuzdan ona kadar devam edilecektir.*"[411]

3.2. TİYATRO FAALİYETLERİ

II. Meşrutiyet'in ilanı çoğu alanda olduğu gibi sanat alanında da bir özgürlük ortamı sağlamıştı. Otuz yıl süren baskıcı istibdat rejiminden sonra insanlar, tiyatroyu içlerinde tuttukları öfkeyi rahatça atabilecekleri bir alan olarak sonuna kadar kullanmışlardır.

Bu dönemde pek çok tiyatro topluluğu kurulmuştur. Bu bolluk, dönemin getirdiği özgürlük ortamının özelliğiydi ama kurulan topluluklar bir ikisi dışında kısa ömürlü olmuştur. Kurulan bu toplulukların amatör mü yoksa profesyonel mi olduklarını anlamak da güçtü.[412]

Toplulukların ömürleri uzun olmamasına rağmen ülkenin neredeyse her şehrinde oyunlar, piyesler, kumpanyalar ve turneler oluyordu. Oyunların çokluğu ve tiyatro alanında yapılan çalışmalar bakımından İstanbul başı çekse de İzmir'in geri kalmadığını da söyleyebiliriz.

Tanzimat ve istibdat döneminde İzmir'de tiyatro etkinlikleri daha çok dışarıdan gelen yerli ve yabancı kumpanyalar eliyle yürütülürken meşrutiyetle birlikte dışarıdan gelen kumpanyalara ek İzmir'de kurulan gruplar İzmir'in kendine özgü tiyatro yaşamını oluşturmuşlardı.[413]

---

[410] *İttihad*, No. 29, 2 Teşrin-i Sani 1324 (15 Kasım 1908), Pazar, s. 3.
[411] *İttihad*, No. 79, 6 Kanun-u Sani 1324 (19 Ocak 1909), Salı, s. 3.
[412] Metin And, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971, s. 48.
[413] Özlem Nemutlu, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir'de Tiyatro**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2011, s. 40.

İzmir seyircisi daha çok profesyonel sayılan Milli Osmanlı Tiyatrosu ile Heveskâran Cemiyeti'nin oyunlarına rağbet göstermiştir. Oyunlar ise çoğunlukla İzmir'de tiyatronun kalbinin attığı yer olarak niteleyebileceğimiz Sporting Kulüp'te seyircisiyle buluşmaktaydı.

İttihad şehre ilk defa gelecek olan Milli Osmanlı Tiyatrosu'nun gelişini halka duyururken aynı zamanda halkın bu ilke rağbet göstereceğini ümit ettiğini yazmıştı. Çünkü istibdat sonrası yaşanacak olan bu ilk, seyircisizlik riskini taşımaktaydı. Gazetenin "*Milli Tiyatromuz*" başlıklı duyurusu şu şekildeydi:

"*Sporting Kulüpte birkaç oyun vermek üzere İstanbul'da teşkil eden Milli Tiyatromuz'un önümüzdeki Pazar günü şehrimize muvasalat edeceği vürud eden bir telgrafnameden anlaşılmıştır. İlk defa olarak şehrimize gelmekte olan mükemmel bir Osmanlı tiyatrosunu görmeye ve böyle milli bir kumpanyaya ibraz-ı muzaherete şehrimiz hamiyetperverânenin müsaraat edeceğini ümit ederiz.*"[414]

Bu duyurudan hemen sonra *İttihad*, artık İzmir'e gelmiş olan tiyatronun ilk oyununu sergileyeceği akşamın o günkü nüshasında bir yazı daha yayımlayarak hem tiyatronun önemine hem de neden ilgi gösterilmesi gerektiğine vurgu yapıyordu. Tiyatronun gelişmesi için çaba sarf eden kişileri överek onlara ve sanatkârlara saygıdan salonun dolması için halkı teşvik ediyordu.

"*Tiyatroların tehzib-i ahlaka olan tesiri bugün inkâr kabul etmez bir bedahettir. Tiyatro öyle bir mürebbidir ki şakirdanını kendilerine halel vermeksizin talim eder ve bunun içindir ki eğlencelerin en müfidi addolunur. Tiyatroların bir faydası daha erbab-ı siyasetin iktisab-ı fesahat ve belagat etmesine hadim olmasıdır. Avrupa'da bugün tiyatro bir ihtiyac-ı zaruri hâkimindedir. Orada ahali -her ne kadar fakir olursa olsun- dişinden artırdığı beş-on parayı kemal-i hahişle tiyatroya verir. Bizde şimdiye kadar esbab-ı malumeden dolayı tiyatro terakki edememiş, ahalinin de rağbetini celbeyleyememiş idi. Mamafih her şeye bir nefh-i cedide-i hayat isale eden idare-i meşrutamız tiyatromuzu da dalmış olduğu hevab-ı amik sükûndan uyandırdı. Büyüklerimiz, ediplerimiz tiyatromuzu zir-i cenah-ı himayelerine aldılar. Onu layık olduğu mevki-i bülende is'ad ile uğraşmaktadırlar.*

Şehrimize gelmiş olan Milli Osmanlı Tiyatrosu merhum Rıdvan Paşazade Reşat Bey'in taht-ı idaresinde bulunuyor. Reşat Bey'in bu babda masruf olan

[414] *İttihad*, No. 87, 15 Kanun-u Sani 1324 (28 Ocak 1909), Perşembe, s. 2.

gayretleri, hamiyetleri sezavar-ı takdir ve tahsindir. İzmir ahalisi ilk defa olarak mükemmel bir Osmanlı tiyatrosu karşısında bulunacaktır. İşte bunun içindir ki onu teşvik eden ve bu neticeye vusul için yorulan, zahmet çeken zevatı teşvik ve teşcii için tiyatroyu doldurmaya gayret etmeliyiz. Osmanlı tiyatrosu sanatkârları gecen gün küçük bir Rum kemanisinin verdiği konserde Sporting Kulüp tiyatrosunu lebaleb görmüşlerdir. Kendileri oyun verirken tiyatroyu boş görecek olurlar ise tabiidir ki şevkleri, cesaretleri münkesir olur.

Tiyatro bu akşam "Nasıl Oldu?" piyesiyle oyuna başlıyor. Bu piyes istirdad-ı Hürriyet vakıa-i azimesinin küçük bir sahnesini muhtevidir. Bunu müteakip daha birçok latif oyunlarla ehemmiyeti muhtac-ı izah olmayan ve İstanbulca men'ine kalkışılan "Sabah-ı Hürriyet" oyununu da verecektir. Bu mükemmel tiyatromuza herhalde muzaheret eylemeliyiz ki neticede yar ü ağyar nazarında şerm-sar olmayalım."[415]

İttihad'ın teşviklerinin yanı sıra sanatsever İzmirlilerin de tiyatroya olan hasreti Sporting Kulübün dolmasına ve İzmir'de tiyatro sanatının hızlı bir yükselme ivmesi göstermesine neden oldu. Sahnelenen ilk oyundan sonra gazetede yayımlanan yazı bunun en büyük kanıtıydı.

Ayrıca oyunda gerçekleşenleri tiyatroya gidemeyenler için ayrıntılarıyla anlatan gazete, tiyatronun hem meşrutiyet idaresini savunan hem de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaymaya çalıştığı fikirlerin topluma aktarılmasında büyük bir yere sahip olan bir araç olduğunu da göstermekteydi.

"*Geçen gece Sporting Kulüp tiyatrosunda bulunanlar, istidad-ı fıtrileri her şeyde terakkiye müsait bulunan Osmanlıların tiyatroda dahi tekemmüle olan istidatlarını yakinen görmüş, anlamışlardır. Tiyatromuzun beş-altı ay zarfında hiç bu kadar şu bulunduğu dereceye isal-i harikaya hamil etsek mübalağa etmiş olmayız. İşte bunun içindir ki geçen gece ruhumuz ümit ve iftihar ile doldu, sanatkârlarımızı kemal-i şevk ile alkışladık. "Nasıl oldu?" piyesi sanat nokta-i nazarından bir eser-i mükemmel addedilemezse de istihsal-i hürriyet vakıa-i mübeccelesinin bir safhasını gayet mükemmel ve vakıfane tasavvur ettiği için bizce merguptur.*

Sanatkârlar rollerini pek güzel, pek tabii bir surette ifa ettiler. Hepsi de takdire, tebrike şayestedir. Behlül Bey rolünü yapan Nurettin Bey, Celal Bey rolünde

[415] *İttihad*, No. 91, 20 Kanun-u Sani 1324 (2 Şubat 1909), Salı, s. 3.

Ziya Neziye Bey, Hadim Efendi rolünde Talat Bey, Mahir Efendi rolünde Kemal Bey, Yüzbaşı rolünde Safvet Bey fevkalade bir eser-i maharet gösterdiler. Sanatkârlar umumiyetle alkışlandı. Bilhassa Nurettin Bey manzume-i atiyeyi kıraat ederken salondaki o samia-nevaz ihtizaz tavrındaki celadet ve şehamet o kadar müesser idi ki temaşa-kâranın cümlesi bu ulviyet-i sanatın zebun-u icazı oldular. Hazirunun ısrarlı talepleri üzerine manzumeyi Nurettin Bey tekrar okudu. Kemal Bey, bu genç aktörün ise o ihtiyar rolünde izhar ettiği maharet cidden sezavar-ı tebriktir. Piyesin en ziyade alkışlara mazhar olduğu yeri İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mübeccelesine ithaf edilen parçalarıdır ki Safvet Bey tarafından gayet muntazam surette ifa edilmiştir.

Memleketimize böyle mükemmel, atisi gayet parlak bir Heveskâran Tiyatro Cemiyeti teşkiline vaki' olan hamiyetlerinden dolayı Reşat Rıdvan Beyefendi'ye bütün samimiyet-i ruhumuzla teşekkür ederiz."[416]

Nurettin Bey tarafından okunan manzumenin iki kıtası bile tiyatronun yukarıda bahsettiğimiz yeri ve önemini kanıtlar niteliktedir.

"*Canımız feda olsun Hürriyete*	*Sahib-i seyf ve dimağ-ı ruşeniz*
Başkası olmaz bedel bu nimete	*Fikr-i istibdada cidden düşmanız*
Hadimiz âlâ-yı şan-ı ümmete	*Merd-i meydanız. Evet, hısm-ı efganız*
Kahramanız, namımız Osmanlı'dır	*Kahramanız, namımız Osmanlı'dır*
Seyf-i İstiklal-i Millet kanlıdır	*Seyf-i İstiklal-i Millet kanlıdır*"[417]

Gazete yazarlarından Tokadizade Şekip izlediği bir başka oyun hakkındaki görüşlerini "*İzmir'de Heveskâran Tiyatro Cemiyeti*" başlıklı yazısıyla anlatmış ve bu yazıda tiyatroyu ve tiyatro için çabalayanları içtenlikle övmüştür.

"*Evvelki gece Sporting Kulüp tiyatrosunda ahiren İzmir'e gelen Heveskâran Cemiyeti "Ahde Vefa" piyesini oynamışlardır. Eser, bir piyes değildir. Bütün meziyeti ismindedir. Hemen bilcümle Milli Tiyatro eserlerimiz gibi bunlara dahi yazılmış da, düşünülmüş de tabiilikten ziyade süse umumiyetle ehemmiyet verilmiş görünüyor. Sanatkârlar alkışlandı. Fettah Ağa rolünü ifa eden Nurettin Bey'in o kendine mahsus mühtezz sesi bu piyeste dahi tesirini gösterdi. Etrafımda oturanların hemen hepsi ağlamak istiyorlardı. Fettah Ağa'nın hasm-ı canı Süleyman Ağa rolünü ifa eden Kemal Bey'in mahareti de cidden şayan-ı tebriktir. Bu iki muktedir*

[416] *İttihad*, No. 94, 23 Kanun-u Sani 1324 (5 Şubat 1909), Cuma, s. 3.
[417] Manzumenin tamamı için bkz. aynı tarihli nüsha *İttihad*, No. 94, 23 Kanun-u Sani 1324 (5 Şubat 1909), Cuma, ss. 3-4.

Heveskâran karşı karşıya sahnede vaziyetleri o kadar tabii idi ki vakıa olanca vuzuhuyla insanın gözü önünde tecessüm ediyordu. Oyunun en büyük hiravesi olan Kınar Hanım her haliyle büyük bir aktris olduğunu gösteriyordu. Selfo rolünü yapan Ziya Nezibe Bey'i bilhassa takdir ederiz. Hissederek söylüyor, söylerken müteessir görünüyordu ki üç ay içinde şu terakki ve mükemmeliyet parlak bir atinin bu genç aktörü tehalükle beklediğini anlatıyor. Hâsılı cümlesini tebrik tebrik tebrik. Reşat Rıdvan Bey'e de kucak kucak teşekkürler.

T.Ş."[418]

Bu övgü dolu yazıdan sonra Milli Osmanlı Tiyatrosu ile Heveskâran Cemiyeti yetkilileri, *İttihad* gazetesinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki yayın organı olduğunu da bildikleri için gazeteye yeni oyunları hakkında bilgilendirme notu gönderip tiyatro severlerin ilgisini çekmeye çalışmışlardır. Gazete'de yayımlanan not şu şekildedir:

"*İttihad gazetesine;*

Milli Osmanlı Tiyatrosu bu gece "Şehbal" ve "Şair" oyunlarını veriyor. İstanbul'dan vürudlarına intizar olunan beylerden bir ikisi geldiğinden bu geceki oyunlar gayet mutantan bir surette verilecektir. "Şehbal", akıbet-i vahimesi ne olduğu bilinen Fehim Paşa'nın tarih-i hayatından birkaç sayfayı gösterir. Bu vakıa İstanbul'da Fenerbahçe civarında oturan pek maruf bir ailenin başına gelmiş bir felaket-i hakikiyedir.

"Şair", müzikasına gelince âlim-i matbuatta payan olan erbabı kalem, sahnelerde cevlan eden heveskârlar ile halleri pek malum olan bazı zevat-ı marufeyi muaheze yollu yazılmış bir tenkittir. Bu müzikadaki şair rolü Reşat Bey ve Sa'udi vazifesi de Glen Tolayan Efendi tarafından icra olunacaktır.

fi 28 Kanun-u Sani sene 324

Milli Osmanlı Tiyatrosu

Heveskâran Cemiyeti"[419]

İttihad ve yazarlarının teşvikleri maalesef ki tiyatronun İzmir'e ilk geldiği günlerde gördüğü ilginin zaman geçtikçe azalmasının önüne geçemedi. Gazete bu duruma müdahale etmekten geri durmamış ve konuyla ilgili İzmir halkına şu şekilde seslenmiştir:

[418] *İttihad*, No. 94, 24 Kanun-u Sani 1324 (6 Şubat 1909), Cumartesi, s. 4.
[419] *İttihad*, No. 98, 29 Kanun-u Sani 1324 (11 Şubat 1909), Cuma, s. 4.

"*İzmir ahali-i muhteremesine -müsaitlerine mağruren- bir iki söz!*

Milli Osmanlı Tiyatrosu vatanlarını, İstanbul şehr-i dilarasını bırakıp da bu kış ortasında soğukları, fırtınaları nazar-ı dikkate alarak ve fakat onların azimlerine, maksatlarına mani olamayacak kadar küçük, hakir görerek İzmir'e gelmeye karar verdikleri vakit tabiidir ki kalplerinde yerliye, ecnebiye, dosta, düşmana Osmanlıların bu rakik, bu müfit sanatta da terakkiye olan istidadını göstermek ve oynayacakları tiyatroyu dolu, daima dolu görmek ümidini beslemişler idi. Şimdi bu biçare sanatkârlar bu ümitlerinde aldandıklarını anlıyorlar. Çünkü birkaç oyundur tiyatroda yüz kişiden fazla kimse görmeye muvaffak olmuyorlar. Bundan mütevellit asar-ı yas ve telhif çehrelerinde okunuyor. Ne olur! Milletimizin her şeyde terakkisini arzu eden erbab-ı servet ve hamiyetimiz tiyatroyu boş bırakmasa da bu mücahidin sanatı biraz teşvik, onları istila-yı yasa maruz bırakmasalar. Sözümüzü bitirmeden şunu söylemek isteriz ki tiyatro çok geçmeksizin herkesi hayrette bırakacak asar-ı terakki gösterecektir. Vaktin azlığıyla beraber, şimdiye kadar ettiği harikulade terakki bu sözümüzün bir burhan-ı celilesidir."[420]

Tokadizade Şekip de övgü ve teşvik dolu yazılarına devam etmiştir. Yazarın oyun hakkında söyledikleri onun tiyatrocuların sergiledikleri performansa nasıl hayran kaldığını kanıtlarken halkı da oyunları izlemeye heveslendirecek nitelikteydi.

"*Dün gece Heveskâran Cemiyeti Sporting Kulüp tiyatrosunda "Efendi Ava Gidiyor" piyesini mevkii temaşaya koydu. Piyes, üç perdelik bir komedidir. Eserin zemini sanat-kârane, ifadesi daha doğrusu tercümesi de oldukça güzel yazılmıştır. Kınar ve Perjini hanımlar ile Tolayan Efendi, Reşat Nurettin Bey, Kemal Bey, Talat Bey rollerini cidden pek güzel icra ettiler. Hele Reşat Bey'in evza-i tabiiyesi, Tolayan Efendi'nin her hali sezavar-ı takdir idi. Her piyeste bir başka maharet ibraz eden Nurettin Bey bu oyunda dahi istidadını göstermiştir. Gülnihal'in hiravesi olan Talat Bey komiser vazifesini çok güzel yaptı. Hele şuh-meşreb delikanlı rolünü ifa eden Kemal Bey o kadar mükemmel icra ediyordu ki insanı taklitten ziyade tabii olduğuna hükmedeceği gelir. Hâsılı piyes güzel mi güzel oynandı. Heveskâran Cemiyetine kucak kucak tebrikat, takdirat, teşekkürat.*

T.Ş."[421]

[420] *İttihad*, No. 99, 30 Kanun-u Sani 1324 (12 Şubat 1909), Cuma, s. 4.
[421] *İttihad*, No. 101, 3 Şubat 1324 (16 Şubat 1909), Salı, ss. 3-4.

Sahnelenen oyunlara sonradan rağbetin artıp artmadığı konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmamakla birlikte ilginin yine yetersiz kaldığını tiyatronun son oyununu oynayıp İzmir'den ayrılacağı haberinden tahmin edebiliriz. Gazete bu haberde son oyunun Namık Kemal'in "Vatan" adlı oyunu olduğunu ve bilet fiyatlarında da indirim yapıldığını sütunlarına taşımıştı.

"*Milli Osmanlı Tiyatrosu Pazar günü İzmir'den müfarekat edeceği için son oyunlarını ilan ediyor. Bu gece Namık Kemal merkumun "Vatan" oyunu oynanacaktır. Sporting Kulüp tiyatrosunun ufak olmasına rağmen piyesi İstanbul'daki mizanseni ve dekorları ile seyredilebilecek ve üçüncü perdede kale muharebesi ile beşinci perdede salik-i askeriden tard-ı muamelesi ve büyük resmigeçit icra olunacaktır. Heveskâran Cemiyeti son oyunları hasebiyle ve İzmir ahalisine bir sühulet maksadıyla bu gece koltuk fiyatlarını umumi itibarıyla on kuruşa tenzil etmiştir.*"[422]

Milli Osmanlı Tiyatrosu'nun turneleri bitip de İstanbul'a dönmeleri İzmir'de tiyatro gösterilerinin sona erdiği anlamını taşımıyordu. Sahne alan kumpanyalardan bazılarıyla ilgili haberler *İttihad*'ın sayfalarında küçük de olsa görülebilmekteydi.

"*Şehrimizde bir müddetten beri Sporting Kulüp tiyatrosunda Geyveli Anderyano Kumpanyası tarafından oynanmakta olan "Paris Şıklığı" ismindeki oyun dün akşam Karşıyaka'da yeni inşa olunan tiyatrohanede mevki-i temaşaya konmuştur. Oyun muvaffakiyetle neticelenmiş ve oyunculardan Giriya Givoli ile Giryi Plesa ve Papa Yorgio seyirciler tarafından alkışlanmışlardır.*"[423]

II. Meşrutiyet döneminde kurulan tiyatro topluluklarının gelen özgürlükle birlikte bolca kurulduğundan bahsetmiş ve bunlardan İzmir'de yoğun faaliyetlerde bulunanlar üzerinde durmaya çalıştık. Bahsettiklerimiz dışında kurulan diğer önemli tiyatro ve kumpanların bazıları ise şunlardı: Mınakyan, Ahmet Fehim, Burhaneddin, Binemeciyan, Mürebi-i Hissiyat, Muhsin Ertuğrul, Dar'ül-Bedayi, Donanma Cemiyeti tiyatroları ve Milli Osmanlı Operet, İstanbul Operet, Sahir Opereti, Hale Opereti kumpanyalarıydı.[424]

[422] *İttihad*, No. 103, 5 Şubat 1324 (18 Şubat 1909), Perşembe, s. 3.
[423] *İttihad*, No. 135, 14 Mart 1325 (26 Mart 1909), Cumartesi, s. 2.
[424] II. Meşrutiyet dönemi tiyatrosu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Refik Ahmet Sevengil, **Türk Tiyatro Tarihi V-Meşrutiyet Tiyatrosu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

3.3. BELEDİYE ÇALIŞMALARI

Türkiye'de modern belediyelerin temeli XIX. yüzyılda Osmanlı liman şehirlerinin ticaretle birlikte geçirdikleri yapısal değişim ile atılmıştır denilebilir. Nitekim İzmir'de bir belediye kurulması için ilk adım yerli ve yabancı tüccarlar tarafından atılmıştır. Avrupalıların ticari faaliyetlerini kolayca yürütebilmeleri için kentlerdeki ulaşım, su, kanalizasyon, aydınlatma ve sağlık hizmetleri gibi sorunların çözümünü istemeleriyle başlayan belediyecilik faaliyeti resmi olarak 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1877'de çıkarılan Vilayet Belediye Kanunu ile örgütlenmeye başladı.[425]

İzmir'de faaliyetler ilk olarak 1860'lı yıllarda İzmir-Aydın ve İzmir-Kasaba (1866) demiryolları, imtiyazı İngiliz gazeteci A. Edwards'tan bir Fransız şirketine geçen aydınlatma işleri (1864) ve İzmir rıhtım projeleri (1867) ile başlamıştı.[426]

1877 kanunundan önce 1868'te belediye idaresini kuruluşunu tamamlamış olan İzmir'de; halk ile belediyenin ortak hareket edip, birbirleriyle yardımlaşarak gelişme düşüncesi savunulup hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda *İttihad*'ta yer alan ve yedi maddeden oluşan yazı bunun altını çizmekteydi.

"*Belediyeler memleketimizin külli demektir. Bir şehirde belediye umuru, mihverinde cereyan eylemez ise o şehrin halkı bahtiyar olamaz. Sıhhat-i umumiyenin, istirahat-ı ahalinin teminiyle beraber teshil-i muamelat tanzim-i münakalat gibi vezaif tamamen belediyelere aittir. Belediyelerin husul-ü intizamı belediye umurunun mihver-i layığında cereyanı hususlarına hem ahali hem hükümet tarafından müttehiden ve mütemadiyen bedel-i mesai olunmak lazım gelir.*

Belediyelerle ahali arasında fevkalade bir hüsn-ü amiziş hükümferma olmalıdır ki belediyeler halkın ihtiyacatını ihzar, halk belediyeleri muavenet-i ciddiyetiyle ikdar eylesin. Bir memlekette belediye umuru ihtiyacat-ı mahalliye ile ne kadar mütenasip olursa o memlekette terakkiyat-ı medeniye o kadar suret-i suhuletle ve intizam ile husul bulur. İşte bu sebeplerden dolayı belediye işlerinin ıslahına pek ciddi himmetler sarf edilmelidir.

---

[425] İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, ss. 30-31, 123.

[426] Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 54.

Evvela; komisyonca belediye nizamnamesinin ariz ve amik mütalaasıyla bu nizamnamenin ne gibi mevaddı temin-i varidat ve teshil-i muamelat için gayr-ı kâfi ve ihtiyacat-ı mahalliye ile gayr-ı mütenasip ise bu gibi maddelerin tadil ve ıslahı keyfiyetinin Bâb-ı Âlice ve Meclis-i Mebusânca şayan-ı kabul olacak surette kararlaştırılması.

Saniyen; ahali tarafından memnunen kabul edilebilecek ve itirazatı mucip olmayacak bazı ianat tesisi mümkün ise bu ianeler ne gibi şeyler olduğunun bil-müzakere tayin kılınması.

Salisen; belediyece bahçeler ve ahalinin teferrüçlerine mahsus mahaller ve tiyatrolar tesis ve inşası için ileride hâsıl olacak varidat karşılık gösterilmek üzere belediyelerce istikrazlar akdi maddesinin müzakere edilmesi.

Rabia'n; cezire üzerinde sarf-ı arazi-i haliye-i emiriyeden vakfe vesair cihete taalluk ve irtibatı olmayan ve atide münazaat ve müdahatı icap etmeyeceği muhakkak bulunan bazı mahaller mevcut olduğu halde bu gibi yerlerin belediyelere terk edilmesine teşebbüs olunmak üzere bu babda mükemmelen tahkikat icra olunması.

Hamisen; her memlekette ahalinin ihtiyacatına göre ufak tefek bazı teşebbüsatta bulunulmak belediyeye bir hayli varidat edebileceğinden ve mesela Midilli'de ve Sakız'da her sene Mayıs'ın iptidasından Eylül'ün nihayetine kadar buz satmak behemehâl belediye için kârlı olacağından bu gibi muamelat-ı teşebbüsatın ileride mültezimlere ilahe veya belediyece idaresi suretleri belediye meclislerince bila-taraf-ı temil ve tedkik olunmak üzere şimdilik komisyonlarca varid-i hatır olabilecek ve acilen ittihazı mümkün görülecek teşebbüsat-ı belediyenin hafz ve kaydedilmesi.

Sadisen; belediye bütçeleri her ne kadar Meclis-i İdareden musaddak ise de bu bütçelerin ihtiyacat-ı hazıra ile mütenasip olamaması ve bazı fazla masrafları muhtevi bulunması pek mümkün olduğundan gelecek üç yüz yirmi beş senesi bütçelerine esas olmak üzere belediye bütçelerine ne kadar tenzilat veya zemaim icrası lazım geleceğinin komisyonlarca nazar-ı mütalaaya alınması.

Sabian; buz fabrikalarından maada Midilli'de, Sakız'da, Limni'de bazı ufak tefek imtiyazatın belediyelerce istihsaliyle varidat-ı cedide temini kabil olup olmayacağının te'mil kılınması."[427]

Halk ile belediyenin işbirliği içerisinde olmasına örnek olacak başka bir haber "*Karşıyaka Belediyesi*"[428] başlığıyla gazetede yer almıştır. Haberde Karşıyaka ahalisinin belediye bütçesinin kısıtlığından dolayı aşırı masraf isteyen işleri değil de daha hafif işlerin yapılması konusunda bir özveriye sahip olduklarını ve fakat sadece kalıcı bir belediye başkanı istediklerini görmekteyiz.

Karşıyaka halkı;

"*Umur-u mühime-i belediyenin daire-i matlubede cereyanı ve icraat-ı lâzımenin hiz-i husule gelmesi için Karşıyaka'nın herhalde sabit bir belediye reisine ihtiyacı vardır. Zira reis-i hazır Bekir Behlül Efendi vekâlet işleriyle meşgul olduğu gibi ayrıca Hazine-i Hassa ve Kasaba demiryolu vekâletleri dahi kendisinin uhdesinde bulunduğundan ve bir de bunlara zamimeten bir gazetenin sahib-i imtiyazı olduğundan tabii vakti müsait olamıyor.*

Karşıyakalılar belediyeden şimdilik büyük işler istemiyorlar. Zira yolları tamir edecek, yeniden caddeler küşad ve imar eyleyecek kadar belediyenin iradı, hâsılatı olmadığını biliyorlar lakin hiç olmazsa tanzifat işlerinin; kasaplar, fırıncılar, bakkallar vesair satıcılar, esnaflar misillü belediyeye ait hususatın tanzim edilmesine sarf-ı dikkat ve gayret olunması lazımdır. İşte bu gibi umur-u adiyenin bile Karşıyaka'da tesviye edilememesi ancak belediye riyasetine vakf-ı vücut edecek sabit, daimi bir reisin mefkud olmasından ileri gelir." demektedirler.[429]

Osmanlı Devleti'nde ilk belediye idaresi kurma çalışmaları 1854-1856 yılları arasında gerçekleşmiş ve ilk kez 1855 yılında İstanbul Şehremaneti adıyla da kurulmuştur. 1858'de Beyoğlu ve Galata'yı içine alan Altıncı Belediye Dairesi, 1869'da da "Dersaadet Belediye İdaresi Nizamnamesi" ile hizmetlerin tüm şehre yaygınlaşması için İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmıştır.[430]

Başkent İstanbul'da yapılan bu taksimatın bir benzeri İzmir belediyesi için de yapılmak istenmişti. Hizmet verebilmek adına olumlu bir uygulama olan bu iş

[427] *İttihad*, No. 30, 4 Teşrin-i Sani 1324 (17 Kasım 1908), Salı, ss. 2-3.
[428] Karşıyaka Belediyesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Berber, **Kuruluşundan Cumhuriyet'e Karşıyaka Belediyesi Tarihi (1887-1923)**, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2005.
[429] *İttihad*, No. 70, 26 Kanun-u Evvel 1324 (8 Ocak 1909), Cuma, s. 3.
[430] Nuri Tortop, **Mahalli İdareler**, 6. Baskı, Yargı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 1-2.

İzmir'de desteklendiği halde tartışmalara neden olmuştu çünkü *İttihad*'a göre taksimat baştan savma bir şekilde yapılmaktaydı. Gazete kaleme aldığı "*İzmir'in Devair-i Belediyeye İnkısamı*" başlıklı yazıda ayrılacak olan belediyelerin merkez belediyeye bağlı olması gerektiği konusunda işi yapan üyelerin hataya düşmemelerini istemiştir.

"*Vilayetimiz Meclis-i Umumisi daha bidayet-i in'ikadında yanlış bir yola sapmak üzeredir. Evvelki günkü içtimada İzmir Belediyesi'nin ıslahı keyfiyeti mevki-i tezkere vaz' edilmiş. Lakin nasıl biliyor musunuz? Memleketin ahval-i topografiye terk-i mevcude ve mutasavviresine vesair umuru nafia ve ardiyesine müteallik evrak-ı lâzımeyi hazır bulundurmak şöyle dursun hin-i tezkerede şehrin sathi yer haritası bile yok imiş! Memleketin her türlü ahvaline, mahallelerinin servetine ve hususat-ı sairesine tabi olan taksimat-ı belediye mesele-i mühimesinin müzakeresi garip değil midir ki yalnız kaç daireye taksimi lazımdır? gibi gayet mahdut bir daireye inhisar etmiş! Maksadımızı izah edelim!*

Vakıa İzmir'in üç devair-i belediyeye inkısamı icap eder. Biz de bu fikirdeyiz. Ama biraz tadilat icrasıyla, evet İzmir üç daire-i belediyeye taksim olunmalı lakin cümlesi -işte meselenin can alacak noktası budur- bir daire-i merkeziyeye merbut bulunmalıdır. İstanbul'a, payitahtımıza bakalım: On daire-i belediyeye münkasım ama cümlesi şehremanetine mensup. İzmir de işte böyle olmalıdır. Müstakil devair-i belediyeye inkısamındaki mahazir o kadar çoktur ki onları tadat için kısmen hicap ederiz. Meclis azası efendiler bu cihetleri düşünmeli, düşünmeli de bu gibi hususatta gayet müteyakkızâne ita-yı rey etmelidir. Bizim için her işimizde merdut hatta mehalik olan âdem-i merkeziyet belediyemize dahi girememelidir anlaşılıyor mu? Yoksa azam-ı kiram meyanında böyle vatana mezir-i efkâra aldanmış adamların yahut kırk gün sonra dağılacaklarını hesap ederek herçi-bad-abad bir belediye reisi olmak fikrine düşmüş kimselerin vücuduna ihtimal vermek zaruri olacaktır. Su-i tefhime meydan vermemek için hemen şurasını da tasrih edelim ki İzmir vilayeti Meclis-i Umumisi aza-yı kiramının vicdanlarından eminiz. Kendilerinden böyle elim bir hatayı katiyen ümit etmeyiz. Bahusus biz İzmirliler on beş sene evvel şehrimizin iki daire-i belediyeye malik olduğunu unuttuk mu? Onun hatırat-ı elimesi dimağlarımızdan çabuk silinmedi. Dikkat edelim!"[431]

[431] *İttihad*, No. 110, 13 Şubat 1324 (26 Şubat 1909), Cuma, ss. 2-3.

Osmanlı Devleti'nde yeni yeni oluşmaya başlayan ve halka daha iyi hizmet edebilmek için taksimat gibi uygulamalarla gelişmeye çalışasan belediyecilik anlayışının yanı sıra belediyeler, kentlerin kendi özellerinde ortaya çıkan sorunların çözümü konusunda başvurulan ilk merci konumunda bulunuyorlardı.

Ancak gezip gördüklerini yazılarıyla anlatan şehir muhabirinin uyarıları İzmir'de belediyenin şehrin bazı sorunlarla pek de ilgilenmediğine işaret etmekteydi. Örneğin, çevre sağlığıyla ilgili önemli bir konu hakkındaki eleştiriler şu sözlerle belediyeye iletilmiştir:

"*Önüne gelen; belediye heyeti ne yapıyor? Hâlâ uyuyor mu, hâlâ eski atalet baki mi? diye soruyor. Hakkı da var. Sokaklar gayet kerih bir manzara arz ediyor, her köşe başında intizar eden taaffünlerin şiddetinden insan burnunu tıkamaya mecbur oluyor. Hayâ birisi şehrin münasip mahallerinde umumi bevlhaneler yapmış, deruhte etmiş idi! Bunlar ne vakit olacak? Bu babda daha hiçbir teşebbüs olduğunu henüz gören yok.*

Memleketi böyle mezbele halinde görmekten hâlâ utanmayacak mıyız? Başka memleketlerde bu gibi şeyleri belediyeler yapar. Fakat nasılsa olamıyor, müteşebbislerin uhdesine bırakılıyor. Pekâlâ, yapılsa da vergimiz yanmasa. Hâlbuki o da yok. Ahali sızlanıyor, mırıldanıyor. Bevlhanelerimiz yapılmayacaksa belediye haber versin, söylesin. Belki başkası çıkar da yapar, memleket de bu pislikten bu taaffünden bir saat evvel kurtuluruz diyor. Ahalinin bu dediklerini ben muhakkak görüyorum ve muhakkak gördüğüm içindir ki böylece yazıp belediye heyetinin nazar-ı dikkatine vaz' ediyorum."[432]

1900'lü yılların İzmir'inde de yaşanan kent içi sorunların başını seyyar satıcılar, dilenciler, düzen yoksunu kasaplar, sokakların aydınlatılması ve temizliği ile kaçınılmaz bir sorun olan bozuk yollar çekmekteydi. Özellikle seyyar satıcı ve arabacıların İzmir yollarını işgal edercesine kullanması sorununa belediye gazeteler aracılığıyla yayımladığı uyarı mahiyetindeki ilanlarla çözüm bulmaya çalışmıştır.

"*Daire-i Belediyeden*

Cümlece malum olduğu üzere ol babdaki ahkâm-ı kanuniyeye tevfikan memleketin muhafaza-i intizamı ve mürur-u ubur-u umumiye ait olan yolların her türlü tecavüz ve taarruzdan vekayası vezaif-i belediyeden bulunduğu gibi bilcümle

[432] *İttihad*, No. 4, 29 Eylül 1324 (12 Ekim 1908), Pazartesi, s. 4.

esnaf ve ayak satıcılarıyla arabacıların da evamir-i tenbihat-ı belediyeye mutabiat ve mutaviat etmeleri dahi mukteziyat-ı kanuniyedendir. İş böyle iken ilan-ı meşrutiyetten beri hürriyet var denilerek bazı esnaf ve ayak satıcılarıyla arabacıların tenbihat-ı belediyeyi ısga etmeyerek meşhur ve gayr-ı meşhur cadde ve sokakları ta ortalarına kadar işgal ve bu suretle mürur-u ubur-u umumiyi son derece eskal etmekte oldukları görülmesi üzerine esnafın dükkânları haricine eşya vaz' ve izhar ve ayak satıcılarının hiç bir yerde meks etmeleri arabacıların dahi arabalarını memnu' olan mahallerde durdurmaları hususatı katiyen taht-ı memnuiyete alınarak polis idaresinin bu babda muavenette bulunması hususu vilayet-i celileye arz ve daire çavuşlarına da talimat-ı mahsusa ita kılınmış olmakla her esnafın ba'dema dükkânı önüne eşya vaz' ve izhar etmemesi ve ayak satıcılarının seyyar suretle satışta bulunarak hiç bir yerde meks etmemeleri ve arabacıların dahi arabalarını memnu' mahallerde durdurmamaları lazım geleceği ve aksi harekette bulunanlar hakkında polis idaresi vasıtasıyla takibat ve mücazat-ı kanuniye icra olunacağı ilan olunur.

fi 20 Teşrin-i Evvel sene 324"[433]

Yayımlanan bir başka ilanda ise bu defa yük arabacılarının bir nevi plaka görevi gören eskimiş numaraları yerine yenilerinin imal ettirildiği ve bu yeni numaraları kullanmayanların cezalandırılacaklarını belirtmekteydi.

"*İzmir'de işlemekte olan yük arabalarının intizamına medar olan numaralarının kısm-ı azamı silinmiş ve bunlarla intizamlarının temin ve muhafazası gayr-ı kabil bulunmuş olması üzerine bu kere yeniden numaralar imal ettirilerek tevziatına da mübaşeret kılınmış olmakla her bir arabacının tarihiyesi bir haftaya kadar eski numarasını iade ve yeni numarasını ahz ile arabasına taalluk etmesi lazım geleceği ve müddet-i mezkuranın hitamından sonra görülecek eski numaralı arabalar ashabının ceza-i nakdiyleye mücazat edileceği ilan olunur.*

fi 4 Teşrin-i Sani sene 324"[434]

Seyyar satıcılara ek olarak kasaplar da bazı kuralsızlıklarda bulunmaktaydılar. Belediye, kasapların neden olduğu kuralsızlıklara müdahale etmiş ve kasaplara önce uyarı daha sonra da ceza vererek bu durumu ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Bu konuyla ilgili birbiriyle bağlantılı olan iki haber art arda gazeteye şu şekilde yansımıştır:

---

[433] *İttihad*, No. 20, 22 Teşrin-i Evvel 1324 (4 Kasım 1908), Çarşamba, s. 4.
[434] *İttihad*, No. 32, 6 Teşrin-i Sani 1324 (19 Kasım 1908), Perşembe, s. 4.

"*Meyhane Boğazı'ndaki sığır kasaplarının ekserisinde sığır etiyle camus etinin beraber ve karışık olarak satılmakta olduğu görüldüğünden esnaf celbedilerek camus etlerini ayrı dükkânlarda satmaları için tenbihat-ı lüzume icra edilmiş ve bundan böyle muhtelit olarak sattıkları görülürse ceza-i nakdiye duçar edilecekleri kendilerine tefhim olunmuştur.*"

*

"*Meyhane Boğazı'nda Çingen Asdi meyhanesinin kapısının yanındaki koyun kasabı Nikoli Kudra hilaf-ı tenbih koyun etiyle keçi etini mahlût olarak satmakta olduğu görülmesi üzerine dört kıyye miktarı keçi eti müsadere edilerek fukaraya tevzi olunmuş ve merkum hakkındaki muamelenin icrası zımninde evrak-ı belediye tevdi olunmuştur.*"[435]

İttihad bir yandan belediyeye ait ilan ve uyarılara yer verirken bir yandan da belediyeyi uyarmaktan geri durmuyordu. İzmir halkının şikâyetleri doğrultusunda gazete, dilenciler konusunda belediyeyi şu yazısıyla uyarmıştır:

"*Belediyenin nazar-ı dikkatine:*

Çarşı pazarda, kahvehane önlerinde hâsılı her ne tarafa gidilirse gidilsin dilencilerin tacizatından ahalinin bizar olduklarına dair birçok ihbarname aldık. Bu babdaki mütalaatımızı ileride bir makale ile tafsil-i izah etmek üzere şimdilik mercii aidinin nazar-ı ihtimamına arz etmekle iktifa ederiz."[436]

İnsan odaklı sorunlar dışında belediyenin asli görevleri arasında olan hizmet götürme konusundaki uğraşların başında şehrin geceleyin aydınlatılması görevi gelmekteydi. Bu konuyla ilgili olarak belediye halka fenerlerin hangi saatler arasında yakılacağını duyurmuştur.

"*Daire-i Belediyeden*

İşbu üç yüz yirmi dört senesi şehr-i Teşrin-i Sani'nin iptidasından intihasına değin memleket fenerlerinin saat on ikiyi çeyrek geçerek iş'aline ve nısf-ı evvelinde sabahleyin on iki buçukta ve nısf-ı ahirinde on ikiyi kırk beş geçerek itfasına mübaşeret olunması mukavele-i mahsusası iktizasından bulunduğu ilan olunur.

fi 4 Teşrin-i Sani sene 324"[437]

---

[435] *İttihad*, No. 72, 28 Kanun-u Evvel 1324 (10 Ocak 1909), Pazar, s. 3.
[436] *İttihad*, No. 132, 11 Mart 1325 (23 Mart 1909), Çarşamba, s. 3.
[437] *İttihad*, No. 32, 6 Teşrin-i Sani 1324 (19 Kasım 1908), Perşembe, s. 4.

Ancak İzmir gazetelerine gelen ihbarlar fenerlerin bazı aksaklıklar çıkardığını ve bu aksaklıkların insanları kötü etkilediğinden bahsetmekteydi. Belediye ise sorunların çözümü için müfettişler görevlendirmiş ve sorunu önce kendi meclisinde değerlendirip ardından hemen sahada çözmüştür.

İttihad bunu halka şu şekilde duyurmuştur:

"*Şehrin bazı cihetlerindeki fenerlere elektrik gömlekleri takılmış olduğu cihetle ziyaları gayet parlak olması diğer fenerlerin donuk yandığı hakkında ahaliye bir illet basar hissi verdiğinden bundan böyle umum fenerlerin mezkûr gömlekleri hamil olmaması hususunda mesele belediye meclisince mevki-i tezekküre konulmuştur.*

Geçenlerde Hizmet gazetesi tarafından sokak havagazlarının şa'leleri az olduğu yazılması üzerine belediye reisi Tevfik Paşa hazretleri evvelki ve dün akşam belediye müfettişi İbrahim Efendi ve seyyar müfettişi efendiyi memur tayin etmiş ve her iki taraftan yani gaz kumpanyası tarafından dahi icap eden memurlar alınarak memleketin umum sokakları gece saat birden beşe kadar cevlan ve umum fenerleri muayene edilerek tesadüf olunan polis noktalarından ve icap eden mahalle efradından icra edilen tahkikat neticesinde şa'lelerin matluba muvafık olduğu ve ara sıra bir iki fenerin bozulduğunda hemen yaptırılmakta bulunduğu ayrıca edilen tahkikattan anlaşılmıştır."[438]

Bunun dışında belediye şehrin elektrik ile aydınlatılması için ihaleye çıktığını ancak ihaleye girecek olanların gerekli evrakları zamanında teslim etmediğinden dolayı ihalenin gerçekleşememiş olduğunu da yine bir ilan ile halka duyurmuştur. Ayrıca aynı ilanda gerekli belgeleri getirmeleri için ihaleye gireceklere bir ay kadar daha zaman verdiğini de duyurarak gece aydınlatması konusunun peşini bırakmadığını da göstermiştir.

"*İzmir'de elektrik ile tenevvürat icrası hususuna imtiyaz itası için bazı talipler tarafından müracaat vaki olmuş ve fakat bu gibi müessesat için talep olanların ol emirde proje ve şerait ve mukavele-i mütekabilelerini tanzim ve tayin etmeleri ve bunlardan menafi-i mahalliye ve umumiyeye en ziyade muvaffak olanının tercihi suretiyle takrir edecek neticeye göre işletme hususlarının ayrı ayrı belediye hesabına tesis ve işletilmek üzere mevki-i münakasaya vaz' veyahut imtiyaza raptı esbabı*

[438] *İttihad*, No. 72, 28 Kanun-u Evvel 1324 (10 Ocak 1909), Pazar, s. 3.

istikmal olunmak üzere taliplerin üç bin feneri havi proje ve şartname ve mukavelenamelerini tanzim ve daire-i belediyeye tevdi etmeleri evvelce ilan olunduğu halde hiçbirisi tarafından evrak-ı mezkure tevdi olunmamıştır.

Hâlbuki cereyan eden muamele üzerine meclis-i idare-i vilayetin en son varid olan karar-ı âlisinde bu suretin takibi emr-u işar buyururmuş olmasına nazaran ba'de ona göre tedkikat-ı lâzıme ifa ve netice-i katiyeye rabtolunmak üzere taliplerin zikrolunan proje ve şartname ve mukavelename evrakını tarihinden bir mah müddet zarfında tanzim ve tevdi etmeleri lazım geleceği tekrar ilan ve müddet-i mezkurenin inkizasında evrak-ı mezkureyi tanzim ve tevdi etmiş olanların işbu talepten sarf-ı nazar etmiş nazarıyla bekleyerek ol babdaki istid'alarının iptalen hafzolunacağı ilan olunur.

fi 19 Mart sene 325"[439]

İzmir'e önemli başka bir yenilik getirecek olan telefon tesisini gerçekleştirmek adına çalışmak isteyen kişilerin konuyla ilgili dilekçeleri belediyeye ulaştırılıyordu. *İttihad* da bu müjdeyi "*Telefon Tesisi*" başlıklı bir yazıyla duyuruyordu.

"*Bazı sermayedaran tarafından İzmir'de telefon tesis etmek üzere imtiyaz istihsaline teşebbüs edilerek bu babda ba-arzuhal müracaatlar vaki olduğu ve bu gibi menafi-i azimeyi mucip olacak şeylerde müteşebbislerin edeceği istifadeye mukabil menafi-i memleket hakkında temettuatından bir şey ifraz veyahut bir eser-i maddi inşa ve tesis etmek usul ve emsali icabından bulunmasına ve şehrimizde kâin bilumum polis merakiz ve mevakiinin yekdiğerine telefon ile rabtı inzibat nokta-i nazarından hâsıl edeceği fevaid ve muhsinat-ı müstağni-i izah bulunmasına mebni bu gibi müste'diyatın esna-yı tedkikinde bu lâzıme-i inzibatın nazar-ı itibara alınarak şerait-i imtiyaziye meyanına idhali esbabının istikmali vilayet polis müdürlüğünden verilen müzekkerede ifade olunmuş ve telefon tesisi için verilen arzuhaller belediyeye havale edilmekte bulunduğundan esna-yı tedkikatta müdüriyet-i mezkurenin ifadesi vechile keyfiyetin nazar-ı dikkat ve itinaya alınması hususunun belediyeye tebliği meclis-i idare-i vilayetçe tezekkür edilmiştir.*"[440]

Belediyeye gönderilen dilekçeler işleme konulmamış olacak ki İzmir'i sonraları ziyaret eden Ahmet Hamdi Bey şehirdeki bu eksiklikten duyduğu üzüntüyü

[439] *İttihad*, No. 141, 21 Mart 1325 (2 Nisan 1909), Cumartesi, s. 3.
[440] *İttihad*, No. 20, 22 Teşrin-i Evvel 1324 (4 Kasım 1908), Çarşamba, s. 4.

dile getirdiği düşüncelerinin ilgili kurumlara aktarılmasını bizzat *İttihad* gazetesinden istemiştir.

"*İzmir gibi Anadolu'muzun merkez ticareti atlakına seza olan, dört-beş yüz bin nüfuslu bir şehirde telefonsuzluk, şehir postasının mefkudiyeti nazar-ı dikkati calib ve umur-u ticariyeyi taavvuk edebilecek bir mahiyet-i azimeyi haizdir. Ticaretin rükn-i esasisi sürat ve sühuletten ibaret olmakla umur-u mühime-i ticaretin dakikası dakikasına hüsn-ü cereyanı lüzum iken ticaretgâh olan bu şehr-i cesimde tüccarların dağınık ikametgâhlarını birbirine rabtetmek ve maazallah bir harik vukuunda beldenin her tarafına hemen aynı zamanda haber isal eylemek için şehir dâhilinde telefon tesisi ehem-i umurdandır. Bilhassa hiçbir fedakârlığı istilzam etmeyen şehir postasının bu ana kadar mevkii tatbike vaz' olunmaması sezavar-ı teessüftür. Devr-i celil-i meşrutiyetin hulûlüne kâbus-u istibdat illetinden kurtulan inzar-ı dikkat bu gibi nafi-i icraat hükümeti hemen bir anda görüvermek farz-ı ayn mübahat olmak istiyor; şu noksanları gördükçe devr-i sabıkın ataletini tahatturla müteellim ve mütezzi oluyor. İşte misafireten ikamet ettiğim şu güzel beldede -Cenab-ı Hak afetten saklasın- bunları göremediğimden gönülden kopan avaze-i muhabbetle işbu hususat-ı muhimmenin telgraf ve posta baş müdüriyetinin ve küşadı mukarrer olan Vilayet Meclis-i Umumisi'nin nazar-ı dikkatine vaz'ını muhterem İttihad gazetesinden rica eylerim.*

Sivas ve Mamuret'ül-Aziz Ziraat Müfettişi Ahmet Hamdi"[441]

İzmir gibi büyük bir ticaret merkezi olan şehirde kurulamamış olan telefon şebekesi, Manastır gibi çok daha ufak olan bir yerde büyük oranda kurulmuş ve bu gelişmeye *İttihad* imalı bir yorumda bulunarak yetkilileri eleştirmiştir.

"*Manastır'da Telefon*

Manastır'da şehir dâhilinde bulunan polis, jandarma karakollarıyla devair-i resmiyenin ve daire-i hükümet dâhilindeki odaların telefonla rabtı ameliyatına mübaşeret olunmuştur. Tesis-i mukarrer olan kırk telefon merkezinin on sekizinde tesisat kâmilen ikmal edilmiştir. Daire-i Belediye ve Daire-i Hükümet merkez ittihaz edilmiştir.

-İttihad-

İzmirliler, yazık size!"[442]

[441] *İttihad*, No. 81, 8 Kanun-u Sani 1324 (21 Kasım 1909), Perşembe, s. 3.

Her zaman güncel ve belediyeleri en çok uğraştıran sorunlardan biri olan bozuk yollar meselesinde İzmir Belediyesi'nin de eleştirildiğini görmekteyiz. Gazete yazarlarından A. Vecdi'nin kaleme aldığı "*İzmir Sokakları ve Çamur*" başlıklı makalede kış aylarının gelmesiyle birlikte daha da bozulan yollar üzerinden belediye hafif bir dille de olsa eleştiriye maruz kalmıştır.

"*...Kış! İşte öyle bir kelime ki beni donduruyor, ta iliklerime kadar raşedar eyler. Bir kere yağmur başladı mı kadınlar evlere çekilir, sokaklar çamurdan geçilmez bir hale gelir. Yolların adem-i intizamı, berbatlığı bu müşkülatı bir kat daha artırır. İnsan ba-husus gece yürürken dikkat etmeyecek olur ise bazen topuğuna kadar suya, çamura batar. Çünkü kaldırım tasları arasında hâsıl olan çukurlara bakan, onları tamir eden yok. Benim en ziyade acıdığım kasrü'l-basar olanlardır. Biçareler suların, çamurların parlaklığını göremeyerek sık sık içine düşerler. Bir kere de toplanmış bir suyun içine düştüler mi -etrafı iyice seçemedikleri için- ta öbür ucundan çıkmadıkça düştükleri çah-ı beladan kurtulamazlar. Yerinden oynamış olan kaldırım taşlarının üzerlerinden araba geçtikçe marrin ve abirine fırlattıkları zifoslar da cabası.*

Tasavvur ediniz: Henüz yeni görüştüğünüz bir aileyi ziyarete veyahut meduvv bulunduğunuz bir baloya mükemmel surette giyinmiş gidiyorsunuz. Yanınızdan bir araba geçerken yüzünüze soğuk bazı şeylerin çarptığını hissediyorsunuz. Arayıp bulduğunuz bir aynaya bakıyorsunuz ki tepeden tırnağa çamur içinde kalmışsınız. Artık gideceğiniz yere gitmek kabil değil. Kantarlıyı savurarak evinize avdete mecbur oluyorsunuz. Bu sebebe mebnidir ki ben kışı sevmem. Kışın sokaklarda ve içtimagahlarda öyle bir yalnızlık, öyle bir tenhalık var ki benim soğuktan ziyade ruhumu üşütüyor, titretiyor. Fakat ne olurdu, hiç olmazsa belediyemiz yollarla biraz daha ziyade iştigal etseydi de başımızda kış belalarından birini atmış, esbab-ı ızdırab ve iştikamızı tenkis etmiş olsa idik!

A. Vecdi"[443]

Yazarın bu eleştirisinden bir müddet sonra ise bu defa belediyenin kaldırımların tamiri için ilana çıktığı yine *İttihad*'ın sayfalarında görülmüştür.

"*İzmir Daire-i Belediyesine ait kaldırımlar ile şose ve lağımlar için sarf u tedariki muktezi kestane ağacı, tuğla, kayrak kireç, kum vesaire ile ameliyat-ı*

[442] *İttihad*, No. 113, 17 Şubat 1324 (1 Mart 1909), Salı, s. 3.
[443] *İttihad*, No. 72, 28 Kanun-u Evvel 1324 (10 Ocak 1909), Pazar, s. 3.

inşaiyeleri 325 senesi Martından itibaren mevkii münakaşaya vaz' edildiğinden ber-mucib-i şerait-i deruhteye talep olanların müddet-i mezkure zarfında İzmir daire-i belediyesine müracaat etmeleri beyan olunur.

fi 14 Kanun-u Sani sene 324"[444]

Merkezdeki yol ve kaldırımların bozukluğu dışında bir liman ve ticaret kenti olan İzmir'de ilçe, kasaba ve köylere ulaşımın zorluğu konusunda da yolların bozukluğu başı çeken en önemli sorunlardan biri olmuştur. Gazetede kaleme alınmış olan "*Narlıdere Caddesi*" başlıklı bir yazıda bu yolun bozukluğu ve bir an önce düzeltilmesi için yerel yönetim unsurlarına yapılan çağrıyı görmekteyiz.

"*İşte bu yol ki dağlardan daha sa'b'ül-mürur. Zavallı yolcuların halini anlayabilmek için bu caddeyi bir defa ziyaret etmek yeter. Tasavvur ediniz ki bin beş yüz metre tavli birdenbire bozulmuş sonra da atıl hale bırakılıvermiş. Güya ki müteahhit kuvve-i tahribiyesini tecrübe etmek istemiş ve ümidinden fazla, muvaffak olduğunu görünce hayran hayran temaşasına dalmış da tamirini hatırına bile getirmiyor. Hükümet-i mahalliyemizin işte acı bir hatası daha. Tarik bedalatını tahsil etmeden evvel bu yolu bil'münakaşa eksikliklerle ihale etmiş! Öyle bir münakaşa ki müteahhit de bila-zahmet kâr ederek başka bir müşteri bulur. Bu müteahhit taksit tediyatını tahsil için bütün yolu birden bozmuş tamir için para bekliyor. Vakıa öteden beri birkaç yerinde ameleler çalışmakta iseler de evvela yola dökülen taşlar o civarlarda bulabildikleri adi toprak tehciratından ibaret. Hâlbuki istihbaratımıza nazaran mukavelenamede Göztepe taşı istimali meşrut imiş. Daha garibi var. Yol için tahsis edilen ameleler ekseriyetle yolda değil etrafındaki bağlarda çalışıyorlar. İşlek bir cadde olan bu yolda zavallı yolcuların halini görüp de acımak değil ağlamamak kabil olmuyor. Her gün bir araba devriliyor. Artık bu hale bir nihayet verilmesini rica ediyoruz. Vali paşa hazretlerinin arabaları var, ne olur, bir defalık o mahale kadar zahmet-i ihtiyar ettirseler. Hakikat gün gibi ayan olur.*"[445]

Yerel yönetimin en önemli kurumlarından biri olan belediye bu konuda halkın yerine getirmesi gereken yükümlülükler konusunda gerekeni yapmamalarından şikâyetçi olmuş ve bir nevi yolların bozuk olmasının nedenini ödenmeyen vergilere bağlamıştır.

[444] *İttihad*, No. 87, 15 Kanun-u Sani 1324 (28 Ocak 1909), Perşembe, s. 3.
[445] *İttihad*, No. 91, 20 Kanun-u Sani 1324 (2 Şubat 1909), Salı, s. 3.

Belediyenin bu konu hakkında gazeteye verdiği ilan Narlıdere ile ilgili yazıdan sonra gelmiştir:

"*İzmir Belediye Dairesinden:*

Cümlece malum bulunduğu üzere bir memleketin hayat-ı iktisadiye ve ticariyesi tarik-i muvasalanın temin-i memuriyet ve mevcudiyetiyle kaim olduğu halde ma-melhukat merkez vilayete irtibatı olan karye ve kasabat yolları hemen umumiyet üzere mefkud denilebilecek derecede hal-i harabiyettedir. Keyfiyet bu merkezde iken işbu yolların tanzim ve imarına karşılık olan tarik-i bedelat-ı nakdiyesinin emr-i tahsil-i vacibiyatı birkaç seneden beri ve hususiyle ilan-ı meşrutiyetten sonra büsbütün sekteye uğramış ve işbu mükellefinin halkça unutulmak derecesine gelmiş olunacağı cihetle bundan hiçbir para tahsil ve cibayet olamadığı gibi mevzubahis olan yollar dahi bi'z-zarur yapılamayarak harap oldukça olmakta bulunmuştur. Bu hal ise ticaret-i memlekete büyük büyük rahneler açmakta olduğundan dolayı devamı cümlece arzu olunamayacağından ve ticaret-i memlekete hadim olacak derecede imar ve tanzimi ise bedelat-ı nakdiye-i mezkurenin mükellefin tarafından tamamı ifasına vabeste bulunduğu nazar-ı itibara alınarak emr-i tahsil ve cibayetine girm-i tam verilmesi daire-i aidesince takrir eylediğinden tarafınızdan dahi mahallenizde bulunan mükellefine lisan-ı münasiple beyan ve tefhim-i keyfiyet ile bedelat-ı mezkureden her kimin vereceği var ise de bila-talil ifa ettirilmesine gayret ve muavenet ve işin menafi-i umumiyeye taalluku cihetiyle ihmali haiz olmadığından ona göre iltizam-ı sürat etmeleri lazım geleceği beyan ve ilan olunur."[446]

Belediyecik anlayışı sadece üst ve altyapı sorunlarının çözümü değil aynı zamanda sosyal, kültürel ve sorumlu olunan kentteki insan odaklı her sorun ile ilgilenmeyi gerektiren bir anlayıştır. Bu bağlamda dönemin İzmir Belediyesi de yollar, fenerler gibi teknik konuların dışında sağlık ve afetler sonucu oluşan sorunlara da el atmıştır.

Özellikle İzmir'de görülen çiçek hastalığı salgınında aşılama konusunda faaliyetlerde bulunarak halkı bilinçlendirmeye ve aşıya ikna etmeye çalışmıştır. Belediye, aşıdan kaçan vatandaşlar için sorumluluğun o kişilere ait olduğunu belirten bir ilan yayımlama gereği duymuştur:

[446] *İttihad*, No. 141, 21 Mart 1325 (2 Nisan 1909), Cumartesi, ss. 2-3.

"*Daire-i Belediyeden*

Daire-i etıbbadan izzetli Abdurrahman Bey ile aşı memurları Süleyman ve Nikolaki ve polis memurlarından Ratıp ve çavuşandan Nikolaki Efendilerden mürekkeb bir heyet-i mahsusa tarafından Grate Hurya karib ve civarının icra kılınan muayene ve teftişi sırasında birisi bir iki gün evvel vefat etmiş ve ikisi hal-i indifaide ve diğer birisi de devr-i telefte dört çiçek vukuatı meydana çıkarılması üzerine aşının hayat-ı beşer üzerindeki tesirat ve muhsenatından bahisle teşkilat-ı muhakemeye icra kılınmış ise de ancak yirmi dört nüfusun aşıyı kabul edip mütebakisinin firar ve ihtifa ile işbu vukuattan vefat edenle hal-i indifaide bulunanlardan birisinin mahal-i zuhuru olan Şabr Sokağındaki 3/3 numaralı hane halkının büsbütün imtina etmelerine mebni yirmi bir nüfusa aşı ameliyesi icra-yı mümkün olamadığı tabip mûmaileyh tarafından ba-rapor ifade kılınmıştır.

Mahallat-ı mezkurede bazen gayr-ı istilali ve hafif olarak beş seneden beri devam edegelen çiçek hastalığından ahalisinin duçar oldukları zabitanın tesir-i dil-sûzuyle aşının feyz ve kıymetini takdir edemeyerek nüfus-u mevcudelerini cemaat-i saire misillu bizzat daireye getirip aşılandırmaları memul ve muntazır iken hanelerine kadar gönderilen memurin-i sıhhiyeye karşı tarik-i imtina ve firara saparak el'ân aşıya rağbet göstermemeleri sezavar-ı teessüf bulunmuş ve maa-haza illetin tamami-i indifaa değin belediyenin lazım gelen gayrette kusur etmemesi levazım-ı insaniyet-perveriden bulunduğu cihetle aşı memurlarının mahalinde icra-yı telkihine devam etmeleri hususu kendilerine tebliğ olunduğu gibi yine imtina ve firar edenlere karşı da muavenet-i makziye ifası lüzumu polis müdürlüğüne işar olunmuş olduğu ve artık yine aşıya rağbet etmeyeceklerin zayiat-ı vakıaları mesuliyet-i maddiye ve maneviyesinin doğrudan doğruya kendilerine ait ve raci olacağı beyan ve ilan olunur.

fi 4 Teşrin-i Sani sene 324"[447]

Yayımlanan ilanda da okunduğu üzere belediye hastalığa yakalananları aşılamak için elinden geleni yapmış ama kaçanlar yüzünden tam anlamıyla aşılama yapılamamıştır. Yaşanan bu gelişmeler *Proodos* gazetesinin belediyeyi eleştirmesine neden olsa da *İttihad* bu konuda belediyeyi desteklemiştir.

[447] *İttihad*, No. 33, 7 Teşrin-i Sani 1324 (20 Kasım 1908), Cuma, s. 4.

İlan *İttihad'*ın desteğinin dışında aşılama konusunda halkın arasında yaşanan görüş ayrılığını da göstermektedir.

"*Daire-i Belediyeden*

İzmir'de çiçek hastalığının devamı etıbba-i belediyenin ifa-yı vazifede tekâsül göstermelerinden ileri gelmekte olduğuna dair Proodos gazetesi tarafından bir fıkra neşrolunması üzerine sair günlerde olduğu gibi derhal illetin mahal-i zuhuru olan Grate Hurya civarında icra-yı tefrişat olunarak ahalinin aşılanmaya muhtaç çocuklarını kaçırmakta ve çiçek zuhur eden hanelerle mugayir tenbihat olarak hatunların ihtilat etmekte olduklarından ve tathirat-ı fenniyesi muktezi haneleri ketmetmelerinden dolayı tedabir-i indifaiye ittihazında müşkülat çekilmekte olduğu ve bunların arasında aşı ile tathirat-ı fenniyenin fevaid-i sıhhiyesini idrak ve takdir eden bazı hatunların itiraz ve muahedeleri üzerine beynlerinde bazı mücadeleler vuku' bulduğu beyanıyla Proodos'un böyle hilaf-ı muamele olarak neşriyat-ı tecavüz-kâranede bulunacağına ahaliye nasaih ve teşhirat-ı mümkünede bulunsa vatana daha güzel hizmette bulunmuş olacağı daire-i etibbadan ba-rapor ifade kılındı.

İlletin bidayet-i zuhurundan şimdiye kadar belediyenin ve etıbbanın ifa eylediği hizmet fi 4 Teşrin-i Evvel ve 7 Teşrin-i Evvel sene 324 tarihiyle gazetelere ve mahallat muhtar-ı evvellerine verilen ilanat ve fi 10 ve 11 Teşrin-i Evvel sene 324 tarihleriyle de polis müdürlüğüne ve metropolitliğe vuku'bulan işarat ile sabit olduğundan ve maa-haza bilcümle tedabir-i muttehizenin matlub vechile musemmer olamaması hasta sahiplerinde aile muhabbeti gibi fazail-i beşeriye bulunmadığından başka bir şeye hamil olunamaması icap edip bu babda senin-i sairede olduğu gibi bu kere dahi belediye ve etıbbasının bu babda ifa eylediği hizmet hiç bir vechile şayan-ı mevahize olamayacağından Proodos Gazetesinin bir diyeceği varsa tedabir-i fenniyeyi kabul etmekten herbar-ı imtina eden ahali-i mahalliyeye anlatması lazım geleceği beyan ve ilan olunur.

fi 25 Kanun-u Evvel sene 324

-İttihad-

Proodos'un vatan-ı mukaddesemize hizmet maksadında olmadığını belediyemiz anlayarak vazife-i mevduasını layıkıyla ifaya devam etmelidir."[448]

[448] *İttihad*, No. 71, 27 Kanun-u Evvel 1324 (9 Ocak 1909), Cumartesi, s. 4.

Halktan bazı kişiler aşı yaptırmama konusundaki gibi hastalık yüzünden oluşturulan karantina idaresinin prosedürüne de uymayarak vefat eden yakınlarını bir nevi kaçak yollarla defnetme yolunu seçmişti. Bu konuda belediye yine uyarılarda bulunmak zorunda kalmıştı.

"*Daire-i Belediyeden*

Şehrin mahallat-ı umumiyesinde vefayat vukuunda karantina idarehanesinden usulen istihsal edilecek ruhsatname üzerine muamelat-ı defniye icrası usulü icabından olduğu ve hilafının memnuat-ı kanuniyeden bulunduğu halde bu usule tamamıyla riayet edilmeyerek bila-ruhsatname defin-i emvate cüret edilmekte bulunduğu beher mah nihayetinde karantina idarehanesinden bil-ahz gazetelerle neşredilmekte bulunan istatistik münderecatında bi'n-nisbe görülen tefavüt üzerine icra kılınan tahkikattan anlaşılmış ve binaenaleyh bila-ruhsatname kabir hafriyatına meydan verilmemesi hakkında kabristan bekçilerine tenbihat-ı lâzıme icra kılınmadığı gibi vefayat vukuunda mahalle imam ve muhtaranından bir ruhsatname-i istihale tahsilât-ı arane ve ifası vazifeleri icabından olduğu gibi ahalice de bu hususa itina edilmesi levazım-ı içtimaiyeden bulunmuş olmakla beraber hilafının muamele-i mütekabile-i cezaiyeyi istilzamı da der-kâr bulunmuş olduğundan bila-ruhsat defin-i emvat edilmesi memnuiyetine itina olunması lazım geleceği ilan olunur.

fi 11 Kanun-u Evvel sene 324"[449]

Görüldüğü gibi belediye salgın hastalıklarda aşılama, hastalığa yakalanıp ölen kişiler için karantina gibi önlemler almaya gayret etmiş ancak halkın bir kesimi bu konularda belediyeye yardımcı olmayacak faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Gazetede bu durumlara benzer ama daha beter olarak nitelendirilebilecek başka bir haberde ise belediyece yardıma muhtaç kişilere yapılan ücretsiz ilaç yardımına varlıklı olan kişilerin de göz dikmiş olduğu görülmekteydi. Yayımlanan ilan belediyenin haklı tepkisini göstermiştir.

"*Daire-i Belediyeden*

Etıbba-yı belediye tarafından muayene ve tedavi edilmekte olan malulinin aldıkları reçetelere müsteniden ilaçlarını belediyeden meccanen talep ediyorlarsa da içlerinde belediyenin bu gibi muavenetine muhtaç olmayacak derecede sahib-i

[449] *İttihad*, No. 63, 13 Kanun-u Evvel 1324 (26 Aralık 1908), Cumartesi, s. 4.

iktidar olanlar da mevcut bulunup hâlbuki zi-dert ile bi-dert olanların dairece tefriki kabil olmadığından ba'dema belediyeden meccanen ilaç isteyecek olanların fakr-ı hallerini natık-ı mahallelerinden bir kıta şahadetname ibraz etmeleri lazım geleceği umumen malum olmak üzere ilan olunur.

fi 14 Şubat sene 324"[450]

Belediyenin sağlık konusunda yaptığı hizmetlerden bir başkası da hastane yapmaktır. Yapılan hastaneye ihtiyaç duyulan doktor da yine belediyece gazeteye verilen ilan ile aranmıştır.

"*Daire-i Belediyeden*

İzmir belediyesince Tepecik mevkiinde inşa ve tesis olunan Frengi Hastahanesi için altı yüz kuruş maaşla icap eden üçüncü bir tabibin dahi tayini mukarrer bulunduğundan iktidar-ı ihtisas sahibi ve mekteb-i tıbbiye-i şahaneden mezun resmi diplomayı haiz bulunmak şartıyla tabip alınacaktır. Arzu edenlerin daire-i belediyeye müracaatları ilan olunur.

fi 12 Teşrin-i Sani sene 324"[451]

Yine yardım konusunda belediyenin, yaşanmış olan depremde zarar görenler için yaptığı yardımları ve bu yapılan yardımların halka duyurulması noktasında yayımladığı ilanları *İttihad*'a gönderip yayımlattığını görmekteyiz. *İttihad* belediyece yapılan yardımları iki farklı tarihli olarak halka duyurmuştur.

"*İzmir Daire-i Belediyeden*

Sabahın saat bir buçuğundan beri devam eyleyen zelzelat-ı ardiye neticesinde Kasaba'da hamil bir kadın iki yavrularıyla berber üç ve kara-yı melhikadan alınabilen malumat sekizi ihbar ediyor ki telefatın şimdilik yekûnu on bire baliğ oluyor. Ebniyece zayiat çoktur. Hatta bir karyeden iki hane kalmıştır. Foça-i Atik kasabasından cesametçe muadili bulunan Foça-i Cedit'ten henüz malumat gelmedi. Halk büyük heyecan içindedir. Ama günde akamet şiddetle tehlikedir. Yüz çadırın akşama kadar yetiştirilmesi müsterhamdır. Cereyan-ı hal netice-i tahkikatın vereceği haberin vahametini istidlal ettirmektedir. Netice başkaca arz olunacaktır.

Belediyece afet-i vakıanın mucib-i tesif azim olup mahfuziyet-i umumiyenin lütuf-u samedaniden istirham edilmesiyle beraber hemen yüz çadır ve bin kıyye miktarı ekmek ve şirketin Girit vapuruna tahmil ve belediye müfettişi İbrahim ve

[450] *İttihad*, No. 114, 18 Şubat 1324 (2 Mart 1909), Çarşamba, s. 3.
[451] *İttihad*, No. 39, 14 Teşrin-i Sani 1324 (27 Kasım 1908), Cuma, s. 4.

belediye etıbbasından Danon Efendiler memur tayin edilerek telgrafın vürudundan yarım saat sonra hareketleri temin ve mahaline ba-telgraf işar edilmiş olmakla gazetenize dercen ilanı mütemennadır.

fi 6 Kanun-u Sani sene 324"[452]

Yapılan nakdi yardımları gösteren ikinci ilan da halka şu şekilde duyurulmuştur:

"*İzmir Belediye Dairesinden*

Adet

5 Lira-yı Osmanî Midilli Bankası tarafından

4 Mecidiye Manisa'da mukim Kâğıtçı Mehmed Ali Efendi tarafından

Foça ve Menemen kazaları hareket-i arz zadegânı için teşkil eden komisyona gönderilen ianenin miktarı balada gösterilmiş olmakla gazetenize dercen ilanı mütemennadır.

fi 17 Kanun-u Sani sene 324"[453]

3.4. ASAYİŞ

Asayiş sadece modern toplumun değil, insanoğlunun birlikte yaşamaya başladığı günden beri ihtiyaç duyduğu bir gerekliliktir. Her ne kadar asayişin sağlanması için oluşturulan kurumların geçmişi XIX. yüzyıla dayanıyor olsa da tarihin ilk zamanlarından beri oluşturulan yasaların işlerliğinin sürdürülmesi adına asayişin varlığından bahsedebiliriz. Örneğin, Sümer şehir devletleri ya da Babil'i bu konuda öncü sayabiliriz.

Bilindiği gibi asayiş modern çağlarda polis ve jandarma teşkilatları ile bunlara yardımcı bekçiler vasıtasıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Avrupa'da ilk modern polis teşkilatları XVIII. yüzyılda sanayi devrimiyle birlikte oluşmaya başlarken Osmanlı Devleti'nde polis teşkilatı ise XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başında dönüşüme giren Batı Avrupa (İngiltere ve Fransa) polis teşkilatıyla birlikte oluşmaya başlamış ve 1845 yılında resmen kurulmuştur.[454]

---

[452] *İttihad*, No. 80, 7 Kanun-u Sani 1324 (20 Kasım 1909), Çarşamba, s. 5.
[453] *İttihad*, No. 90, 18 Kanun-u Sani 1324 (31 Ocak 1909), Pazar, s. 4.
[454] Noémi Lévy, "Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli Mi?", çev. Deniz Öztürk ve Burak Onaran, **Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine**

İzmir, bir liman kenti olması nedeniyle her zaman önemli, kozmopolit ve kalabalık bir kentti. Yerli ve yabancı tüccarlar, değişik ırk ve dinlere mensup vatandaşlar, farklı kültürlerle yoğrulup kente göç eden insanlar gibi unsurlardan dolayı sürekli bir sirkülasyon gerçekleşmekteydi. Osmanlı Devleti'nin diğer önemli ve büyük kentleri gibi İzmir de bu yoğunluğun doğal sonucu olarak modernleşmiş kolluk kuvvetlerinin uygulayacağı asayişe büyük ihtiyaç duymaktaydı ki kalabalık kentlerde olay yaşanması kaçınılmazdı. Hırsızlık başta olmak üzere adam yaralama, eşkıyalık ve silah atışları en çok yaşanan olaylardı.

İzmir'in o dönem asayişinin sorunlu olduğu gazetede çıkan yazılardan kolaylıkla anlaşılmaktaydı ve *İttihad*'ın şehir muhabiri de polis teşkilatındaki bu sorunlu durumu trajikomik bir hikâyeyle anlatarak teşkilatı insafa davet etmekteydi.

"*Polislerimize bugünlerde ne oluyor? Polis heyetindeki o tereddüt, o tevehhüm hâlâ devam edecek mi? Gazeteler birkaç gün evvel ötede beride kapıların kurcalanmakta olduğunu yazıyor, polislerin nazar-ı dikkatini celp ediyor idi. Fakat neye yaradı? Şimdi iş yalnız kapı kurcalamaktan da ibaret değil. Hırsızlar artık işe koyuldu. Bu hafta zarfında yalnız Salhane'de üç gün içinde iki eve hırsız girdi. Bu bizim bildiğimiz. Belki başka tarafa da girdi de kulağımıza çalınmadı. Bu böyle mi olmalı? Polis müdürünün verdiği şiddetli evamiri, talimatı polislerimiz böyle mi ifa edecek idi? Yoksa o da eskisi gibi şiddetli emir vermekten de vazgeçti?*

Size bir garibini daha söyleyeyim:

Pazar gecesi Salhane'de tüccardan İlya'nın evine dağ tarafından hırsız girmiş, karib cadde kapısını ihtiyaten açtıktan sonra içeride iş görmeye başlamış, pasvan geçerken kapıyı açık görerek ev sahiplerine haber vermiş, içeriye girmişler; sandıklar dolaplar açık duruyor. Hırsız girdiği; gürültü işitir işitmez tabanları kaldırdığı, gerek girerken ve gerek çıkarken bıraktığı izlerden besbelli. Derken polise haber gidiyor, tahkikat icra etmek üzere geliyor. Fakat gelirken mukaddeman tahkikat olarak ev sahibine hitaben ne dese beğenirsiniz?

"Sakın kedi girmiş olmasın; Yahudiler kediden çok korkarlar da, onun için soruyorum!" Nasıl beğendiniz mi? Bu devr-i hürriyette muhafız-ı selamet-i umumiye olan polisin ilk vazifesi bu değil mi? Fa'tebiru! Ey erbab-ı insaf!"[455]

Çapraz Bakışlar, (Der.) Noémi Lévy ve Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 146-149.

[455] *İttihad*, No. 6, 1 Teşrin-i Evvel 1324 (14 Ekim 1908), Çarşamba, s. 2.

Kentteki asayiş sorununa çözüm polis müdürünün değiştirilmesi olarak görülmüşse de yapılması gündeme gelen bu değişiklik haberi Rum vatandaşları pek sevindirmemişti. Rumlar, hem eski olan müdürü övmüş hem de yayımladıkları haberde teşkilatta Rum polislere yer verilmemesinden yakınmışlardır. Konuyla ilgili *Armonya* gazetesi yaptığı haberde;

"*Şehrimiz polis heyetinden, polis müdüriyetine -Türkçe gazetelerden iktibasen- Emrah Bey'in tayin edileceğinden bahseden Armonya gazetesi mütalaat-ı atide bulunuyor:*

"O halde müddet-i memuriyeti esnasında ibraz-ı liyakat ve ehliyet eden sabık polis müdürü Mazhar Bey'in lehinde bazı Rumlar tarafından imza edilen istid'a ne oldu? İzmir, Mazhar Bey gibi bir polis müdürüne muhtaçtır. Mamafih muktedir ve ehliyetli polislere de ihtiyacı ondan az değildir. Polis heyetinde yerli Rumların bulunmaması heyetin temin-i muvaffakiyet etmesine mani olacağından Rumlardan da bir miktar polis kaydına himmet edilmelidir." ifadelerini kullanmıştır."[456]

Emrah Bey'in henüz müdürlüğe getirilmemiş ve *Armonya*'nın haberinde Mazhar Bey'den eski müdür şeklinde bahsetmiş olmasından o dönem İzmir'inin hâlihazırda bir polis müdürü olmadığına işaretti ki bu asayişin bozuk olmasının da temel noktasıydı. Bu bağlamda "*Şehrimizdeki Silah Sadaları*" başlıklı başka bir yazıda yine polis teşkilatı ince dokundurmalarla eleştirilip, konudan duyulan rahatsızlıktan ve halledilmesi için yapılabileceklerden bahsedilerek teşkilata bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.

"*Şehrimizde geceleri birçok silahlar atıldığı gerek gazetelerimizde ve gerek ceraid-i saire-i mahalliyede defaatle yazılmış ve bunun men'i için polisçe tedabir-i lâzıme ittihaz edilmesi talep edilmiş idi. Bu kere yine Fransız Konsolatosu'nun arkasındaki iki sokağın içinde geceleyin silahlar atıldığı ve ahalinin istirahatı selbedildiği idarehanemize gelen bazı zevat-ı mutebere beyan ve şikâyet eylemiştir.*

Zannedersek polis idaresince artık atalet-i kadimenin terkiyle ibraz-ı faaliyet ve gayret etmek zamanı gelmiştir. Şehrin her tarafı için miktar-ı kâfi devriye kollar tertip edilmeli ve komiser efendiler ara sıra kıymettar istirahatlarını terk ile teftişat-ı

[456] *İttihad*, No. 51, 28 Teşrin-i Sani 1324 (11 Aralık 1908), Cuma, ss. 3-4.

mukteziyede bulunmalıdır. Ahalinin selamet ve istirahatı bu suretle temin edilebilir."[457]

Polis idaresinin bu sorunlu hali gazetece her fırsatta eleştirmekte ve polislerin görevlerini doğru düzgün yapmamakta oldukları açık ve ağır şekilde ifade edilmekteydi. Gazetedeki "*Şehrimizde Asayiş*" başlıklı bir yazı buna güzel bir örnektir.

"*Bir memleketin ruhu asayiş ve intizamdır. Asayişi münhal, intizamı mefkud bir şehrin zabıtasına zabıta demek abes olur. Bir insan zir-i tabiiyetinde yaşadığı bir hükümete tekâlif-i müteaddide verir. Buna mukabil o hükümetten beklediği ilk şey mal, can ve ırzının selamiyetidir. Eğer kendisine bunların selameti temin edilecek olmaz ise hükümetine karşı ne muhabbeti, ne minneti artar. Meşrutiyetin -ulv-i tedrici olsun- her şeyi ıslah etmesini, her şeyde asar-ı terakki göstermesini bekliyoruz. Çünkü umum memalik-i mütemeddinede eğrileri doğrultan meşrutiyet-i idaredir. Mebuslar bağırır, matbuat feryat eder ve bu suretle yolsuz işler yoluna girerek matlup hâsıl olur.*

İzmir'de ise intizam ve asayişin muhafaza ve idamesine memur polis idaresi "tedrici" su-i tefehhüme uğratarak gayet bed-i hatve-endaz terakki oluyor. Yürüyüşü adeta yengecin meşy ve hareketine müşabih! Yani hep yan yan gidiyor. Şimdi gecede beş-on sirkat vukua geliyor Hâlâ yan kesiciliklerin beşi beş para! Şimdi hükümete, ayda iki paralık iş görmüş bu kadar memurlara niçin bu kadar para veriyorsunuz diyecek olsak bize ne cevap verecek? Fakat biz bu suali hükümete sormaktan sarf-ı nazarla polis memurlarına diyeceğiz ki mademki o vazifeyi -ulv-i küçük- bir maaş mukabilinde deruhte ettiniz ve mademki onu cidden ve namus dairesinde ifaya yemin ettiniz, o vazifenin ifasında niçin tekâsül ediyorsunuz? Eğer iktidarınız memuriyetinize, maaşınız idarenize kâfi derecede değil ise çekiliniz. Yerlerinizi daha mekindar, daha ehliyetli kimseler işgal etsin. Yok, eğer her ikisi de derece-i kâfide ise bütün bu hallere ve tekâsülünüze ihmaliniz, kayıtsızlığınız sebebiyet veriyor ise o zaman yediğiniz ekmek size haram olur. Ve hükümete acilen sizi kulaklarınızdan tutup işgal ettiğiniz o mühim mevkiden atmak ve yerinize daha elverişli kimseler

[457] *İttihad*, No. 53, 30 Teşrin-i Sani 1324 (13 Aralık 1908), Pazar, s. 3.

getirmek farz-ı ayn olur. Artık tembellikle iş görülecek zamanlar geçti. Ya çalışmalı veyahut atılmadan oradan çekilmeli."[458]

Polis teşkilatındaki bu beğenilmeyen durum, *İttihad*'ın şikâyetleri ve hükümete üstü kapalı eleştirisi ile şehirdeki olayların artması gibi nedenler boş olan İzmir Polis Teşkilatı Müdürlüğü'ne atanması gündemde olan Emrah Bey'in bu göreve getirilmesini hızlandırmış ve sonunda gerçekleşmiş olan bu durum *İttihad* tarafından İzmirlilere duyurulmuştur.

"*İzmir Polis Müdüriyeti*

"Şura-yı Ümmet" refikimizde okuduğumuza göre vilayetimiz polis müdüriyetine Menemen kazası kaymakam-ı sabıkı Emrah Efendi tayin edilmiştir. Me'mul ederiz ki mûmaileyh şehrimizin umur-u müşevveşe-i zabıtasını ıslaha gayret eder."[459]

Söylentisinin bile Rum basınının tepkisine neden olduğu değişiklik Türk basınında memnuniyetle karşılanmıştır denebilir. *İttihad* yazarlarından A. Vecdi'nin kaleme almış olduğu "*Polis-Gece Hırsızları*" başlıklı makalede yeni yönetimin faaliyetleri, eskiyle kıyaslanarak övülmüş ve teşekkür edilmiştir.

"*Bir hayli günlerdir İzmir ahalisinin henüz hatırında olsa gerek. Şehrimizde gece hırsızlıkları o kadar çoğalmış idi ki ahali, sokaklarda iken değil hatta evlerinde, her türlü tecavüz ve taarruzdan masun olması lâzım gelen meskenlerinde iken bile rahat edemiyor, her dakika bir hücuma hedef, bir sirkate duçar olacağını düşünerek hirasan-ı lerzan güç hâl ile uykuya dalabiliyordu. Hissiyat-ı asabi ziyadece olanlar bütün gece rüyalarında hırsızlarla uğraşıyor, birtakım mücadelat-ı hun-rizanede bulunuyor, üzerine hücum eden birkaç hırsız ile boğuşuyor, üzerine çekilen birkaç bıçağa revolver ile müdafaa etmeye çalışıyor, nihayet tutuluyor, üzerinde ne var ne yok hepsi alındıktan sonra vücudunun bir tarafından bir bıçak yiyor. Feryat ederek gözlerini açtığında kendisini kan ter içinde yataktan düşmüş buluyor. Bunların böyle olmakta hakları vardır. Çünkü gündüz nereye gitseler, kiminle görüşseler hep hırsızlardan bahsolunuyor. Bu gece Hacı Estam Sokağı'nda birini tutmuşlar, dün gece ileri gelenlerden bir Deavi Vekili ile zevcesini -tabirin medlulüne ba-hukuk musaddık olacak surette- soymuşlar, soğana çevirmişler. Herifin pantolonuna, kadının fistanına varıncaya kadar neleri var ise almışlar. Bilmem hangi gece ailesi*

[458] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, ss. 1-2.
[459] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, s. 3.

için un almaya giden bir fakirin servet-i yegânesi olan bir sekizliğini cebren elinden koparmışlar. Ötekinin evini, berikinin dükkânını açmışlar. Bir silsile-i redayet ki ne ucu var ne kenarı. Fakat lillahü'l-hamd dört-beş geceden beri vekayi duyulmuyor. Polisin gözleri her yere nüfuz ediyor. Hırsızlara sanat-ı necibelerini icraya meydan vermiyor. Hırsızlar nereye gitseler polisin mütecessis, nefz-i nazarlarından kurtulamadıklarını anlıyorlar. Ahali yanında daima bir hami, bir muhafız-ı bidarın bulunduğunu hissederek gece yollarda adımlarını daha cesurane atıyor, birkaç gün evvel olduğu gibi akşamdan ikametgâhına iltica ve tahassuna lüzum görmüyor. Şimdi artık sinematograflar yemekten sonra -müşterinin nedretinden- oynayamamak tehlikesine maruz kalmıyorlar. Bundan dolayı sinematograf sahipleriyle birahane ve kahvehane müstecirleri bu harikayı göstermiş olan polise müteşekkir, minnettardır.

A. Vecdi"[460]

Bu makaleden de anlaşılacağına göre polis teşkilatındaki değişimin olumlu sonuçları olduğu aşikârdı ama doğal olarak olayların tamamen bitmesi de imkânsızdı. Gazete, yaşanan olayların haberlerini en geç ertesi günkü nüshalarında kısaca vermeye çalışmıştır. Bu haberlerden birkaçı şu şekildedir:

Merkez'de:

"*Bu gece saat iki buçuk raddelerinde Yapucuoğlu Mahallesi'nde arabacı Mustafa Bey Kahvehanesi'nde oturmakta olan kahveci Yusuf oğlu Sabri ile arabacı Hamza oğlu Hüsnü aralarında tekvin eden münazaa üzerine bunlardan Sabri merkum Hüsnü'nün sopa ile kulağından ve bıçakla sol böğründen cerh eylediği istihbar kılınması üzerine derhal olay mahaline giden polis memurları tarafından lacele't-tedavi tedavi Gureba Hastahanesine nakledilmiş ve mütecasiri dahi akib-i vakıada derdest edilerek hakkında muamele-i kanuniye ifasına tevessül olunmuştur.*"[461]

Merkez'de:

"*Dün gece saat üç raddelerinde Hacı Bey Sokağı'nda Arap Hanı'nda ikamet eden ve seyyahına tercümanlık etmekte bulunan Almanya Devleti tabasından İshak Selman zevcesi Sarina'yı darp ve bıçakla elinden ve boğazından cerh eylediği ihbar edilen Uygunsuz makulesinden Giritli Ramim ile refiki Temaşalık mahalleli arabacı*

[460] *İttihad*, No. 71, 27 Kanun-u Evvel 1324 (9 Ocak 1909), Cumartesi, ss. 1-2.
[461] *İttihad*, No. 66, 17 Kanun-u Evvel 1324 (30 Aralık 1908), Çarşamba, s. 4.

İsmail Horodaki akib-i defa'da derdest edilerek haklarında takibat-ı kanuniyenin icrası zımnında cehd-i adliyeye tevdi ve teslim edilmişlerdir."[462]

Ödemiş'te:

"*Ödemiş'in Yergi Nahiyesi'nde Hacı Kara Mustafa oğlu İsa'nın hanesine gece beray-ı şekavet duhul eden Çaylı Karyesi'nden Yörük Yusuf oğlu Hüseyin ve Nazilli Kazası'ndan Uzunlar Karyesi'nden Ahmet oğlu Ali, jandarmalardan iki nefer tarafından basılıp biri uzun Gra diğeri Tek Kaval tüfengleriyle birlikte derdest edildikleri ve Sarı Ali'nin refikasından Küçük Ali nam-ı şahsın dehalet ettiği müstahberat-ı mevsukamızdandır.*"[463]

Kordon'da:

"*Evvelki gece saat yedi raddelerinde Birinci Kordon'da Apollon namıyla yâd edilen kahvehanede birkaç Rum gençleri işret ederlerken silah endahtına başlamışlar, vakıaya derhal şitab eden polis üçüncü sınıf komiserlerinden İzmirli Tevfik Efendi'yi de merkumandan Giritli Yorgi revolver kurşunuyla ağır surette cerihadar eylemiştir. Mûmaileyh Tevfik Efendi Gureba Hastahanesine naklolunmuş ve carih Yorgi de akib-i vakıada derdest edilmiştir. Mecruhun ifade vermeye iktidarı kalmadığından tedkikat-ı lâzımeye tevessül olunmamıştır.*"[464]

İzmir'de yaşanan bu olağan olaylar dışında abartılacak derecede büyük olaylar gazeteye yansımamıştır ki bu İzmir'de beklenilen düzen ve asayişin sağlandığına işarettir. Ancak; asayiş konusuna önem verdiği ortada olan *İttihad*'a Manisa'dan gelen bir mektup orada korkunun hüküm sürmeye devam ettiğine işaret eder niteliktedir. Gazete bunu haber yaparak yetkililerin dikkatlerini oraya vermelerini tavsiye etmiştir.

"*Manisa'da Asayiş*

Manisa'dan aldığımız bir mektupta zabıtanın kayıtsızlığı yüzünden birçok vukuat zuhura gelmekte ve ahalinin tarlalarına çıkamamakta olduğu bildiriliyor. Keyfiyeti Mutasarrıf Bey'in dikkatine vaz' eder ve herhalde tedabir-i lâzıme ittihazıyla bu hale bir netice verilmesini tavsiye ederiz."[465]

---

[462] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, s. 4.
[463] *İttihad*, No. 80, 7 Kanun-u Sani 1324 (20 Kasım 1909), Çarşamba, s. 4.
[464] *İttihad*, No. 97, 28 Kanun-u Sani 1324 (10 Şubat 1909), Çarşamba, s. 4.
[465] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, s. 3.

3.5. ULAŞIM FAALİYETLERİ

Ulaşım, hayatın akışı içerisinde zamanı tasarruflu kullanmada önemli bir yardımcıdır. Özellikle şehir içi ulaşımın iş yaşamından insan ilişkilerine kadar geniş bir alanı etkileyen ve hayatın merkezindeki konulardan biridir desek yanılmış olmayız.

XX. yüzyılın ilk çeyreği günümüze kıyasla hayatın çokta hızlı akmadığı bir zaman dilimi olsa da İzmir gibi büyük kentlerde şehir içi ulaşımın her zaman önemli bir yer teşkil ettiği bir gerçektir. İzmir'de Osmanlı Devleti'nin diğer şehirlerinde olduğu gibi ulaşımda fayton ve tramvay esas araçlar olarak var olsalar da körfezin varlığı denizi olmayan kentlere nazaran bir de vapurla ulaşımı gerekli kılıyordu.

Bu ulaşım araçlarından birinde oluşan aksaklık hem diğerine yük hem de genel ulaşım işleyişinin sekteye uğramasına neden oluyordu. Ulaşım başlığı altında anlatmaya çalışacağımız ve buna güzel bir örnek olan İstanbul Vapuru hadisesinde denizyolundaki aksaklığın demiryoluna olan yükü ile İzmir'in genel hayat akışını nasıl olumsuz yönde etkilediğini göreceğiz.

Olayın yaşandığı dönemin İzmir'ini derinden etkileyen bu olaya geçmeden önce İzmir'in önemli fakat sorunlu ulaşım araçlarından olan tramvaylar ve onların işletilmesi konusunda gazeteye yansıyanları aktarmaya çalışacağız.

İttihad, İzmir için önemli olan tramvay ulaşımı konusunda ilk olarak eleştirisini Göztepe hattını işleten Göztepe Tramvay Kumpanyası'na yapmıştır. İleride anlatacağımız İstanbul Vapuru hadisesi yüzünden körfezde işlemekte olan vapur seferleri durdurulacak ve halk zorunluluktan tramvayla ulaşıma yönelecekti ancak tramvay kumpanyaları da gayet kötü bir şekilde işlemekteydi.

Gazetenin şehir muhabiri işi gereği şehirde karşılaştığı aksaklıkları yazıyordu ve iyi işlemeyen tramvay kumpanyasını da eleştirilerinin odağına koymuştu. Doğrudan belediyeyi, dolaylı olarak da şirket yönetimini hedef alan eleştiriler şu şekilde kaleme alınmıştı:

"*Şirket vapurlarının tatili Göztepe Tramvay Kumpanyası'nın işine yaradı. Birkaç gündür alış veriş o derecededir ki kumpanya bayağı altın kesiyor. Tramvaylar hıncahınç dolu. İğne atsan yere düşmeyecek* tabiri bi-hakk-ı *musaddaktır.*

Mamafih bu halin kumpanyanın aklını başına toplamasına yaradığını zannetmeyiniz. Heyhat! Kumpanya yine eski tas, eski hamam. Yolcuların istirahatı, servisin intizamını düşünmek hatıra bile gelmiyor. Ahali istediği kadar bağırsın, direktör cenaplarının kulağına bir şey girdiği yok.

Acaba belediye heyeti kumpanya üzerindeki hakk-ı nezareti ne vakit ifaya başlayacak? Tramvaylarda sardalya gibi istif olmak mecburiyeti ne vakit kalkacak? Sürücüler, biletçiler, kontrolörler ne vakit daire-i edep ve terbiyeye idhal edilecek? Artık insaf, merhamet!"[466]

Buna benzer olarak gazetece yapılan eleştirilerin hedefinde bu sefer de İzmir Tramvay Şirketi idarecileri vardı ki bu şirketin de idaresinde, işleyişinde ve özellikle çalışanlarında büyük kusurlar vardı. Bu kusurları anlatan uyarı niteliğindeki yazı şu şekildeydi:

"*Kordon tramvaylarında mahzurat-ı İslamiye'ye mahsus olan perdeleri bazı biletçiler vakt-i zamanında indirmeyerek hatta bazen birtakım mahzuratın açık oturmasına sebebiyet verdikleri gibi müşterilere de "Hey bana bak, nereye gidiyorsun?" yolunda tabirat-ı galize ile muamele ettikleri ve ortada gezinirken ötekinin berikinin ayağına basmak, bilet destelerini insanın yüzüne gözüne sokmak gibi daha birtakım terbiyesizce harekâtına cüret etmekte oldukları görüldüğünden ba'dema bu gibi muamelat-ı gayr-ı layıkaya meydan verilmemesi için icap edenlere tembihat-ı lüzumenin itası zımnında merciinin nazar-ı dikkatini celbeleriz.*"[467]

Şirkete karşı yapılan bu eleştiri ve uyarılar, Selanik'te bulunan ve yine sistemi düzgün işlemeyen tramvay şirketine karşı Selaniklilerce yapılan girişimlerin İzmir halkına duyurulması şeklinde devam etmiş ve böylece İzmir'deki şirket idarecilerinin şirkete çekidüzen vermedikleri takdirde bir nevi malum son ile karşılaşmalarına yakın oldukları bildirilmek istenmiştir.

"*İzmir Tramvay Şirketinin Nazar-ı Dikkatine;*

İstihbarat-ı mevsukemize nazaran Selanik'te birçok şebab-ı vatan akd-i ittifak ederek Selanik Tramvay İdaresi'ni tensîk-i umure mecbur etmek için nakdi fedakârlıklar göze aldırarak bir miting akdetmişler ve netice-i mesaileri de bu hafta gelen Zaman Gazetesi'nde okuduğumuz ve bervech-i ati iktibas ettiğimiz bend-i mahsusta görüleceği vechile semeredar olmuştur. O muhterem, genç, gayur-u evlad-ı

[466] *İttihad*, No. 4, 29 Eylül 1324 (12 Ekim 1908), Pazartesi, s. 4.
[467] *İttihad*, No. 20, 22 Teşrin-i Evvel 1324 (4 Kasım 1908), Çarşamba, s. 3.

vatanı, hizmet ve muvaffakiyet-i vakıalarından dolayı bütün kuvvet-i kelam ve kalbimizle tebrik ederiz.

Selanik Tramvayları

Tramvay Kumpanyası ile vuku bulan itilaf bervech-i atidir:

1- *Mösyö Giyon Tramvay idaresinin ıslahı lüzumunu kabul ile beş vagon ve iki ilave vagon inşa edilip Mart zarfında seyre başlayacaklarını beyan etmekle kendisine ıslahat icra edebilmek için bir iki mah müsaade edilmesini talep ediyor.*
2- *Osmanlı hanımlarına birinci ve ikinci mevkilerde tahsis edilen ikişer mevki yalnız onlara münhasır kalacaktır ve bu mevkiler işar edildiği takdirde Osmanlı hanımlarının vüruduyla kendilerine terk edilecektir.*
3- *Sabah ve öğleden sonra tramvay kumpanyası arabalarına yedekler ilave ederek sandık ve paket nakledecektir.*
4- *Ön, arka ve arka açık mevkileri ikinci mevki addedilecektir.*
5- *Hürriyet Meydanı'nda, Terakki Bahçesi önünde, Defterdar'da intizar kulübeleri inşa edilecektir.*
6- *Kumpanya aleyhine vuku bulacak şikayat için idare tarafından Hürriyet Meydanı'nda bulundurulacak olan memura müracaat edilecektir.*
7- *Yeniden inşa edilen vagonlar daha geniş ve daha ferahlı olacaklardır.*
8- *Amele için tenzil-i fiyata ikdam edilecektir.*
9- *Gelecek Şubattan itibaren her talep edene abone biletleri ita olunacaktır. Mösyö Giyon biletlerin lağvıyla abonelere kart usulünü kabul ettirmeye çalışacaktır.*"[468]

İttihad'ın bir başka eleştirisi ise Bâb-ı Âli'ye yapılmıştı. Çünkü gazete, Göztepe'ye kadar işlemekte olan tramvay hattının uzatılması için belediyece yapılan projenin Bab-ı Âli tarafından umursanmadığını düşünüyordu. Bu ince eleştiriden sonra projenin başlaması için belediyenin tekrar girişimde bulunarak bunu başardığı da müjdeleniyordu.

"*Kokaryalı - Narlıdere Tramvay Hattı*

Göztepe tramvay hattının, nokta-i müntehası bulunan Kokaryalı'dan Narlıdere'ye kadar temdidi için idare-i sabıka zamanında İzmir Belediye Dairesince

[468] *İttihad*, No. 89, 17 Kanun-u Sani 1324 (30 Ocak 1909), Cumartesi, ss. 3-4.

teşebbüsatta bulunulmuş ve fakat teşebbütat-ı mezkure Bâb-ı Âli'nin labirenti andıran masalarından birinin gözüne düşerek oradan çıkmaya muvaffak olamamıştı. İşittiğimize göre Belediye Dairesi mezkûr hat imtiyazının kendisine itası zımnında usulen tekrar Makam-ı Vilayet'e müracaat etmiş ve icra-yı icabı derdest bulunmuştur."[469]

İzmir'deki tramvay şirketlerinden daha sorunlu sayılabilecek bir başka şirket daha vardı ki o da İzmir Hamidiye Vapur Şirketi'ydi. *İttihad* dâhil İzmir basınının şirketin bazı vapurlarına istinaden "*Ecel Beşiği*", "*Ecel Teknesi*" ve "*Seyyar Tehlike*" gibi isimler takmış olmaları bunu kanıtlar nitelikteydi.

İzmir körfezinde o dönem vapur işletebilmek için imtiyaz almak gerekiyordu ve bu imtiyaz yabancılarla azınlıkların çok daha iyi olan önerilerine (gelirin %30'u) rağmen, Müslüman-Türk kimliği hasebiyle Yahya Hayati Efendi'ye verilmişti. Şirket, verilen bu imtiyaza (30 yıl) dayanarak İzmir tüccarlarından Yahya Hayati, Balyozzade Matyos, Karabet, İsayi İsayan, Arnabutoğlu Dimitri Efendiler ile Urla tüccarlarından Eskinazi Erdit ve Kazancızade Hafız Mehmet Efendi'ler tarafından kurulmuştu (1884).[470]

Kurulan bu şirket İzmir Körfezi'ndeki vapur işletme işinde bir hegemonya oluşturmuştu diyebiliriz. Ancak bu hegemonya, ekonomik açıdan büyük getirisi olduğu kadar imtiyaz süresi içerisinde yaşanabilecek herhangi bir olumsuzlukta gözlerin şirkete çevrilmesine neden olacak ciddi bir riski de barındırıyordu. Nitekim İstanbul Vapuru hadisesi şirketin bunu acı bir şekilde tecrübe etmesine neden oldu.

30 Eylül 1908 akşamı İzmir Hamidiye Vapur Şirketi vapurlarından olan ve Serdümen Rauf Efendi yönetimindeki İstanbul Vapuru, Şirket-i Hayriye-i Hamidiye'ye ait ve Selanik'ten gelen Kesendire Vapuru'yla çarpışarak battı ve bu kazada çoğu Rum 63 kişi can verdi.[471]

Bu olaya çok öfkelenen Rumlar, facianın şirketin vapurlarının çürük oluşundan kaynaklandığı görüşünü benimseyip şirketin Kordon ve Karşıyaka'daki iskelelerini tümüyle yaktılar. Diğer taraftan İzmir genelinde yas ilan edilerek

---

[469] *İttihad,* No. 51, 28 Teşrin-i Sani 1324 (11 Aralık 1908), Cuma, s. 4.
[470] Sadık Kurt, "İzmir Hamidiye Vapur Şirketi (1884-1915)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, 1991, ss. 75, 80.
[471] Mübahat S. Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000, s. 281.

dükkânlar kapatılmış, bayraklar yarıya indirilmiş ve Kilislerde kaybedilenlerin anısına ayinler düzenlendi.[472]

İttihad'ın şehir muhabiri düzenlenen bu ayinlerden biri olan Musevi Yetimhanesi'ndekine katılmış ve ayin esnasında yaşananları ayrıntılarıyla anlatmıştır.

"*Şehir Muhabirimizden:*

İstanbul Vapuru mağrukininin istirahat-ı ruhu için dünkü gün şehrimiz Musevi yetimhanesinde icra edilen ayin-i ruhanide hazır bulundum. Bu babdaki meşhudat ve mütalaatım bervech-i atidir:

Mektebin gayet vasi olan sınıfı; temaşa-kâranı gayet rakik, gayet müesser ihtisasat içinde bırakacak fevkalade mahirane bir surette siyah çiçekler, beyaz yazı ve nakışlar ile çiçeklerle donatılmış, baş tarafına sanat-kârane yapılmış mezar şeklinde bir heykel rekzedilmiş, siyah tüllere bürünmüş olan havagazı lambaları iş'al olunmuş, hülasa mektep, heyet-i umumiyesiyle gayet hazinvar, gayet matemengiz bir manzara arz etmekte bulunmuş idi.

Med'uvvin saat onda gelmeye başladı. Beş dakika zarfında mektep, erkân-ı vilayet, aza-yı cemiyet-i eşraf ve müttehizan-ı belde, milel-i muhtelife heyeti ruhaniyesi, banka direktörleri, gazete müdür ve muharririnden ve matemzede ailelerinden cemm-i gafir ile hıncahınç dolmuş idi. Ayin, Mecidiye Kurvaziyeri Musiki Takımı tarafından terennüm edilen gayet hüzün ve müesser bir matem havasıyla başladı ve onu mektep çocukları tarafından terennüm edilen mersiyeler ile nutuklar takip eyledi. Evvela Hahambaşı Efendi Musevice bir dua, sonradan Cemaat-i Museviye namına Selim Mizrahi Efendi Türkçe, Deavi Vekili Ventura Efendi Rumca, Kohen Efendi Fransızca ve Benyamin Diyaz Efendi Ermenice birer nutuk kıraat eylediler.

Saat on iki bucuğa gelmiş idi. Ara sıra çaldığı matem havalarıyla samiini hüzünlere gark eden musiki takımı hatime-i matem olmak üzere Hürriyet Marşı çalmaya, hazirun da gösterdikleri asar-ı uhuvvet ve müddet-i samimaneden dolayı Hahambaşı Efendi ile Musevi meclis-i cismanisi azasına teşekkür-ü beyan ederek ayrılmaya başlamış idi."[473]

---

[472] Kurt, ss. 98, 99.
[473] *İttihad*, No. 2, 27 Eylül 1324 (10 Ekim 1908), Cumartesi, s. 2.

Yaşanan elim gemi kazası sonucunda şirket kendi ekonomik durumunu düşündüğünden elindeki imtiyazı kaybetmek istemiyordu. Bu yüzden Karşıyaka'ya çalıştırılmak üzere iki yeni vapur almak ve işinin ehli bir müdür seçmek konusunda bir girişim gerçekleştirmişti.

Hükümet ve şirket arasında gerçekleşencek olan görüşmenin içeriğini *İttihad*, "*Karşıyaka Vapurları*" başlıklı haberinde başta Karşıyaka olmak üzere İzmirlilere şu şekilde duyurmuştur:

"*Şirket-i Hamidiye'nin meclis idaresi azasından iki zatın azamı ve Karşıyaka'ya işletilmek üzere şehri yetmiş lira icar ile buradan iki vapur gönderilirse hâsılatın kifayet edip etmeyeceğinin etbası Ticaret ve Nafia Nezareti'nden Makam-ı Vilayet'e yazılmış ve Şirket-i Hamidiye'nin imtiyaz müddeti henüz münkazı olmamasına göre Mösyö Vital ve keferenin vapur işlettirmeleri caiz olamayacağından Karşıyaka ahalisinin İzmir ile münkati' olan münakalat-ı bahriyesinin temin ve teshili ve şirket vapurları aleyhindeki fırka-i muhalefetinde teskin-i heyecanı için bu babda bir tedbir ittihazı lazım gelerek şirket tarafından Karşıyaka hattına mahsus olmak üzere Osmanlı sancağı hamil yeniden iki vapur iştira veyahut istikra ile işletildiği takdirde def-i ihtilaf ile husul-ü maksada medar olacağı cihetle mezkûr vapurların tedariki ve umur-u idaresine nezaret etmek üzere münasip bir müdürün intihabıyla Karşıyaka'ya vapur işlettirilmesi esbabının nihayet on-on beş güne kadar tehiye ve istihsali için şirket nezdinde icra-yı tavassuta Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Uşakizade Sadık Beyefendi'nin memur edildiği ve şirket-i mezkûre meclis idare azasından istenilen iki zatın dahi birkaç güne kadar Dersaadet'e azam edileceğinin şirket vekili tarafından ifade edildiği cevaben nezaret-i müşarünileyhe izbar kılınmıştır.*"[474]

Kaza sonrası yaşanan şok, şirkete duyulan güvensizlik ve Rumların çıkarmış olduğu olaylar körfezdeki ulaşımın durmasına neden oldu. Verilmiş olan imtiyazı tek başına elinde bulunduran şirket aylar sonra da olsa Karşıyaka hariç seferlere yeniden başladı ancak şirkete karşı yöneltilen şikâyetlerin ardı arkası kesilmedi. *İttihad*, "*Yine Şirket-i Hamidiye Vapurları*" başlıklı yazısında bu şikâyetlerden bahsederken bir yandan da başka şirketlere imtiyaz verilebileceği önerisini sunuyordu.

[474] *İttihad*, No. 21, 23 Teşrin-i Evvel 1324 (5 Kasım 1908), Perşembe, s. 4.

"*Şirket-i Hamidiye vapurlarından yine şikâyet olunuyor. Karşıyaka ahalisinden pek çoğu hâlâ şimendiferlerle gelip gidiyorlar. Bu suretle kıymetli vakitlerinden her gün iki saat kaybediyorlar. Şirket-i Hamidiye vapurları artık köhneleşti. Şirketin hitam-ı imtiyazına önümüzde ancak üç buçuk sene kadar bir müddet kaldı. Tabiidir ki böyle bir şirket yeni vapurlar celp edemeyeceği gibi başka türlü masraflar, fedakârlıklar da edemeyecektir. Meğerki imtiyaz müddeti temdit oluna. Zaten şirkette böyle fedakârlık edecek iktidar-ı mali de yoktur.*

Binaenaleyh hükümetin bu işe bir an evvel bakması lazımdır. Fikr-i acizanemizce bu şirketin imtiyaz-ı müddetinin hitamından sonraki zaman için şimdiden herhangi bir şirkete imtiyaz verilirse iş düzelir. Çünkü Şirket-i Hamidiye'nin varidatı artık masarifini korumuyor. Diğer bir şirkete imtiyaz verilirse onunla uyuşup baki müddetini ona devredeceği şüphesizdir. Bu yeni şirkete imtiyaz verilecek olursa tabii ki yeni vapurlar getirtebileceğinden o vakit de iş yoluna girer gider."[475]

Gazetenin bu haberinden anlaşılacağına göre Karşıyaka ahalisi yeniden seferlere başlayan vapurları kullanmıyor ve ona alternatif olarak demiryolunu tercih ediyordu. Fakat demiryolu da daha önce bahsettiğimiz üzere yetersiz kalıyordu. Dönemin İzmir demiryolu şirketlerinden biri ise verdiği ilanla İzmir-Karşıyaka arasına ek sefer koyduğunu duyurmuş ve bu soruna bir çözüm olmaya çalışmıştır.

"*İzmir - Kasaba Demiryoluyla Temdidi Osmanlı Şirketi*

İlan

-Karşıyaka Hattı-

Şehri Mart-ı Efrenci'nin yedinci önümüzdeki Pazar gününden itibaren ilan-ı ahire değin yalnız Pazar günlerine mahsus olmak ve zirdeki cetvelde gösterilen vakitlerde hareket etmek üzere 27 Mukarrer ve 28 Mukarrer numaralı trenler İzmir ile Karşıyaka beyninde ilaveten amed ü şüd edecektir.

*

27 Mukarrer Numaralı Tren		*Saat*	
İzmir'den	*Hareket*	*3.20*	*Akşam*
İstavroz'dan	*"*	*3.24*	*"*
Halkapınar'dan	*"*	*3.29*	*"*

[475] *İttihad*, No. 112, 15 Şubat 1324 (28 Şubat 1909), Pazar, s. 3.

Panaya Mersinli'den	*"*	*3.32*	*"*
Salhane'den	*"*	*3.35*	*"*
Bayraklı'dan	*"*	*3.39*	*"*
Aya Triyanda'dan	*"*	*3.43*	*"*
Naldöken'den	*"*	*3.46*	*"*
Alaybey'den	*"*	*3.50*	*"*
Karşıyaka'ya	*Muvasalat*	*3.53*	*"*

*

28 Mukarrer Numaralı Tren		*Saat*	
Karşıyaka'dan	*Hareket*	*4.04*	*Akşam*
Alaybey'den	*"*	*4.07*	*"*
Naldöken'den	*"*	*4.11*	*"*
Aya Triyanda'dan	*"*	*4.14*	*"*
Bayraklı'dan	*"*	*4.18*	*"*
Salhane'den	*"*	*4.22*	*"*
Panaya Mersinli'den	*"*	*4.25*	*"*
Halkapınar'dan	*"*	*4.28*	*"*
İstavroz'dan	*"*	*4.32*	*"*
İzmir'e	*Muvasalat*	*4.36*	*"*

İzmir: 2 Mart Efrenci 1909

Müdüriyet"[476]

Karşıyaka ahalisinin şirket yüzünden çektiği zorluklar ve İstanbul Vapuru hadisesi gibi başka hadiseler olmaması için ettiği şikâyetler yine ahalice vilayet yönetimine resmi şekilde de ulaştırılmıştı. *İttihad* da bunun takibini yapıyordu.

"*Hamidiye Vapurları Şirketi aleyhinde olmak üzere Karşıyaka ahalisi tarafından Makam-ı Vilayet'e verilen şikâyetname geçen Perşembe günü Meclis-i Umumi-i Vilayet'e havale edilmiş idi. O günden beri Meclis-i Umumi in'ikad edememiş olduğundan bu kadair bir karar ittihaz olunamamıştır.*"[477]

Bu olaya maruz kalıp kurtulanlar ile can verenlerin ailelerine verilen manevi desteğe ek olarak İzmir halkı maddi destekte de bulunmuştur. Örneğin; İttihat ve

[476] *İttihad*, No. 117, 21 Şubat 1324 (5 Mart 1909), Cumartesi, s. 4.
[477] *İttihad*, No. 119, 24 Şubat 1324 (8 Mart 1909), Salı, s. 2.

Terakki Cemiyeti Karşıyaka Kulübü'nün oluşturduğu komisyona birçok kişi nakdi yardımda bulunmuştur.

"*İttihat ve Terakki Cemiyeti Karşıyaka Kulübü tarafından teşkil olunan komisyon marifetiyle "İstanbul Vapuru" hadise-i mu'limesi felaketzedeganı menfaatine dercolunan ianet ile suret-i tevziini mübeyyin defterdir:*

Osmanlı Lirası "103 Kuruş" Hesabıyla

Para	*Kuruş*	*Esami*
	103	*Binbaşı Hüsnü Bey*
	103	*Mustafa Faik Bey*
	103	*Kemal Bey*
	103	*Mösyö İslavo Katuriç*
	103	*Bekir Behlül Bey*
	103	*Mösyö Edvard Barf*
	103	*Mösyö Edgargo*
	103	*Mösyö Con Hanson*
	45	*Leblebicizade Mehmed Bey*
	45	*Osman Efendizade Hacı İbrahim*
	38	*Yemişçi Hüsnü Bey*
	38	*Ali Bey*
	25	*Hacı Daudzade Faik Bey*
	22	*Sobacı Mehmed Bey*
	19	*Binbaşı Cemal Bey*
	19	*Esat Bey*
	19	*Fahri Bey*
	19	*Rıza Efendi*
	19	*Mösyö Nikolaki Panayo Topulo*
	19	*Hamacızade Mehmed Efendi*
	19	*Bir zat*"[478]

Karşıyaka ahalisinin ortaya koyduğu tepki ile vapurları kullanmaması, şirketin itibarının zedelenmesi, şikâyette bulunulan memurları işten çıkarmaya

[478] *İttihad*, No. 120, 25 Şubat 1324 (9 Mart 1909), Çarşamba, s. 3. Toplamda 47.156 kuruş olan iane listesi ve hemen devamında verilmiş olan felaketzede ailelerine yapılan nakdi yardımları gösterir liste için bkz. *İttihad*, No. 121, 26 Şubat 1324 (10 Mart 1909), Perşembe, s. 3.

mecbur bırakılacak olması ve hükümetten de bazı yaptırımlara maruz kalacağını bilmesi şirketi kendince ekonomik önlemler almaya itmiş ve bu masum kişilerin işten çıkarılması sonucunu doğurmuştu. *İttihad*'ta yayımlanan ve yapılanları ağır şekilde eleştiren uzunca bir yazı bu hukuksuzluğu tüm çıplaklığıyla ortaya seriyordu.

"*Şirket-i Hamidiye'ye hitaben bir-iki söz:*

Bu yakınlarda şirketin hizmetlerinden çıkarmış olduğu dokuz fakiri ne sebeple çıkarıyor. 240 kuruş maaşlı dokuz fakiri çıkarmakla şirketin hazinesine ne giriyor? Ne istifade ediyor? Karşıyaka ahalisini denize döken vapuru gark eden, iskeleleri yıkıp yakan sanki bu memurlar mı idi? Ey Karşıyaka ahalisi! Sizin sebeb-i felaketiniz bu adamlar mı idi? Söyleyiniz! Eli kalem tutanlarınız gazetelere cevap versin. Şirket hâlâ tensîkat ediyorum demekle can yakmaya çalışıyor. Hainleri tutuyor, masumları atıyor.

Şirketin şu vicdansızlığına bakınız ki iptida-i mürettebattan kırk dört kişiyi çıkarmaya kararlaştırmıştı fakat Karşıyaka hattına vapur işlediği takdirde müstahdeminden hiçbir ferde ilişmeyeceğine dair şirket idarehanesine bir yafta ilsak etti. Bu fakir müstahdemin, maaş isteriz diye hükümete döküldü. Hükümet de Karşıyaka'ya vapur işletti. O zaman o idarede asılı olan kırk dört kişilik yaftanın parça parça edilmiş yırtılmış olduğu görüldü. Fakat ne görelim ki on beş gün sonra yine bir yafta daha! Bu ne imiş? 323 senesinde şirkete girenlere yol verilmiş! Bunlar da biraz hart-hurt etmeye başladıkları zaman balığın ağzına yem atar gibi ellerine ikişer aylık verilerek Mart'ta tekrar şirkete almak şartıyla başlarından savdılar. Garibi şurasıdır ki 323'de girenlerin bir kısmı alıkonuldu. Acaba bu zatlar büyük bir zatın hatırına hürmeten ibka' mı edildi? Yoksa çıkanlardan fazla bir ehliyetleri mi görüldü? Yahut mert oldukları için bunlardan şirket müdürleri mi korktu? Anlayamıyoruz. Ta'lik olunan 323 yaftası mucibince emsaline nispeten ne iktidar, ne mertlik ne de hatıra binaen bunların ibka'sı caiz değildir. Maksadımız diğer arkadaşları da çıkartmak değil şirketin yolsuzluğunu meydana koymaktır. On beş gün sonra mağruk İstanbul Vapuru'nun süvarisi İsmail Kaptan'a da yol verilmiş altı mah mezuniyetle memleketine giden bir taife bir ay evvel vazifesi başına geldiği halde o taifeye iş yoktur cevabı ne için veriliyor? Şirketin bu haksızlıklarına yüz bulduran, şirket mürettebatı meyanında "Ebü'l-Hüda" tesmiye olunan entrikacı bir caninin parmağı var ama dur bakalım. Sonrası ne olacak!

Çıkarılan dokuz memurun ahvaline gelince büyük bir nazar-ı teessüfle şirkete lanet okumamak kabil olamıyor! Bu zavallılar, şirkete hin-i duhuletlerinde şirket bunlara ma-alakadan hizmetkârlık tecrübesi yaptırmak ne gibi? İptida bu memurları beşer-altışar ay meccanen çalıştırmış. Ba'de 150 kuruş maaşa geçirmiş, bir sene sonra 200 kuruşa çıkarmış. Umum mürettebat ittifakla zamm-ı maaş için vapurları mavna ettikleri vakit mecburiyet maaşları 240 kuruş olmuştu. Meğer bu kuru lafın acısı, mağrukin ihtilali kabağı hep bunların başına patlamış! Bu zavallı adamları hud'a ile kapı dışarı fırlatmışlar. Şirket müdürlerine şu kadar bir söz söylerim ki; bu yolsuzluk devam ederse kendilerini gazetelerde rezilane donatılmış oldukları halde tuvalet aynası karşısında lanet-i halka maruz bulunacaklarına emin olsunlar. Şirket idaresi Mart'ta almak şartıyla başından savdığı memurları ya memuriyet-i sabıkasına davet etmelidir yahut kontoratolarının yedinci maddesi mucibince yirmi liradan otuz liraya kadar olan tazminatlarını vermelidir. Şirket cidden tensîkata muhtaç ise Karşıyaka ahalisinin lanet okuduğu haydutları çıkarmalıdır.

Bitirmeden şunu da ilave edelim:

Vapurlarda lüzumu kadar taifenin vücudu kavanin-i bahriye ahkâmındandır. Şirket vapurlarında ise zaten taifeler noksan idi. Şimdi bazı vapurlar bir kaptan ve bir taife ile işleyecek, melhuz olan tehlikeler artacaktır. Bu hususa vazifesi bulunmak hasebiyle Liman Reisi Bey'in nazar-ı dikkatini celp eder ve ahali-i muhteremeyi de bu tehlikeleri bil'hisab'ül-insaniye şu tehlikeleri ilan eyleriz.

Taife *Bilet Memuru* *İmza*

İbrahim *İsmail* *Dört Gözlü*"[479]

Aslında ekonomik olarak en büyük zararı Karşıyaka esnafı görmüştür diyebiliriz. Vapurların kullanılmaması ve oradaki matem havası bir nevi insansızlaşan Karşıyaka'ya zarar vermekteydi ancak gazetede yer alan bir haber artık yaraların yavaş yavaş sarılmakta olduğunu kanıtlar nitelikteydi.

"*Her sene müteaddit olduğu vechile Nevruz-u Sultani'ye müsadif Mart'ın dokuzuncu Pazartesi günü Manisa'da Sultan Camii Şerif havalisinde mesir macunu serpilmiştir. İzmir'den pek çok kimseler Pazar ve Pazartesi günleri Manisa'ya giderek Pazartesi günü akşamı avdet etmişlerdir. Mesircilerin avdetlerini seyretmek üzere İzmir'den Karşıyaka'ya giden binlerce ahali o gün havanın sünbüli olması*

[479] *İttihad*, No. 125, 3 Mart 1324 (15 Mart 1909), Salı, s. 3.

hasebiyle günlerini iyi geçirmişlerdir. Beş aydan beri Şirket-i Hamidiye vapurları yüzünden sekenesi azalarak tedniye yüz tutmuş olan Karşıyaka'da kesattan müşteki olan esnaf o gün biraz para yüzü görmüşlerdir."[480]

Sonuçta Karşıyaka ahalisinin yapmış olduğu şikâyetleri görüşmek için toplanan vilayet meclisi bu konuyla ilgili bazı önemli kararlar alarak Karşıyakalıları ve İzmir'in toplumsal vicdanını rahatlatmıştı. Toplantıdan çıkan sonuç şu şekilde duyurmuştur.

"*Dün in'ikad eden Meclis-i Umumi-i Vilayet, Şirket-i Hamidiye aleyhinde vuku bulan şikâyetleri tedkik etmiştir. Bu mesele hakkında Karşıyaka ahalisi namına Karşıyaka Belediyesi tarafından mebus tayin olunan müdürümüz Mustafa Faik Bey ile mühendis Manulaki Petro Kukino ve Deavi Vekili Takfor Filiposyan Efendiler tarafından şirketin Kavanin-i Osmanîye'ye ve şartname ve mukavelenamesi ahkâmına mugayir olarak vukua getirdiği yolsuzluklar ariz ve amik meclise arz edilmiş ve şirket tarafından gelmiş olan tüccardan Rıza Bey, Agop Harenc ve Efstad İliyadi Efendiler müdafaalarını söylemişlerdir.*

Meclis, tedkikat-ı vakıa üzerine mevadd-ı atiyeyi kararlaştırarak şirket delegelerine tebliğ etmiştir:

1- *Şirket on güne kadar yeni bir vapur getirip seyr ü sefere başlattıracaktır.*
2- *Şirket nihayet dört mah'a kadar ikinci bir vapurun celbedileceğine hükümetçe kanaat hâsıl olmak üzere bir mah'a kadar bu babda bir kontrato ibraz edecektir.*
3- *Ahalinin şikâyet ettiği memurları şirket ihraç edecektir.*
4- *Liman Reisinin riyaseti tahtında teşkil edecek bir komisyon mevcut şirket müstahdemini imtihan ederek ehliyetsizlere yol verilecek ve şirket icap eden memuriyetlere ehillerini tayin edecektir.*
5- *Şirket bu mukarrerata tevfik hareket etmezse hükümetçe tedabir-i müessire ittihaz buyrulacaktır. Meclise riyaset buyuran Vali Paşa Hazretleri'nin tarafının ifadatını istimaada ibzal buyurdukları itinayı mahsus cidden sezavar-ı teşekkürdür.*"[481]

[480] *İttihad*, No. 132, 11 Mart 1325 (23 Mart 1909), Çarşamba, s. 2.
[481] *İttihad*, No. 137, 17 Mart 1325 (29 Mart 1909), Salı, s. 2.

3.6. DEPREM AFETİ VE SALGIN HASTALIKLAR

Doğal afetler bir ülkeyi her anlamda zarara uğratan felaketlerdir ve bu felaketlerin başında ise depremler gelmektedir. Anadolu coğrafyasının deprem oluşumuna neden olan fay hatları üzerinde bulunması da tarihsel süreç içerisinde birçok yıkıcı deprem yaşamasına neden olmuştur.

İzmir ise Batı Anadolu fay hattı üzerinde bulunmasından ötürü tarihi boyunca depremler yaşayan bir kentti. Çalışmamızın kapsamı içerisinde bulunan ve XX. yüzyılın ilk çeyreğine denk gelen 1909 yılı, İzmir'de ciddi sonuçlar doğuran depremlerin yaşandığı bir yıl olarak gözümüze çarpmaktadır.

Deprem dışında dönemin İzmir'inde yaşanan bir başka olumsuz durum ise salgın hastalıklardı ve depremin verdiği zarar kadar olmasa da toplumda ciddi travmalara neden olabilmakteydiler. Ayrıca salgın hastalıklar yaşanan doğal afetler sonucu hızla yayılma eğilimi gösterip zararın katlanmasına da yol açabilecek sonuçlar doğurabilecek bir potansiyele sahiptiler.

İzmir'de herhangi bir doğal afetin yaşanmadığı bir zamanda ortaya çıkan tifo salgını, başka olumsuz koşullar olmasa bile tehlikeliydi ve gazete hemen halkı bilgilendirmek adına bir yazı yayımlayıp hastalığın yayılmaması için alınacak önlemlerden bahsetmiştir.

"*İzmir'de istilai suretinde ve henüz mebdeinde olmak üzere humma-yı tifoidi hastalığı zuhur ettiği cihetle içilecek suların behemehâl yarımşar saat kaynatılarak soğutulduktan sonra içilmesi veyahut kumpanya suyunun istimal edilmesi lazım geleceği daire-i tıbabet raporuna binaen umuma ilan olunur.*"[482]

Ancak, toplum için büyük bir tehlike olan salgın hastalıkların ortaya çıktığı bir zamanda belki de onlardan daha tehlikeli olan bir sorunla daha mücadele edilmek zorunda kalınıyordu. İzmir'deki bazı eczane sahiplerinin diplomasız olduğunun tespit edilmesi hakkındaki haber her şeyden önce mücadelenin cehalete karşı verilmesi gerektiğini göstermekteydi.

"*Şehrimizde kâin birtakım eczahanelerin sahipleri diplomasız olup bu hal ise sıhhat-i umumiye nokta-i nazarından gayr-ı caiz ve işin önü alınamaması vilayetteki eczahaneler için bir nizamnamenin adem-i mevcudiyetinden men-bais olduğundan*

[482] *İttihad*, No. 19, 21 Teşrin-i Evvel 1324 (3 Kasım 1908), Salı, s. 4.

Meclis-i Mebusân'ın nazar-ı tasvibine arz edilecek nizamname-i cedidin tasdik ve tatbikine kadar İstanbul hakkındaki atik nizamnamenin taşralarda temsil-i ahkamına müsaade olunması hususunun mercii aidine işarı İzmir Eczacı İttihat Cemiyeti tarafından verilen arzuhal üzerine sıhhiye müfettişliğinden makam-ı vilayete bildirilmiştir."[483]

Cehalet bağlamında, çiçek hastalığını önlemek için yapılması gereken aşıdan kaçan kimselerle belediyenin mücadele ettiğini daha önce belirtmiştik. Belediyenin bu mücadelesine rağmen aşılanma konusunda bazı kimselerin hâlâ inat etmeleri üzerine *İttihad* kendisine gelen bir rapora dayanarak aşı yaptırmayanların sert bir biçimde cezalandırılacaklarını belirten bir yazı yayımlamıştır.

"*İzmir'in Grate Hurya Mahallesi'yle civarında zuhur eden anbean tevsii telefatı mucip olmakta olan çiçek hastalığının tehdid-i mazaratı zımnında ahalinin hemen aşıya şitab etmeleri ve gönderilen aşı memurlarına mümanaat göstermemeleri hususunun mensup oldukları cemaate tefhimi rüesa-yı ruhaniyeye işar ve vasıta-i matbuatla ilan olunduğu halde bugün memur-u mahsus tarafından verilen jurnalde çiçek hastalığından Grate Hurya'nın Sade sokağından Hacı Bekir sokağıyla İsifoni fabrikası arkasında Punta alanında beş çocuğun musab olarak hal-i indifada bulunduğu halde buralardaki devr-i teftişlerinde ancak on sekiz kişiye telkihat icra olunabilip bir takım kesanın saika-i cehaletle aşının muhsinatını takdir etmeyerek telkihten içtinap etmekte ve muhtaran taraflarından muavenet edilmemekte ve polisçe de ileri gidilmemekte olduğu beyan ve ifade kılınmış ve bu işe sıhhat ve hayat-ı umumiyeyi ihlal ve illet-i mezkurenin Maazallah daire-i sirayetini tevsi edeceği variste-i arz ve izah olduğu gibi aşı memurlarıyla memurin-i tıbbiye daima devr-i teftiş ettirilmekte bulunmuş olmakla aşıya muhtaç olanların bila-ifate-i vakt kendilerini aşılattırmaları icap edeceği ve memurinin müracaatında ifa ve icra-yı teshilatta bulunmaları ve aksi halde hareket edenler hakkında aşı nizamnamesi mucibince şediden mücazat icra kılınacağı tekrar ilan olunur.*

fi 21 Teşrin-i Evvel sene 324"[484]

Yayımlanan bu yazı, cehalet yüzünden hastalığın çok daha geniş alanlara yayılacağı korkusunun bir sonucuydu. Korkulan olmuş ve hastalığın Menemen

[483] *İttihad,* No. 19, 21 Teşrin-i Evvel 1324 (3 Kasım 1908), Salı, s. 4.
[484] *İttihad*, No. 22, 25 Teşrin-i Evvel 1324 (7 Kasım 1908), Cumartesi, s. 4.

ilçesinde görüldüğü yine gazetece haber edilmiştir. Yayımlanan haberde yine cehalet ve batıl inançlardan dem vurulmuştur.

"*Menemen'in Evlicek karyesinde çiçek hastalığı zuhur ettiği haber verilmesi üzerine derhal karye-i mezkureye izam olunan aşı memurları tarafından icra kılınan tahkikat neticesinin İzmir'de hastalanarak pederhanesine gelen Atne namındaki bir kız vasıtasıyla mezkûr karyeye sirayet ederek mezbure Atne de vefat ettiği ve bundan başka vefayat ve beş musab zuhur ettiği ve bunların hiç birisi aşılı olmadığı anlaşılmasıyla hemen altmış bir kişiye telkih-i cederi ameliyatı icra ve hasta bulunan eşhasın diğer köylülerle ihtilat etmemeleri zımnında tedabir-i lâzıme ifa kılındığı Menemen Kaymakamlığı vekâletinden bildirilmiş ve Hükümet-i Seniyye tarafından sarf olunan mesaiye rağmen ahalinin cehalet ve birtakım itikadat-ı batılıyye mahkûmiyeti daha birçok aşısız ahalinin mevcudiyeti mucip olarak bu halde hastalığın oralarda tevsi-i intişarı tahribat-ı azime ika' edeceği bedihi olduğundan yalnız karye-i mezkurede altmış yetmiş kişinin telkihiyle iktifa olunmayarak civar karyelerde dahi vasi makisasta aşı ameliyatı icrasına son derecede gayret olunmasının ve belediye tabibi mezkûr karyeye izam edilerek tedabir-i tahfiziye-i vakıaya nezaret ve dikkat ettirilmesinin ve herhalde hastalığın bila-intişar def' ve imhası hususunda zerre kusur olunmamasının kaza-yı mezkure kaymakamlığı vekâletine bildirilmesi vilayet sıhhiye müfettişliğinden ifade ve vilayetçe de ol-vechile tebligat icra kılınmıştır.*"[485]

İzmir, salgın hastalıklar ve daha da vahimi cehaletle mücadele ederken büyük bir depreme yakalanmıştı. Depremin merkezi Foça[486] olduğu halde şiddetinin büyüklüğüyle etkisinin çok geniş bir alana yayıldığı gazeteye yansıyan haberler ve bölgeden gönderilen telgraflarla açıkça anlaşılmaktaydı.

"*Dün sabah şehrimizde hissedilen hareket-i arz ahaliyi kemal-i havf ve haşyetle uykudan uyandırmıştır. Bu zelzeleyi daha hafif diğer bir zelzele takip etti. Birinci zelzele alafranga saat altıyı kırk beş dakika geçe oldu. Fransız mektebinin zelzele aletinin işareti vechile hareket-i arz şimalden cenuba doğru vuku bulmuş ve altı saniye imtidad etmiştir. Hareket-i arzın vuku-u akabinde mektebin zelzele aletlerinden birinin iğnesi kırılmıştır. İkincisi saat yedide vuku bulmuş ve üç saniye*

[485] *İttihad*, No. 31, 5 Teşrin-i Sani 1324 (18 Kasım 1908), Çarşamba, s. 4.
[486] Foça depremi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Melih Tınal, **İzmir Depremleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2011, ss. 39-45.

devam etmiştir. Lillahü'l-hamd bu hareket-i arzlardan şehrimizce hiç bir zayiat vuku bulmamıştır. Yalnız ahali fevkalade hafv ve hirase duçar olmuş ve yağmakta olan yağmura rağmen evlerden harice fırlamışlardır.

Hareketi arzın dairesi oldukça vasidir. Ta Sakız'dan Menemen ve Foça'ya kadar imtidad etmiştir. Birçok yerlerden telgraflarla malumat istedik. Şu dakikaya kadar aldığımız telgrafları zirde dercediyoruz.

Kasaba şimendifer hattı üzerinde;

Her iki zelzele Soma'ya kadar olan şehirlerde hissedilmiştir. Büyük hattın üzerinde hiç bir hasar olmamıştır. Yalnız Menemen'de 8-10 hane münhedim olmuştur. Hamdolsun nüfusça zayiat yoktur. Diğer bir telgrafname mealine nazaran Menemen'de iki telefat olmuştur.

Aydın hattı üzerinde;

İlk ve şedid hareket-i arz kazamızdan Atça'ya kadar olan şehirlerde hissedilmiştir. Hasarat yoktur. İkinci zelzele yalnız Çıblağ'a kadar olan şehirlerde duyulmuştur.

Foça-i Atik'de;

Foça'dan alınan telgrafnameye nazaran zelzele merkezinin orada olduğu anlaşılmaktadır. Sarsıntı pek şiddetli olmuştur. İki eski hanede uyuyakalmış ve kaçmaya muvaffak olamayan iki kimse hanelerinin altında kalmıştır. Ahali büyük bir korku ile tarlalara dağılmışlardır. Diğer bir telgrafnameye göre Foça'daki telefatın adedi altıya baliğ olmaktadır. Saat on birde alınan telgrafnamede hareket-i arziyenin hafif surette devam etmekte olduğu bildiriliyor.

Sakız'da;

Sakız'dan alınan telgrafnamede ilk hareket-i arzın orada pek şiddetli hissedildiği bildiriliyor. Ahali büyük bir hirase duçar olmuştur. 1297 hareket-i arzını tahattur eden ahali büyük bir korku ile sahile hücum etmiştir. Lillahü'l-hamd hasarat yoktur.

Foçalar'da;

Dün öğleyin Foça'daki muhabirimizden atideki telgrafları aldık:

Foça-i Atik: Saat 11.30

Birinci zelzele pek şiddetli oldu. Hasarat mühimdir. Bir İslam kadını ile iki evladı yıkılan haneleri altında kalarak telef olmuşlardır.

Foça-i Atik: Saat 1

Son istihbarata nazaran telef olanlar iki kişidir. Hasarat ilk dakikalarda tahmin edilen miktarın pek fevkindedir. Şeyh-i Kebir karyesi kâmilen harap olmuştur. Hükümet tarafından karye-i mezkureye bir süvari izam edilmiş ise de şu dakikaya kadar avdet etmemiştir. Avdetinde ayrıca malumat vereceğim."

Depremin sadece Foça değil vilayet merkezi dâhil olmak üzere daha birçok farklı ilçede de gerçekleştiğini sürekli gazeteye ulaşan haberlerden anlamaktayız.

Gelen haberler şu şekildedir:

Ödemiş ve Foça:

"*Dün sabah ikiye yirmi kalarak şiddetli ve on dakika sonra hafif iki hareket-i arz olmuşsa da lillahü'l-hamd bir güna hasaratı mucip olmadığı Ödemiş'ten bildirilmiştir.*"

*

"*Dün sabah saat ikiye yirmi kalarak şiddetlive on saniye sürekli vuku' bulan hareket-i arzdan birkaç hane yıkılmış ve üç nüfus telef olmuş ise de tezelzelat-ı arziye hafifleyerek ve yağmur da evvelki akşamdan beri devam etmekte olduğundan halk büyük bir telaş içindedir. Şiddet-i lüzumuna mebni hemen yirmi çadırın yetiştirilmesi Foça'dan vilayete yazılmıştır.*"[487]

Bayındır ve Vilayet Merkezi:

"*Şehr-i hulûlün altıncı gecesi saat on raddelerinde şimalden cenuba doğru hafif surette ve yine sabahleyin ikiye karib aynı halde iki defa hareket-i arz hissedilmiş ise de lillahü'l-hamd bir güna hasar olmadığı Bayındır Kaymakamlığı'ndan işar olunmuştur.*"

*

"*Hareket-i Arz*

Dün gece alafranga saat iki raddelerinde şimal-i şarkiden cenub-u garbiye doğru dört beş saniye imtidadında oldukça şedit bir hareket-i arz vuku bulmuştur."[488]

Menemen:

"*Üç yüz on sekiz hanenin kâmilen üç yüz dokuz hanenin kısmen münhedim olup üç yüz nüfusun açıkta kaldığı ve Menemen deposundan ve Manisa'dan alınan*

[487] *İttihad*, No. 80, 7 Kanun-u Sani 1324 (20 Kasım 1909), Çarşamba, ss. 4-5.
[488] *İttihad*, No. 81, 8 Kanun-u Sani 1324 (21 Kasım 1909), Perşembe, s. 4.

seksen bir çadırla ahalinin bir kısmı iskân edilip kısm-ı küllisi şayan-ı merhamet bir halde açıkta bulunduğu ve dün karyeye azimet eden Kaymakam Bey'le Binbaşı Rüstem Efendi'nin merkez kazaya avdetinde keyfiyetin başkaca bir tafsil-i arz edileceği Menemen Kaymakamlığı vekâletinden vilayete bildirilmiştir."[489]

Depremin merkezi Foça:

"*Dün gece Foça'da on iki defa hareket-i arz vuku bulmuş ve ahali, çoluk çocuk sokaklara dökülmüşler. Hala tezelzelatın arkası kesilmediğinden açıkta kalan ahalinin soğuktan hastalanmalarından korkulmakta imiş. Vilayet jandarma kumandanlığından peyderpey çadır ve malzeme gönderilmektedir.*"[490]

Görüldüğü gibi deprem insanları sokağa dökmüş ve bu durum, gazetenin havanın soğuk olması ile yardımların yetersizliğinden bahsettiği haberlerden de anlaşılacağı üzere yeni hastalıkların ortaya çıkmasına bir zemin oluşturmaktaydı.

Buna ek olarak depremin yaşandığı günlerde yemeğe ayrıca ihtiyaç duyulan bir zamanda bu defa da büyükbaş hayvanlar arasında veba salgını boy göstermiş ve vebanın görüldüğü yerden başkaca yerlere yayılmaması için uyarılar yapılmıştır. Orman ve Maadin Nezareti'nin uyarısı gazetede yayımlanıp tedbir alınmasına çalışılmıştır.

"*Bir müddetten beri vilayetimiz dâhilinde hükümferma olan veba-yı bakariyenin indifaına dair tedabir-i cümlesinden olmak üzere muahharen Dersaadet'ten 6 dehaya ve 3 baytar gönderilmişse de hastalığın yevmen fe yevmen tevsi-i daire-i sirayet ve intişar eylemekte bulunmasından şu halin Hükümet-i Mahalliye tarafından lüzumu derecesinde itina olunmasından ileri geldiği anlaşılmakla hastalığın civar vilayete de intişarını mudi olacağı cihetle buna meydan verilmemek üzere zabıta-i sıhhiye-i hayvaniyenin ve ettibba-yı baytariye taraflarından gösterilecek tedabir-i sairenin kemal-i tatbik ettirilmesi hususu Orman ve Maadin Nezareti'nden bildirildiği istihbar kılınmıştır.*"[491]

[489] *İttihad*, No. 91, 20 Kanun-u Sani 1324 (2 Şubat 1909), Salı, s. 3.
[490] *İttihad*, No. 106, 8 Şubat 1324 (21 Şubat 1909), s. 3.
[491] *İttihad*, No. 91, 20 Kanun-u Sani 1324 (2 Şubat 1909), Salı, s. 3.

3.7. DİĞER HABERLER VE İLANLAR

Gazeteler, özellikle de görsel medyanın olmadığı bir dönemde, karşılaşılan her olayı aktarmada başı çeken araçlardı. İlginç, farklı ve incelenen dönem hakkında ince ipuçları veren haberlere ulaşmaya imkân sağlama konusunda önemli bir yere sahiptiler. Bu bağlamda *İttihad* da dönemin İzmir'inde yaşanmış olan ve anlattıklarımız dışında kalan haberleri sayfalarına taşımıştı ancak *İttihad*'ın İzmir'deki diğer gazetelerden farkı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olmasıydı.

Bazı Rum gazeteleri -diğer gazetelere nazaran- cemiyetin yayın organı olması nedeniyle *İttihad*'ı savunulan zıt fikirler üzerinden atışılacak önemli bir rakip olarak görüyorlardı. Örneğin, *İttihad* yayın hayatına başladığında *Nea Smirni* ve *İmerisya*, görüşleri doğrultusunda *İttihad*'ı farklı tarzlarda tebrik ederek kendi okuyucularına tanıtmışlardır.

Nea Smirni gazetesi, yeni kurulan *İttihad*'ı tebrik ederken bir yandan da yukarıda bahsettiğimiz rakip olma mevzusuna örnek olacak ifadelerde bulunmuştur.

"*Nea Smirni'den:*

Yeni Bir Gazete

İzmir Jöntürk Komitesi'nin Naşir-i Efkârı olmak üzere dün İttihad namında yeni bir gazete mevki-i intişara vaz' edilmiştir. Cemiyetin tanınmış olan işbu gazetesinin intişarına memnun olduk. Bu vasıta ile bazı eracif ve müfteriyatın bizi kendisinden teb'id etmek üzere bulunduğu cemiyet ile mübadele-i efkâr edebileceğiz.

-İttihad-

Gazetemiz hakkındaki hissiyat-ı samimanenize teşekkür ederiz. Beyan ettiğiniz müfteriyat ve eracif vatanperver bir Osmanlıyı cemiyetten teb'id edemez. Sizin de böyle bir Osmanlı olduğunuza eminiz. Selamet-i vatan ve saadet-i milliyemiz için daima mübadele-i efkâra hazırız."[492]

İmerisya gazetesi ise *Nea Smirni*'nin aksine *İttihad*'a tebriklerini övgülü sözlerle sunmuştur. Gazete bu yazısında ayrıca *İttihad*'ın ileride hacminin genişleyeceği bilgisini de vermiştir.

[492] *İttihad*, No. 2, 27 Eylül 1324 (10 Ekim 1908), Cumartesi, s. 4.

"*İmerisya'dan:*

Yeni Bir Gazete

İttihad namıyla intişar eden yeni bir Türkçe gazetenin birinci nüshasını gördük. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Naşir-i Efkârı olan yeni refikimiz birinci nüshasında programını neşrediyor. Mutedil bir lisan, açık bir üslup ile refikimiz takip edeceği maksadı teşrih eyliyor.

Bu maksat gazetenin her türlü şahsiyetten içtinap, tesir ve nüfuz-u şahsiyeden tebait, istihsal edilen hürriyetin usul ve mantık dairesinde tevsi' ve onu ihlale müttesdi olabileceklere karşı müdafaa ve muhafaza ve cemiyetin takip etmekte olduğu hürriyet, terakki ve ittihat hizmetinden ibarettir. Programın o birkaç kelimesinin içerisinde bir Enver'in ruhu bir Niyazi'nin darbet-i kalbi hissedilmektedir. Bu gibi maksad-ı hüsne ile meydana çıkan refikimize her şeyde ve bahusus takip etmekte olduğu âli maksatta nail-i muvaffakiyet olmasını temenni ederiz.

İttihad refikimiz Cuma'dan maada her gün neşrolunacaktır. Kendi matbaasını tesis ettiği vakit her gün neşredileceğini ve hacmini de büyüteceğini vaat eylemektedir."[493]

İmerisya gazetesinin bahsettiği hacim değişikliği gerçekleştiğinde bunun neden gerekli olduğu *İttihad* idaresi tarafından ayrıntılı olarak ve maddeler halinde açıklanmıştır.

"*Pişgâh-ı Kariin-i Kirama*

Şu nazik devre-i inkılâpta her tarafta neler oluyor? Devletin işleri nasıl gidiyor? Hariçteki dostlarımız, düşmanlarımız hakkımızda ne diyorlar?

İşte birtakım sualler ki bugün herkes bunlar hakkında anbean havadis, malumat almak ve kesbetmek ihtiyac-ı şedidiyle muzdarip. Bu ihtiyaç ne ile defedilir? Tabii bütün gazeteleri muntazaman okumakla değil mi? Fakat herkes her gazeteyi alıp okuyamaz. Buna kimimizin vakti müsait değil, kimimizin nakdi! Hususuyla vilayat ahalisinin böyle her şeyden kendilerini haberdar edecek hususi, muntazam gazeteye ihtiyacı der-kârdır.

[493] *İttihad*, No. 2, 27 Eylül 1324 (10 Ekim 1908), Cumartesi, s. 4.

Vilayattan birinde ikamet eden bir zat İstanbul gazetelerinden herhangisine abone olunsa yine ihtiyacını defedemez; çünkü onun için kendi bulunduğu vilayet ahvali hakkında daha mükemmel, daha tafsilatlı malumat lazım.

Binaenaleyh maksadımız gazetemizi vilayetimiz ahalisinin şu ihtiyacını tatmin edecek bir hale ifrağ etmek yani hem vilayetimizin ve hem de memalik-i fesihe-i Osmaniye'nin her türlü ahvalini ve haricin vakayi'-i mühimesini, makasid-i mühimmenelerini kariin-i kirama bütün vuzuhuyla arz etmektir.

Gazetemiz isminin nigah-ban-ı hürriyet olan İttihat ve Terakki Cemiyet-i Mübeccelesine mensubiyet'ül-hafiza ayrıca ba's-şeref ve rağbettir. Gazetemizin ıslahat-ı müsemması hakkında bir fikr-i mücemmel verebilmek için ıslahat programımızın başlıca mevaddını aynen aşağıya dercediyoruz.

1- *Gazetemiz mündericatı ale'l-umum ahalimizin anlayabilmesi için yazacağımız şeylerin anlaşılması kolay, açık bir tarzda yazılmasına dikkat olunacaktır.*
2- *Dersaadet vesair mevaki'-i mühimede hususi telgraf muhabirleri tedarik ile ahval-i cariyeden kariinlerimizi bir an evvel haberdar etmeye çalışacağız.*
3- *Mündericat-ı muntazam bir program tahtında ve maksadımızı ifa edecek surette tertip olunacaktır.*
4- *Bütün bu yazıları istiap edebilmek üzere gazetemizin hacmi bu günden itibaren büyütüldüğü gibi ileride mazhar-ı rağbet ve muavenet oldukça daha tevsi' edilecektir.*
5- *Abone bedeli tezyit olunmamıştır. Görülüyor ki icrasına teşebbüs ettiğimiz ıslahat pek esaslı, pek mühimdir. Sai ve gayret bizden, rağbet kariin-i kiramdan. Muvaffakiyet de Cenab-ı Hak'tandır.*

Sermuharrir *Müdür-ü Umur-u Muharrir* *Sahib-i İmtiyaz*
Tevfik Rüştü *Mustafa Faik* *Halit Eyüp*"[494]

Gazetenin hacminin artırılması ve buna rağmen abone bedelinin artırılmayacağının açıklanması abone ücretlerini ödemeyen abonelerden bu ücretlerin istenmesine yol açtı. Abone ücretleri şu ifadelerle istenmiştir:

[494] *İttihad*, No. 97, 28 Kanun-u Sani 1324 (10 Şubat 1909), Çarşamba, s. 1.

"*Abonelerimizden Ricamız*

Gazetemizin hacminin tevsii yüzünden etmekte olduğumuz fedakârlığın, kısmen olsun telafisine medar olmak üzere abone bedelatının İzmir'de tahsilâta çıkan tahsildarımıza tesviyesi ve melhukattan da müdür Mustafa Faik Bey namına posta ile irsali rica olunur. İdarehanemizin kâffe-i makbuzatı mukabiline idarenin mührünü ve müdürün imzasını havi bir makbuz verilir."[495]

İttihad gazetesi genel olarak kendini cemiyet ile bir tutarak sözcülük misyonunu yürütüyordu ve bu durum gazetenin üslubuna da yansımıştı. Bazı haberlerde takındığı müdahaleci tutumumu bu duruma kanıttı.

"*Bergama'da Mezruat*

Bergama'da tarlalara başıboş hayvanat salıverilerek mezruata iras-ı hasar edilmekte olduğu istihbar ediliyor. Terakki-i ziraata mani olan bu meselenin memurin-i mahalliyece nazar-ı itinaya alınacağını ve buna herhalde bir çare bulunacağını memul ederiz."[496]

Aynı tarzda sayabileceğimiz şekilde gazete bu defa da Reji Tütünleri'ni eleştirmiş ve düzeltilmesi gerektiğini şu sözlerle ima etmiştir.

"*Bu günlerde Reji Tütünleri yine fena çıkıyor. Hatta hazır sigara paketlerinde bile birer ikişer sigara eksik var. Evvelce alınan İşkodra tütününden tertip ettiğini söyledikleri tatlı sert tütünler de biraz düzeldiyse de yine fena çıkmaya başladı. Ne içiminde, ne de lezzetinde bir iyilik yok!*"[497]

Sadece haberlerde değil yazarların yazdıklarında da bir müdahaleci üslup söz konusuydu. Cemiyetin verdiği özgüvenle yazarlar aksaklık olarak gördükleri durumlara müdahale etmekten çekinmemişlerdir. Tevfik Rüştü'nün de başyazar sıfatının da etkisiyle İzmir'i ilgilendiren bu tarzda yazılarına rastlanmaktaydı.

"*İzmir Gümrüğü Binası*

Kordon'dan hükümete doğru her defa geçtikçe, gayr-i ihtiyari, inşa edilmekte olan gümrük binasına bakmaktan kendimi men' edemiyorum. Vaktiyle Sedat Gazetesi'nde bu hususa dair uzun uzadıya bir makale yazmış ve esna-yı inşaatta nizamname-i mahsusu mucibince taraf-ı hükümetten bir mühendis bulunması lazım

[495] *İttihad*, No. 100, 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909), Pazar, s. 4.
[496] *İttihad*, No. 67, 18 Kanun-u Evvel 1324 (31 Aralık 1908), Perşembe, s. 3.
[497] *İttihad*, No. 49, 26 Teşrin-i Sani 1324 (9 Aralık 1908), Çarşamba, s. 4.

geleceğini de beyan etmiş idik. Alelhusus bu gibi büyük binaların kusurları ancak hin-i inşada görülebilir. Bu mesele ne oldu. Mercii-i aidinden sorulur.

Tevfik Rüştü"[498]

İttihad gazetesi bilindiği gibi siyasi bir gazeteydi ve duruşu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin duruşunu yansıtmaktaydı ki cemiyet istibdat kalıntılarının en büyük düşmanı olduğu için *İttihad* da doğal olarak bu kalıntılara savaş açmıştı. İzmir'e atanan yeni vali hakkında yazdığı tebrik yazısı üzerinden de istibdat kalıntılarını ve onların yolsuzluklarını iğneleyici imalarda bulunmuştur.

"*Yeni valimiz Galip Beyefendi hazretleri dün Mesajeri Vapuru'yla İzmir'e teşrif buyurdular, makam-i âlilerine oturdular. İttihad halisen tebrikler takdim ile şimdiye kadar vilayetimizin değerli, faal bir valiye nail olamaması yüzünden duçar olduğu yolsuzlukları unutturacak derecede muvaffakiyete nail olmalarını sami-i dilden temenni eyler.*"[499]

Cemiyetin toplumu dizayn etme ve ilerlemesini sağlama misyonu her alanda kendini hissettiriyordu. *İttihad* bu misyonun tartışmasız destekleyicilerinden olduğu için gazetenin sayfalarında topluma zararlı olarak görülen şeyleri eleştiren ve bu şeylere karşı halkı uyaran haberlere rastlamak kaçınılmazdı. Piyango[500] biletleriyle ilgili bir haber bu duruma güzel bir örnek teşkil etmiştir.

"*Memalik-i ecnebiyede tertip edilen piyango biletlerinden birçoklarının yine şu sıralarda memleketimizde rağbet görerek ahalimiz tarafından iştira edilmekte olduğu görülmektedir. Ne idüğü belli olmayan, olsa bile nazar-ı kanunda hiçbir itibari olmadıktan başka memleketimize idhali haiz olmayan bu gibi piyangolara ahalimizin rağbet etmemelerini tavsiye ederiz. Çünkü bugün birimizin yeddinde bulunan bu gibi biletlerden birine ikramiye isabet edecek olursa bunu almak için kime müracaat edeceğiz? Evet, hiçbir müracaat edecek yer yoktur. İkinci derecede olarak satıcıları bunlar için müracaat edecek yer gösterseler de sonrada o müteahhid vermeyecek olsa ne yapacağız? Onu taahhüdünü ifaya mecbur etmek için hangi mahkemeye müracaat edeceğiz? Bu babda hiçbir mahkemeye ikame-i dava edemeyeceğiz. Zira kanun bizi bundan men' ediyor.*"[501]

---

[498] *İttihad*, No. 88, 16 Kanun-u Sani 1324 (29 Ocak 1909), Cuma, s. 3.
[499] *İttihad*, No. 118, 22 Şubat 1324 (6 Mart 1909), Pazar, s. 2.
[500] İzmir piyango tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mete Tunçay, **Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango İdaresi**, Milli Piyango İdaresi Yayını, Ankara, 1993, ss. 81-91.
[501] *İttihad*, No. 126, 4 Mart 1324 (16 Mart 1909), Çarşamba, s. 2.

Piyango ile ilgili başka bir haberde ise bu defa gazete halkı bilet almaya teşvik etmiştir. Faydalı bir iş için yapılan bu teşvik gazetenin toplum yararına olan işlerde idarehanesinden müdürüne kadar seferber olabileceğini kanıtlamaktaydı.

"*Selanik'te bazı hamiyetli Osmanlı hanımları tarafından teşkil olunan "Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi" marifetiyle tertip olunan piyango biletlerinden burada erbab-ı mürüvvete tevdi olunmak üzere bir miktarı idarehanemize gönderilmiştir. Bu cemiyet-i hayriye ile tertip eylediği piyango hakkında malumat almak için Selanik muhabir-i mahsusamızın mektubundan müstahric aşağıdaki fıkrayı okumak kâfidir:*

"Şefkat Cemiyeti sırf fukaraya bakmak için teşkil etmiş nisvan-ı Osmaniye'den mürekkeb bir cemiyettir. Burada pek ziyade hürmet ve takdir gördü. Ayrıca fukaraya bakmakla beraber bunları çalıştırmak için dar'ül-sınaîler de açtı. Halı vesaire dokuyor. Bunun için Sivas'tan mahsus usta getirtti. Her taraftan hediyeler gönderdiler. Bu hususta İzmir hiçbir şey yapmadı, bir şey göndermedi. Bu hediyeler içinde fevkalade kıymetdar olanları da var. Bunları piyangoya koydular. Biletlerin nısfı kazanacak. Eşyanın kıymetine nazaran biletlerin fiyatı hiç mesabesindedir."

İzmirlilerimizin bilet almak suretiyle bu hayırlı teşebbüse muavenette kusur etmeyeceklerini ümit ederiz. Burada kazanılan eşya idarehanemiz marifetiyle Selanik'ten celp ve kazananlara takdim edilecektir. Bilet almak isteyenler müdürümüz Mustafa Faik Bey'e müracaat buyursun."[502]

İzmir'de o dönem şans oyunları bağlamında piyango dışında bir de at koşuları yapılmaktaydı. Gazetenin "*İzmir İlkbahar At Koşuları*" başlıklı haberinde burada yarışacak atların taşıyacakları yükler hakkındaki şartlardan bahsediyordu. Bu haber bile bize oluşturulmak istenen toplum düzeni hakkında ipuçları verir nitelikte ve her işin bir düzen içerisinde yapılması gerekliliğine işaret etmekteydi.

"*Arap Atları Koşularına Mahsus Şerait*

Derecat-ı Eskal

On dört el boyunda olan atlar kırk sekizer kıyye taşıyacaklar ve fazla ya da noksan olanlara her bir parmak için bir kıyye zam ya da tenzil edilecektir. Kısrak ve iğdişler on dört el boyunda oldukları halde kırk ellişer kıyye taşıyacaklar ve fazla ya da noksan olanlara her bir parmak için bir kıyye zam ya da tenzil edilecektir.

[502] *İttihad*, No. 130, 8 Mart 1325 (20 Mart 1909), Pazar, s. 3.

Herhangi koşuya bir efendi binici iştirak eder ise onların sıkletine üç kıyye zam edilecektir. Her koşuda sıklet atın boyuna münasip olacaktır. Yirmi liradan ziyade ikramiyesi olan koşu kazanmış atların koşularında bu atlara mazhar muafiyet olmayacaklardır."[503]

Gazetelerin toplum içinde yaşanmış ilginç ve farklı olayları görmemize imkân sağlayan önemli araçlar olduklarından bahsetmiş ve *İttihad*'ın sayfalarında da bu tarz haberlere rastladığımızdan söz etmiştik.

Gazetede gerçekten ilginç olarak addedebileceğimiz bir olay haber yapılmıştı ki o olay 120 yaşında olduğu iddia edilen bir kadın hakkındaydı. Bergama'da bahsi geçen kadın üzerinden dönen olay daha sonra kadının eşinin gazeteye yolladığı mektup sayesinde gazete tarafından son nokta koyularak bitmişti. Bu ilginç olay şu şekilde aktarılmıştır:

"*Ceridemizin fi 22 Kanun-u Sani ve 93 numaralı nüshasında; "Bergama'dan müteaddit imza ile aldığımız bir mektupta orada yüz yirmi yaşında ma'tuh ve zengin bir kadının altmış yaşında bir birisiyle akd-ı nikâhı icra edildiği bildirildiğine ve suret-i iş'ara nazaran bu iş mûmaileyhanın kimsesi olmadığından vefatı halinde canib-i beyt'ül-mal'a kalacak emvaline tevarüs etmek üzere birkaç kişi tarafından tertip edilmiş bir meseleyi Bergama naib'üş-şer'in nazar-ı dikkatine arz ile fi'l-vakıa ma'tuh ise butlanına mebni akd-ı mefruzun feshine ve mezburenin haber edilerek emvalinin husn-ü idaresi vesailinin istihsaline müsaberet etmesini temenni ederiz." diye bir fıkra derceylemiş idik.*

Bu kere mûmaileyhenın zevci Çerkez İshak imzasında aldığımız bir varakada deniliyor ki: "Kazamızda işlerini, güçlerini terk ederek menafi-i şahsiyelerini temine medar olup, maksat hakkında sezasıyla hilaf-ı hakikat şeyleri gazetelerle neşretmek amal bed-hahanelerine mümaşat etmeyenlerin aleyhinde bulunmak gibi şeylere hasr-ı evkat etmişlerdir. İşte, hakkımda yazdıkları şeyler dahi bu kabildendir. Şer'-i şerifin halledeceği bir mesele hakkında söz söylemek, hal-i sıhhatte bulunan bir kadına a'tuh isnad etmek şiar-ı İslamiyet'te muttakidir. Bunların isnadatı külliyen hilaf-ı hakikattir. Şöyle ki; yüz yirmi yaşında denilen zevcem henüz seksen yaşındadır. İşte size nüfus kâğıdını da takdim ediyorum. Zevcem hal ve kemal-i akl ve sıhhatindedir.

[503] *İttihad*, No. 124, 1 Mart 1324 (13 Mart 1909), Pazar, s. 3.

Bu da hükm-ü hekim ile de musaddaktır. Bitaraflığınız hasebiyle şu varakamın dercini temenni ederim.

-İttihad-

Bize gönderilen nüfus kâğıdını mütalaa ettik. Bunda zevce-i mûmaileyhanın tarih-i tevlidi bin iki yüz otuz dokuz senesi gösterilmiş olmasına nazaran yüz yirmi yaşında olduğu hakkındaki iş'aratın sahihate mukaren olmadığını da anladık. Bitaraflığımız hasebiyle tashih-i keyfiyet ediyoruz."[504]

Bu olaya benzer bir başka haberde ise bazı kişilerin sigortadan para alabilmek için sahip oldukları mülkleri yakmalarıyla ilgiliydi. "*Harikler*" başlığı altında iki farklı olay şu şekilde anlatılmakyatdı.

"*Dün gece saat bir buçuk raddelerinde Punta'da vaki' Kordon direktörü Mösyö Gifre'nin mutasarrıf olduğu arsaya teba'a-yı Osmaniyeden İsak Yemandoğlu tarafından inşa edilen ve Avusturya devleti teba'asından olup Triste'de ikamet eden ve Hetçya tarafından isticar olunan ve teba'a-yı Devlet-i Aliyye'den Mösyö Peltekis tarafından nezaret edilmekte bulunan üzüm fabrikasından ateş zuhur ederek mezkûr fabrika kâmilen muhterik olmuş ve led'et-tahkik fabrikanın ebniyesi on yedi bin beşyüz frank ve eşya-yı ticariye de on sekiz bin beşyüz frank mukabilinde "Triste" nam-ı Avusturya kumpanyasında sigortalı olduğu anlaşılmış olmasına nazaran ateşin sebep ve suret-i vuku'u zahiren çıkarılmak üzere tahkikat-ı mukteziye icra kılınmaktadır.*"

*

"*Dün gece saat beş raddelerinde Aya Nikola Mahallesi'nde sigorta çavuşu Nikolaki'nin beş odalı ve tehi bulunan hanesinden ateş zuhur ederek kâmilen muhterik olduğu halde etrafa sirayetine meydan verilmeksizin bastırılmıştır. Ateşin, sigorta bedelinden istifade etmek maksadıyla kasten ifa' edildiği istidlal kılınmakta bulunduğundan hakikat-i halin zahiren ihracı zımnında tahkikat-ı lâzıme-i kanuniyeye tevesül edilmiştir.*"[505]

Gazetede karşılaşılan bir diğer ilginç olay "*Günler Değişiyor*" başlığıyla verilen haberdi. Bu haber mali yılla ilgili bir düzenlemeden ve günlerin ona göre değiştirileceğinden bahsedip böylece var olan bir hatanın düzeltileceğini konu ediyordu.

[504] *İttihad*, No. 101, 3 Şubat 1324 (16 Şubat 1909), Salı, s. 4.
[505] *İttihad*, No. 20, 22 Teşrin-i Evvel 1324 (4 Kasım 1908), Çarşamba, s. 3.

"*Geçenlerde Salih Zeki Bey tarafından Tanin refik-i muhterememizde sene-i maliyemizin hiçbir esas-ı fenniye müstenit olmadığına dair yazılan makale üzerine Maliye Nezareti'nden Salih Zeki Bey'in riyaseti altında olmak üzere banka memurları, müneccimbaşı vesaire gibi erbab-ı ihtisastan mürekkeb bir komisyon teşkil edilmiş idi. Komisyon tedkikatını ikmal etmiştir. Mart yine sene başı olacaktır. Hatta hakiki bir tarih-i hicri olmak üzere bu sene hulûl edecek Mart 1288 senesi addolunacaktır. Meclis-i Mebusân tasvip ederse yapacağı bir kanun ile Şubat'ın on altıncı günü Mart'ın birinci günü addedecektir.*

Binaenaleyh bu sene Şubat on beş gün sürecek birdenbire Mart iptidasına atlayarak hata tashih olunacak ve önümüzdeki Mart 1288 senesi olacaktır."[506]

Normalde ilginç sayılamayacak olan ama İzmir gibi aşırı ılıman bir iklime sahip yerler için her zaman ilginç olarak görülen kar yağışı elbette bir İzmir gazetesi olan *İttihad* için haber değeri taşımaktaydı.

"*Pazar günü sabaha karşı İzmir civarında kar yağmaya başlamış ve öğle vaktine kadar devam etmiştir. Şehir dâhilinde karlar birkaç saat sonra erimiş ise de etrafındaki dağlar hala karlarla mesturdur.*"[507]

İttihad gazetesinin siyasi duruşu belliydi. Meşrutiyet savunucusu ve istibdat karşıtıydı. İstibdadı her alanda toplumu yozlaştıran ve vatan sevgisinden, dini düşüncelere kadar her alana kötü anlamda nüfuz eden bir sistem olarak görüyordu. Gazetenin siyasi olduğu kadar dini konularda da sağlam temelli bir duruşu mevcuttu ki bu durum dini günlerde yayımladığı mesajlarda kendini göstermekteydi.

Ramazan Bayramı için;

"*Dün rüyet-i helal-i kabil olamadığı cihetle tekmil-i selâtin itibarıyla bugün arefe ve yarın İd-i Said-i meyamin bedid Fıtr'dır. İttihad, şeref-hulûl eden İd-i Said-i Fıtr'ı kariin-i kiramına tebrik ile haklarında meb'as-ı yemin-i hanif olmasını temenni eder ve bu münasebet-i cemile ile Cumartesi gününe kadar intişar etmeyeceğinden beyan-ı itizar eyler.*"[508]

[506] *İttihad*, No. 64, 14 Kanun-u Evvel 1324 (27 Aralık 1908), Pazar, s. 2.
[507] *İttihad*, No. 107, 10 Şubat 1324 (23 Şubat 1909), Salı, s. 2.
[508] *İttihad*, No. 15, 12 Teşrin-i Evvel 1324 (25 Ekim 1908), Pazar, s. 1.

Hazreti Peygamber'in doğumu için;

"*Veladet-i Bahr'üs-Saadet Nebevi*

Bu gece Fahr-ü Âlem, Şefi'ül-İmam Hazreti Muhammed Mustafa (Sallallahü Teâlâ Aleyhi ve Sellem) efendimiz hazretlerinin dünyaya şeref-bahş-ı saadet buyurdukları kutlu ve mübarek bir gecedir. İttihad, bütün İslam kardeşlerine böyle nice leyal-i mübarekeyi kemal-i saadet ve ikbal ile idrak etmeleri temenniyatını arz ile takdim-i tebrikat eder."[509]

Dini açıdan gazeteye yansıyan bir başka haber ise Kerbelâ olayı nedeniyle matem tutan İranlıların İzmir'de yaptıkları Muharrem ayı anma etkinliğiyle ilgiliydi.

"*Vakıa-i dil-suz Kerbelâ'nın bir hatırası olmak üzere her sene Muharrem'in aşar-ı evvelinde ahali-i İraniye tarafından icra edile gelen ayin-i matem bu sene dahi mahal-i sairede olduğu gibi şehrimizde bulunan İraniler tarafından icra edilmiştir.*

Muharremin onuna müsadif olan dünkü gün ber-mutad Karakapı'daki tekyelerinden avdetleri esnada Tilkilik'te bir müddet aram ederek Türkiye'ya karşı perverde eyledikleri hüsn-ü musadakatı ma'len irat etmiş oldukları nakta-i mukabeleten "Gave" sahib-i imtiyazı Refet Bey'le muharriri Salahattin Bey taraflarından dahi münasip surette nutuklar der-miyan edilmiştir."[510]

Bütün bu haberler dışında gazetede özel şirketlerin ilanlarına da yer veriliyordu. Gazetede İzmir halkı için faydalı olabilecek teşebbüslerin -yabancılara ait olsa bile- ilanlarına yer veriliyordu ki uygun görülmeyen ilanlara yer verilmesi zaten düşünülemezdi. Bu ilanlarda bazıları şunlardı:

"*İlan*

WARREN BEATTIES Co. Ltd.

Electrcal Power Engineers

İngiltere'nin Midlsburg şehrinde kâin "Varren Biti ve Şürekâsı" şirketi İzmir'de Fasulye Caddesi'nde bir şube küşad eylediğini İzmir ve Anadolu ahali-i muhteremesine ilan eder. Şubeye müracaat edecek olan zevata elektrik tenevvuratı, telefon, elektrikli tramvay ve asansör gibi şeyler hakkında malumat-ı lüzume ita eder. Şirket yalnız İngiliz levazımı kullanmakta ve deruhte edeceği işler hakkında teminat ita etmektedir. Şirketin Anadolu ve Adalarda vekillere ihtiyacı vardır."[511]

---

[509] *İttihad*, No. 141, 21 Mart 1325 (2 Nisan 1909), Cumartesi, s. 2.
[510] *İttihad*, No. 91, 20 Kanun-u Sani 1324 (2 Şubat 1909), Salı, s. 3.
[511] *İttihad*, No. 76, 2 Kanun-u Evvel 1324 (15 Ocak 1909), Cuma, s. 4.

Bir diğer ilan ise sigorta acentesi ilanıydı. İsminden de anlaşılacağına göre bu acente İzmir'deki Yahudi vatandaşlarca işletilmekte olan bir işletmeydi. Avusturya'ya karşı yürütülen boykotaj Avusturya sigorta acenteleri yerine yerel sigorta acentelerine yönelmeyi gerekli kıldığı için bu ilanlar önemliydi.

"*Mordehay Levi*

Hayat, Harik ve Bahri

Sigorta Acenteliği

Osmanlı Sigorta Şirket-i Umumiyesi İzmir acentesi Mordehay Levi Efendi gayet ehven-i şeraitle sigorta mukavelelerini akdeder. Mordehay Levi Efendi aynı zamanda Avusturyalı olmayan diğer iki mühim bahri ve hayat sigortalarının acentesidir. Ahali-i kiramımızın mezkûr acentenin merkez idaresi bulunan Bank-ı Osmanî ittisalinde kâin daire-i mahsusaya müracaat etmelerini tavsiye ederiz."[512]

Bundan başka İzmirlileri yemek konusunda etkileyecek bir başka ilanda ise bir lokanta şu şekilde tanıtılmıştır:

"*Yemiş Çarşısı'nda Lukulos Lokantası*

Kramer Lokantası sabık müdürü Yanyalı Yorgi Plastara Yemiş Çarşısı'nda baladaki nam ile bir lokanta açmıştır. Yemeklerin nefasetini söylemek malum-u ilan-ı kabilindendir. Binaenaleyh İzmir ahali-i muhtereme-i İslamiyesinin herhalde mazhar-ı teveccüh ve ru'yetini alacağına ümidimiz berkemaldir."[513]

Bunlardan farklı olarak gazete kendi okuyucuları için duyuru niteliğinde bir yazı paylaşmıştı. Özellikle İzmirli kadınların ilgisini çekecek tarzda olan duyurunun içeriği şu şekildeydi:

"*Amerika Elmasları*

Amerika elmasları ticarethanesi on beş güne kadar İzmir'i terk ediyor. Fiyatlarda tenzilat fevkalade var. Bu fırsatı kaçırmak istemeyenler. Frenk Mahallesi'nde Solari'nin karşısındaki ticarethaneye müracaat etsinler."[514]

Son olarak bahsedeceğimiz haber Tevfik Rüştü ile ilgilidir ki bilindiği gibi Tevfik Rüştü *İttihad*'ın başyazarıydı ancak aynı zamanda da doktordu. Başyazarlığı bıraktıktan sonra doktorluk mesleğini yeniden icra etmeye başlamış ve yine bununla ilgili olan ilanı da gazetenin sayfalarından duyurulmuştur.

[512] *İttihad*, No. 22, 25 Teşrin-i Evvel 1324 (7 Kasım 1908), Cumartesi, s. 4.
[513] *İttihad*, No. 60, 10 Kanun-u Evvel 1324 (23 Aralık 1908), Çarşamba, s. 4.
[514] *İttihad*, No. 105, 7 Şubat 1324 (20 Şubat 1909), Cumartesi, s. 4.

"*Doktor Tevfik Rüştü*

Fransız Darülfünun'undan Mezun

Fenn-i kıbâle ve emrâz-ı rahmiye hususunda Paris'te kesb-i ihtisas eylemiştir. Her gün öğleye kadar Haliliye Caddesi'ndeki muayenehanesinde müracaat edenleri muayene eder."[515]

[515] *İttihad*, No. 141, 21 Mart 1325 (2 Nisan 1909), Cumartesi, s. 4.

SONUÇ

Siyasal ve sosyal olayların akışına etki eden en önemli güçlerden biri olan basın, tarihçiler için vazgeçilmez bir kaynak olarak göze çarpmaktadır ve bu basının temel öğesi olan süreli yayınların çok eski dönemlere dayanması nedeniyle önemli bir birinci elden kaynak olabilme özelliğiyle ilgilidir.

Süreli yayın denince akla ilk gelen ve geçmişi basımevlerinden de önceye dayanan gazeteler ise esas olarak basımevlerinin ortaya çıkışı neticesinde bir anlam kazanmıştır diyebiliriz. Basımevinin Türkiye'ye girdiği ve matbaanın kullanılmaya başladığı iki önemli dönüm noktası ile de gazetecilik faaliyetlerinin temellerinin atıldığı ülkemizde ilk gazeteler, resmi ya da yarı resmi nitelikteydi.

Özel gazetelerin de yavaş yavaş görünür olmaya başladığı zaman oluşan çeşitlilik, sansür denen uygulamanın ortaya çıkmasına neden oldu ve bunu en çok 30 yıl süren istibdat yönetiminin başındaki isim olan II. Abdülhamit uyguladı. Sansürlerle özdeşleşen bu 30 yıllık dönem 24 Temmuz 1908 günü meşrutiyetin ikinci kez ilan ettirilmesiyle son bulurken basın, sayısız yeni gazete ile küllerinden doğdu.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinin -simgesel olarak- doruk noktasına ulaştığı an diyebileceğimiz II. Meşrutiyet'in ilanı, özgürlük havasının kendini her alanda hissettirdiği bir sürecin de başlangıcıydı. Sansür ile derin bir suskunluk yaşayan basın da bu özgürlüğü en çok kullanacak alanlardan biriydi.

İstibdat'ın ağır ve baskıcı koşulları nedeniyle yurtdışına kaçan aydınların çabalarıyla ilan ettirilen meşruti idare, bu aydınların birleştiği İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle birlikte somut olarak kendini göstermiş ve başta basın olmak üzere yapılan diğer faaliyetlerle halkın bu yeni rejimin getirdiklerinin farkına varması sağlanmaya çalışılmıştır.

Cemiyetin bu çabası İstanbul başta olmak üzere taşra vilayetlerinde de ortaya çıkan gazeteler aracılığıyla sürdürülmeye çalışılmış ve bu görevi üstlenen gazeteler cemiyetin sözcülüğünü yapma görevini de üstlenmişlerdir. Cemiyetin yayın organı olup fikirlerini yayan anlamında olan "*Naşir-i Efkâr*" sıfatıyla nitelendirilen bu gazetelerden olan *İttihad* da bu görevi İzmir'de üstlenen gazeteydi.

II. Meşrutiyet'in ilanı, yarattığı özgürlük havası nedeniyle ülke içerisinde büyük sevinçlere, coşkulu gösterilere ve bir bayram havasına neden olmuşsa da aynı zamanda bazı sorunların da başlangıç çizgisiydi diyebiliriz.

İç siyasette İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğrudan doğruya iktidara gelmeyip siyaseti perde arkasından idare etmesi, hükümet değişiklikleri, grevler ve parlamento seçimleri hazırlıkları gündemi meşgul ederken dış siyasette ise II. Abdülhamit döneminden kalan bazı durumların Osmanlı devlet yönetiminde gerçekleşen bu büyük değişimi fırsat bilenlerce kendi çıkarları doğrultusunda sonuca ulaştırılması girişimleriyle karşı karşıya kalınmasına neden oldu.

Cemiyetin sözcülüğünü üstlenmiş olan ve bunu ilk 142 nüshası boyunca sürdüren *İttihad*, yeni düşüncenin ülke insanına aktarılması gerekliliğine ek, doğal olarak bu siyasi olayları da sayfalarına taşıdı. İç siyasette seçim, dış siyasette ise Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan, Avusturya ve Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ile yine aynı düzlemde olan Girit'in de Yunanistan'a ilhak olma isteği olayları üzerinden bir yayın politikası izlendi.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yaşanan olaylar o kadar hassastı ki iç siyaset ile dış siyaset birbirlerini fazlaca etkileyebilecek durumdaydı. Örneğin Bulgaristan ile Avusturya ve Macaristan'ın almış oldukları tek taraflı kararlara karşı iktidarda olan hükümetin sadrazamı Kâmil Paşa'nın sağlam bir politika izleyememesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gözünden düşmesine neden olabilmekte ve cemiyet kendi isteğiyle getirdiği sadrazamı yerinden edebilmekteydi.

Yine Bulgaristan ile Avusturya ve Macaristan'ın bu tutumları iç siyasette "Harb-i İktisadi" diye adlandırılan boykot gibi büyük bir toplumsal hareketin başlamasına ve bu hareket sonucunda da devletlerarası bir konferansın toplanma ihtimalinin konuşulmasına neden olacak kadar iç içe bir durum söz konusuydu.

İttihad, iç ve dış siyasetin birbiriyle bu kadar bağlantılı olduğu süreci yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir parçası olduğunu göstererek yürütmüştür ve cemiyetin yanında olanlar dost, olmayanlar ise düşman olarak nitelendirilerek "Cemiyet-i Mukaddese" anlayışına zarar gelmemesi amaç edinmiştir. İstibdat ve taraftarları her zaman hedef tahtasındayken, oluşan sorunların temeli de yine o karanlık dönem olarak görülmüştür.

İstibdat yanlılarının özellikle demokrasi tarihimiz açısından önemli bir yere sahip olan 1908 seçim ortamını fırsat bilerek cemiyete zarar vermek için bir amaç olarak kullanma girişimleri İzmir özelinde gazete tarafından bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Oluşacak olan parlamentoya daha fazla vekil sokmak için uğraşan Rumlar ile olan ve neredeyse savaşa dönüşen sert mücadeleye rağmen istibdatçıların yaptıkları karşısında Rumların bile desteklendiği olmuştur. *İttihad*, "*İttihad-ı Anasır*" temelli Osmanlılık düşüncesini eksiksiz uygulamıştır.

İttihad seçimler başta olmak üzere İzmir'de ikinci en kalabalık nüfusa sahip olan Rumlara ait Rumca çıkan bazı gazetelerle sürekli bir atışma ve mücadele içerisindeydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olması ve cemiyetin de doğrudan doğruya iktidarda olmaması nedenlerinden ötürü yapılan eleştiri ve saldırıları savunmuş ve cemiyete asla toz kondurmamaya çalışmıştır.

Sadece cemiyet değil cemiyete yakınlığı olan şahısların da korunduğu gazetede yine sadece Rumca değil cemiyete muhalif olan Türkçe gazetelerin de hem cemiyete hem de cemiyetçi kişilere olan saldırı ve hakaretlerine cevaplar verilerek onlara fırsat tanınmamıştır.

30 yıl gibi uzun bir sürede istibdat gibi ağır bir rejimi yaşayan toplumun meşrutiyet ile hissetmeye başladığı siyasal değişim ve dönüşüm elbette sadece bu alanda kalmamalıydı ki İttihat ve Terakki Cemiyeti de bunun farkında olduğundan kültürel ve sosyo-ekonomik gelişmeye de çok önem vermekteydi.

Bu bağlamda örgün ve yaygın eğitim konusunda girişilen işlerin halka ulaşması büyük bir önem taşımaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti bir ülkenin gelişmesinin eğitime verdiği önem ile doğru orantılı olduğunu kongrelerinde bile belirtmesine paralel olarak gazetede eğitimle ilgili haberler sıkça yer bulmaktaydı.

Cemiyet, gelişmek için önemli olan bir başka konu olan iktisada da ayrı bir önem vermiş ve bu konuda söyledikleri ile aldığı kararlar *İttihad* tarafından paylaşılarak halk teşvik edilmiştir. Bu teşvikler ile meydana gelen girişimlerin haberleri yapılarak girişimciler desteklenmişlerdir.

İzmir, bilindiği gibi özellikle XVII. yüzyıl ile XIX. yüzyıl arasında ticaretin etkisiyle giderek gelişen ve kalabalıklaşan bir şehirdi ve bu durum zenginleşmenin de önünü açmaktaydı. Zenginleşen şehir kozmopolit bir yapıya bürünmekte ve bu yapı kültürel faaliyetlerin de seviyesinin artmasına neden olmaktaydı.

İstibdat ise bu kültürel gelişmişliği de baltalayan bir süreçti ki meşrutiyetin ilanı İzmir'in kültürel açıdan şaşaalı eski günlerine dönmesi için bir fırsattı. İttihat ve Terakki Cemiyeti ülke genelinde bu kültürel gelişmişliğin artmasının önünü kulüpleriyle sağlamaya çalışırken *İttihad* da aynısını İzmir için yapmaktaydı.

İttihad gazetesi İzmir'dek ittihat kulüplerinin yayın organı gibi çalışıyor ve İzmir'in layık olduğu günlerin bir an önce gelmesi için elinden geleni yapıyordu. Özellikle İzmir'deki tiyatro kulüpleri destekleniyor ve şehir dışından gelen kumpanyaların rağbet etmesi için halk özendiriliyordu. *İttihad* bu yönüyle İzmir'in her anlamda kalkınması için hakkını sonuna kadar vermiş bir gazeteydi demek yanlış olmaz.

Kozmopolitleşen ve İstanbul'dan sonra en kalabalık nüfusa sahip olan XX. yüzyıl başlarındaki İzmir'in altyapı ve üstyapı anlamında birçok eksiği vardı ve bu eksikliklerin giderilmesi bir kent için en önemli kurum sayılan belediyenin çalışmalarına bağlıydı. İzmir'in gelişimi için çabalayan gazete belediyenin eksikliklerini ağır şekilde eleştirip kendi çözüm yollarını sunmaktan çekinmeyen bir anlayışa sahipti. Cemiyetin kentlerin gelişmesi konusundaki isteği İzmir'de *İttihad* ile somutlaştırılıyordu.

Bir kentin yapısal sorunlarının çözümü orada bulunan insanların yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemekte olan ana unsurlardandı ancak tek başına yeterli değildi. Kentteki kozmopolit ve yoğun nüfus güvenlik sorunlarını da beraberinde getirmekteydi. Bu sorunların çözümünün baş aktörü olan asayiş uygulayıcıları da gazete tarafından ağır şekilde eleştirilmekten kurtulamamışlardır.

İstibdat yönetiminin kurumlara musallat olmuş olan ağır baskıcılığı halktan kopuş ve iş görmezlik olarak kendini gösterdiğinden yeni yönetimi kuran anlayış ve *İttihad* gibi savunucuları, bu eski kalmış köhne sistemi her alanda yok edip yenileştirmeye kendilerini adadıklarını İzmir polis teşkilatının yenilenmesi için gösterdikleri çaba ile kanıtlamaktaydılar.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplumu her alanda geliştirmek için giriştiği faaliyetler elbette ki çok önem verilen işlerdi ve bu işler, cemiyetin doğrudan doğruya iktidarda bulunmamasına rağmen yoğun şekilde ilgilendiği iç ve dış siyasi sorunların çözümü ile birlikte yürütülmeye çalışılıyordu. Toplum ise II. Meşrutiyet'i ilan ettiren cemiyeti çevrelerinde gördükleri aksaklıkların, yanlışlıkların ve

düzensizliklerin giderilmesi konusunda başvurulacak yegâne merci olarak görmekteydi. Genel anlamda Bab-ı Âli, özelde de valilik ve vilayet meclisleri neredeyse yok sayılıyordu. Çözüm yerleri sanki bir devlet dairesi olarak görülen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin vilayet temsilcilikleri ve kulüpleriydi.

Cemiyetin İzmir'deki yayın organı olma görevini üstlenen *İttihad* gazetesi de merkezden uzak yerlerdeki vatandaşların çözülmesini istedikleri sorunlarını ilettikleri bir başvuru aracı olarak görülüyordu. Aslında gazete halka İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda olmadığını, sorunların çözüm yerinin devlet kurumları olduğunu açıklasa da kendisine gelen ve cemiyetin çözebileceğine inandığı sorunları içeren bazı telgrafları İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Merkez Heyeti'ne yönlendirerek halkın kendisine biçtiği özelliği bir nevi yerine getirmiş oluyordu.

Gazeteler sadece yazılı medyanın olduğu dönemlerin genel konularını aktarmaktan başka yerel, halka ve bireylere ait olan, yani sokaktan gelen haberlerin de farkına varmamızı sağlayacak tek unsur olarak niteleyebileceğimiz araçlardı. Bu özelliklerinden dolayı yayınlandıkları dönemlerin sosyal ve toplumsal yapısı hakkında bizlere çok önemli ipuçları verdikleri yadsınamaz bir gerçektir.

Bu bağlamda İttihad gazetesi, "*İttihad, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'de vasıta-i Naşir-i Efkârı olmak üzere tesis oluyor. Cemiyet ne ise, neyi takip ediyor ise İttihad da odur, onu takip edecektir.*" ve "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin İzmir'de Naşir-i Efkârı olmak üzere neşrolunur siyasi, ilmi, edebi Osmanlı gazetesidir*." gibi ifadelerle tanıtılmış olsa da birebir insana dair yansımaları da aktarılarak dönemin gündelik yaşamı hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmuştur.

142. nüshaya kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sözcülüğünü yapan ve yayın organı olma özelliğini taşıyan *İttihad*, 143. nüshadan itibaren artık kişilerin fikirsel bağımsızlığına önem veren ve bu bağlamda bağımsızlaşan bir nevi özel gazete halini almıştır. Biz, çalışmamızı kapsayan ilk 142 nüshadaki *İttihad*'ı; cemiyetin takip ettiği anlayışı İzmir'de nasıl yaymaya çalıştığı, bunu yaparken gündemi meşgul eden iç ve dış siyasal olaylara olan yaklaşımı, bünyesindeki yazarların siyasal konjonktüre uygun olarak yazılarındaki tutumları ve dönemin İzmir'inde yaşayan insanların olaylara bakışları üzerinden aktarmaya çalıştık. II. Meşrutiyet dönemi basını ve İzmir'i çalışmalarına ışık tutmasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

A- ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO Bab-ı Âli Evrak Odası

B- SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Ahenk
İttihad
Köylü

C- KİTAPLAR

Adıyeke, Ayşe Nükhet, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, 4. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1995.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 5. Baskı, çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2006.

Aksoy, Yaşar, **Bir Kent, Bir İnsan-İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 2001'e**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

And, Metin, **Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.

Arıkan, Zeki, **İzmir Basın Tarihi (1868-1938)**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2006.

Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Atilla, Nedim, **İzmir Posta Tarihi (1841-2001)**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.

Aydın, Mahir, **Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığına**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1996.

Banoğlu, Niyazi Ahmet, **Tarihte Girit ve Osmanlılar Dönemi**, Karataş Yayınları, İstanbul, 1991.

Baykal, Hülya, **Türk Basın Tarihi 1831-1923**, Afa Matbaacılık, İstanbul, 1990.

Baykara, Tuncer, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.

Bayur, Hilmi Kâmil, **Sadrazam Kâmil Paşa: Siyasi Hayatı**, Sanat Basımevi, Ankara, 1954.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt:1-Kısım:2, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Berber, Engin, **Kuruluşundan Cumhuriyet'e Karşıyaka Belediyesi Tarihi (1887-1923)**, Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2005.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 17. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Beyru, Rauf, **19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Brummett, Palmira, **İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911**, çev. Ayşen Anadol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Castellan, Georges, **Balkanların Tarihi (14.-20. Yüzyıl)**, çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.

Çağın, Sabahattin, **Tokadîzade Şekip**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1998.

Çakır, Hamza, **Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri (Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.

Çavdar, Tevfik, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler-Babıâli'den Geriye Ne Kaldı?**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Çavdar, Tevfik, **Müntehib-i Sani'den Seçmene**, V Yayınları, Ankara, 1987.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 3. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Çetinkaya, Y. Doğan, **1908 Osmanlı Boykotu-Bir Toplumsal Hareketin Analizi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Demir, Fevzi, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Demirbaş, Bülent, **Meclis-i Mebusân ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları**, Arba Yayınları, İstanbul, 1988.

Doğan, İsmail, **Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri-Kurumlar, Kişiler ve Söylemler**, 2. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2012.

Eldem, Edhem ve diğerleri, **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti-Halep, İzmir ve İstanbul**, çev. Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012.

Er, Turgut, **Türkiye'de Basın-Yayın ve Tanıtma**, Ümit Yayınları, Ankara, 2003.

Eraslan, Cezmi ve Kenan Olgun, **Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento**, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.

Erdem, Tarhan, **Anayasalar ve Seçim Kanunları 1876-1982**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1982.

Ergün, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996.

Ertuğ, Hasan Refik, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

Eryılmaz, Bilal, **Osmanlı Devletinde Gayrımüslim Teb'anın Yönetimi**, Risale Yayınları, İstanbul, 1990.

Faroqhi, Suraiya ve diğerleri, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1600-1914)**, Cilt:2, (Ed.) Halil İnalcık ve Donald Quataert, çev. Ayşe Berktay ve Süphan Andıç ve Serdar Alper, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Fuat, Memet, **Şinasi-Yaşamı, Düşünce Dünyası, Sanatçı Kişiliği, Seçme Yapıtları**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

Gerçek, Selim Nüzhet, **Türk Matbaacılığı: Müteferrika Matbaası**, Cilt:1, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

Gerçek, Selim Nüzhet, **Türk Matbuatı**, (Der.) Ali Birinci, Gezgin Kitabevi, Ankara, 2002.

Goffman, Daniel, **İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)**, çev. Ayşen Anadol ve Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Gülsoy, Ersin, **Girit'in Fethi ve Osmanlı İdaresinin Kurulması (1645-1670)**, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004.

Güneş, İhsan, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türkiye'de Hükümetler - Programları ve Meclisteki Yankıları (1908-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.

Güneş, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi**, Cilt:1, 2. Baskı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 2002.

Hanioğlu, M. Şükrü, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki ve Jön Türklük (1889-1902)**, 2. Baskı, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Hayta, Necdet, **Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.

Huyugüzel, Ö. Faruk, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Huyugüzel, Ö. Faruk, **İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2004.

İnuğur, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Çağlayan Basımevi, İstanbul, 1982.

İnuğur, M. Nuri, **Türk Basınında İz Bırakanlar**, Der Yayınları, İstanbul, 1988.

İskit, Server, **Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış**, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 2000.

İzmir Ticaret Odası, **Geçmişten Günümüze Levantenler**, İzmir Ticaret Odası Kültür, Sanat ve Tarih Yayınları, (Haz.) Fikret Yılmaz, İzmir, 2011.

Jelavich, Barbara, **Balkan Tarihi-20. Yüzyıl**, Cilt:2, 3. Baskı, çev. Zehra Savan, Küre Yayınları, İstanbul, 2009.

Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, 3. Baskı, çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi-Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, 2. Baskı, Cilt:8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi-İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, Cilt:9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996.

Karpat, Kemal H., **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev. Recep Boztemur, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.

Karpat, Kemal H., **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)-Demografik ve Sosyal Özellikleri**, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, 2. Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2002.

Knight, Edward F., **1908 İhtilâli'nin Hikâyesi-Jön Türkler ve II. Abdülhamid**, çev. Sabiha Deniz, Kariyer Yayınları, İstanbul, 2010.

Kocabaş, Süleyman, **Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislavizm**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1986.

Kocabaşoğlu, Uygur, **"Hürriyet"i Beklerken-İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Kocabaşoğlu, Uygur, **Yoktur Zulme Rızamız**, Phoenix Yayınevi, Ankara 2004.

Koloğlu, Orhan, **1908 Basın Patlaması**, Bas-Haş Yayınları, İstanbul, 2005.

Koloğlu, Orhan, **Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Koloğlu, Orhan, **İlk Gazete, İlk Polemik, Vekayi-i Mısıriye'nin Öyküsü ve Takvim-i Vekayi ile Tartışması**, Engin Yayınlar Basımevi, Ankara, 1989.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Kudret, Cevdet, **Abdülhamit Devrinde Sansür**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Kütükoğlu, Mübahat S., **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.

Kütükoğlu, Mübahat S., **XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisâdi Yapısı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 8. Baskı, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Mansel, Philip, **Levant-Akdeniz'de İhtişam ve Felaketler**, çev. Nigâr Nigâr Alemdar, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.

Mantran, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 4. Baskı, Cilt: 2, çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 2000.

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Nahum, Henri, **İzmir Yahudileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Nemutlu, Özlem, **II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İzmir'de Tiyatro**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2011.

Oikonomos, Konstantinos ve Bonaventure F. Slaars, **Destanlar Çağından 19. Yüzyıla İzmir**, çev. Bilge Umar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Olgun, Kenan, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2008.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu-Seçme Eserler II**, 3. Baskı, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2008.

Ortaylı, İlber, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.

Ortaylı, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000.

Özer, Metin, **Unutulan Girit**, Umay Yayınları, İzmir, 2007.

Özön, Mustafa Nihat, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

Öztuna, Yılmaz, **Avrupa Türkiyesi'ni Kaybımız**, 14. Baskı, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2012.

Pınar, İlhan, **Gezginlerin Gözüyle İzmir-XX. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.

Ramsaur, Ernest Edmondson, **Jön Türkler ve 1908 İhtilali**, çev. Nuran Ülken, Sender Yayınları, İstanbul, 1972.

Sabev, Orlin, **İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.

Salâhî, Mehmed, **Girid Meselesi (1866-1889)**, (Haz.) Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.

Sancaktar, Fatih M., **Yunan Boykotu-Hiss-i Milliden Harb-i İktisadiye (1909-1911)**, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2012.

Sander, Oral, **Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e**, 18. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Saygı, Serhan Kemal, **Meclis-i Mebusan'da İzmir Mebusları (1908-1918)**, Libra Yayınları, İstanbul, 2014.

Seal, Jeremy, **Fes**, çev. Gül Greenslade, Koton Kitap, İstanbul, 2016.

Serçe, Erkan, **İzmir'de Kitapçılık 1839-1928**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.

Serçe, Erkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998.

Sevengil, Refik Ahmet, **Türk Tiyatro Tarihi V-Meşrutiyet Tiyatrosu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.

Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 3. Baskı, Cilt: 2, çev. Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000.

Somar, Ziya, **Bir Adamın ve Bir Şehrin Tarihi: Tevfik Nevzad İzmir'in İlk Fikir ve Hürriyet Kurbanı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2. Baskı, İzmir, 2001.

Somar, Ziya, **Yakınçağların Fikir ve Edebiyat Tarihimizde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001.

Sönmez, Erdem, **Ahmed Rıza Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

Sürgevil, Sabri, **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2009.

Şahin, İbrahim, **Bir Şair Tevfik Nevzad**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1993.

Şimşir, Bilâl N., **Ege Sorunu-Belgeler (1912-1913)**, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

Şimşir, Bilâl N., **Ege Sorunu-Belgeler (1913-1914)**, Cilt:2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.

Tahmisci-zâde Mahmed Mâcid, **Girit Hatıraları**, (Haz.) İsmet Mirioğlu ve İlhan Şahin, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1977.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 25. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı-Köktenci Modernitenin Doğuşu**, Cilt:1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Tınal, Melih, **Bir İttihatçının Günlük Yazıları-Dr. Tevfik Rüştü Aras**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2016.

Tınal, Melih, **İzmir Depremleri**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2011.

Tokmakçıoğlu, Erdoğan, **Türk Basın Tarihi**, İsim Yayınları, Ankara, 2011.

Topuz, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

Tortop, Nuri, **Mahalli İdareler**, 6. Baskı, Yargı Yayınları, İstanbul, 1999.

Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyet'in İlânı-İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatına Bakışlar**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler [1876-1938]**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Tunçay, Mete, **Türkiye'de Piyango Tarihi ve Milli Piyango İdaresi**, Milli Piyango İdaresi Yayını, Ankara, 1993.

Tunçay, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908 – 1925)**, Bds Yayınları, İstanbul, 1991.

Tutsak, Sadiye, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Ubicini, H. A., **Osmanlı'da Modernleşme Sancısı**, çev. Cemal Aydın, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler-Seçme Makaleler 2**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Yazıcı, Nesimi, **Takvim-i Vekayi "Belgeler"**, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1983.

Yılmaz, Fikret ve Sabri Yetkin, **İzmir Kent Tarihi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2002.

Yılmazata, Mehmet, **Savaşa Giden Yol-1908 Bosna-Hersek'in İlhakı**, Doğu Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 2013.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner, 23. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

D- MAKALELER

Adıyeke, Ayşe Nükhet, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)" **Fethinden Kaybına Girit**, (Haz.) Ayşe Nükhet Adıyeke ve Nuri Adıyeke, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, ss. 217-230.

Ahmad, Feroz ve Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, Sayı:4-5, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1975-1976, ss. 245-284.

Akünal, Dündar, "Jön Türk Gazeteleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 850-856.

Alkan, Mehmet Ö., "1908 Seçimleri ya da 1324 İntihabı", **Tarık Zafer Tunaya Anısına-Yadigâr-ı Meşrutiyet**, (Haz.) Mehmet Ö. Alkan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 93-117.

Arıkan, Zeki, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde İzmir Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 103-111.

Arıkan, Zeki, "XVIII.-XIX. Yüzyıllarda İzmir", **21. Yüzyıl Eşiğinde İzmir Uluslararası Sempozyumu**, İzmir, 9-10 Ekim 2000, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2001, ss. 50-60.

Armağan, Servet, "Türkiye'de Parlamento Seçimleri", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt:33, Sayı:3-4, İstanbul, 1967, ss. 45-100.

Coşkun, Baha, "Gâvur İzmir'de 1908 Seçimleri", **Altüst Dergisi**, Sayı:13, Z Yayıncılık, İstanbul, 2014, ss. 36-37.

Çağın, Şerife, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Çıkmış Mizah Gazeteleri -Edeb Yahu-", **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı:28, TÜBAR Yayınları, Ankara, 2010, ss. 117-144.

Demir, Fevzi, "İzmir Sancağı'nda 1908 Meclis-i Mebusan Seçimleri", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt:2, Sayı:4, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, 1994, ss. 137-156.

Demir, Tanju, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Cilt:17, Sayı:17, OTAM Yayınları, Ankara, 2005, ss. 284-300.

Elmacı, Mehmet Emin, "Fes-Kalpak Mücadelesi", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:42, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 28-32.

Elmacı, Mehmet Emin, "İzmir'de Avusturya Boykotajı", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Cilt:27, Sayı:161, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 19-26.

Elmacı, Mehmet Emin, "Osmanlı Devleti'nde Ekonomik Güç Olarak Boykotun Siyasete Yansıması: 1908 Avusturya Boykotajı Örneği", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl:3, Sayı:6, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, ss. 89-112.

Frangakis-Syrett, Elena, "Uluslararası Önem Taşıyan Bir Akdeniz Limanının Gelişimi: Smyrna (1700-1914)", **İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar**, 2. Baskı, (Der.) Marie-Carmen Smyrnelis, çev. Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, ss. 27-58.

Gevgilili, Ali, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 202-228.

Güneş, Günver, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı", **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:18, Ankara Üniversitesi OTAM Yayınları, Ankara, 2005, ss. 151-170.

Güzel, Şehmus, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 803-828.

Hanioğlu, M. Şükrü, "Jön Türk Basını", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 844-850.

Hayta, Necdet, "Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakı (5 Ekim 1908)" **Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt:18, Sayı:3, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1998, ss. 19-37.

Karacakaya, Recep, "Meclis-i Mebusan Seçimleri ve Ermeniler (1908-1914)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Sayı:3, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 127-142.

Kerimoğlu, Hasan Taner, "II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikası ve Rumlar", **Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı:22, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 2007, ss. 133-143.

Kerimoğlu, Hasan Taner, "İzmir ve İttihat-Terakki", **İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih**, Cilt:1, (Ed.) Kemal Arı ve Fevzi Çakmak, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir, 2013, ss. 217-226.

Kodaman, Bayram, "Şark Meselesi ve Tarihi Gelişimi", **Tarihi Gelişmeler İçinde Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Dün-Bugün-Yarın)**, Ankara, 8-9 Mart 1990, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, ss. 59-63.

Koloğlu, Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 68-93.

Koloğlu, Orhan, "Türkçe Dışı Basın", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 94-98.

Kurt, Sadık, "İzmir Hamidiye Vapur Şirketi (1884-1915)", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, 1991, ss. 71-107.

Lévy, Noémi, "Polislikle İlgili Bilgilerin Dolaşım Tarzları: Osmanlı Polisi İçin Fransız Modeli Mi?", çev. Deniz Öztürk ve Burak Onaran, **Jandarma ve Polis: Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar**, (Der.) Noémi Lévy ve Nadir Özbek ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 146-170.

Öksüz, Melek, "Girit Meselesinin Belirsizlik Yılları (1908-1913)", **Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, Sayı:25, KARAM Yayınları, Ankara, 2010, ss. 93-114.

Strauss, Johann, "Unutulmuş Bir Cemaat: Girit Müslümanlarının Abdülhamid Devrindeki, İkinci Meşrutiyet Devrindeki ve İlhaktan Sonraki Faaliyetleri", **XI. Türk Tarih Kongresi (Bildiriler)**, Ankara, 5-9 Eylül 1990, Cilt:5, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, ss. 2105-2114.

Toprak, Zafer, "Meşrutiyet'te Seçimler ve Seçim Mevzuatı", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 973-976.

Varlık, Bülent, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Mizah" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 1092-1100.

Varlık, Bülent, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 99-102.

Yazıcı, Nesimi, "Tanzimat Dönemi Basın Konusunda Bir Değerlendirme", **Tanzimatın 150. Yılı Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 31 Ekim - 3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, ss. 55-84.

Yentürk, Aybala, "Osmanlı'dan Günümüze Bira", **Gıda Mühendisliği Dergisi**, Sayı:6, TMMOB Gıda Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara, 1999, ss. 25-28.

E- İNTERNET SİTELERİ

http://www.tufs.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/
(17.12.2014)

http://bnr.bg/tr/post/100213833/bulgaristanin-baimsizliinin-ilan-edilmesinin-105-yili
(01.07.2017)

EKLER

Ek 1: *İttihad* Gazetesinin İlk Nüshasının İlk Sayfası

İttihad, No. 1, 25 Eylül 1324 (8 Ekim 1908), Perşembe, s. 1.

İTTİHAD

ek s.1

Ek 2: *İttihad* Gazetesinin İlk ve Son Başlığı ile Değişen Tanıtıcı Yazıları

İttihad, No. 1, 25 Eylül 1324 (8 Ekim 1908), Perşembe, s. 1.

İttihad, No. 143, 24 Mart 1325 (5 Nisan 1909), Salı, s. 1.

İttihad, No. 144–2, 25 Mart 1325 (6 Nisan 1909), Çarşamba, s. 1.

ek s.2

Ek 3: II. Abdülhamit'in Hal' Edilmesine Dair Çıkarılan Fetva BEO 3727 / 279487

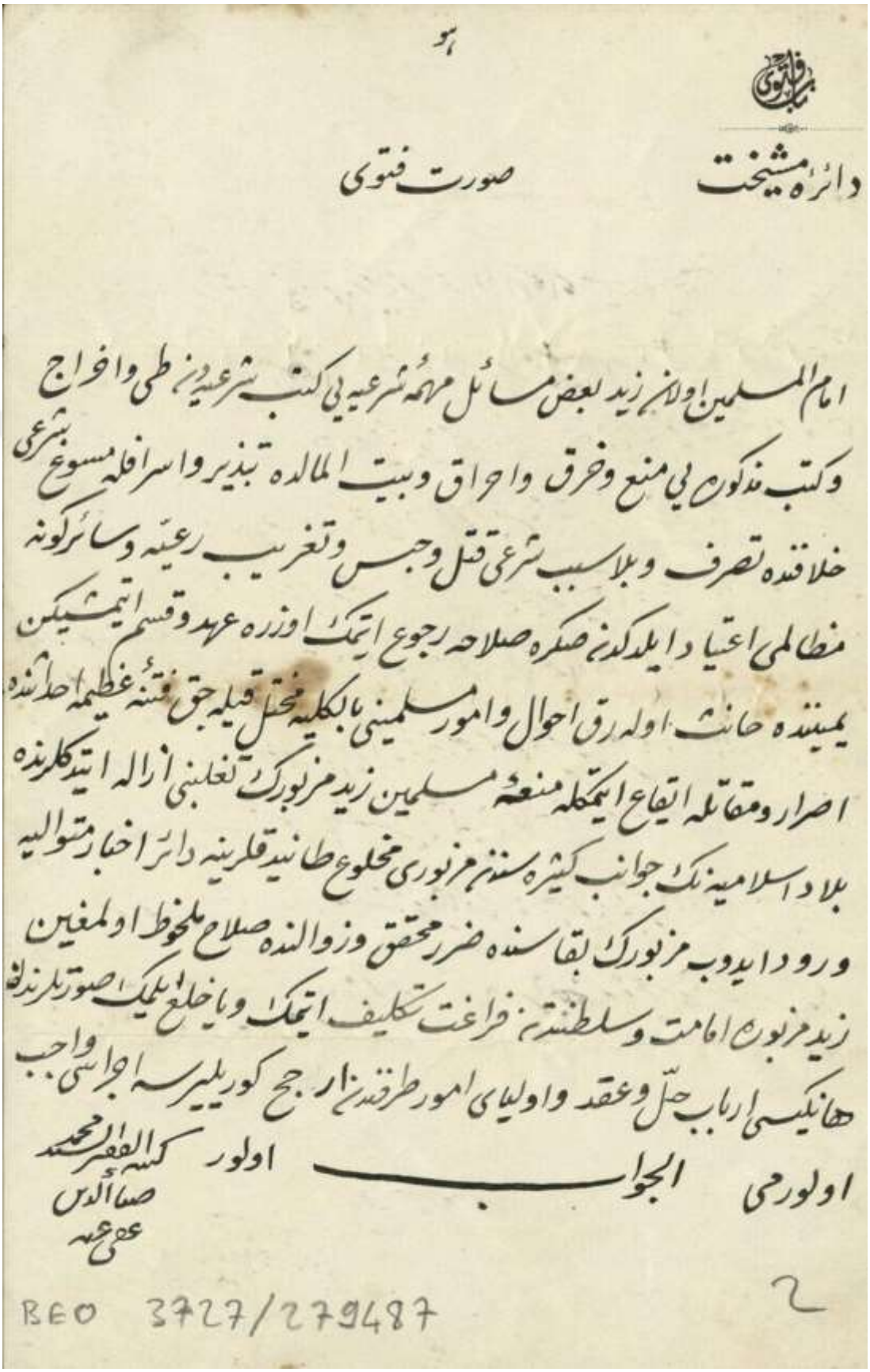

هو

باب فتوی

دائره مشیخت صورت فتوی

امام المسلمین اولان زید بعض مسائل مهمه شرعیه یی کتب شرعیه دن طی واخراج
وکتب مذکوره یی منع وخرق واحراق وبیت المالده تبذیر واسراف کبی مسوغ شرعی
خلافنده تصرف وبلاسبب شرعی قتل وحبس وتغریب رعیه وسائر کونه
مظالمی اعتیاد ایلدکدن صکره صلاحه رجوع ایتمک اوزره عهد وقسم ایتمشکن
یمینده حانث اولمه رق احوال وامور مسلمینی بالکلیه مختل قیله جق فتنه عظیمه احداث ده
اصرار ومقاتله اتباع ایتمکله منعه مسلمین زید مزبورک تغلبنی ازاله ایتمکلرنده
بلاد اسلامیه نک جوانب کثیره سنده مزبوری مخلوع طانیدقلرینه دائر اخبار متوالیه
ورود ایدوب مزبورک بقاسنده ضرر محقق وزوالنده صلاح ملحوظ اولمغین
زید مزبورک امامت وسلطنتدن فراغت تکلیف ایتمک ویا خلع ایتمک صورتلرندن
هانکیسی ارباب حل وعقد واولیای امور طرفندن ارجح کورلیرسه اجراسی واجب
اولورمی الجواب اولور کتبه الفقیر محمد
صدالدین
عفی عنه

BEO 3727/279487

ek s.3

Ek 4: *İttihad* Gazetesinin Meclis-i Mebusân'ın Açılışına Özel Nüshası

İttihad, No. 56, 4 Kanun-u Evvel 1324 (17 Aralık 1908), Perşembe, s. 3.

Ek 5: *Ahenk* Gazetesinin Meclis-i Mebusân'ın Açılışına Özel Nüshası

Ahenk, No. 3780, 4 Kanun-u Evvel 1324 (17 Aralık 1908), Perşembe, s. 1.

ek s.5

Ek 6: *Köylü* Gazetesinin Meclis-i Mebusân'ın Açılışına Özel Nüshası

Köylü, No. 91, 4 Kanun-u Evvel 1324 (17 Aralık 1908), Perşembe, s. 1.

ek s.6

Ek 7: Tevfik Rüştü

Ek 8: Bekir Behlül

Ek 9: Tokadizade Şekip

Ek 10: *İttihad* Gazetesinin İdarehanesinin de Bulunduğu Frenk Mahallesi

ek s.10